Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΥΣΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΩΣ

ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ, ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ, ΛΟΓΙΚΗΝ,
ΓΕΝΙΚΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΝ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ ΑΜΦΟΤΕΡΩΝ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ Κ. ΣΠΑΘΑΚΗ

Διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ
καὶ τῷ Ἀρσακείῳ Παρθεναγωγείῳ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν διδακτικῶν βιβλίων
κατὰ τὸν ,ΒΡΛ' νόμον

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
1894

18181

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Αριθ. Πρωτ.. 13043
Διεκπ. 11503

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. **'Αρ. Σπαθάκην.**

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τοὺς νόμους ΑΜΒ' τῆς 22 Ἰουνίου 1882, ΑΧΙ' τῆς 20 Δεκεμβρίου 1887 καὶ ΒΡΛ' τῆς 14 Ἰανουαρίου 1893, τὰ σχετικὰ Βασιλικὰ Διατάγματα περὶ διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, καὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς οἰκείας ἐπιτροπείας δηλοῦμεν ὑμῖν, ὅτι ἐγκρίνομεν τὴν εἰς τὸν διαγωνισμὸν ὑποβληθεῖσαν Παιδαγωγικὴν διὰ τοὺς διδασκάλους τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ὡς μόνον διδακτικὸν βιβλίον. Καλεῖσθε δὲ ὅπως ἐκτελέσητε τὰ ὑπὸ τῶν εἰρημένων νόμων καὶ Β. Διαταγμάτων ὑπαγορευόμενα καὶ τὰς ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ἀναγραφομένας παρατηρήσεις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Ἰουλίου 1894.

Ὁ Ὑπουργός

Δ. Μ. ΚΑΛΛΙΦΡΟΝΑΣ

Α. ΗΛΙΑΔΗΣ

Πᾶν ἀντίτυπον, μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως, θεωρεῖται κλεψίτυπον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

§. 1. Εἰσαγωγή.

Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Παιδαγωγικῆς.

Παιδαγωγικὴ καλεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἥτις πραγματεύεται περὶ τῆς *ἀγωγῆς τοῦ παιδός*· λέγεται δὲ *παιδὸς ἀγωγὴ* ἡ σκόπιμος ἐπίδρασις τοῦ ἐνηλίκου ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἀνήλικον πρὸς τοιαύτην τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ πνεύματος ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν[1], οἵαν ἀπαιτεῖ ἡ πλήρωσις τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Προωρίσθη δὲ ὁ ἄνθρωπος καθόλου μὲν πρὸς τὴν *πραγμάτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ*, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν εἰδικοῦ τινος ἔργου, δι' οὗ πραγματοῦται τὸ ἀγαθόν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, ὁ καὶ ἀπώτερος προορισμός, λέγεται *κοινός*, διότι ἀναφέρεται εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους· ὁ δὲ δεύτερος, ὁ καὶ πλησιέστερος, λέγεται *εἰδικός*, διότι εἶναι ἴδιος, ἑπομένως διάφορος παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις. Ἐπειδὴ δὲ ὁ εἰδικὸς προορισμός, δι' οὗ ἐπιτυγχάνεται ὁ γενικός, λανθάνει κρυπτόμενος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἑκάστου φύσει, διὰ τοῦτο πρῶτον ἔργον τοῦ *παιδαγωγοῦ* (τουτέστι τοῦ ἐπιτετραμμένου τὴν τῶν παίδων ἀγωγὴν) εἶναι ν' ἀνιχνεύσῃ καὶ ἀνακαλύψῃ τὸν εἰδικὸν προορισμὸν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ παιδαγωγουμένου παιδός, ὅπως δυνηθῇ νὰ προαγάγῃ αὐτὸν διὰ καταλλήλου ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως καὶ οὕτω συντελέσῃ εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ γενικοῦ προορισμοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ἀγωγὴ τοῦ παιδὸς ἐπιτυγχάνεται διὰ διαφόρων *μέσων*. Ἓν τῶν μέσων τούτων, καὶ δὴ τὸ σπουδαιότερον, εἶναι ἡ *διδασκαλία*, περὶ ἧς πραγματεύεται ἡ *Διδακτική*. Ἡ Διδακτική, εἰ καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς Παιδαγωγικῆς, ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτῆς σημασίᾳ λαμβανομένης, δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς κλάδος αὐτοτελὴς ἕνεκα τῆς

1) Ἡ *ἀνάπτυξις* διαφέρει τῆς *μορφώσεως* κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν προαγωγήν, ἡ δὲ εἰς τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐκτάσεως καὶ σπουδαιότητος τῆς διδασκαλίας, περὶ ἧς πραγματεύεται. Ὡς τοιοῦτον δὲ αὐτοτελῆ παιδαγωγικὸν κλάδον θεωροῦμεν καὶ ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὴν Διδακτικήν.

Πρὸς κατανόησιν τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς καὶ πρὸς ὀρθὴν ἄσκησιν τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου προαπαιτεῖται πλὴν ἄλλων ἡ γνῶσις τῆς τε *Ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς*, τῆς *Ψυχολογίας* καὶ τῆς *Λογικῆς*. Διότι ἡ μὲν *Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς*, ἐκθέτουσα τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς παιδαγωγικοὺς τρόπους, οὓς οἱ ἀρχαιότεροι ἠκολούθησαν καὶ μετεχειρίσθησαν πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν παίδων, φωτίζει τοὺς νεωτέρους παιδαγωγοὺς πρὸς ὀρθοτέραν τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτῶν ἔργου διεξαγωγήν, ἀποφεύγοντας μὲν τὰ παιδαγωγικὰ ἐκείνων σφάλματα, μεταχειριζομένους δὲ τὰς ὀρθοτέρας αὐτῶν παιδαγωγικὰς ἐνεργείας· ἡ δὲ *Ψυχολογία*, καταδεικνύουσα τὰς δυνάμεις καὶ ἰδιότητας τῆς ψυχῆς, ἤτοι τοῦ σπουδαιοτέρου μέρους τοῦ ἀνθρώπου, καθιστᾷ τὸν παιδαγωγὸν ἐπιτήδειον πρὸς κατανόησιν τῆς ψυχικῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων καταλλήλων μέσων· ἡ δὲ *Λογική*, ἡ ἐξετάζουσα τοὺς νόμους, καθ' οὓς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διανοεῖται ὀρθῶς, μεγάλως ὑποβοηθεῖ τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ἰδίως τοῦ διδασκάλου πρὸς ὀρθὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδικοῦ πνεύματος καὶ πρὸς καθοδήγησιν τοῦ παιδὸς οὐ μόνον εἰς τὸ ὀρθῶς σκέπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὀρθῶς ἐκφράζεσθαι.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ παροῦσα βίβλος, προορισθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν τοῖς Διδασκαλείοις ἑκατέρου τοῦ φύλου προπαρασκευαζομένων ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, περιλαμβάνει τὰ πέντε μνημονευθέντα μαθήματα ἐν τρισὶ μέρεσι (καθ' ἃ ὁ περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμος κελεύει), ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει τὰ ἀναγκαιότατα ἐκ τῆς *Ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς*· τὸ δὲ δεύτερον τὴν *Γενικὴν Παιδαγωγικὴν* καὶ *Διδακτικήν*, προτασσομένων τῶν προσφορωτάτων γνώσεων ἐκ τῆς *Ψυχολογίας* καὶ *Λογικῆς*· τὸ δὲ τρίτον τὴν *Εἰδικὴν Διδακτικὴν* μετὰ *Παραρτήματος*, διαλαμβάνοντος περὶ τῆς ἀξίας τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου, περὶ διοικήσεως τοῦ σχολείου καὶ περὶ τελειοποιήσεως τοῦ διδασκάλου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

§. 2. Ἔννοια καὶ ὠφέλεια τῆς ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς.

Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς λέγεται ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν ἀρχῶν, ἐξ ὧν οἱ ἄνθρωποι ὡρμήθησαν, καὶ τῶν μέσων, ἅπερ μετεχειρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν παίδων.

Ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτάτη εἰς πάντα νομοθέτην καὶ παιδαγωγόν· διότι αὕτη, δεικνύουσα εἰς αὐτοὺς τί ἐπενοήθη ἢ τί ἔγεινε πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῆς νέας γενεᾶς, τῆς κρηπῖδος πάσης πολιτείας, ὁδηγεῖ πρὸς εὕρεσιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ τί πρέπει νὰ γίνῃ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

§. 3. Διαίρεσις τῆς ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς.

Ἡ ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς ιαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας περιόδους, ὧν ἡ μὲν περιλαμβάνει *τὴν πρὸ Χριστοῦ*, ἡ δὲ τὴν *μετὰ Χριστὸν* παιδαγωγίαν. Ἡ *πρὸ Χριστοῦ* παιδαγωγία διακρίνεται τῆς *μετὰ Χριστὸν* κατὰ τοῦτο ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἀπέβλεπεν ἰδίως εἰς ἐξυπηρέτησιν σκοπῶν ἀλλοτρίων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τοῖς τοῦ ἀτόμου δικαιώμασιν, οἷον *πολιτικῶν* (ὡς παρὰ τοῖς Πέρσαις), *ἐμπορικῶν* (ὡς παρὰ τοῖς Φοίνιξι), *θρησκευτικῶν* (ὡς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις) κτλ. ἡ δὲ δευτέρα εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ ἢ ἀνθρωπίνη, ἀποβλέπουσα κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰ δικαιώματα αὐτοῦ τοῦ παιδαγωγουμένου ἀτόμου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ἡ πρὸ Χριστοῦ παιδαγωγία.

Ἐκ τῶν πρὸ Χριστοῦ παιδαγωγησάντων ἐθνῶν θέλομεν περιλάβει ἐνταῦθα μόνον τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες διαπρέπουσι μεταξὺ πάντων τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος.

§. 4. Χαρακτηρισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς.

Οἱ Ἕλληνες, κατοικοῦντες ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ θαυμασίως ὑπὸ τῆς φύσεως εὐνοηθέντες, προεξάρχουσι πάντων τῶν ἀρχαίων πεπολιτισμένων ἐθνῶν. Παρ᾽ αὐτοῖς ἡ *εὐφυΐα* τοῦ πνεύματος καὶ ἡ δύναμις τοῦ *θυμοῦ* συνεβάδιζον μετὰ τῆς *ῥώμης* καὶ τῆς *εὐεξίας* τοῦ σώματος.[1] Ἡ *καλοκἀγαθία*, τουτέστιν ἡ καλῶς μεμορφωμένη ψυχὴ ἐν τῷ καλῶς μεμορφωμένῳ σώματι, ἢ ἡ αἰσθητὴ ἑνότης τοῦ *ἀγαθοῦ* μετὰ τοῦ *καλοῦ*, ἦτο τὸ τέρμα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀγωγῆς. Ἡ ἀγωγὴ αὕτη ἐστηρίζετο ἐν πᾶσιν ἐπὶ βάσεως *πολιτικῆς* ἢ *ἐθνικῆς*[2] Ὁ παιδαγωγηθεὶς Ἕλλην ὑπηρέτει τὴν πολιτείαν καὶ τὴν πατρίδα οὐχὶ ὡς τυφλὸς δοῦλος, ἀλλ᾽ ὡς ἐλεύθερος πολίτης. Ὁ Ἕλλην δὲν ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὡς παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς ἔθνεσι συνέβαινεν, ἀλλ᾽ ἐταύτιζεν ἑαυτὸν μετ᾽ αὐτῆς, θεωρῶν τὴν μὲν σωτηρίαν καὶ δόξαν αὐτῆς σωτηρίαν καὶ δόξαν ἑαυτοῦ, τὴν δὲ σωτηρίαν καὶ δόξαν ἑαυτοῦ, σωτηρίαν καὶ δόξαν ἐκείνης.

§. 5. Ἔποψις τῶν παρ᾽ Ἕλλησι παιδαγωγικῶν μέσων.

Κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων πληροφορούμεθα, ὅτι οἱ Ἕλληνες τὴν *καλοκἀγαθίαν*, ἤτοι τὴν ἁρμονικὴν διαμόρφωσιν πασῶν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν

1) «Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος ὥς περ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως »ἀμφοῖν μετέχει, καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστι· διόπερ ἐλεύθερόν τε »διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας» (Ἀριστ. πολ. 4, 7, 4).

2) «Οὐ χρὴ νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ τινα εἶναι τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως» (Ἀριστ. πολ. σελ. 1337. Πλάτ. Νόμ. 7,353)· καὶ «Ἡγεῖτο ἕκαστος οὐ τῷ πατρὶ μόνον γεγονέναι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι» (Δημ. π. στεφ. 205).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δυνάμεων, ἐπεδίωκον διὰ τριῶν μέσων, ἤτοι τῆς *γυμναστικῆς*, *μουσικῆς* καὶ *γραμματικῆς* (γραμμάτων), ἐν οἷς ἕκαστος ἐλεύθερος νέος ἔπρεπε νὰ μορφωθῇ καὶ παιδευθῇ[1]. Καὶ διὰ μὲν τῆς *γυμναστικῆς* ἐσκόπουν οἱ Ἕλληνες τὴν μόρφωσιν τοῦ σώματος, διὰ δὲ τῆς *μουσικῆς* τὴν ῥύθμισιν τῆς καρδίας, διὰ δὲ τῶν *γραμμάτων* τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ. Διὸ εἰς μὲν τὴν *γυμναστικὴν* ὑπήγοντο ἅπαντα τὰ μέσα, τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ σώματος· εἰς δὲ τὴν *μουσικήν*, ἅπαντα τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς καρδίας· εἰς δὲ τὴν *γραμματικὴν* ἢ τὰ *γράμματα*, ἅπαντα τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ. Οἱ Ἕλληνες, ἀνατρέφοντες καὶ παιδεύοντες τὰ ἑαυτῶν τέκνα ἐν τῇ *γραμματικῇ*, τῇ *μουσικῇ* καὶ τῇ *γυμναστικῇ*, ἐνόμιζον ὅτι μετέδιδον εἰς αὐτὰ *παιδείαν ἀρετῆς τελείαν*[2]. Εἰς τὰ τρία ταῦτα παιδαγωγικὰ μέσα προσετέθη παρά τισι, κατ' Ἀριστοτέλη, καὶ τέταρτον ἤτοι ἡ *γραφική*, χρησιμεύουσα εἴς τε τὸν βίον καὶ πρὸς τὸ κρίνειν κάλλιον τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα.[3] Τινὲς ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐν οἷς καὶ ὁ Πλάτων, ἀποδίδοντες εἰς τὴν λέξιν *μουσικὴν* εὐρυτέραν ἔννοιαν, καθ' ἣν ἐννοοῦνται πάντα τὰ μέσα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς καθόλου, περιλαμβάνουσιν ἅπαντα τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παιδαγωγικὰ μέσα εἰς δύο ἤτοι εἰς *γυμναστικὴν* καὶ *μουσικήν*, ὧν ἡ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ σῶμα, ἡ δὲ εἰς τὴν ψυχήν.[4]

1) «Οὐκ ἐδιδάξατό σε ὁ πατὴρ καὶ ἐπαίδευσεν ἅπερ ἐνθάδε οἱ ἄλλοι παιδεύ»ονται, οἱ τῶν καλῶν κἀγαθῶν πατέρων υἱεῖς, οἷον γράμματά τε καὶ κιθαρί»ζειν καὶ παλαίειν καὶ τὴν ἄλλην ἀγωνίαν;» (Ξενοφ. πολ. Λακ. 2,1). Καὶ »Τρία δὲ καὶ ταῦτα ἐπαιδεύοντο οἱ Ἀθήνησι παῖδες· φημὶ δὲ γράμματα, μου»σικήν, παλαίειν· οὐχ ἁπλῶς· ἀλλὰ γράμματα μὲν διὰ τὸ κοσμεῖν τὸν λόγον, »τὸν ἐν αὐτοῖς· μουσικὴν δὲ, διὰ τὸ τιθασσεύειν τὸν θυμόν· παλαίειν δὲ καὶ γυ»μνάζεσθαι, διὰ τὸ ἀναρρωνύναι τὸ τῆς ἐπιθυμίας χαλαρὸν» (Ὀλυμ., ἐν τῷ βίῳ Πλάτωνος).

2) «Ὁρῶντες γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν ὑμᾶς τε αὐτοὺς καὶ »τοὺς παῖδας ὑμῶν ἱκανῶς μεμαθηκότας, ἃ δὴ παιδείαν ἀρετῆς εἶναι τελέαν »ἡγεῖσθαι» (Πλάτ. Κλειτ. σ. 407. c).

3) «Ἔστι δὲ τέτταρα σχεδόν, ἃ παιδεύειν εἰώθασι, γράμματα καὶ γυμναστι»κὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικήν· τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ »γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμνα»στικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρίαν. — δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον κτλ.» (Πολιτ. ε', 31. η', 3).

4) «Τίς οὖν ἡ παιδεία; ἢ χαλεπὸν εὑρεῖν βελτίω τῆς ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν Ἑλλήνων πραγματευόμενοι, ἔχομεν ἐν ὄψει τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς ἀληθεῖς ἀντιπροσώπους σύμπαντος τοῦ ἑλληνισμοῦ.

§. 6. Παιδαγωγικαὶ διατάξεις Λυκούργου (περὶ τὸ 880 π. Χ.) νομοθέτου τῆς Σπάρτης.

Λυκοῦργος ὁ νομοθέτης τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐκπροσωπούντων τὴν δωρικὴν τῶν Ἑλλήνων φυλήν, κατέστησεν ἅπαντας τοὺς νόμους αὐτοῦ καθαρῶς παιδαγωγικούς. Διὰ τῶν νόμων τούτων ἐπεδίωξε τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας εἰσάγων τὴν στρατιωτικὴν τῶν νέων ἄσκησιν· ἐπειδὴ δὲ αἱ κυριώτεραι ἀρεταὶ τοῦ στρατιώτου εἶναι ἡ *ἀνδρεία* καὶ ἡ *πειθαρχία*, ὧν ἡ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ σῶμα, ἡ δὲ εἰς τὴν ψυχήν, διὰ τοῦτο ἅπασαι αἱ παιδαγωγικαὶ τοῦ Λυκούργου διατάξεις εἰς ἀπόκτησιν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν κυρίως ἀπέβλεπον. Ἤρξατο δὲ ὁ Λυκοῦργος τῆς τῶν νέων διαπαιδαγωγήσεως πόρρωθεν, τουτέστιν ἀπὸ τῆς καταρτίσεως καταλλήλων γάμων.

Ἅμα γεννηθέντος τοῦ παιδίου εὐθὺς ἡ πολιτεία ἐξήσκει τὸ ἐπ' αὐτοῦ δικαίωμα, ἐρευνῶσα τὴν σωματικὴν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ ἀπαγορεύουσα τὴν τοῦ ἀμόρφου καὶ ἀναπήρου παιδὸς διατήρησιν. Τὸ ὑγιὲς παιδίον κατὰ τὸ ἑπταετὲς διάστημα τῆς ζωῆς αὐτοῦ διετέλει μὲν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ ἐπιμέλειαν τῆς μητρὸς καὶ τῆς τροφοῦ,[1] οὐδόλως ὅμως ἀπηλλάσσετο καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων ἐποπτείας, μεγάλως μεριμνώντων περὶ τῆς μὴ διαθρύψεως τοῦ παιδίου. Μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος ἡ πολιτεία ἀνελάμβανε

»νου εὑρημένης; ἔστι δέ που ἡ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἡ δὲ ἐπὶ ψυχῇ »μουσική». (Πλατ. πολιτ. β', κεφ. 17).

Περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀγωγῆς καθόλου καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς μερῶν ἰδίᾳ ἐπραγματεύθημεν ἐν διαφόροις περιοδικοῖς συγγράμμασιν (ἤτοι ἐν τῇ Ἐφημ. τῶν Φιλομ. τοῦ 1868, σ. 1493. Τῷ Εὐαγγ. Κήρ. τοῦ 1869, σ. 65. 180. 545 καὶ τῷ Ἀθην. τόμ. Α, σ. 351. Γ, σ. 181).

1) Περὶ τῶν Λακωνικῶν τροφῶν, τῶν μεγάλως τιμωμένων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἑξῆς (ἐν β Λυκ. κεφ. 16)· «ἦν δὲ καὶ περὶ »τὰς τροφοὺς ἐπιμέλεια μετὰ τέχνης, ὥστ' ἄνευ σπαργάνων ἐκτρεφούσας τὰ »βρέφη, τοῖς μέλεσι καὶ τοῖς εἴδεσιν ἐλευθέρια ποιεῖν, ἔτι δὲ εὔκολα ταῖς διαίταις».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν τῶν παίδων (μιτύλλων) ἀγωγήν. Οἱ παῖδες ἐφέροντο εἰς ὡρισμένα τινὰ οἰκοδομήματα· διαιρούμενοι δὲ καθ' ἡλικίας εἰς διαφόρους ἀγέλας (ἴλας, βούας) ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ἰδίων *βουαγῶν*, ἐγυμνάζοντο πολλαχῶς καὶ ἐνησκοῦντο ἐν τῇ ὁμοφροσύνῃ, τῇ ἀφοβίᾳ, τῇ ἐπιδεξιότητι, τῇ πανουργίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ὑπομονῇ τῆς τε ἐνδείας καὶ τῶν πόνων. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν παίδων ἐπιμέλειαν ἦσαν πλὴν τῶν *βουαγῶν* ὁ *παιδονόμος* μετὰ τῶν ὑπαλλήλων αὐτοῦ, τῶν *μαστιγοφόρων* καλουμένων, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀναγκαίων κολάσεων, καὶ οἱ πέντε *βιδιαῖοι*, οἱ ἔργον ἔχοντες τὴν τῶν ἐφηβικῶν ἀγωνισμάτων διακόσμησιν. Πλὴν τούτων καὶ πᾶς πολίτης πρεσβυτέρας ἡλικίας εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐποπτεύειν τὴν τῶν παίδων ἀγωγήν. Ἔπαινος καὶ μομφή, βράβευσις καὶ χλευασμός, ἦσαν τὰ ἐνεργητικώτατα τῆς ἀγωγῆς ἐλατήρια· οὐχ' ἧττον ὅμως καὶ σωματικαὶ ποιναὶ ἐπεβάλλοντο εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν παιδαγωγουμένων, εἰς οὓς προσέκοπτε τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον. Ὁ Σπαρτιάτης κατὰ μὲν τὸ 18 ἔτος ἐγκατελίμπανε τὴν τῶν παίδων ἀγέλην καὶ μετέβαινεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐφήβων (μελλειρήνων)· ἀπὸ δὲ τοῦ 18 — 20 ἐτέλει στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας ἐντὸς τῆς χώρας· μετὰ τὸ 20 ἐγίνετο τέλειος στρατιώτης· κατὰ δὲ τὸ 30 ἐθεωρεῖτο τέλειος πολίτης.

Ἐν τῇ σπαρτιατικῇ πολιτείᾳ, πολεμικῇ οὔσῃ, ἐπεκράτει, ὡς εἰκός, ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἀγωγῆς, ὅπερ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν σωματικὴν τῶν παίδων ἐνίσχυσιν, ἤτοι ἡ *γυμναστική*. Ἐκ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων ἐξώρισαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν *πυγμὴν* καὶ τὸ *παγκράτιον* καὶ καθόλου τὰς ἀγρίας τῆς ἀθλητικῆς τέχνης ἀσκήσεις ὡς ἀπειροκάλους καὶ τὸ σῶμα διαστρεφούσας. Σωματικῶς ἠσκοῦντο καὶ αὐταὶ αἱ νεάνιδες, ὅπως μητέρες κατόπιν γινόμεναι τίκτωσιν εὔρωστα τέκνα. Ὅπως τῆς γυμναστικῆς ἐπεμελοῦντο οἱ Σπαρτιᾶται χάριν πολεμικῶν σκοπῶν, οὕτω χάριν τῶν αὐτῶν σκοπῶν ἐπεμελοῦντο καὶ

---

1) «Τὰ μέν τοι σώματα τῶν παρθένων δρόμοις καὶ πάλαις καὶ βολαῖς δίσκων καὶ ἀκοντίων διεπόνησεν, ὡς ἥ τε τῶν γεννωμένων ῥίζωσις ἰσχυρὰν ἐν ἰσχυροῖς σώμασιν ἀρχὴν λαβοῦσα βλαστάνοι βέλτιον, αὐταί τε μετὰ ῥώμης τοὺς τόκους ὑπομένουσαι καλῶς ἅμα καὶ ῥᾳδίως ἀγωνίζοιντο πρὸς τὰς ὠδῖνας» (Πλουτ. Λυκ. 14).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς μουσικῆς, τῆς ἐμπνεούσης τόλμην καὶ θάρρος πολεμικὸν (δωρίζειν, δωριστὶ ᾄδειν, δωρία φόρμιγξ κτλ.).

Ἡ ἐν τῇ *γραφῇ* καὶ *ἀναγνώσει* διδασκαλία τοῦ Σπαρτιάτου περιωρίζετο εἰς τὰ οὐσιωδέστατα καὶ ἀναγκαιότατα· τὸ δὲ *ἀριθμεῖν*, ὡς ἐμπορικὴ ἐπιτήδευσις, περιεφρονεῖτο ἐν Σπάρτῃ [1]. Τὴν πνευματικὴν τῶν παίδων μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐπεδίωκον οἱ Σπαρτιᾶται οὐχὶ διὰ τῶν *ἐπιστημῶν* ἢ τῆς *ῥητορικῆς*, ἣν ὡς τέχνην τοῦ ψεύδους περιεφρόνουν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν παίδων ἔν τε τῷ *λακωνισμῷ*, δι' οὗ ἐπεδιώκετο ἡ δι' ὀλίγων λέξεων ἐπίτευξις τοῦ ὀρθοῦ[2], τῇ ἑτοιμότητι περὶ τὰς ἀπαντήσεις καὶ τῷ *σιωπᾶν*. Ἐν Σπάρτῃ πολὺ ἐφρόντιζον καὶ περὶ τῆς *ἠθικῆς* τῶν παίδων ἀγωγῆς[3]. Παρ' αὐτῶν ἀπῄτουν ὑποταγὴν μὲν τελείαν εἰς τοὺς νόμους καὶ τοὺς ἄρχοντας, σεβασμὸν δὲ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ θῆλυ γένος, ὅπερ λίαν περιεφρονεῖτο ἐν ταῖς ἄλλαις τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τὸ πνεῦμα τῆς λυκουργείου ἀγωγῆς, ἧς μετεῖχον μὲν οἱ *τέλειοι πολῖται* καὶ οἱ *μόθακες* (υἱοὶ Σπαρτ. ἐξ εἱλωτίδων), ἀπεκλείοντο δὲ οἱ *Εἵλωτες* καὶ οἱ *περίοικοι*, ἦτο βαθέως ἐμπεφυτευμένον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Σπαρτιατῶν· διὸ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἡ Σπάρτη διεθρυλεῖτο ὡς *ἑστία ἀνδρῶν*. Ἤδη δέ, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέβαλον χεῖρα κατακτητικὴν ἐπὶ τοῦ σπαρτιατικοῦ ἐδάφους, ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον ἴχνος τῆς παλαιᾶς σπαρτιατικῆς *ἀνδρείας*, εἰ καὶ ὁ τύπος τῆς ἀγωγῆς διέμεινε καὶ ἐπὶ μακρότερον χρόνον.

---

1) «Γράμματα ἕνεκα τῆς χρείας ἐμάνθανον· τῶν δὲ ἄλλων παιδευμάτων »ξενηλασίαν ἐποιοῦντο οὐ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ λόγων. Ἡ δὲ παιδεία ἦν αὐτοῖς »πρὸς τὸ ἄρχεσθαι καλῶς καὶ καρτερεῖν πονοῦντα καὶ μαχόμενον νικᾶν ἢ ἀπο»θνήσκειν (Πλουτ. ἐπιτηδ. Λακων. 4.)

2) Θουκ. 4,17. Πλάτ. Πρωταγ. σ. 343. Πλουτ. Λυκ. 19. «Ἐγὼ δὲ καὶ »τὸν λόγον ὁρῶ τὸν λακωνικὸν βραχὺν μὲν εἶναι δοκοῦντα, μάλιστα δὲ τῶν »πραγμάτων ἐφικνούμενον.»

3) «Εἰ δ' αὖ ἐθελήσεις εἰς σωφροσύνην τε καὶ κοσμιότητα ἀποβλέψαι καὶ »εὐχέρειαν καὶ εὐκολίαν καὶ μεγαλοφροσύνην καὶ εὐταξίαν καὶ ἀνδρίαν καὶ »φιλοπονίαν καὶ φιλονικείαν καὶ φιλοτιμίας τὰς Λακεδαιμονίων, παῖδα ἂν »ἡγήσαιο σαυτὸν πᾶσι τοῖς τοιούτοις» (Πλάτ. Ἀλκιβ. α'. σ. 122).— Οὕτως »ἔοικεν ὁ λακωνικὸς νομοθέτης ὑπέκκαυμα τῆς ἀρετῆς ἐμβαλεῖν εἰς τὴν πολι»τείαν τὸ φιλότιμον καὶ φιλόνεικον.» (Πλουτ. Ἀγησ. κ. 5.). Πρβλ. Πλουτ. Λακ. ἐπιτ. 248—249.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§. 7. Παιδαγωγικαὶ διατάξεις Σόλωνος (639—559 π. Χ.) νομοθέτου τῶν Ἀθηναίων.

Οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ τὴν ἰωνικὴν φυλὴν ἐκπροσωποῦντες, ὅπως ἐν παντὶ τῷ βίῳ αὐτῶν οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν παίδων ἀγωγῇ ἐτήρησαν ἀκριβέστερον καὶ ἐπραγμάτωσαν πληρέστερον τὴν ἰδέαν τῆς *καλοκἀγαθίας*, πρὸς ἣν ἔσπευδεν ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος· τούτου ἕνεκα δικαίως δύναταί τις τοὺς μὲν Ἀθηναίους νὰ θεωρήσῃ ὡς τοὺς τελειωτὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὰς δὲ Ἀθήνας ὡς τὸ παιδευτήριον ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος.[1]

Σόλων, ὁ τῶν Ἀθηναίων νομοθέτης, ἀκμάσας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὸν τῆς Σπάρτης νομοθέτην Λυκοῦργον, ἐθεώρησε τὴν τῶν παίδων ἀγωγὴν ὡς τὸ σπουδαιότερον μέσον τῆς τοῦ λαοῦ μορφώσεως· ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσα *παιδεία* ἐνέπνεεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὴν ἰδέαν ὅτι ἀνῆκεν ὡς ἐλεύθερον μέλος εἰς τὸ πολιτικὸν σῶμα. Ὁ Σόλων προσήρμοσε μὲν τὴν παιδείαν πρὸς τὰς τοῦ δήμου ἀνάγκας, καθυπέβαλε δὲ αὐτὴν ὑπὸ τὴν τοῦ νόμου ἐποπτείαν. Τὴν παιδείαν ταύτην δὲν περιώρισεν ὁ Σόλων ἐντὸς τάξεων, ἀλλὰ κατέστησε κοινὸν κτῆμα ἁπάντων τῶν πολιτῶν· διεξῆγε δὲ ταύτην ἐν Ἀθήναις οὐχὶ ἡ πολιτεία, ὡς ἐν Σπάρτῃ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ *οἰκογένεια* ὑπὸ τὴν γενικὴν τοῦ νόμου ἐπίβλεψιν. *Ποικίλη τις πνευματικὴ καὶ σωματικὴ* τοῦ ἀτόμου *ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις, ἐπωφελὴς τῇ πολιτείᾳ*, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἀγωγὴ αὕτη ἐσκόπει ἔνθεν μὲν ὅπως καταστήσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἐν καιρῷ μὲν πολέμου λαὸν πολεμικόν, ἐν καιρῷ δὲ εἰρήνης λαὸν ἐμπορικόν, τεχνικὸν καὶ ἐπιστημονικόν· ἔνθεν δέ, ὅπως στηρίξῃ τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν ἐπὶ τῆς ἠθικότητος.

Ὁ παῖς κατὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἀγωγήν, διετέλει μέχρι τοῦ 7ου ἔτους τυγχάνων ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς δεούσης ἐπιμελείας παρά τε τῆς *μητρὸς* αὐτοῦ, τῆς *τιτθῆς* καὶ τῆς *τροφοῦ*. Ἡ μήτηρ ἢ ἡ τιτθὴ ἀπησχόλουν τὸ παιδίον δι' ἀθυρμάτων ἢ κατεπραΰνον αὐτὸ δι' αἰωρήσεως καὶ μελῳδίας τινός[2]· ἅμα δ' ἐξυπνησάσης τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως,

1) Θουκ. 2,41. Διοδ. 13,27.

2) «Ἐν ἀγκάλαις ἀεὶ σείουσαι, καὶ οὐ σιγήν, ἀλλά τινα μελῳδίαν καὶ ἀτεχνῶς οἷον καταυλοῦσι τῶν παιδίων κτλ.» (Πλάτ. νόμ. 7,790).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διηγοῦντο αὐτῷ μύθους καὶ ἀπολόγους. Τὴν ἐργασίαν τῆς τιτθῆς διεδέχετο τὸ ἔργον τῆς τροφοῦ, ἥτις καθῆκον εἶχε νὰ ἐξάγῃ τὸν παῖδα εἰς τὸ ὕπαιθρον καὶ νὰ κομίζῃ αὐτὸν εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἑορταί. Ἀρχομένου δὲ ἢ λήγοντος τοῦ 6ου ἢ 7ου ἔτους τὴν τροφὸν διεδέχετο ἐν τῷ παιδαγωγικῷ ἔργῳ ὁ *παιδαγωγός*, ὅστις, ἐκ τῆς τάξεως τῶν δούλων ὤν, καθῆκον εἶχε νὰ παρακολουθῇ πάντοτε τὸ παιδίον, νὰ ἐπιτηρῇ τὰς πράξεις αὐτοῦ, νὰ καθοδηγηθῇ αὐτὸ εἰς τὴν εὐκοσμίαν καὶ τὴν καλὴν συμπεριφορὰν καὶ νὰ συνοδεύῃ αὐτὸ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ *γραμματιστοῦ* καὶ εἰς τὴν παλαίστραν τοῦ *παιδοτρίβου*, καὶ ἐντεῦθεν νὰ μεταφέρῃ αὐτὸ πάλιν οἴκαδε ἐν ὡρισμένῃ ὥρᾳ. Τὰ *διδασκαλεῖα*, καίπερ ἰδιωτικά, ὑπήγοντο εἰς τὰς διατάξεις τῆς πολιτείας. Ταῦτα ἔπρεπε κατὰ νόμον ν' ἀνοίγωσι μὲν μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, νὰ κλείωσι δὲ πρὸ τῆς δύσεως αὐτοῦ· κατὰ δὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οἱ παῖδες ἦσαν ἐντὸς τῶν διδασκαλείων δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὸν τυχόντα νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὰ πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένων ἀτοπημάτων.[1]

Ἐν τοῖς διδασκαλείοις ὁ παῖς ἠσχολεῖτο κατὰ πρῶτον περὶ τὴν μάθησιν τοῦ *συλλαβίζειν* ἢ *συλλαβάζειν* καὶ τὴν τῶν λέξεων ἀνάγνωσιν (γράμματα μανθάνειν)[2]· τὴν δὲ γραφὴν ἐμάνθανε διὰ τῆς ὑποδειγματικῆς μεθόδου, χαρασσομένων ὑπὸ τοῦ γραμματιστοῦ γραμμῶν, καθ' ἃς ἐκεῖνος ὤφειλε νὰ διευθύνῃ τὰς ἑαυτοῦ γραμμάς.[3] Τὰς γνώσεις ταύτας τοῦ τε ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ὤφειλον νὰ προσκτῶνται καὶ οἱ τῆς ὑποδεεστέρας τάξεως παῖδες, οἱ μέλλοντες νὰ μετέλθωσι τὰς βαναύσους τέχνας, διότι νόμος ὑπῆρχεν ὑποχρεώνων πάντα πολίτην ὅπως παράσχῃ τῷ υἱῷ αὐτοῦ τὴν ἀναγκαίαν σωμα-

---

1) «Οἱ δὲ τῶν παίδων διδάσκαλοι ἀνοιγέτωσαν μὲν τὰ διδασκαλεῖα μὴ πρότερον ἡλίου ἀνιόντος, κλειέτωσαν δὲ πρὸ ἡλίου δύοντος, καὶ μὴ ἐξέστω τοῖς ὑπὲρ τῶν παίδων ἡλικίαν οὖσιν εἰσιέναι, τῶν παίδων ἔνδον ἐόντων, ἐὰν μὴ υἱὸς διδασκάλου ἢ ἀδελφὸς ἢ θυγατρὸς ἀνήρ. Ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτ' εἰσίῃ θανάτῳ ζημιούσθω κτλ.» (Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχ. 12).

2) Πλάτ. Ἱππ. μ. σ, 285, Ἱππ. ἐλ. 368. Ἀθην. 10,453.

3) «Ὥσπερ οἱ γραμματισταὶ τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμάτων κτλ.» (Πλατ. Πρωτ. 326).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τικὴν καὶ πνευματικὴν μόρφωσιν.[1] Ἐν τῷ ἀναγινώσκειν ἐπεδιώκετο σαφὴς καὶ εὔκρινὴς ἀπαγγελία. Διηυκολύνετο δὲ ἡ ἀνάγνωσις διὰ τοῦ μελῳδικοῦ ἤχου καὶ τοῦ ῥυθμοῦ τῶν ἀναγινωσκομένων. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν οἱ παῖδες ἐδιδάσκοντο *μύθους*, δι᾽ ὧν εἰσήγοντο εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς θρησκείας. Μετὰ ταῦτα ἐδιδάσκοντο *μουσικὴν* φωνητικήν τε (ᾆσμα) καὶ ὀργανικὴν (κιθάρα, λύρα), ἧς ἡ ἠθικὴ ἐπενέργεια πρωίμως ἀνεγνωρίσθη.[2] Ἡ ἐν τῷ ᾄδειν ἄσκησις ἦτο εἰς πάντας ἀπαραίτητος, καθ᾽ ὅσον ἕκαστος ἔπρεπε νὰ ἦναι ἐπιτήδειος εἰς τὸ κοινωνεῖν τῶν τε παιάνων καὶ τῶν ὑπορχηματικῶν ᾀσμάτων κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς. Μετὰ ταῦτα εἵπετο ἡ διδασκαλία ἐν τοῖς πρώτοις στοιχείοις τῆς *ἀριθμητικῆς*, μεθ᾽ ἧς ὕστερον συνήπτετο καί τις διδασκαλία τῆς *ἰχνογραφίας* ἢ *γραφικῆς*. Ἐν τῇ ἀριθματικῇ ἢ λογιστικῇ διδασκαλίᾳ οἱ διδάσκαλοι ᾐσθητοποίουν τὴν ἔννοιαν τῶν ἀριθμῶν καὶ τὰς τούτων ποικίλας σχέσεις διὰ τῆς ἐπὶ *δακτύλων ἀριθμήσεως* (ἐπὶ δακτύλων συμβάλλεσθαι ἢ πεμπάζεσθαι) καὶ διὰ τῶν ἐπὶ ἀβακίου *ψήφων*, ὧν ἑκάστη κατὰ τὴν διάφορον ἐν αὐτῷ θέσιν διάφορον εἶχεν ἀριθμητικὴν ἀξίαν.[3]

Μετὰ τὴν στοιχειώδη ταύτην διδασκαλίαν οἱ ὡριμωτέρας ἡλικίας παῖδες, ἤτοι οἱ νεανίαι, μετελάμβανον ὑψηλοτέρου τινὸς βαθμοῦ διδασκαλίας, ἤτοι ἠσκοῦντο εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν (ἀποστομίζειν) καὶ ἀπαγγελίαν ἐκλεκτῶν ποιητικῶν τεμαχίων.[4] Ἐξελέγοντο δὲ ὡς τοιαῦτα ἔκ τε τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους[5] καὶ τῆς διδακτικῆς ποιήσεως τοῦ

1) Πλάτ. Κρίτ. 12. Νόμ. 7,804. Αἰσχ. κατὰ Τιμάρ. 138. Εὐρ. Κύκλ. 275.

2) «Οἵ τ᾽ αὖ κιθαρισταὶ ἕτερα ταῦτα σωφροσύνης τε ἐπιμελοῦνται καὶ ὅπως »ἂν οἱ νέοι μηδὲν κακουργῶσι» (Πλατ. Πρωτ. 236).

3) Ἡροδ. 6,63. Πλουτ. περὶ χρηστ. 36 Λουκ. καταπλ. 17. Διογ. Λαερτ. 1,59. Πολυβ. 5,26,13. Ἀριστ. Σοφ. 656.

4) «Παρατιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάθρων ἀναγινώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν »ποιήματα καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσι, ἐν αἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ἔνεισι, »πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι καὶ εγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγα»θῶν, ἵνα ὁ παῖς ζηλῶν μιμῆται καὶ ὀρέγηται τοιοῦτος γενέσθαι.» (Πλάτ. Πρωτ. 325).

5) «Ὁ πατὴρ ὁ ἐπιμελούμενος ὅπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γενοίμην ἠνάγκασέ με »πάντα τὰ Ὁμήρου ἔπη μαθεῖν καὶ νῦν δυναίμην ἂν Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσ»σειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν» (Ξενοφ. Συμπ. 3,5, Πρβλ. καὶ Πλουτ. Ἀλκιβ. 7).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡσιόδου καὶ λοιπῶν γνωμικῶν ποιητῶν. Ἐν δὲ τῷ ἀναγινώσκειν καὶ ἀπαγγέλλειν μεγίστη ἐδίδετο προσοχὴ εἴς τε τὴν ὀρθὴν προφορὰν (ὀρθοέπεια, ὀρθορρημοσύνη), τὸν κατάλληλον τονισμόν, τὴν ἄρσιν καὶ ταπείνωσιν τῆς φωνῆς, τὸν μελῳδικὸν τόνον καὶ τὸν ῥυθμόν.[1] Οὐ μόνον δὲ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς νόμους ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ συνείθιζον οἱ παῖδες ν' ἀπομνημονεύωσιν.[2] Εἰς τὸν κύκλον τῶν παιδικῶν ἀναγνωσμάτων εἰσήχθησαν κατὰ μικρὸν οἱ *μῦθοι τοῦ Αἰσώπου*, αἱ εἰς ἀρχαιοτάτους ποιητὰς ἀποδιδόμεναι *ὑποθῆκαι*, αἱ μυθικαὶ καὶ ἡρωϊκαὶ σκηναὶ καὶ ἕτερα ἠθικὰ συμβεβηκότα.[3]

Ἡ δὲ *ἠθικὴ* τῶν ἐν Ἀθήναις παίδων ἀγωγὴ συνίστατο ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ προαγωγῇ τῆς τε *σωφροσύνης* καὶ *κοσμιότητος*[4], ἣν οἱ παῖδες ὤφειλον καὶ ἐξωτερικῶς νὰ ἐπιδεικνύωσι, περιπατοῦντες εὐσταλῶς καὶ μὴ κινοῦντες τῇδε κἀκεῖσε τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἔχοντες τὴν ἑτέραν αὐτῶν ὑπὸ τὸ ἱμάτιον[5].

Μετὰ τῆς λοιπῆς παιδεύσεως ἔβαινε παραλλήλως καὶ ἡ *σωματικὴ* τῶν παίδων ἄσκησις[6]. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προηγοῦντο αἱ εὐκολώτεραι ἀσκήσεις, οἷος ὁ *σφαιρισμός*· εἶτα δὲ αἱ δυσκολώτεραι, οἷα ἡ *πάλη* καὶ τὰ μέρη τοῦ *πεντάθλου*. Ἐν τῇ *πυγμῇ* καὶ τῷ *παγκρατίῳ* πιθανῶς μετὰ τὸ 12ον τῆς ἡλικίας ἔτος ἠσκοῦντο οἱ παῖδες. Ἐγυμνάζοντο δὲ οἱ μὲν παῖδες ἐν τῇ *παλαίστρᾳ* τοῦ παιδοτρίβου, οἱ δὲ πρεσβύτεροι ἐν τοῖς γυμνασίοις. Τὴν ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐπιτήρησιν τῶν ἠθῶν ἦσαν ἐπιτετραμμένοι πλὴν τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, τοῦ ἀνωτάτου τῶν ἠθῶν ἐπισκόπου, οἱ *κοσμήτορες*, οἱ *σωφρονισταὶ* καὶ οἱ τὰ γυμνάσια διευθύνοντες *γυμνασιάρχαι*.

---

1) Πλάτ. Κρατ. 424. Φαιδρ. 276.

2) Λουκ. Ἀναχ. 22.

3) Ἰσοκρ. εἰς Νικοκλ. I. Πλουτ. περὶ τοῦ πῶς δεῖ τῶν ποιητ. ἀκ. 1. Λουκ. Ἀναχ. 21: «καὶ ἔργα παλαιὰ καὶ λόγους ὠφελίμους ἐν μέτροις κατακοσμή»σαντες ὡς μᾶλλον μνημονεύοιεν, ῥαψῳδοῦμεν αὐτοῖς.»

4) Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχ. 7. κατὰ Κτησιφ. 232. Ἰσοκρ. Πλαταϊκ. 9, Πλάτ. Χαρμ. 159, Πρωταγ. κ. 13,15. Πλάτ. Νόμ. 3,698.

5) Αἰσχ. κατὰ Τιμ. 26.

6) Ὁπόταν δὲ εἰς τὴν ἑπταετίαν ἀφίκηται, πολλοὺς πόνους διαντλῆσαν, »παιδαγωγοὶ καὶ γραμματισταὶ καὶ παιδοτρίβαι τυραννοῦντες» (Πλάτ. Ἀξίοχ. 366).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐν ταῖς σωματικαῖς ἀσκήσεσι καταταχτέα ἥ τε **κολύμβησις**, εἰς ἣν πρωΐμως ἠσκοῦντο καὶ περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ τῶν Ἀθηναίων παῖδες,[1] καὶ ἡ *ὄρχησις*, ἡ παρέχουσα χάριν εἰς τὰς κινήσεις τοῦ σώματος.[2] Ἐν δὲ τῇ ἐφηβικῇ ἡλικίᾳ ἐγυμνάζοντο τὰ τῶν Ἀθηναίων τέκνα ἔν τε τῇ *ὁπλομαχικῇ* καὶ *ἱππικῇ*, ὅπως ἀποβῶσιν ἀξιόλογοι ἀμύντορες καὶ πρόμαχοι τῆς πολιτείας, τινὰ δὲ μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ ἐν τῇ τοῦ πολέμου *τακτικῇ*.

Ἀπὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἐφεξῆς εἰς μὲν τὰ τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς ἀρχαῖα στοιχεῖα ὀλίγα νέα προσετέθησαν, τοὐναντίον δὲ ηὐξύνθησαν τὰ τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων ἐκείνων, ὧν αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἀπῄτουν καὶ συνεχώρουν ὑψηλοτέραν τινὰ διαμόρφωσιν. Οἱ *γραμματικοὶ* ἤρξαντο ἤδη νὰ περιλαμβάνωσιν εἰς τὸν κύκλον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν οὐ μόνον τὴν ῥητορικὴν καὶ ποιητικήν, ἀλλὰ καὶ *φιλοσοφικά* τινα ἀντικείμενα. Οἱ δὲ ὡριμώτεροι νέοι, καὶ δὴ οἱ μείζονος γλιχόμενοι παιδεύσεως, ἐδιδάσκοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ *γεωμετρίαν*, *ἀστρονομίαν* καὶ *γεωγραφίαν*, εἰ καὶ γεωγραφικοὶ πίνακες ὑπῆρχον ἤδη πρωΐμως ἐγνωσμένοι καὶ εἰσηγμένοι. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν κύκλον τῶν διαμορφωτικῶν μέσων φαίνεται ὅτι προσελήφθη καὶ ἡ *γραφική*, ἄγουσα πρὸς τὴν *ζωγραφικήν*. Τέλος προέβησαν οἱ *σοφισταὶ* μετὰ τῆς πολυτελοῦς αὐτῶν διδασκαλίας ἔν τε τῇ *πολιτικῇ τέχνῃ*, τῇ *διαλεκτικῇ* καὶ *ῥητορικῇ*. Ταύτης ὅμως τῆς διδασκαλίας μετεῖχον μόνον οἱ υἱοὶ τῶν πλουσίων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἱ προπαρασκευαζόμενοι εἰς ἔνδοξον καὶ λαμπρὸν στάδιον.

Αἱ θυγατέρες τῶν Ἀθηναίων εἶχον περιωρισμένην τινὰ μόρφωσιν καὶ λίαν ἀτελεῖς γνώσεις. Πᾶσα ἡ μόρφωσις αὐτῶν ἐστηρίζετο μᾶλλον ἐπί τινος μεμετρημένης ἀνατροφῆς καὶ ὁδηγίας πρὸς πᾶν τίμιον καὶ ὀρθὸν καὶ ἀγαθὸν ἢ ἐπὶ τῆς παιδείας. Καὶ περὶ αὐτῆς δὲ τῆς οἰκιακῆς διατάξεως καὶ οἰκονομίας αἱ πλεῖσται αὐτῶν ὀλίγα ἐγίνωσκον, ἐμάνθανον δὲ τὰ πλεῖστα μετὰ τὸν γάμον παρὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐ-

---

1) Ἐντεῦθεν τὸ τῆς παροιμίας «μήτε νεῖν μήτε γράμματα· ἐπὶ τῶν ἀμα»θῶν· ταῦτα γὰρ ἐκ παιδιόθεν ἐν Ἀθήναις ἐμάνθανον» (Διογενειαν. 6,56).

2) «Περὶ ὀρχήσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν» ἐγράψαμεν ἰδίαν πραγματείαν ἐν Εὐαγγ. Κήρ. τοῦ 1870 σ. 443.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῶν.[1] Ἡ περιωρισμένη δὲ αὕτη τῶν γυναικῶν ἀνατροφὴ ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν μικρὰν ἀξίαν, ἣν αὗται εἶχον παρά τε τοῖς Ἀθηναίοις καὶ πᾶσι σχεδὸν τοῖς λοιποῖς Ἕλλησιν, οἵτινες παρὰ τῆς γυναικός, ἐν τῇ γυναικωνίτιδι ὡς τὰ πολλὰ διατελούσης, ἀπῄτουν *σιγήν, σωφροσύνην καὶ οἰκονομίαν*.

Ἡ ἐν Ἀθήναις σολώνειος ἀγωγή, εὐκαμπτοτέρα οὖσα τῆς ἐν Σπάρτῃ λυκουργείου καὶ μείζονα ἐλευθερίαν παρέχουσα εἰς τὸ ἄτομον, ταχύτερον μὲν ταύτης ἀνεπτύχ η, ἀλλὰ καὶ ταχύτερον ἀπεσβέσθη, ἐκλιποῦσα μετὰ τῆς *ἠθικῆς*. ἧς τὰ θεμέλια ὑπέσκαψαν οἱ σοφισταί.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ καταστρεπτικοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διεφθαρέντων τῶν ἠθῶν, φοβερώτατον κατηνέχθη τραῦμα κατὰ τῆς καθόλου ἀγωγῆς· τὸ δὲ ἰδανικὸν τῆς *καλοκἀγαθίας* κατὰ μικρὸν διεστράφη ἢ ἀπώλετο οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι.

Περιγράψαντες ἐν τῇ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων ἀγωγῇ τὸν παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς Ἕλλησιν ἐπικρατοῦντα τρόπον τῆς παιδαγωγικῆς ἐνεργείας, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν παιδαγ ..ῶν συστημάτων καὶ εωριῶν τῶν διαπρεπεστάτων τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν ἤτοι τοῦ Πυθαγόρου, Σωκράτους, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους καὶ Πλουτάρχου.

§ 8. Πυθαγόρας (570—490; π. Χ.)

Πυθαγόρας ὁ φιλόσοφος ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ, νήσῳ ἰωνικῇ. Κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις, ὧν πλεῖσται εἶναι μυθώδεις, τῆς πρώτης παιδεύσεως ἔτυχε παρ᾽ τοῖς φιλοσόφοις Βίαντι καὶ Θάλητι· τὰς δ᾽ ἐντεῦθεν πορισθείσας γνώσεις ἐπηύξησε περιηγησάμενος διαφόρους χώρας καὶ ἰδίως τὴν Αἴγυπτον, ἔνθα ἐδιδάχθη τὴν σοφίαν τῶν ἱερέων. Ἐν ἔτει 520 ἀφίκετο εἰς Κρότωνα, ἀποικίαν δωρικὴν τῆς κάτω Ἰταλίας. Ἐνταῦθα ἱδρύσατο τὸν *πυθαγόρειον καλούμενον δεσμόν*.

Ὁ *πυθαγόρειος* εσμὸς διῃρεῖτο εἰς τρία τμήματα. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τμῆμα περιελάμβανε τοὺς ὑπὸ δοκιμασίαν διατελοῦντας. Πάντα νέον, ἐπιθυμοῦντα νὰ μετάσχῃ τῆς κοινότητος ταύτης, καθυπέβαλλεν ὁ Πυθαγόρας εἰς δοκιμασίαν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξητάζετο ἡ

1) Ξενοφ. Οἰκ. 7,5.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σωματικὴ αὐτοῦ κατάστασις, εἶτα δὲ ἡ πνευματική. Μεγάλη δὲ προσοχὴ ἐδίδετο εἰς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ παραδεκτέου νέου, ἰδίως δ' ἐσκοπεῖτο ἂν ὁ νέος ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς *κενοδοξίας*, *πλεονεξίας* καὶ *ἀκρατείας*, ἃς ὁ Πυθαγόρας ἐθεώρει ὡς μέγιστα κωλύματα πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν καὶ εὐγενεστέραν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ διάπλασιν. Τὸ δὲ δεύτερον τμῆμα περιελάμβανε τοὺς νέους ἐκείνους, οἵτινες δοκιμασθέντες ἐθεωροῦντο ἄξιοι νὰ μαθητεύσωσι παρὰ τῷ Πυθαγόρᾳ. Οὗτοι, εἰς πενταετῆ σιωπὴν καθυποβαλλόμενοι, διὸ καὶ *σιωπῶντες* καλούμενοι, ὤφειλον μόνον νὰ ἀκροῶνται τοῦ Πυθαγόρου, μηδεμίαν ἐρώτησιν ἀπευθύνοντες. Ὁ ἀπεριόριστος πρὸς τὸν διδάσκαλον σεβασμὸς ἐχρησίμευεν ὡς κῦρος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων (*αὐτὸς ἔφα*). Τὸ δὲ τρίτον τμῆμα περιελάμβανε τοὺς *ἐσωτερικοὺς* καλουμένους μαθητάς, τοὺς εὐδοκίμως διανύσαντας τὸν πενταετῆ τῆς σιωπηλῆς ἀκροάσεως χρόνον. Οὗτοι ἐδιδάσκοντο ὑψηλότερα μαθήματα, ἤτοι *μαθηματικά*, *ἀστρονομικά*, *φιλοσοφικὰ* καὶ *ἰατρικά*· τὸ δὲ μάθημα τῆς *ῥητορικῆς* ἀπεκλείετο. Εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς τούτους μαθητὰς ἐπετρέπετο οὐ μόνον νὰ καταγράφωσι τὰ διδασκόμενα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκθέτωσι τὰς ἑαυτῶν ἰδέας καὶ νὰ ζητῶσι τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ διδασκάλου.

Κοινοβιακὴ δίαιτα, κοιναὶ τράπεζαι καὶ κοινοκτημοσύνη συνέδεον τὰ μέλη τοῦ πυθαγορείου δεσμοῦ εἰς οἰκογένειάν τινα μεγάλην, ἧς ἀρχηγὸς ἦτο αὐτὸς ὁ Πυθαγόρας. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐσπούδαζεν ὅπως ἀναμορφώσῃ τὸν ἠθικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς θρησκείας· τούτου ἕνεκα ἅπασα ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὡς καὶ ἅπας ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ δεσμοῦ τούτου βίος ἔφερε χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἐγίνετο προσευχή, τὸ δὲ ἑσπέρας πρὸ τοῦ ὕπνου ἰδία τῶν πράξεων ἐξέλεγξις [1]. Καὶ τὴν μὲν πρωΐαν ἠσχολοῦντο οἱ μαθηταὶ περί τε τὴν ἀκρόασιν καὶ τὴν μελέτην τῶν μαθημάτων, τὸν δὲ μετὰ μεσημβρίαν χρόνον ἐδαπάνων εἰς ὑποθέσεις δημοσίας ἢ ἰδιωτικάς, εἰς ἀμοιβαίας ἀνακοινώσεις, εἰς λούσεις καὶ θρησκευτικὰς ἀσκήσεις

Ὁ Πυθαγόρας κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἑαυτοῦ ὀπαδῶν ἐν ταῖς

---

1 «Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι, πρὶν τῶν ἡμερινῶν » ἔργων τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν· πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ » ἐτελέσθη;» (Πορφυρ. ἐν β. Πυθ. 40.).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παιδαγωγικαῖς αὐτοῦ ἐνεργείαις ὡρμᾶτο ἀπὸ τῆς θεωρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτελὴς καὶ ὅτι ἔχει κλίσιν πρὸς τὸ κακόν. Πρὸς τελειοποίησιν δὲ αὐτοῦ καὶ ἀποτροπὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀναγκαιοτάτην ἐθεώρει τὴν *ἀγωγήν*.

Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς ἦτο κατὰ Πυθαγόραν ἡ *ἀρετή*· αὕτη δὲ ἐνέκειτο ἐν τῇ *ἁρμονίᾳ*· ἤτοι τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος· τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ γνωστικοῦ, συναισθητικοῦ καὶ ὀρεκτικοῦ· τῇ ἁρμονίᾳ μεταξὺ γονέων καί τέκνων· τῇ ἁρμονίᾳ μεταξὺ μαθητῶν καὶ διδασκάλων· τῇ ἁρμονίᾳ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ τῆς φιλίας· τῇ ἁρμονίᾳ τέλος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν διὰ τῆς θρησκείας. Πρὸς ἐπιτυχίαν ὅμως τῆς ποικίλης ταύτης ἁρμονίας, ἤτοι πρὸς ἀποτέλεσιν ἐναρέτου ἀνθρώπου, ἀνάγκη εἶναι ὅπως ἐπενεργήσῃ ἡ ἀγωγὴ ἐπί τε τὸ σῶμα, τὸν νοῦν καὶ τὸν θυμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι ἀναγκαία εἶναι ἡ *σωματική, διανοητικὴ* καὶ *ἠθικ* ἀγωγή.

Καὶ ἡ μὲν *σωματικὴ ἀγωγὴ* κατὰ Πυθαγόραν προὐτίθετο ἔνθεν μὲν ὅπως καταστήσῃ τὸ σῶμα τῶν γυμναζομένων ἰσχυρόν, ὑγιὲς καὶ ἐπιτήδειον εἰς τὰς τοῦ βίου ἐργασίας· ἔνθεν δὲ ὅπως καθυποβάλῃ αὐτὸ ὑπὸ τὰς διατάξεις τῆς ψυχῆς, κανονιζομένων τῶν σωματικῶν ὀρέξεων διὰ τῆς μετριότητος καὶ τῆς λογικῆς διαίτης. Ἡ δὲ διανοητικὴ ἀγωγὴ σκοπὸν ἐπεδίωκε τήν τε ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ τὴν πρὸς τὴν σοφίαν ὁδηγίαν αὐτοῦ. Ἡ σοφία κατὰ τὸν φιλόσοφον Πυθαγόραν ἐλευθεροῖ μὲν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ δεσποτικοῦ ζυγοῦ τῶν τε ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς αἰσθητικότητος, ἄγει δὲ αὐτὸ εἰς τὴν θείαν ἐξομοίωσιν καὶ καθιστᾷ ἄξιον τῆς μετὰ τῶν θεῶν ἀναστροφῆς καὶ τῆς μετ' αὐτῶν αἰωνίας καὶ ἁρμονικῆς διαβιώσεως. Ἡ δὲ *ἠθικὴ ἀγωγὴ* ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐξημερώσῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ἐκρήξεις τῶν ὁρμῶν αὐτοῦ καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἐπιδεκτικὸν τῶν ὑψηλοτέρων συναισθημάτων. Τούτου ἕνεκα ἀπηγόρευε μὲν ὁ Πυθαγόρας τὴν θηρευτικήν, ὡς ἐξαγριοῦσαν τὸν ἄνθρωπον, συνίστα δὲ τὴν μουσικὴν ὡς μέσον καταλληλότατον πρὸς καταπραΰνσιν τῆς καρδίας. Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ὁρμώμενος ὁ Πυθαγόρας προὐτίμα τὴν λύραν τοῦ αὐλοῦ, τοῦ μὴ κατευνάζοντος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξεγείροντος τὰ πάθη.

Ὡς γενικὰ παιδαγωγικὰ μέσα ἐθεώρει ὁ Πυθαγόρας τὴν ἄσκησιν,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν φιλίαν, τὸ παράδειγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τῆς διδασκαλίας ἐθεώρει ἀναγκαίας τὴν ὀξεῖαν ἀντιληπτικότητα καὶ μνήμην τοῦ διδασκομένου· τὴν δὲ *φιλοδοξίαν*, ὡς διαρρηγνύουσαν τὴν μεταξὺ τῶν μαθητῶν ἁρμονίαν, ἀπεδοκίμαζεν ὁ Πυθαγόρας ἔν τε τῇ ἀγωγῇ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ.

Τὸν *οἰκογενειακὸν βίον* ἐθεώρει ὁ Πυθαγόρας ὡς ἱερόν· τὴν δὲ *σωφροσύνην* καὶ ἐν αὐτῷ τῷ γάμῳ ἐθεώρει ὡς τὴν σπουδαιοτάτην τῶν ἀρετῶν 1.

Τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Πυθαγόρου, ἐν ᾧ συνάπτεται μετὰ τῆς θεωρίας καὶ πρᾶξις, στηρίζεται μὲν ἐπὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ τρόπου τῶν Δωριέων, δὲν περιωρίζεται ὅμως καὶ ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ Πυθαγόρας, πόρρω ἀπέχων τοῦ νὰ ῥυθμίσῃ τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτείας, ἐσπούδαζε μᾶλλον νὰ ῥυθμίσῃ τὴν πολιτείαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τελουμένην ἀγωγήν. Ὁ ἀριστοκρατικὸς ὅμως χαρακτήρ, ὃν ἔφερε τὸ πυθαγόρειον διδασκαλεῖον (*ὁμακόειον*), ἐπήνεγκεν οὐ μόνον τὴν διάλυσιν τούτου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξορίαν τοῦ ἱδρυτοῦ ἔν τινι συμβάσῃ ἐν Κρότωνι στάσει, καθ' ἣν οἱ δημοκρατικοὶ ὑπερίσχυσαν τῶν ἀριστοκρατικῶν.

Παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα φέρουσι τὰ εἰς τὸν Πυθαγόραν ἀποδιδόμενα *χρυσᾶ ἔπη* καὶ τὸ «*Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως*» σύγγραμμα, τὸ εἰς τὸν πυθαγόρειον Ὄκελλον (490 π. Χ.) ἀναφερόμενον.

§. 9. Σωκράτης (469—399. π. Χ.)

Σωκράτης, ὁ υἱὸς τοῦ Σωφρονίσκου καὶ τῆς μαίας Φαιναρέτης, ὁ ὑπὸ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου «*ἀνδρῶν ἁπάντων σοφώτατος*» ἀνακηρυχθείς, ὁ στηρίξας τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς αὐτογνωσίας (*γνῶθι σαυτόν*), ἀπέβη διά τε τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀμέμπτου καὶ ἐναρέτου βίου ἀληθὴς παιδαγωγὸς τῶν Ἀθηναίων. Οὗτος καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἐδίδασκε καὶ πάντας μὲν τοὺς

---

1) «Μόνης τῶν ἀρετῶν ταύτης (τῆς σωφροσύνης) καὶ παιδὶ καὶ παρθένῳ καὶ »γυναικὶ καὶ τῇ τῶν πρεσβυτέρων τάξει ἀντιποιεῖσθαι προσήκει, καὶ μάλιστα »τοὺς νεωτέρους· ἔτι δὲ μόνην αὐτὴν ἀποφαίνων (ὁ Πυθαγόρας) περιειληφέναι »καὶ τὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς, διατηροῦσαν τὴν ὑγείαν καὶ τὴν τῶν βελτίστων ἐπιτηδευμάτων ἐπιθυμίαν» (Ἰαμβλ. β. Π. 41).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μετ' αὐτοῦ ἀναστρεφομένους, ἰδίως ὅμως τοὺς νεωτέρους, προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὴν *ἀρετήν*, ἣν ἐθεώρει ἐπιστήμην λυσιτελεστάτην πρὸς εὐδαιμονίαν. Διελέγετο δὲ πάντοτε περὶ τῶν *ἀνθρωπίνων* πραγμάτων, »σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, »τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρία, τί δειλία· τί πόλις, »τί πολιτικός· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων· καὶ περὶ »τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἡγεῖτο καλοὺς κἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς »δ' ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκλῆσθαι [1]».

Τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετέδιδεν ὁ Σώκράτης δι' ἰδίας *διαλεκτικῆς μεθόδου*[2], ἐν ᾗ πρὸ πάντων ἔγκειται ὁ ἔξοχος αὐτοῦ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ ἔρανος. Ἡ *σωκρατικὴ μέθοδος* ἔχει δύο ὄψεις *ἀρνητικὴν καὶ θετικήν*· καὶ ἡ μὲν ἀρνητικὴ ὄψις εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *εἰρωνεία*, ἡ δὲ θετικὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *μαιευτική*. Διὰ τῆς *εἰρωνείας* ἐσκόπει ὁ Σωκράτης ν' ἀποδείξῃ τὸ σφαλερὸν τῆς ξένης γνώμης. Πρὸς τοῦτο δὲ συνῆπτε διάλογον, ἐν ᾧ, προσποιούμενος ὅτι οὐδεμίαν εἶχε γνῶσιν περὶ τοῦ προκειμένου, ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ διδαχθῇ παρὰ τοῦ μεθ' οὗ διελέγετο. Ἠρώτα λοιπὸν κατὰ πρῶτον, εἶτα εἰς τὴν διδομένην ἀπάντησιν συνῆπτεν ἑτέραν ἐρώτησιν καὶ εἰς ταύτης τὴν ἀπάντησιν συνῆπτεν ἄλλην ἐρώτησιν, μέχρις οὗ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἠνάγκαζε τὸν ἐρωτώμενον νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν ἦτο ὀρθὸν ὅπερ κατ' ἀρχὰς ὡς ἀληθὲς ἐθεώρει καὶ ἔθετεν. Ἡ μέθοδος αὕτη τοῦ Σωκράτους βεβαίως δὲν ἤθελεν εἶναι πολὺ ὠφέλιμος καὶ ἤθελεν ὠθεῖ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸν σκεπτικισμὸν καὶ τὴν περὶ πάντων ἀμφιβολίαν, ἂν μὴ συνῆπτεν ὁ Σωκράτης εἰς ταύτην καὶ τὴν ἑτέραν, ἤτοι τὴν θετικὴν μέθοδον ἢ τὴν *μαιευτικήν*. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ὁ Σωκράτης ἐχώρει ἀπὸ τῶν παραστάσεων πρὸς τὰς γενικὰς ἐννοίας, ἢ ἀπὸ τῶν ἰδιαιτέρων περιστατικῶν πρὸς τὰς καθ' ὅλου ἀληθείας. Ἤτοι κατ' ἀρχὰς ἐπελαμβάνετο μερικοῦ τινος ἀντικειμένου, ὅπερ ἔθετε δι' ἐρωτήσεώς τινος, ἐκ δὲ τῆς διδομένης ἀπαντήσεως ὁρμώμενος κατήρτιζεν ἑτέραν ἐρώτησιν, δι' ἧς ηὐρύνετο ὁ κύκλος τοῦ μερικοῦ γινόμενος γενικώτερος, ἐπὶ δὲ τῆς εἰς τὴν ἐρώ-

1) Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1,6,15. Πλάτ. Ἀπολ. 31. Ἀριστοτ. μετὰ φυσ. 1,6.
2) «Ἀποκρίνου (ὦ Σώκρατες), ἐπειδὴ καὶ εἴωθας χρῆσθαι τῷ ἐρωτᾶν τε »καὶ ἀποκρίνεσθαι» (Πλάτ. Κρίτ. κεφ. 11).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τησιν ταύτην διδομένης ἀπαντήσεως κατήρτιζεν ἑτέραν ἐρώτησιν, μέχρις οὗ ὁ κύκλος τοῦ μερικωτάτου ἀπέβαινε γενικώτατος, ἡ δὲ παράστασις ἐγίνετο γενικωτάτη ἔννοια, ἤτοι μέχρις οὗ προσδιωρίζετο ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀντικειμένου, ὁ περιλαμβάνων τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ οὐσίαν.

Οὕτω διαλεγόμενος ὁ Σωκράτης, ἤτοι ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου χωρῶν, ἐγένετο πατὴρ τῆς τε *ἐπαγωγῆς* καὶ τοῦ *ὁρισμοῦ*, ὅπως αὐτὸς ὁ 'Αριστοτέλης ἀποφαίνεται. Ὡς πρὸς τὴν ἐπαγωγικὴν ταύτην μέθοδον, δι' ἧς ἐμαιεύετο ἡ διάνοια τῶν μαθητῶν εἰς τὴν τῆς ἀληθείας κύησιν, παρέβαλλεν ὁ Σωκράτης τὸ ἑαυτοῦ ἔργον πρὸς τὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς μαίας Φαιναρέτης[1].

§. 10. Πλάτων (429—348 π. Χ.)

Πλάτων, ὁ διασημότατος τῶν τοῦ Σωκράτους μαθητῶν, καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας ὁ ἱδρυτής, ἐγκατέσπειρε τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ θεωρίας ἐν διαφόροις συγγράμμασιν καὶ δὴ ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ τοῖς Νόμοις, ὧν ἡ μὲν παρίστησι τὸν ἄνθρωπον ὁποῖος πρέπει νὰ ἦναι, οἱ δὲ ὁποῖος δύναται νὰ ἦναι.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη πρὸς τὸν *πολιτικὸν βίον*, ἐν ᾧ δύναται νὰ εὕρῃ τὸν ὕψιστον αὐτοῦ προορισμὸν ἢ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως· τούτου ἕνεκα ἀνήκει ὁ ἄνθρωπος μετὰ πασῶν τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ δυνάμεων τῇ *πόλει*, ἥτις μόνη κέκτηται τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ μορφώσεως πρὸς πλήρωσιν τοῦ ὑψίστου αὐτῆς σκοποῦ, ἐγκειμένου ἐν τῇ ἑνώσει ἁπάντων τῶν πολιτικῶν μελῶν εἰς κοινόν τινα *ἠθικὸν βίον* ἢ εἰς *μίαν πόλιν*.[2] Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης ἐρεί-

1) «Εἶτα, ὦ καταγέλαστε, οὐκ ἀκήκοας ὡς ἐγώ εἰμι υἱὸς μαίας—Φαιναρέτης;—Ἆρα καὶ ὅτι ἐπιτηδεύω τὴν αὐτὴν τέχνην ἀκήκοας;—μαιεύεσθαί με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσε·— οἱ δέ μοι ξυγγινόμενοι—φαίνονται θαυμαστὸν ὅσον ἐπιδιδόντες,—καὶ τοῦτο ἐνεργές, ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὐτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὑρόντες τε καὶ κατέχοντες» (Πλατ. Θεαιτ. σ. 149.150).

2) «Τοὺς πολίτας πρὸς ὅ τις πέφυκε, πρὸς τοῦτο ἕνα πρὸς ἓν ἕκαστον ἔργον δεῖ νομίζειν, ὅπως ἂν ἓν πρὸς τὸ αὑτοῦ ἐπιτηδεύων ἕκαστος μὴ πολλοί, ἀλλὰ εἷς γίγνηται, καὶ οὕτω δὴ ξύμπασα ἡ πόλις μία φύηται, ἀλλὰ μὴ πολλαί» (Πολιτ. 4,423).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δεται ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς κατὰ Πλάτωνα *παιδείας*. Ὀρθὴν δὲ παιδείαν καλεῖ ὁ Πλάτων *«τὴν πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδείαν, »ποιοῦσαν ἐπιθυμητήν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον »ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης»*.[1] Ἡ πλατωνικὴ αὕτη παιδεία τότε κέκτηται τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν, ὅταν ἐν τῷ πολίτῃ ἀνατρέφῃ συγχρόνως αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Πλάτων οὐδόλως χωρίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ *πολίτου* ἀπὸ τῆς τοῦ *ἀνθρώπου*· τούτου ἕνεκα ἀπαιτεῖ ἵνα ἡ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου διεξάγηται κατὰ τὰς αὐτὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς ἡ πόλις ἀναγνωρίζει εἰς τὰ ἑαυτῆς μέλη. Κατὰ ταῦτα *πολιτεία* καὶ *παιδεία* ἔχουσι κατὰ Πλάτωνα τοσοῦτο στενὴν καὶ ἀναγκαιοτάτην συνάφειαν, ὥστε ἡ καλὴ ἢ ἡ κακὴ διάταξις τῆς μιᾶς προκαλεῖ τὰ αὐτὰ φαινόμενα καὶ τῇ ἑτέρα [2], καὶ ὅπως τὸ δυνατὸν τῆς πολιτείας ἄνευ τῆς παιδείας εἶναι ἀκατανόητον, οὕτω καὶ ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας ἐκτὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἀνέφικτος.

Ὁ Πλάτων, παραδεχόμενος δύο ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ὀργανισμῷ φύσεις, ἤτοι *σωματικὴν* καὶ *ψυχικήν*, διαιρεῖ τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ παιδείαν εἰς δύο περιληπτικώτατα εἴδη, ἤτοι τὴν *γυμναστικὴν* καὶ τὴν *μουσικήν*, ὧν ἡ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν σωματικήν, ἡ δὲ εἰς τὴν ψυχικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἀμφότεραι δὲ ἐπιδιώκουσιν ὕψιστόν τινα καὶ κοινὸν σκοπόν, τουτέστι τὴν ἐν τῇ ψυχῇ δικαιοσύνην ἢ τὴν συναρμογὴν τοῦ *συναισθητικοῦ* μετὰ τοῦ *γνωστικοῦ* (τοῦ *θυμοειδοῦς* μετὰ τοῦ *φιλοσόφου*)[3].

Γυμναστικὴν λέγων ὁ Πλάτων ἐννοεῖ πᾶν, ὅπερ συντελεῖ ἀμέσως μὲν πρὸς προαγωγὴν τῆς ὀργανικῆς ἐνεργείας τοῦ σώματος, ἐμμέσως δὲ καὶ κυρίως πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ θυμοειδοῦς τῆς ψυχῆς. Ἐνταῦθα παρέχει ὁ Πλάτων διαφόρους ὁδηγίας καὶ διάφορα παραγγέλματα, ἅτινα ἀρχόμενα

1) Νόμ. 1,643.

2) «Πολιτεία γὰρ τροφὴ ἀνθρώπων ἐστί, καλὴ μὲν ἀγαθῶν· ἡ δὲ ἐναντία κακῶν» (Μενεξ. 238).

3) «Ἐπὶ δὴ δυ' ὄντε τούτω (τὸ θυμοειδὲς καὶ φιλόσοφον), ὡς ἔοικε, δύο τέ»χνα θεὸν ἔγωγ' ἄν τινα φαίην δεδωκέναι τοῖς ἀνθρώποις, μουσικήν τε καὶ γυ»μναστικήν, ἐπὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον· οὐκ ἐπὶ ψυχὴν καὶ σῶμα εἰ »μὴ εἴη πάρεργον, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνω, ὅπως ἂν ἀλλήλοιν συναρμοσθῆτον, ἐπιτει»νομένω καὶ ἀνιεμένω μέχρι τοῦ προσήκοντος» (Πολιτ. 3,411).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπὸ τοῦ γάμου καὶ τῆς διαίτης τῆς μητρὸς πρὸ τοῦ τοκετοῦ, προβαίνουσι κανονίζοντα τὴν δίαιταν τοῦ γεννηθέντος παιδὸς ἐν τοῖς διαφόροις σταδίοις τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Τὰ πλατωνικὰ ταῦτα παραγγέλματα δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς δύο, ἤτοι εἰς τ' ἀποβλέποντα τὴν κανονικὴν καὶ φυσικὴν πλήρωσιν τῶν διαφόρων τοῦ σώματος χρειῶν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τῆς *διαιτητικῆς*, καὶ εἰς τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν διαφόρων τοῦ σώματος μελῶν, περὶ ἣν ἀσχολεῖται ἡ κυρίως *γυμναστική*. Καὶ περὶ μὲν τῆς πληρώσεως τῶν σωματικῶν χρειῶν λόγον ποιούμενος ὁ Πλάτων ἐπιδοκιμάζει τὰς ἁπλᾶς καὶ λιτὰς τροφάς, ὡς προαγούσας τὴν ὑγίειαν τοῦ σώματος, καὶ καθόλου συνιστᾷ τὴν δίαιταν ἐκείνην, ἥτις τὸ μὲν σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπιρρωνύουσα προφυλάττει ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν, αὐτὸν δὲ ἀσκοῦσα καθιστᾷ ἐπιτήδειον εἰς τὸ ὑποφέρειν καὶ πεῖναν καὶ δίψαν καὶ ψῦχος καὶ θάλπος καὶ πάσας τὰς τοῦ καιροῦ μεταβολάς. Περὶ δὲ τῆς διαπλάσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν τοῦ σώματος μελῶν πραγματευόμενος ὁ Πλάτων δοξάζει ὅτι ἡ ἰδίως *γυμναστικὴ* τριπλοῦν τινα σκοπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ, ἤτοι τὴν *ῥώμην*, τὴν *εὐκαμψίαν* καὶ τὸ *κάλλος* τοῦ τε σώματος καθόλου καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἰδίᾳ. Ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπιτυγχάνεται κατὰ Πλάτωνα διὰ τῶν δύο εἰδῶν τῆς γυμναστικῆς, ἤτοι τῆς *πάλης* καὶ τῆς *ὀρχήσεως*, ἐν οἷς συμπεριληπτέα καὶ τὰ περὶ τὸν *πόλεμον* γυμνάσια. Καθόλου δ' εἰπεῖν ὁ Πλάτων παραδέχεται ἐν τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ ἐκεῖνα μόνον τὰ γυμνάσια καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἅτινα καὶ ἐφ' ὅσον συντελοῦσιν εἰς ἐξέγερσιν καὶ ἐπίρρωσιν τοῦ θυμοειδοῦς τῆς ψυχῆς, ἀντιρρόπως τῇ μουσικῇ ἐνεργοῦντα, τῇ τοῦτο χαλαρούσῃ· ἀποκλείει δὲ πᾶν γυμνάσιον, πᾶσαν δίαιταν, καὶ πάντα πόνον, ὅστις, εἰς μόνην τὴν τοῦ σώματος ἰσχὺν καὶ ῥώμην ἀφορῶν, διαταράσσει τὴν μεταξὺ τῆς ἐνεργείας τῆς μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς ἀπαιτουμένην ἁρμονίαν, οἷα ἦσαν ἥ τε δίαιτα καὶ τὰ γυμνάσια τῶν *ἀθλητῶν*.

Ἡ δὲ *μουσική*, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ῥύθμισιν τῆς εὐγενεστέρας φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τῆς *ψυχῆς* μετὰ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῆς καὶ δυνάμεων, καὶ περιλαμβάνουσα ἅπαντα τὰ πρὸς τοῦτο συντελοῦντα παιδαγωγικὰ μέσα, θεωρεῖται παρὰ τοῦ Πλάτωνος πολλῷ εὐγενεστέρα καὶ ὑψηλοτέρα τῆς γυμναστικῆς. Εἰς τὴν μουσικὴν περιλαμβάνονται οὐ μόνον ἡ ἰδίως *μουσική*, ἀλλὰ καὶ ἡ *ποίησις*,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι, τὰ μαθηματικὰ καὶ αὐτὴ ἡ φιλοσοφία. Ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν *ἰδίως μουσική, ἡ ποίησις καὶ αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι* συντελοῦσιν εἰς περιστολὴν καὶ ῥύθμισιν τοῦ *θυμοειδοῦς*, ἑπομένως πρὸς μόρφωσιν τῆς κατὰ Πλάτωνα ἀναλογούσης εἰς αὐτὸ πολιτικῆς τάξεως τῶν *φυλάκων* ἤτοι τῶν ἀμυντόρων τῆς πολιτείας· τὰ δὲ *μαθηματικὰ* καὶ ἡ *φιλοσοφία* συντελοῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ *λογιστικοῦ*, ἑπομένως πρὸς μόρφωσιν τῆς ἀναλογούσης εἰς αὐτὸ πολιτικῆς τάξεως τῶν *ἀρχόντων*. Ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστική, καλῶς συγκερασθεῖσαι, καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον *μουσικώτατον* καὶ *εὐαρμοστότατον*[1].

§. 11. Ἀριστοτέλης (384—322 π. Χ.)

Ἀριστοτέλης, ὁ ἔξοχος τοῦ Πλάτωνος μαθητὴς καὶ τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας ὁ ἱδρυτής, τὸ *περὶ ἀγωγῆς* τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα ἐπραγματεύθη κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον ἐν τῷ *περὶ παιδείας* συγγράμματι αὐτοῦ, ὅπερ κακῇ τύχῃ δὲν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν. Τὸ παιδαγωγικὸν τοῦ Ἀριστοτέλους σύστημα, ὅπως συνάγεται ἐκ τῶν μέχρι τῆς σήμερον σωζομένων αὐτοῦ συγγραμμάτων καὶ ἰδίως τῶν *Πολιτικῶν* καὶ *Ἠθικῶν Νικομαχείων*, στηρίζεται ἐπὶ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ περί τε τοῦ *σκοποῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου* καθόλου καὶ τῆς *πολιτείας* ἰδίᾳ.

Ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κεῖται κατ' Ἀριστοτέλη ἐν τῇ *εὐδαιμονίᾳ*. Εἶναι δὲ *εὐδαιμονία, ἐνέργεια τῆς ψυχῆς κατ' ἀρετὴν τελείαν.*[2] διττῶν δὲ οὐσῶν τῶν ἀρετῶν, ἤτοι τῶν μὲν *ἠθικῶν*, τῶν δὲ *διανοητικῶν*, κατὰ δύο μέρη, ἐξ ὧν συνίσταται ἡ ψυχή, ἤτοι τοῦ *γνωστικοῦ* καὶ τοῦ *ὀρεκτικοῦ*, ἡ *τελεία εὐδαιμονία* ἔγκειται ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ τῆς ψυχῆς ἐνεργείᾳ, ἤτοι ἐν ταῖς διανοητικαῖς ἀρεταῖς. Πρὸς κτῆσιν τῶν ἀρετῶν τούτων, ἤτοι πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν, ἀπαιτοῦνται τρία τινά, ἤτοι *φύσις, ἔθος ἢ ἕξις* καὶ *διδαχὴ ἢ* λόγος. Οἱ τρεῖς οὗτοι παράγοντες καὶ ἰδίως ἡ ἕξις καὶ ἡ *διδαχὴ* (διότι ἡ *φύσις* οὐκ ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῖν), ἀποτελοῦσι τὴν *παιδείαν*[3], ἥτις κατ'

1) Πλείονα περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος ἐγράψαμεν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ περιοδικῷ, τόμ. Ε, σελ. 33.

2) Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. 1,13.—3) Πολιτ. 4. 7,13.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Αριστοτέλη εἶναι «εὐτυχοῦσι μὲν κόσμος, ἀτυχοῦσι δὲ καταφύγιον».

Ἡ *παιδεία* κατὰ τὸν αὐτὸν 'Αριστοτέλη μόνον ἐν τῇ *πολιτείᾳ* δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ· διότι ὁ *ἄνθρωπος, φύσει πολιτικὸν ζῶον ὤν*, ἐν τῇ πολιτείᾳ προώρισται νὰ ζήσῃ καὶ ἐν ταύτῃ μόνῃ δύναται νὰ τύχῃ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ εὐδαιμονίας. Ἡ *παιδεία* κατ' 'Αριστοτέλη πρέπει νὰ ἦναι κοινὴ εἰς πάντας τοὺς πολίτας,[1] πλὴν τῶν δούλων τῶν στερουμένων τῆς τοῦ βουλεύεσθαι δυνάμεως.

Ὁ 'Αριστοτέλης ὁρίζει *τρεῖς* κυρίας περιόδους τῆς παιδείας, ὧν ἑκάστη περιλαμβάνει χρονικὸν διάστημα ἑπτὰ ἐτῶν· ἤτοι τὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ τέκνου μέχρι τοῦ 7ου ἔτους· τὴν ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 14ου ἤτοι μέχρι τῆς ἡβικῆς ἡλικίας· καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 14ου μέχρι τοῦ 21ου. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 7 ἔτους οἱ παῖδες κατ' 'Αριστοτέλη δὲν πρέπει νὰ μανθάνωσιν εἰμὴ μόνον νὰ βλέπωσι καὶ νὰ ἀκούωσι· ἀπὸ δὲ τοῦ 7 μέχρι τοῦ 14 πρέπει καὶ νὰ μανθάνωσι καὶ νὰ γυμνάζωνται ἐν ταῖς εὐκολωτέραις ἀσκήσεσιν· ἀπὸ δὲ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 17, ἤτοι ἐπὶ τρία ἔτη, πρέπει νὰ παιδεύωνται ἐν τῇ μουσικῇ καὶ νὰ τυγχάνωσιν ἐπιστημονικῆς μορφώσεως· ἀπὸ δὲ τοῦ 17 μέχρι τοῦ 21 ἔτους πρέπει νὰ καθυποβάλλωνται εἰς τραχυτέρας ἀσκήσεις καὶ εἰς ὡρισμένην δίαιταν, συντελοῦσαν ἔνθεν μὲν εἰς περιστολὴν τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἔνθεν δὲ εἰς πρόσκτησιν πολεμικῆς δεξιότητος καὶ πολεμικῆς καρτερίας. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἀπαγορεύει ὁ 'Αριστοτέλης τὴν σύγχρονον ἄσκησιν τῆς τε διανοίας καὶ τοῦ σώματος, ὡς παρακωλύοντος τοῦ μὲν τὴν τοῦ ἑτέρου αὔξησιν.

Ἁπάσας τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας καὶ ὑποθήκας τοῦ 'Αριστοτέλους δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν εἰς τρεῖς τάξεις, ὧν ἡ μὲν περιλαμβάνει τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν *σωματικὴν* τῶν παίδων ἀγωγήν, ἡ δὲ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν *ἠθικὴν μόρφωσιν*, ἡ δὲ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν *διανοητικὴν* ἀνάπτυξιν.

Καὶ ἐν μὲν τῇ *σωματικῇ* τῶν παίδων ἀγωγῇ συνίστησιν ὁ φιλόσοφος 'Αριστοτέλης πρῶτον μὲν τὴν χρῆσιν τοῦ *γάλακτος*, ὡς τροφῆς καταλληλοτάτης καὶ χρησιμωτάτης πρός τε τὴν τοῦ σώματος δύνα-

1) «'Επεὶ δ' ἓν τὸ τέλος τῇ πόλει πάσῃ, φανερὸν ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν »καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων καὶ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι κοι- »νὴν καὶ μὴ κατ' ἰδίαν.» (Αὐτ. 5 ἢ 8,1).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μιν καὶ τὴν τῶν νοσημάτων ἀποφυγήν· εἶτα δὲ τὴν χρῆσιν τῆς *ψυχρολουσίας* καὶ τῶν *μετρίων κινήσεων* πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ βρεφικοῦ σώματος καὶ ἀποφυγὴν τῆς τούτου ἀργίας· μετὰ δὲ ταῦτα τὴν χρῆσιν καταλλήλων *παιδιῶν*, παριστανουσῶν ὡς τὰ πολλὰ ὑποθέσεις τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, εἰς ἃ κατόπιν οἱ παῖδες, ἄνδρες γενόμενοι, θέλουσιν ἐπιδοθῆ[1].

Ὡς πρὸς δὲ τὴν *ἠθικὴν μόρφωσιν*, τὴν ἐρειδομένην ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοῦ *ἐθισμοῦ*, ἀποφαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ἄρχηται πρωίμως, ἤτοι ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ᾽ ὃν οἱ παῖδες ἀνατρέφονται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ἡ μετὰ τῶν δούλων ἀναστροφή, ἡ διήγησις λόγων καὶ μύθων ἀπρεπῶν, ἡ θέα καὶ ἡ ἀκρόασις ἀνελευθέρων καὶ αἰσχρῶν ἀντικειμένων, πρέπει κατ᾽ Ἀριστοτέλη αὐστηρῶς ν᾽ ἀπαγορεύωνται εἰς τοὺς παῖδας· ὁμοίως κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον πρέπει νὰ ἐξορίζηται ἐκ τῆς πόλεως καὶ πᾶσα αἰσχρολογία, «ἐκ γὰρ τοῦ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς.»[2] Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν παίδων χρήζει μείζονος ἐπιμελείας κατὰ τὸ 14ον ἔτος, ἤτοι καθ᾽ ὃν χρόνον μάλιστα ἐξεγείρονται παρὰ τοῖς παισὶν αἱ γενετήσιοι ὁρμαί. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρετῶν, ἐν αἷς πρέπει ν᾽ ἀσκῶνται οἱ νέοι, διαπρέπουσι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ *ἀνδρεία* καὶ ἡ *σωφροσύνη*, ὧν ἡ μὲν εἶναι μεσότης μεταξὺ τῶν κακιῶν *δειλίας* καὶ *θρασύτητος*, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν κακιῶν *ἀναισθησίας* καὶ *ἀκολασίας*. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἄξιαι συστάσεως, ὡς συντελοῦσαι πρὸς ἠθοποίησιν τῶν παίδων, εἶναι ἡ *αἰδώς*, ἡ *ὑπακοὴ* καὶ ἡ *φιλία*.

Περὶ δὲ τῆς *διανοητικῆς* ἀναπτύξεως τὸν λόγον ποιούμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τέσσαρά τινα εἴδη διδακτέων ἀντικειμένων, ἐν χρήσει ὄντα παρὰ τοῖς τότε Ἕλλησιν, ἤτοι τὴν *γραμματικὴν* (γράμματα), *γυμναστικήν*, *μουσικὴν* καὶ τὴν *γραφικήν*. Καὶ περὶ μὲν τῆς *γραμματικῆς* λαλῶν ἀποφαίνεται ὅτι αὕτη προσελήφθη εἰς τὴν παιδείαν ὡς χρησιμεύουσα οὐ μόνον πρὸς χρηματισμὸν καὶ οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις. Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ἐρειδόμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεξέτεινε τὸν κύ-

1) «Διὸ τὰς παιδιὰς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις τῶν ὕστερον σπουδαζο-»μένων» (αὐτόθι).

2) Πολιτ, 4, ἢ 7, 17.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλον τῶν γραμματικῶν γνώσεων καὶ κατέβαλε τὰς βάσεις οὐ μόνον τῆς ὑψηλοτέρας *γραμματικῆς*, ἀλλὰ καὶ τῆς *ῥητορικῆς*, *ποιητικῆς*, *φυσικῆς* ἱστορίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀφθονίας τῶν μαθητέων ἀντικειμένων ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ πολυΐστωρ Ἀριστοτέλης νὰ συστήσῃ τὴν *μνημονικὴν* τέχνην, ὡς βοηθητικὸν μέσον πρὸς μάθησιν. Τῆς δὲ *γυμναστικῆς* παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης δύο εἴδη, ἤτοι τὴν ἰδίως *γυμναστικὴν* καὶ τὴν *παιδοτριβικήν*, ὧν «ἡ μὲν «ποιὰν ποιεῖ τὴν ἕξιν τοῦ σώματος, ἡ δὲ τὰ ἔργα·»[1] ἤτοι ἡ μὲν παρέχει εἰς τὸ σῶμα ὑγίειαν καὶ κάλλος, ἡ δὲ καθιστᾷ αὐτὸ ἐπιτήδειον πρὸς ἐργασίαν βιωτικὴν καὶ πολεμικήν. Ἐκ τῆς γυμναστικῆς ἀσκήσεως ἀποκλείει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν *ἀθλητικὴν* ἄσκησιν, ὡς λωβωμένην «τά τε εἴδη καὶ τὴν αὔξησιν τῶν σωμάτων,»[2] καὶ τὴν ἐπὶ τὸ θηριωδέστερον ἐκτραχύνουσαν τὸ σῶμα *λακωνικὴν* ἄσκησιν.

Ἡ δὲ *μουσικὴ* κατ' Ἀριστοτέλη ἀσκητέα οὐχὶ ὡς ἔργον τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον, ἀλλ' ὡς παίδευμα ἐλεύθερον καὶ καλόν, συντελοῦν οὐ μόνον πρὸς τερπνὴν τοῦ τῆς ἀναπαύσεως χρόνου διάνυσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἠθοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου·[3] διὸ ἐν τῇ μουσικῇ τῶν παίδων παιδεύσει ἐκεῖνα μόνον τὰ ὄργανα, ἐκεῖνα τὰ μέλη καὶ ἐκείνας τὰς ἁρμονίας πρέπει κατ' Ἀριστοτέλη νὰ μεταχειριζώμεθα, ὅσα συντείνουσι πρὸς τὸν τῆς ἠθοποιήσεως σκοπόν· ὡς τοιαῦτα δὲ μέλη καὶ τοιαύτας ἁρμονίας συνίστησιν ὁ φιλόσοφος τὰς *δωρικάς*, ἀπαγορεύει δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ αὐλοῦ, ὡς ἧττον ἠθοποιοῦ καὶ ὡς παρακωλύοντος τὴν μετὰ τῆς αὐλήσεως σύγχρονον ᾠδήν.

Ἡ δὲ *γραφικὴ* κατ' Ἀριστοτέλη προσελήφθη παρά τινων ἐν τῇ τῶν νέων παιδείᾳ ὡς χρήσιμος *πρὸς τὸν βίον καὶ πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον*· ἤτοι προσελήφθη ὅπως καταστήσῃ μὲν τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκουμένους ἱκανοὺς ὥστε νὰ μὴ ἀπατῶνται ἐν τῇ τῶν οἰκιακῶν πραγμάτων ἐκτιμήσει, προαγάγῃ δὲ καὶ ὀξύνῃ αὐτῶν

---

1) Αὐτ. 5 ἢ 8, 3.

2) Πολιτ. 5 ἢ 8,4.

3) «Ἐκ μὲν οὖν τούτων φανερὸν ὅτι δύναται ποιόν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος »ἡ μουσικὴ παρασκευάζειν· εἰ δὲ τοῦτο δύναται ποιεῖν δῆλον ὅτι προσακτέον »καὶ παιδευτέον ἐν αὐτῇ τοὺς νέους» (αὐτ. 4 ἢ 7,5).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν ὥστε νὰ δύνανται κάλλιον νὰ κρίνωσι τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα.[1]

§. 12. Πλούταρχος (50—120 μ. Χ.)

Πλούταρχος, ὁ ἐκ Χαιρωνείας ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος, μεγάλως ἐπεμελήθη τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ Ἑλλήνων, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσιν οἵ τε «*παράλληλοι βίοι*» καὶ τὰ «*ἠθικὰ*» αὐτοῦ συγγράμματα, ἅπερ εἶναι κατάμεστα παντοειδοῦς σοφίας καὶ ποικίλων παιδαγωγικῶν γνώσεων. Μεταξὺ τῶν Ἠθικῶν καταλέγεται καί τις «*περὶ παίδων ἀγωγῆς*» πραγματεία, ἧς ἡ γνησιότης παρὰ πλείστων ἀμφισβητεῖται.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *περὶ παίδων ἀγωγῆς* συγγράμματος ὀρθῶς ποιῶν ἄρχεται ἀπὸ τῆς τῶν *τέκνων γενέσεως*, ὧν ἡ δόξα κατ' αὐτὸν μεγάλως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τῶν γονέων εὐγενείας.[2] Κατὰ Πλούταρχον, ἑπόμενον τῷ Ἀριστοτέλει, τρία τινὰ πρέπει νὰ συνδράμωσιν, ἤτοι *φύσις*, *λόγος* ἢ *μάθησις*, καὶ *ἦθος* ἢ *ἄσκησις*, ὧν «ἡ μὲν φύσις ἄνευ μαθήσεως τυφλόν, ἡ δὲ μάθησις δίχα φύσεως ἐλλιπές, ἡ δὲ ἄσκησις χωρὶς ἀμφοῖν ἀτελές.»[3] Περὶ *τροφῆς* τὸν λόγον ποιούμενος ὁ Πλούταρχος ἀποφαίνεται ὅτι αὐταὶ αἱ μητέρες πρέπει νὰ τρέφωσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα, «συμπαθέστερόν τε γὰρ θρέψουσι καὶ διὰ πλείονος »ἐπιμελείας· — δηλοῖ δὲ καὶ ἡ φύσις ὅτι δεῖ τὰς μητέρας ἃ γεγεννή»κασιν, αὐτὰς τιτθεύειν καὶ τρέφειν· διὰ γὰρ τοῦτο παντὶ ζώῳ τε»κόντι τὴν ἐκ τοῦ γάλακτος τροφὴν ἐχορήγησε.»[4] Ἂν ὅμως αἱ μητέρες ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ φυσικώτατον καθῆκον, τότε ὀφείλουσι νὰ ἐκλέγωσι πρὸς θήλασιν τοῦ βρέφους *τίτθας* καὶ *τροφοὺς* καταλληλοτάτας, ἑλληνίδας τὴν ἐθνικότητα καὶ χρηστὰς τοὺς τρόπους, ἵνα δι' αὐτῶν ῥυθμισθῶσι καὶ διπλασιασθῶσιν αἱ τῶν παίδων καρδίαι, «εὔπλαστον γὰρ καὶ ὑγρὸν ἡ νεότης καὶ ταῖς »τούτων ψυχαῖς ἁπαλαῖς ἔτι τὰ μαθήματα ἐντήκεται»[5].

---

1) Πλείονα «περὶ τῆς κατ' Ἀριστοτέλη παιδείας» ἐγράψαμεν ἐν «Παρνασσῷ», τόμ. ε' σελ. 226.

2) «Τοῖς τοίνυν ἐπιθυμοῦσιν ἐνδόξων τέκνων γενέσθαι πατράσιν ὑποθείμην ἂν ἔγωγε μὴ ταῖς τυχούσαις γυναιξὶ συνοικεῖν» κτλ. (κεφ. 2).

3) Κεφ. 4. — 4) Κεφ. 5. — 5) Αὐτ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡλικιωθέντων τῶν παίδων οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ ἐκλέγωσι πρὸς μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν καλοὺς διδασκάλους καὶ παιδαγωγούς, ἤτοι τοιούτους, «οἳ καὶ τοῖς βίοις εἰσὶν ἀδιάβλητοι, καὶ τοῖς »τρόποις ἀνεπίληπτοι καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἄριστοι».[1] Μόνον διὰ τοιούτων διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν δύνανται οἱ παῖδες νὰ τύχωσι *παιδείας*, ἥτις «τῶν ἐν ἡμῖν μόνον ἐστὶν ἀθάνατον καὶ θεῖον», ἄγουσα ἡμᾶς «πρὸς ἀρετὴν καὶ εὐδαιμονίαν»[2]. Οἱ παῖδες παιδευόμενοι πρέπει μὲν νὰ ἅπτωνται πάντων τῶν *ἐγκυκλίων* καλουμένων παιδευμάτων, νὰ ποιῶσι δὲ ὥς περ κεφάλαιον ἁπάσης τῆς παιδείας τὴν *φιλοσοφίαν*, ἥτις εἶναι τὸ μόνον φάρμακον τῶν τῆς ψυχῆς ἀρρωστημάτων καὶ παθῶν· «διὰ γὰρ ταύτην ἐστὶ καὶ μετὰ ταύτης γνῶναι τί τὸ »καλόν, τί τὸ αἰσχρόν· τί τὸ δίκαιον, τί τὸ ἄδικον· τί τὸ συλλήβδην »αἱρετόν, τί φευκτόν· πῶς θεοῖς, πῶς γονεῦσι, πῶς πρεσβυτέροις, πῶς »νόμοις, πῶς ἀλλοτρίοις, πῶς ἄρχουσι, πῶς φίλοις, πῶς γυναιξί, πῶς »τέκνοις, πῶς ἱκέταις χρηστέον ἐστίν· ὅτι δεῖ θεοὺς μὲν σέβεσθαι, γο»νέας δὲ τιμᾶν, πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις πειθαρχεῖν, ἄρχουσιν »ὑπείκειν, φίλους ἀγαπᾶν, πρὸς γυναῖκας σωφρονεῖν, τέκνων στερ»κτικοὺς εἶναι, δούλους μὴ περιυβρίζειν· τὸ δὲ μέγιστον, μήτ' ἐν εὐ»πραγίαις περιχαρεῖς, μήτ' ἐν συμφοραῖς περιλύπους ὑπάρχειν, μήτ' »ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἐκλύτους εἶναι, μήτ' ἐν ταῖς ὀργαῖς ἐκπαθεῖς καὶ »θηριώδεις[3].»

Οἱ γονεῖς ὀφείλουσι κατὰ Πλούταρχον νὰ προνοῶσι καὶ περὶ τῆς τῶν παιδικῶν σωμάτων ἐπιμελείας, πέμποντες τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὸ τοῦ παιδοτρίβου σχολεῖον «ἅμα μὲν τῆς τῶν σωμάτων εὐρυθμίας, »ἕνεκεν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ῥώμην».[4] Μεταξὺ τῶν γυμναστικῶν τοῦ σώματος ἀσκήσεων κατατάσσει καὶ πρὸς στρατιωτικοὺς ἀγῶνας χρησίμους θεωρεῖ ὁ Πλούταρχος τοὺς ἀκοντισμούς, τὰς τοξείας καὶ τὰς θήρας· ἀπαγορεύει ὅμως πάντα ὑπερβολικὸν πόνον, παρακωλύοντα τὴν μάθησιν.[5] Ὁ Πλούταρχος ἀπαγορεύει ὡς λίαν βλαβεροὺς τοὺς ὑπερμέτρους πόνους οὐ μόνον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος· ἐπιτάσσει δὲ ὡς ὠφελιμωτάτην τὴν μεταξὺ τῶν πόνων παρεμβαλλο-

---

1) Κεφ. 7.—2) Κεφ. 8.
3) Κεφ. 10.—4) Κεφ. 11.
5) Αὐτ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μένην ἀνάπαυσιν, διότι σώζεται κατ᾽αὐτὸν «σῶμα μὲν ἐνδείᾳ καὶ πληρώσει, ψυχὴ δὲ ἀνέσει καὶ πόνῳ».[1] Ἐν τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν πνευματικῶν τοῦ παιδὸς δυνάμεων συνίστησι πρὸ πάντων ὁ Πλούταρχος τὴν ἄσκησιν τῆς *μνήμης*, «αὕτη γὰρ ὥς περ τῆς παιδείας ἐστὶ ταμεῖον». Πρὸς ἐπίδοσιν δὲ τῶν παίδων ἐν τοῖς μαθήμασι συντελεστικωτάτην θεωρεῖ ὁ αὐτὸς Πλούταρχος τὴν ἔστιν ὅτε ἐν αὐτοῖς παρουσίαν τῶν πατέρων.

Ἰσχυρότατα ἐλατήρια πρὸς τὰ καλὰ θεωρεῖ ὁ Πλούταρχος τὰς *παραινέσεις* καὶ τοὺς *λόγους*, ἔτι δὲ τοὺς *ἐπαίνους* καὶ τοὺς *ψόγους*, ὧν οἱ μὲν ἐπὶ τὰ καλὰ παρορμῶσιν, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰσχρῶν ἀπείργουσιν. Τοὺς ἐπαίνους ὅμως τούτους καὶ τοὺς ψόγους ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς ἐναλλὰξ νὰ μεταχειρίζηται, ἀποφεύγων πᾶσαν ὑπερβολήν. Ἡ δὲ χρῆσις τῶν *πληγῶν* καὶ τῶν *αἰκισμῶν* ἀπαγορεύεται ῥητῶς παρὰ τοῦ Πλουτάρχου· διότι οἱ παῖδες «ἀποναρκῶσι καὶ φρίττουσι πρὸς τοὺς »πόνους τὰ μὲν διὰ τὰς ἀλγηδόνας τῶν πληγῶν, τὰ δὲ καὶ διὰ τὰς ὕβρεις».[2]

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν ὁ Πλούταρχος παραγγέλλει τοὺς γονεῖς ὅπως ἀπομακρύνωσι τοὺς παῖδας ἀπὸ πάσης *αἰσχρολογίας*, «λόγος γὰρ ἔργου σκιή, κατὰ Δημόκρατον»[3]· ἔτι δὲ ὅπως παρασκευάζωσιν αὐτοὺς νὰ ἦναι *εὐπροσήγοροι* καὶ «μὴ παντελῶς ἐν ταῖς ζη«τήσεσιν ἀπαραχώρητοι», «οὐ γὰρ τὸ νικᾶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ »ἡττᾶσθαι ἐπίστασθαι καλόν». Μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν κατατάσσει ὁ Πλούταρχος καὶ τὰ ἑξῆς· «τὸν βίον ἀτρύ»φητον ἀσκεῖν, τὸ τὴν γλῶτταν κατέχειν, τὸ τῆς ὀργῆς ὑπεράνω γίγνεσθαι, τὸ τῶν χειρῶν κρατεῖν.» Τὰς ἠθικὰς ταύτας διδασκαλίας ὀφείλουσι οἱ γονεῖς νὰ καθιστῶσι γνωριμωτέρας ἐπὶ *παραδειγμάτων*. Ὁ Πλούταρχος θεωρεῖ οὐ μόνον τοὺς μικροὺς παῖδας, ἀλλὰ καὶ τοὺς μεγαλειτέρους ἤτοι τὰ *μειράκια*, τὰ ἄγοντα ἡλικίαν 12—18 ἐτῶν, ἄξια ἠθικῆς ἐπιτηρήσεως, διὸ συμβουλεύει ὅτι «δεῖ τοὺς ἔμφρονας »πατέρας παρὰ τοῦτον (τὸν χρόνον) μάλιστα τὸν καιρὸν φυλάττειν, »ἐγρηγορέναι, σωφρονίζειν τοὺς μειρακίσκους, διδάσκοντας, ἀπειλοῦν-

---

1) Κεφ. 13.
2) Κεφ. 12.
3) Κεφ. 14.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

»τας, δεομένους, συμβουλεύοντας, ὑπισχνουμένους, παραδείγματα »δεικνύοντας, τῶν μὲν διὰ φιληδονίαν συμφοραῖς περιπεσόντων, τῶν »δὲ διὰ καρτερίαν ἔπαινον καὶ δόξαν ἀγαθὴν περιποιησαμένων κτλ.», διότι κατὰ Πλούταρχον «δύο ταῦτα ὡσπερεὶ στοιχεῖα τῆς ἀρετῆς »εἰσιν ἐλπίς τε τιμῆς καὶ φόβος τιμωρίας· ἡ μὲν γὰρ ὁρμητικωτέ»ρους πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἡ δὲ ὀκνηροὺς πρὸς τὰ »φαῦλα τῶν ἔργων ἀπεργάζεται[1].» Καθόλου δὲ ἀπαγορεύει ὁ Πλούταρχος τὴν μετὰ τῶν κακῶν καὶ μάλιστα τῶν κολάκων ἀναστροφὴν τῶν παίδων, «ἀποφέρονται γάρ τι τῆς τούτων κακίας.» Ὁ Πλούταρχος συμβουλεύει τοὺς πατέρας ἵνα μὴ ἦναι λίαν τραχεῖς πρὸς τοὺς παῖδας, ἀλλὰ νὰ συγχωρῶσιν ἐνίοτε καί τινα αὐτῶν ἁμαρτήματα, ἐνθυμούμενοι ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐγένοντό ποτε νέοι, καὶ νὰ μιγνύωσι «τὴν τῶν ἐπιτιμημάτων ἀποτομίαν τῇ πρᾳότητι.» Ὁ πατὴρ κατὰ Πλούταρχον πρέπει νὰ ἦναι μᾶλλον ὀξύθυμος ἢ *βαρύθυμος* καὶ νὰ προσποιῆται ἐνίοτε ὅτι ἀγνοεῖ τὰ ἁμαρτήματα τῶν παίδων.

Πρὸς σωφρονισμὸν τῶν νέων λίαν συντελεστικὸν θεωρεῖ ὁ Πλούταρχος καὶ τὸν γάμον, «δεσμὸς γὰρ οὗτος τῆς νεότητος ἀσφαλέστατος·» «ἐγγυᾶσθαι δὲ δεῖ τοῖς υἱοῖς γυναῖκας μήτε εὐγενεστέρας πολλῷ, μήτε »πλουσιωτέρας· τὸ γὰρ «τὴν κατὰ σαυτὸν ἕλα» σοφόν· ὡς οἵ γε »κρείττους ἑαυτῶν λαμβάνοντες οὐ τῶν γυναικῶν ἄνδρες, τῶν δὲ »προικῶν δοῦλοι λανθάνουσι γινόμενοι.»[2]

Τελευτῶν παραινεῖ ὁ Πλούταρχος τοὺς πατέρας «ἐναργὲς ἑαυτοὺς »παράδειγμα τοῖς τέκνοις παρέχειν, ἵνα πρὸς τὸν τούτων βίον, ὥσπερ »κάτοπτρον, ἀποβλέποντες, ἀποτρέπωνται τῶν αἰσχρῶν ἔργων καὶ »λόγων.»[3]

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἡ μετὰ Χριστοῦ παιδαγωγία.

---

§ 13. Ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγωγή.

Ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον ἵνα ἀδελφοποιήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀληθῆ τέκνα τοῦ

1) Κεφ. 16. 2) Κεφ. 19. 3) Κεφ. 20.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Θεοῦ, ἐπιχειρήσας ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπο κοινωνίαν οὐχὶ δι' ἐξωτερικῶν θυσιῶν καὶ διατυπώσεων, ἀλλὰ δι ἀληθοῦς μετανοίας καὶ ἐσωτερικῆς ἀνακαινίσεως, ἐπεδίωκε σκοπὸν κα θαρῶς *παιδαγωγικόν*, διὸ καὶ δικαίως ἐπεκλήθη ὑπὸ τῶν Πατέρω τῆς Ἐκκλησίας *θεῖος παιδαγωγός*. Ὁ Χριστός, ἀναγνωρίσας τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς μᾶλλον ἢ ἧττον παραγνωρισθὲν *ἀνθρώπινον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ*, ἤτοι ἐκτιμήσας προσηκόντως τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, καθιέρωσεν *ἀγωγὴν ὄντως ἀνθρωπίνην*, ἁπτομένην σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, σωματικοῦ τε καὶ πνευματικοῦ, περιλαμβάνουσαν ἀμφότερα τὰ φύλα, ἄρρεν τε καὶ θῆλυ, ἁπάσας τὰς τάξεις καὶ ἅπαντα τὰ ἔθνη ἄνευ διακρίσεως, 1 καὶ μὴ ἀπορροφωμένην μήτε ὑπὸ τῆς πολιτείας, μήτε ὑπὸ τῆς *θρησκείας*, τηρουμένης ἑκατέρας ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἰδίας δικαιοδοσίας [2].

Κατὰ τὸν χριστιανισμόν, οὗ τινος τὸ πνεῦμα διετυπώθη ἀκριβῶς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ὁ μὲν γάμος θεωρεῖται ἱερὸς καὶ ἀδιάρρηκτος· [3] οἱ δὲ εἰς γάμου κοινωνίαν ἐρχόμενοι θεωροῦνται ὡς κεκτημένοι ἴσα δικαιώματα, ὡς ἀποτελοῦντες ἓν σῶμα καὶ ἑπομένως ὑποχρεούμενοι ν' ἀγαπῶσιν ἀλλήλους.[4] Ὁ Ἰησοῦς οὐ μόνον ἀναγνωρίζει εἰς τοὺς παῖδας τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνατραφῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀναλαμβάνει αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν εἰπών· «Ἄφετε »τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοι»ούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» [5] καὶ « Ὃς ἐὰν δέξηται »παιδίον τοιοῦτον ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται»[6].

---

1) «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐδὲ δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι »ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ εἷς εἰσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Παύλ. πρὸς Γαλατ. 3,28. Πρβλ. καὶ Ἰωάν. 17,20.)

2) «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τοὺς πειράζοντας αὐτὸν μαθητὰς τῶν Φαρισαίων (Ματθ. 22, 21).

3) «Τὸ μυστήριον τοῦτο (τοῦ γάμου) μέγα ἐστίν» (Ἐφεσ. 5,31).—Καὶ «ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. 19, 6. 9.)

4) «Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν» (Ματθ. 19,5. Ἐφεσ. 5, 31).—Καὶ «ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα» κτλ. (Ἐφεσ. 5, 28).

5) Μάρκ. 5,14 —6) Ματθ. 18,5.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κατὰ τὸν χριστιανισμὸν οἱ γονεῖς καὶ ἰδίως οἱ πατέρες ὀφείλουσι ἀνατρέφωσι τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἡ ἀγωγὴ ὅμως αὕτη πρέπει νὰ χγιάζηται ὑπὸ τῆς θρησκείας καὶ νὰ τελῆται οὐχὶ δι' αὐστηρῶν, λὰ δι' ἠπίων μέσων [1].

Σκοπὸν καὶ τέρμα τῆς ἀγωγῆς ὥρισεν ὁ Χριστὸς τὴν θείαν τοῦ νθρώπου τελειότητα [2] ἢ τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἕνωσιν τοῦ ἀνθρώ- ου [3]. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις δὲν δύναται ἄλλως ὰ γίνῃ ἢ διὰ τῆς πραγματώσεως τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν πίγειον τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ συνεπάγεται τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἰωνίας μακαριότητος [4], διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς ἐξῆρεν ὑπερβαλλόντως ὸ ἠθοποιητικὸν μέρος τῆς ἀγωγῆς, ἢ μᾶλλον συνεκέντρωσεν ἅπασαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀγωγὴν ἐν τῇ ἠθοποιήσει αὐτοῦ καὶ δὴ ἐν τῇ καλ- λιεργίᾳ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης [5]. Τόπον δὲ καταλληλότατον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀνέδειξεν ὁ Χριστὸς τὴν πατρικὴν στέγην, ἐν ᾗ καὶ αὐτὸς διῆγε κατὰ τὴν παι- δικὴν ἡλικίαν, ὑποτασσόμενος τοῖς ἑαυτοῦ γονεῦσιν.

Κατὰ τὸν χριστιανισμὸν τὰ τέκνα ὀφείλουσι μὲν νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς[6]. πρέπει ὅμως νὰ προτιμῶσι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τοῦ τῶν γονέων θελήματος, ὅπως ἐποίησεν αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς, ὅστις εἰς τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν γονεῖς καὶ παραπονουμένους διότι δὲν ἠκολούθησεν αὐτούς, εἶπε· «Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν «τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;»[7] Καί· «Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί «μου οὗτοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες καὶ ποιοῦντες »αὐτόν».[8]

---

1) «Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. 6,4).

2) «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» (Ματθ. 5, 48).—Καί· «Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι» (Πέτρ. Α', 1, 17).

3) «Ἵνα καὶ αὐτοὶ (οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες) ἐν ἡμῖν (τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ) ἓν ὦσιν» (Ἰωάν. 17,21). Πρβλ. καὶ Ἰωάν. Ἐπιστ. Α, 1, 3. 3, 24. Κορινθ. Α, 1, 9).

4) « Καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς » (Ἰωάν. 5,29).—5) Λουκ. 10,26. Ματθ. 22,39.

6) «Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐά»ρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. 3,21. Πρβλ. καὶ Ἐφεσ. 6,1).

7) Λουκ. 2,50.—8) Λουκ. 8,21.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου μετεβίβασαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Ἀποστολικοὶ πατέρες εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, τοὺ μεγάλους τῆς ἐκκλησίας Πατέρας καὶ διδασκάλους, οἵτινες ἀνέπτυξα αὐτὰς ἔτι μᾶλλον καὶ ἐπεμελήθησαν διά τε τοῦ λόγου καὶ τῶν συγγραμμάτων ὅπως μορφώσωσι κατ' αὐτὰς τὸ ἐμπεπιστευμένον εἰς αὐτοὺς λογικὸν ποίμνιον. Τούτων ἐξοχώτατοι ἀνεδείχθησαν Βασίλειος ὁ **Μέ**γας καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

§. 14. Βασίλειος ὁ Μέγας.

Βασίλειος ὁ Μέγας (329—379), ὁ ἐκ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας καταγόμενος, ὁ ὀρθῆς τυχὼν ἐπιμελείας παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἐμμελείας, κανονίζων τὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ βίον τῶν μοναχῶν, τοιαῦτά τινα παραγγέλει ὡς πρὸς τὴν τῶν παίδων ἀγωγήν, ἣν ἀνατίθησι εἰς τὴν ἐν τοῖς μοναστηρίοις φροντίδα τῶν μοναχῶν. Οἱ μοναχοὶ ὀφείλουσι 1) νὰ παραλαμβάνωσι τὰ ὀρφανὰ παιδία ἢ τὰ ὑπὸ γονέων προσαγόμενα· 2) νὰ ἐκτρέφωσιν αὐτὰ ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ ὡς κοινὰ τέκνα τῆς ἀδελφότητος, παρέχοντες ἰδίαν οἴκησιν τοῖς τε ἄρσεσι τῶν παίδων καὶ ταῖς θηλείαις· 3) νὰ συμπροσεύχωνται μετὰ τῶν παίδων τὰς κοινὰς προσευχάς· 4) νὰ ἐπιτηρῶσι τὰ ἤθη αὐτῶν, προϊσταμένου τῆς ἀγωγῆς τοῦ πρεσβυτέρου, ἐμπειροτέρου καὶ μακροθυμοτέρου τῶν μοναχῶν· 5) νὰ διδάσκωσιν αὐτοὺς γράμματα καὶ ἰδίως τὰς ἁγίας Γραφάς, καὶ ἐκπαιδεύωσι διὰ τῶν ἐκ τῶν Παροιμιῶν γνωμῶν· 6) νὰ μεταδίδωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς ἀναγκαίας γνώσεις βιωφελοῦς τινος τέχνης[1]. Ὁ αὐτὸς Βασίλειος συνέταξε χάριν τῶν νέων λόγον τινά, ἐπιγραφόμενον «*Παραίνεσις πρὸς τοὺς νέους*». Ἐν αὐτῷ συνίστησι μὲν ὡς ὠφέλιμον τὴν τῶν *ἑλληνικῶν λόγων* σπουδήν, παραινεῖ ὅμως τοὺς νέους ὅπως τοὺς λόγους τούτους μελετῶσι μετὰ προσοχῆς, μιμούμενοι τὰς μελίσσας· «ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε »ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μήν, οἷς ἂν ἐπι»πτῶσιν, ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν· ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς »τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφῆκαν· ἡμεῖς τε, ἢν »σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν

1) Βασίλ. τόμ. Β. σελ. 355 καὶ ἑφεξ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

»κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον. Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδο»νιᾶς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ »τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα[1]».

Οἱ νέοι μελετῶντες τοὺς *ποιητὰς καὶ λογογράφους* τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὀφείλουσι κατὰ Βασίλειον νὰ προσέχωσι τὸν νοῦν εἰς ἐκείνας τὰς γνώμας αὐτῶν καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ παραδείγματα, ἅτινα συντελοῦσι πρὸς *ἀρετήν*, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ψυχὴ ὡς ἀνωτέρα τοῦ σώματος πρέπει νὰ τυγχάνῃ κατ' αὐτὸν μείζονος ἐπιμελείας, τὸ δὲ σῶμα νὰ τυγχάνῃ τοσαύτης μόνον ἐπιμελείας, ὅση δύναται νὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἐπιτήδειον ὄργανον τῆς ψυχῆς. Ὁ Βασίλειος, θεωρῶν τὴν *διανοητικὴν ἀνάπτυξιν* λίαν συντελεστικὴν πρὸς χαλιναγώγησιν τῶν σωματικῶν ὁρμῶν, σφόδρα καταφέρεται κατὰ τῶν περιποιουμένων τὸ σῶμα, ἀμελούντων δὲ τῆς ψυχῆς, λέγων· «Τί δια»φέρουσιν οἱ τοῦ μὲν σώματος ὡς ἂν κάλλιστα ἔχοι φροντίζουσι, τὴν »δὲ χρησομένην αὐτῷ ψυχὴν ὡς οὐδενὸς ἀξίαν περιορῶσι, τῶν περὶ τὰ »ὄργανα σπουδαζόντων, τῆς δὲ δι' αὐτῶν ἐνεργούσης τέχνης κατα»μελούντων; Πᾶν μὲν οὖν τοὐναντίον κολάζειν αὐτοῦ καὶ κατέχειν, »ὥσπερ θηρίου, τὰς ὁρμὰς προσῆκε καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ θορύβους ἐγ»γινομένους τῇ ψυχῇ, οἱονεὶ μάστιγι τῷ λογισμῷ καθικνουμένους, »κοιμίζειν· ἀλλὰ μὴ πάντα χαλινὸν ἡδονῆς ἀνέντας περιορᾶν τὸν »νοῦν ὥσπερ ἡνίοχον ὑπὸ δυσηνίων ἵππων, ὕβρει φερομένων, παρασυρόμενον ἄγεσθαι»[2]. Ὁ αὐτὸς Βασίλειος παραινεῖ τοὺς νέους ὅπως ἀφίστανται σκανδαλωδῶν θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων, ἅτινα κεντρίζουσι μὲν τὸ σῶμα, μολύνουσι δὲ τὴν ψυχήν, ἥτις πρέπει νὰ τηρῆται ἁγνὴ καὶ καθαρά[3].

§ 15. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (347—408), ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ γεννηθεὶς καὶ παιδευθείς, ὁ ἔνδοξος υἱὸς τῆς διασήμου Ἀνθούσης καὶ ὁ ἄριστος

1) Παραίν. πρὸς νέους Κεφ. 8.
2) Αὐτόθι κεφ. 21.
3) Αὐτόθι κεφ. 20.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαθητὴς τοῦ περιφήμου Λιβανίου, ὁ κοσμήσας τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάντας τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας κατὰ τὴν εὐγλωττίαν ὑπερακοντίσας, ὁ ἔνθερμος ζηλωτὴς καὶ κήρυξ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, πολλαχοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἥψατο τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς καὶ ἰδίως ἐν ταῖς *ὁμιλίαις καὶ τοῖς λόγοις πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν καὶ περὶ Ἄννης*.

Ὁ Χρυσόστομος ἀποδίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς καὶ ἰδίως τῆς ψυχικῆς· τούτου ἕνεκα πικρῶς καθάπτεται τῶν γονέων ἐκείνων, οἵτινες ἢ ὀλιγωροῦσι τῆς ψυχικῆς μορφώσεως τῶν ἰδίων αὐτῶν τέκνων[1] ἢ σκανδαλίζουσι αὐτὰ διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν παραδείγματος. Τοὺς τοιούτους γονεῖς ἀποκαλεῖ ὁ Χρυσόστομος χείρονας τῶν παιδοκτόνων, καθ' ὅσον οὗτοι μὲν μόνον τὸ σῶμα ἀποχωρίζουσι τῆς ψυχῆς, ἐκεῖνοι δὲ κατακρημνίζουσιν αὐτὴν τὴν ψυχὴν εἰς τὸ βάραθρον τῆς κολάσεως. Ἡ ἀγωγὴ κατὰ Χρυσόστομον πρέπει νὰ ἄρχηται παιδιόθεν, διότι κατὰ τὴν μικροτέραν ἡλικίαν διαπλάσσεται εὐκολώτερον ἡ τῶν παίδων καρδία καὶ διανοίγεται ἡ ὁδός, ἣν ὁ παῖς θέλει διανύσει κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ[2]. Ἐὰν εἰς τοὺς παῖδας κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν κλείσωμεν τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἄγουσαν θύραν καὶ ἀνοίξωμεν τὴν πρὸς τὸ ἀγαθόν, τότε οὗτοι θέλουσι συνειθίσει μόνον ταύτην τὴν ὁδὸν νὰ βαδίζωσιν· ἡ ἕξις θέλει γίνει εἰς αὐτοὺς δευτέρα φύσις.

Ἡ ἀγωγὴ κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον πρέπει νὰ σκοπῇ τὴν πρὸς τὸ θεῖον ἐξομοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ τῆς ἐν

---

1) «Ὅπως μὲν γὰρ οἰκέτης ἔσται καὶ ὅπως ἵππος καὶ ἱμάτιον τῷ παιδὶ κάλ»λιστον, πάντα ποιεῖτε· ὅπως δὲ αὐτὸς γένοιτο καλός, οὐδὲ ἐννοῆσαί ποτε »ἀνέχεσθε·—ἀλλ' ἵνα ἄγαλμα ἐπὶ τῆς οἰκίας ἑστήκῃ θαυμαστόν, καὶ ἡ στέγη »γένηται χρυσῆ, πάντα ὑπομένετε· τὸ δὲ πάντων τιμιώτερον ἄγαλμα ἡ ψυχὴ »ὅπως γένηται χρυσῆ, οὐδὲ φροντίζειν ἐθέλετε» (Τόμ. Α, σελ. 360. Πρβλ. καὶ εἰς Τιμ. τόμ. 3, σ. 378—381. 4, 636 ἔκδ. Montfaucon).

2) «Ἐξ ἀρχῆς ἔδει ταῦτα (τὰ ἐλαττώματα) προορῶντας, ὅτε εὐήνιος ἦν καὶ »κομιδῇ νέος, χαλινοῦν μετ' ἀκριβείας, ἐθίζειν πρὸς τὰ δέοντα, ῥυθμίζειν, κολά»ζειν αὐτοῦ τὰ νοσήματα τῆς ψυχῆς. Ὅτε εὐκολωτέρα ἡ ἐργασία, τότε τὰς »ἀκάνθας ἐκτέμνειν ἔδει, ὅτε ἁπαλωτέρας οὔσης τῆς ἡλικίας εὐκολώτερον ἀνε»σπῶντο, καὶ οὐκ ἀμελούμενα τὰ πάθη καὶ αὐξανόμενα δυσκατέργαστα γέ»γονε. Διὰ τοῦτο, φησί, κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτοῦ, ὅτε εὐκο»λωτέρα γένοιτ' ἂν ἡ παιδαγωγία (Ἑρμ. εἰς Α' Τιμ. 5. τόμ. 3, 378).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ταῖς τῶν παίδων καρδίαις καλλιεργίας τῶν διαφόρων *ἀρετῶν*, τῆς συνεπαγομένης λαμπρότητα μὲν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, μακαριότητα δ' ἐν τῷ μέλλοντι[1]. Ἐν τῇ τῶν παίδων διδασκαλίᾳ τὴν πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει κατὰ Χρυσόστομον ἡ *θρησκευτική*, ἥτις πρέπει νὰ γίνηται βαθμηδὸν κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν ὡς προφήτην, εἶτα δὲ ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν δι' ἔργων καὶ λόγων ὡς Θεόν. Ὁ Χρυσόστομος μεγάλως συνίστησι τὴν μελέτην τῶν θείων Γραφῶν, γινομένην μάλιστα ἐν τοῖς μοναστηρίοις, ἤτοι μακρὰν τοῦ θορυβώδους κόσμου.

Εἰς τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τῶν παίδων μεγάλως συντελεῖ κατὰ Χρυσόστομον οὐ μόνον ἡ ἄσκησις αὐτῶν εἰς τὸ προσεύχεσθαι, ἡ συχνὴ φοίτησις εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁδηγουμένων παρ' αὐτῶν τῶν γονέων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίκλησις αὐτῶν δι' ὀνομάτων χριστιανικῶν. Ὁ παῖς, λέγει ὁ θεῖος πατήρ, φέρων ὄνομα ἁγίου ἀνδρὸς φιλοτιμεῖται ὅπως μιμηθῇ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ.

Ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἔν τινι ὁμιλίᾳ αὐτοῦ *περὶ κενοδοξίας* ἐπισυνάπτει λεπτομερέστερόν τινα τρόπον περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδός, οὗτινος τὴν ψυχὴν παραβάλλει *πρὸς πόλιν*[2]. Ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τοῦ παιδὸς (λέγει ἐν αὐτῇ) οὐδὲν ἄλλο πράττομεν ἢ κτίζομεν *πόλιν* ἵνα κατοικήσῃ ὁ Θεός. *Πόλις* τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδός. *Τεῖχος* δὲ τῆς πόλεως εἶναι ὅλον τὸ σῶμα. *Πολῖται* τῆς πόλεως τὰ *διανοήματα καὶ οἱ λογισμοί· οἰκίαι τῶν πολιτῶν* εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, ἡ καρδία καὶ τὸ ἧπαρ[3], ἔνθα οὗτοι συζῶσι μετὰ τῶν γονέων αὐτῶν, τουτέστι τοῦ *λογιστικοῦ* (οὗτινος ἀρετὴ μὲν εἶναι ἡ *φρόνησις*, κακία δὲ ἡ *ἄνοια*), τοῦ *θυμοειδοῦς* (οὗτινος ἀρετὴ μὲν εἶναι ἡ *ἐγκρά-*

---

1) «Διὰ δὴ τοῦτο παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς, ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐκδιδόναι καὶ »υἱοὺς καὶ θυγατέρας ταῖς τοιαύταις λειτουργίαις,—οὐ χρυσίον κατορύττοντας, »οὐδὲ ἀργύριον συλλέγοντας, ἀλλ' ἐπιείκειαν, σωφροσύνην, σεμνότητα, τὴν »ἄλλην ἅπασαν ἀρετὴν ἐναποτιθεμένους αὐτῶν τῇ ψυχῇ.— Ἂν ταύτην οὖν »καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς παιδίοις συλλέξωμεν τὴν εὐπορίαν καὶ κατὰ τὸν παρόντα »βίον πολλῆς ἀπολαυσόμεθα τῆς λαμπρότητος, καὶ κατὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν »τῆς τῆς μακαρίας ἐκείνης ἀκουσόμεθα φωνῆς κτλ.» (Τόμ. 4,660).

2) Τινὲς ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ὁμιλίας ταύτης, ἐπιγραφομένης «Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ τέκνα».

3) Πρβλ. καὶ Πλάτ. Τιμ. σελ. 70 καὶ ἐφ. Ματθ. ιε', 19.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τεια καὶ ἡ ἐπιείκεια, κακία δὲ ἡ θρασύτης καὶ ἡ χαλεπότης) κ
τοῦ ἐπιθυμητικοῦ (οὗτινος ἀρετὴ μὲν εἶναι ἡ σωφροσύνη, κακία
ἡ ἀσέλγεια). *Πύλαι* τῆς πόλεως εἶναι αἱ πέντε αἰσθήσεις ἤτοι
γλῶσσα, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ ἀφή, δι' ὧν οἱ λ
γισμοὶ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἢ βελτιοῦ
ται ἢ φθείρονται. Ὅπως ἀποβῇ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς καλὴ πόλις τ
Θεοῦ, ὀφείλουσιν οἱ πολῖται αὐτῆς, τουτέστι τὰ διανοήματα καὶ
λογισμοί, νὰ ἦναι καλοί· ὅπως ἀποβῶσιν ὅμως τοιοῦτοι ὀφείλομεν
ἐπιτηρῶμεν οὐ μόνον τὰς *πύλας* τῆς πόλεως, κλείοντες αὐτὰς π
τοῦ κακοῦ καὶ ἀνοίγοντες πρὸ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς *κατοικί*
τῶν πολιτῶν, τηροῦντες αὐτὰς ἁγνὰς ἀπὸ πάσης κακίας τοῦ τε λογ
στικοῦ, τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Χρυσ
στομος διαιρεῖ τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν *ἐξωτ
ρικήν*, ἥτις περιλαμβάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῶν αἰσθήσεων ἢ αἰσθητ
ρίων ὀργάνων, καὶ τὴν *ἐσωτερικήν*, ἥτις περιλαμβάνει τὴν ἐπιμέλει
τοῦ *θυμοειδοῦς*, τοῦ *ἐπιθυμητικοῦ* καὶ τοῦ *λογιστικοῦ*.

Α') Ἐπιμέλεια τῶν αἰσθήσεων ἢ ἐξωτερική.

α') Γλῶσσα. Ὡς πρὸς τὴν πύλην τῆς γλώσσης φρονεῖ ὁ Χρυσ
στομος ὅτι πρέπει νὰ κατασκευάσωμεν τὰς θύρας αὐτῆς καὶ το
μοχλοὺς οὐχὶ ἀπὸ ξύλων, μηδὲ «ἀπὸ σιδήρου, ἀλλ' ἀπὸ χρυσοῦ·» χρυ
σὸς δὲ καὶ τιμιώτερον χρυσοῦ εἶναι οἱ λόγοι οἱ πρέποντες τῷ Θε
Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν νὰ παιδεύωμεν τοὺς παῖδας «ῥήματα φθέγ
γεσθαι σεμνὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ οὐχὶ ὑβριστικοὺς λόγους καὶ λοιδόρο
»καὶ ἀνοήτους». Ἡ αὐστηρὰ ἐπιτήρησις τῆς γλώσσης τοῦ παιδὸ
γινομένη ἐπὶ δύο κατὰ συνέχειαν μῆνας συντελεῖ κατὰ Χρυσόστομ
εἰς τὸ μηδέποτε κακολογεῖν.

β'.) Ἀκοή. Ὡς πρὸς τὸν πύλην τῆς *ἀκοῆς* (ἥτις συγγενεύει μ
πρὸς τὴν πύλην τῆς *γλώσσης*, καθ' ὅσον ὁ μὴ ἀκούων τὰ αἰσχρὰ οὐ
φθέγγεται αὐτά, διαφέρει δὲ αὐτῆς καθ' ὅσον διὰ μὲν τῆς *γλώσση*
γίνεται ἔξοδος τῶν ἔσω, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς γίνεται εἴσοδος τῶν ἔξω
συμβουλεύει ὁ Χρυσόστομος τὰ ἑξῆς· «Μηδὲν ἄτοπον ἀκουέτωσα
»οἱ παῖδες, μήτε παρ' οἰκετῶν, μήτε παρὰ παιδαγωγοῦ, μήτε παρ
»τροφέων, μηδὲ μύθους ἀκουέτωσαν ληρώδεις καὶ γραώδεις,» ἀλλ
τοὐναντίον ἀκουέτωσαν διηγήματα ἠθικὰ καὶ ἰδίως θρησκευτικά, συν
τελοῦντα πρὸς εὐσέβειαν. Ὡς πρὸς τὴν διήγησιν δίδει ὁ Χρυσόστομ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ς ἑξῆς παιδαγωγικὰς ὁδηγίας· 1) ὅπως καθιστῶμεν τὰ πράγματα, ἅπερ διηγούμεθα εἰς τὸν παῖδα, τερπνὰ «ὥστε μὴ ἀποκάμνειν αὐτοῦ τὴν ψυχήν»· 2) ὅπως καθιστῶμεν τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας συγκεκριμένας διὰ παραδειγμάτων καταληπτῶν εἰς τὸν παῖδα·) ὅπως ὑποχρεώνωμεν τὸν παῖδα νὰ διηγῆται καὶ αὐτὸς τὸ διήγημα ωρὶς νὰ ἐξάγωμεν ἡμεῖς τὸν ἐκ τοῦ διηγήματος καρπὸν (κέρδος) ἀέσως, «οἶδε μὲν γὰρ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν δεχομένη τὸ διήγημα πρὸ τῆς σῆς ἐπεξεργασίας καρποὺς ἐνεγκεῖν, πλὴν ἀλλὰ καὶ σὺ εἰπὲ μετὰ ταῦτα»· 4) ὅπως διακόπτωμεν τὸ διήγημα ὅταν ἦναι ἐκτεαμένον εἰς ἁρμόδιον μέρος, διότι ἡ διάνοια τοῦ παιδὸς δὲν ἀντέχει ς ἐκτεταμένας διηγήσεις, Τὰς συμβουλὰς ταύτας ἐφαρμόζει ὁ ἴδιος ρυσόστομος ἔνθεν μὲν ἐν τῇ διηγήσει τῆς ἱστορίας τοῦ Κάϊν καὶ Ἄβελ ῆς τὸν καρπὸν συνάγει ὡς ἑξῆς: «ὁρᾷς ὅσον κακόν ἐστι φθονεῖν ἀδελφῷ; ὁρᾷς ὅσον ἐστὶν κακὸν νομίζειν κρύπτειν τὸν Θεόν; ἐκεῖνος γὰρ πάντα βλέπει καὶ τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ γινόμενα)»· ἔνθεν δὲ ἐν ῇ διηγήσει τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡσαῦ καὶ Ἰακώβ, ἁμιλλωμένων ὅπως άβωσι τὴν εὐχὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἰσαάκ, ἧς τὸν καρπὸν συνάει ὡς ἑξῆς· «Ὅρα πόσα ἀπὸ τούτου (τοῦ διηγήματος) τίκτεται καλά. Πρῶτον ἐν αἰδοῖ καὶ τιμῇ τοὺς πατέρας ἔχουσιν οἱ παῖδες, ὁρῶντες οὕτω περιμάχητον οὖσαν τὴν τῶν πατέρων εὐλογίαν, καὶ αἱρήσονται μυρίας λαβεῖν πληγὰς ἢ κατάρας ἀκοῦσαι παρὰ τῶν γονέων» κτλ. Τὰ θρησκευτικὰ διηγήματα δὲν πρέπει ἁπλῶς νὰ διηγώμεθα κατ' οἶκον ἢ ἐν τῷ σχολείῳ εἰς τὸν παῖδα, ἀλλὰ καὶ νὰ ὁδηγῶμεν αὐτὸν ἵνα ἀκούῃ ταῦτα καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, «ὄψει γὰρ »αὐτὸν (τὸν παῖδα) γανύμενον καὶ πηδῶντα καὶ χαίροντα, ὅτι ἃ »πάντες ἀγνοοῦσιν οἶδεν αὐτὸς καὶ προλαμβάνοντα καὶ ἐπιγιγνώ»σκοντα καὶ μεγάλα κερδαίνοντα· καὶ λοιπὸν ἐναποτίθεται τῇ μνήμῃ »τὸ πρᾶγμα· ἔστι καὶ ἕτερα κερδάναι ἐκ τοῦ διηγήματος»· 5) ὅπως τὰ φοβερώτερα διηγήματα διηγώμεθα εἰς παῖδας μεγαλειτέρας ἡλικίας «ἁπαλῇ μὲν γὰρ οὔσῃ τῇ διανοίᾳ μὴ τοσοῦτον ἐπιτίθει βάρος ἵνα μὴ καταπλήξῃς».

γ') *Ὄσφρησις*. Ὡς πρὸς τὴν πύλην τῆς ὀσφρήσεως παραινεῖ ὁ Χρυσόστομος ὅπως ἀποφράττωμεν αὐτὴν ἀπὸ μύρων, ἀρωμάτων καὶ θυμιαμάτων, ἐκλυόντων «τὸν τόνον τῆς ψυχῆς» ἢ ἀναρριπιζόντων τὰς ἡδονὰς διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δ') *Ὀφθαλμοί*. Ὡς πρὸς τὴν πύλην τῆς ὁράσεως, ἥτις εἶναι μὲν ὡραιοτέρα πασῶν, ἀλλὰ καὶ λίαν δυσφύλακτος, συμβουλεύει ὁ Χρυσόστομος τὰ ἑξῆς: «μηδέποτε εἰς θέατρον πεμπέσθω τὸ παιδίον ἵνα μὴ »λύμην ὁλόκληρον καὶ διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν δέξη»ται»· ἀντὶ δὲ τοῦ θεάτρου δεῖξον, λέγει, τὸ θαυμάσιον θέατρον τοῦ δημιουργοῦ, «οἷον τὸν οὐρανόν, τοὺς ἀστέρας, τῆς γῆς τὰ ἄνθη, λει»μῶνας, βιβλίων κάλλη. Τούτοις τερπέσθω (ὁ παῖς) τὰς ὄψεις, καὶ »πολλά ἐστιν ἕτερα, βλάβην μὴ φέροντα».

ε') *Ἀφή*. Ὡς πρὸς τὴν πύλην τῆς ἀφῆς, ἥτις δι' ὅλου τοῦ σώματος διήκουσα φαίνεται μὲν κεκλεισμένη, εἶναι ὅμως ἀνεῳγμένη, «πάντα ἔνδον παραπέμπουσα», φρονεῖ ὁ Χρυσόστομος, ὅτι πρέπει ταύτην νὰ ἀσκῶμεν, ὅπως μὴ ἀποβῇ χαλαρὰ καὶ μαλθακή, ἀλλ' εὔρωστος καὶ ἀθλητική, διὸ συμβουλεύει· «ταύτην μήτε ἁπαλοῖς ἱμα»τίοις, μήτε σώμασι προσομιλεῖν ἀφῶμεν· σκληρὰν αὐτὴν καταστή»σωμεν· ἀθλητὴν τρέφομεν, καὶ τοῦτο ἐννοῶμεν· μήτε οὖν στρωμναῖς »ἁπαλαῖς μήτε ἱματίοις κεχρήσθω».

Β') Ἐπιμέλεια τοῦ θυμοειδοῦς, ἐπιθυμητικοῦ καὶ λογιστικοῦ, ἤτοι ἐσωτερική.

α') *Θυμοειδὲς ἢ θυμός*. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ θυμοειδοῦς ἢ τοῦ θυμοῦ φρονεῖ ὁ Χρυσόστομος, ὅτι δὲν πρέπει οὔτε παντελῶς νὰ ἐκκόπτωμεν αὐτόν, οὔτε νὰ ἀφίνωμεν νὰ ἐκδηλῶται πανταχοῦ, «ἀλλὰ »παιδεύωμεν αὐτοὺς (τοὺς παῖδας) ἐκ πρώτης ἡλικίας, ὅταν μὲν αὐτοὶ »ἀδικῶνται, φέρειν· ἂν δέ τινα ἀδικούμενον ἴδοιεν γενναίως ἐπεξιέ»ναι καὶ τῷ καταπονουμένῳ μετὰ τοῦ προσήκοντος ἀμύνειν μέτρου». Οὕτως ὁ παῖς ἀσκείσθω κατὰ Χρυσόστομον εἰς τὸ ὑποφέρειν μὲν τὰς τῶν οἰκετῶν πρὸς αὐτοὺς παρακοάς, ἀμύνεσθαι δέ κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄλλους γινομένων πλημμελημάτων. Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ θυμοῦ συντελεῖ οὐ μόνον τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ διήγησις πράξεων ἑτέρων ἐξόχων προσώπων, οἵτινες ἐποιήσαντο ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ θυμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιμέλειαν κατατάσσει ὁ Χρυσόστομος καὶ τὴν ἄσκησιν τοῦ παιδὸς εἰς τὸ νὰ διακονῇ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ μὴ ἐπιζητῇ τὴν τῶν ἑτέρων θεραπείαν εἰς ὅ,τι δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ πράξῃ, διότι «τοῦτο καὶ εὔρωστον αὐτὸν καὶ ἄτυ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

»φον καὶ προσηνῆ ἐργάσεται». Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ θυμοῦ ὑπάγει ὁ αὐτὸς ἱερὸς πατὴρ καὶ τὴν ἄσκησιν τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ὑπομένειν τὰς ὑπὸ τῶν δούλων γινομένας κατ' οἶκον ζημίας. «Λέγε (τῷ »παιδί)· ἂν ἴδῃς ἢ γραφίδα ἀπολωλυῖαν ἢ κάλαμον διακλασθέντα »ὑπὸ τοῦ οἰκέτου, μὴ ὀργίζου μηδὲ ὑβρίσῃς· ἀλλ' ἔσο συγγνωμονι»κός· ἔσο εὐπαραίτητος· οὕτως ἀπὸ τῶν μικρῶν καὶ τὰς μεγάλας οἴ»σεις ζημίας· ἐκεῖ τοίνυν τὸ τραχὺ μαλασσέσθω τοῦ θυμοῦ· εὖ γὰρ »ἴσθι ὅτι ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀργὸς καὶ ἐπιεικὴς καὶ ἀνὴρ γενόμενος »εὐκόλως οἴσει ζημίαν ἅπασαν».

β') *Ἐπιθυμητικὸν ἢ ἐπιθυμία.* Ὡς πρὸς τὴν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἢ τῆς ἐπιθυμίας ἐπιμέλειαν φρονεῖ ὁ Χρυσόστομος ὅτι πρέπει νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν παῖδα ἀπὸ αἰσχρῶν θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων, μηδὲ νὰ ἐπιτρέπωμεν αὐτῷ τὴν εἰς τὸ θέατρον φοίτησιν, ἀντὶ δὲ τούτων νὰ ἐπιτρέπωμεν αὐτῷ ἄλλας τέρψεις ἀθώας καὶ ἀβλαβεῖς, οἷα εἶναι ἡ ἀκρόασις τερπνῶν μέν, ἀλλ' ἠθικῶν διηγημάτων, ἡ ἐπίσκεψις ὡραίων λειμώνων, λαμπρῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ὁμοίων. Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ κατατάσσει ὁ Χρυσόστομος καὶ τὸ νὰ ὑπηρετῆται ὁ παῖς οὐχὶ ὑπὸ νέας, ἀλλ' ὑπὸ προβεβηκυίας παιδίσκης, ἔτι δὲ τὸ ν' ἀκροᾶται διηγήματα ἀνδρῶν, ἐπὶ σωφροσύνῃ διαπρεψάντων. Ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιμέλειαν κατατάσσει τό τε νηστεύειν τοὐλάχιστον δὶς τῆς ἑβδομάδος κατὰ τετράδα καὶ παρασκευήν, τὸ προσεύχεσθαι συνεχῶς καὶ μετὰ κατανύξεως, καὶ τὴν πρώϊμον μνηστείαν. Ἡ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπιμελείας τοῦ ἐπιθυμητικοῦ προσγιγνομένη σωφροσύνη τέξεται κατὰ Χρυσόστομον «σεμνοὺς τοὺς λογισμούς».

γ') *Λογιστικόν.* Ὡς πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ λογιστικοῦ φρονεῖ ὁ Χρυσόστομος, ὅτι τὴν τούτου ἀρετὴν τουτέστι τὴν *φρόνησιν,* τὴν κυριωτάτην πασῶν τῶν ἀρετῶν (ὡς τὰ πάντα συγκρατοῦσαν) καὶ τὴν δυσχερεστάτην (ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν γνῶσιν τῶν τε θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων), δυνάμεθα νὰ προαγάγωμεν ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς· «Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου». Ὑπομίμνησκε, λέγει, τὸν παῖδα νὰ φοβῆται τὸν Θεόν, ἄλλον δὲ μηδένα, εἶτα δίδασκε αὐτὸν τίς ἡ τῶν ἀνθρωπινων πραγμάτων ἀξία, ἑπομένως τίνα τούτων πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν καὶ τίνα νὰ περιφρονῶμεν. Κατὰ ταῦτα ὁ παῖς «παιδευέσθω μηδὲν ἡγεῖσθαι τὰ χρήματα· μηδὲν δόξαν ἀνθρωπίνην·

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

»μηδὲν δυναστείαν, μηδὲν θάνατον, μηδὲν τὴν παροῦσαν ζωήν. Οὕ-»τως ἔσται φρόνιμος».

Παραπλησίαν τινὰ τῇ τῶν ἀρρένων ἀγωγῇ ὀφείλουσιν αἱ μητέρες νὰ μεταδίδωσι καὶ εἰς τὰ θήλεα, παρ' ὧν ἰδίως ἀπαιτεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος «οἰκουροὺς εἶναι, πρὸ πάντων δὲ εὐλαβεῖς, κοσμίας, χρημάτων »καταφρονεῖν, ἀκαλλωπίστους μένειν».[1] Ταῦτα ποιοῦντες, ἀνακράζει ἐν τέλει ὁ θεῖος πατήρ, «δυνησόμεθα ἀρέσαι τῷ Θεῷ, τοιούτους τρέ-»φοντας ἀθλητάς».

§. 16. Παιδαγωγικαὶ σχολαί.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Λουθήρου καὶ Μελάγχθονος γινομένη θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιϛ' αἰῶνος συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταρρύθμισιν τοῦ τέως ἐπικρατοῦντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἔκτοτε ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ πέντε ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἢ *παιδαγωγικαὶ σχολαί*, ὧν ἑκάστη ἐπεδίωκε τὴν διόρθωσιν ἢ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ ἑτέρᾳ παρατηρουμένων ἐλλείψεων· εἶναι δὲ αὗται.

α') Ἡ σχολὴ *τῶν πραγματιστῶν* (Realistae), ἥτις, λαβοῦσα ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐξ Ἀγγλίας ἐμπειρικοῦ φιλοσόφου Βάκωνος τοῦ Βερουλαμίου (1561—1627), ἐστήριζε τὴν τοῦ παιδὸς ἀγωγὴν ἰδίως ἐπὶ τῶν πραγμάτων, τῶν εἰς τὴν πεῖραν ὑποπιπτόντων (realia). Τῆς σχολῆς ταύτης ἀρχηγοὶ ἐγένοντο Ῥατίχιος καὶ Ἀμὼς ὁ Κομένιος·

β') Ἡ σχολὴ τῶν *εὐσεβιστῶν* (Pietistae), ἥτις ἐστήριζε τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς ἰδίως ἐπὶ τῆς εὐσεβείας, τῆς ἐπὶ τῆς καρδίας ἐρειδομένης. Ἀρχηγοὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ὁ Σπένερος καὶ ὁ Φράγκιος· γ') Ἡ σχολὴ τῶν *φυσιολογιστῶν* (Naturalistae), ἥτις συγγενεύουσα πρὸς τὴν σχολὴν τῶν πραγματιστῶν ἐστήριζε τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ὡς ἀρχῆθεν οὖσα καλὴ πρέπει νὰ ἀφίνηται ἐλευθέρα ὅπως ἀναπτύσσηται ἀφ' ἑαυτῆς, μηδόλως ὑποβοηθουμένη διὰ μέσων θετικῶν, εἰ μὴ μόνον προφυλασσομένη ἀπὸ πάσης κακῆς ἐπιδράσεως. Τῆς σχολῆς ταύτης ἐπισημό-

---

1 Ὁμιλία Θ' εἰς Τιμόθ. Α'. τόμ. 17. στλ. 548 ἔκδοσις Migne.)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τατοι ἀντιπρόσωποι ἀνεδείχθησαν ὁ ἐξ Ἀγγλίας φιλόσοφος Λώκκιος καὶ Ἰωάννης ὁ Ῥουσσώ· δ΄) Ἡ σχολὴ τῶν *φιλανθρωπιστῶν* (Philanthropistae), ἥτις ἐπὶ τῆς φιλανθρωπίας στηριζομένη, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν πρόσκτησιν τοσούτων καὶ τοιούτων γνώσεων, ὅσαι καὶ οἷαι ἀπαιτοῦνται πρὸς τὸ καταστῆσαι τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς εὐδαίμονα. Ἱδρυτὴς τῆς σχολῆς ταύτης ἐγένετο ὁ ἐξ Ἀμβούργου Βασεδόβιος (1723—1790), ὁ ἐν Δεσαυΐᾳ ἱδρύσας τὸ πρῶτον, *φιλανθρώπινον* (Philanthropinum) καλούμενον, ἐκπαιδευτήριον. Ἐπίσημος ὀπαδὸς τῆς σχολῆς ταύτης ἐγένετο ὁ *Ῥοχόβιος*· ε΄) Ἡ σχολὴ τῶν *ἀνθρωπιστῶν* (Humanistae), ἥτις ἐστήριζε μὲν τὴν ἀγωγὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς καὶ οἱ φυσιολογισταί, ἐθεώρει ὅμως ἀναγκαιότατον οὐ μόνον τὸ ἀρνητικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ θετικὸν ἔργον τῆς ἀγωγῆς ὅπως ἀποβῇ ὁ ἄνθρωπος ὄντως *ἄνθρωπος*, τουτέστι τοιοῦτος, οἷος δύναται καὶ πρέπει νὰ γίνῃ. Διασημότατος τῆς σχολῆς ταύτης ἱδρυτὴς ἐγένετο ὁ *Πεσταλότσης*, οὗτινος ἄριστος ὀπαδὸς ἐχρημάτισεν ὁ Φροίβελος ὁ τῶν νηπιαγωγείων ἱδρυτής.

§ 17. Ἀμὼς ὁ Κομένιος (1592—1671).

Ὁ ἐκ Μοραυΐας καταγόμενος *Ἀμὼς* ὁ *Κομένιος* (Amos Comenios), ὁ ἐπίσκοπος τῆς τῶν Βοεμῶν ἀδελφῶν κοινότητος, εὐρύτερον ἀνέπτυξε καὶ πρακτικώτερον ἐφήρμοσε τὰς τοῦ Ῥατιχίου παιδαγωγικὰς καὶ διδακτικὰς ἀρχάς.

Ὁ Κομένιος παραδέχεται ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν πρὸς τὸ *θεῖον ἐξομοίωσιν*· ἀναπτύσσων ὅμως τὴν ἰδέαν ταύτην καταλήγει εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνάγκης γενικῆς τινος καὶ ἁρμονικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως. Ὁ παῖς πρέπει κατὰ Κομένιον νὰ ἀναπτυχθῇ συνῳδὰ πρός τε τὸν ἐπίγειον καὶ οὐράνιον αὐτοῦ προορισμόν, ἢ πρέπει ν' ἀποβῇ χρήσιμος μὲν καὶ εὐτυχὴς ἐπὶ τῆς γῆς, μακάριος δ' ἐν τῷ οὐρανῷ· τούτου ἕνεκα πρέπει νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς τὴν *σοφίαν*, τὴν *ἀρετὴν* καὶ τὴν *εὐσέβειαν* διὰ καταλλήλου διδασκαλίας καὶ καθοδηγήσεως, μηδαμῶς παραμελουμένης τῆς σωματικῆς ὑγιείας καὶ τῆς πρακτικῆς τοῦ σώματος ἀσκήσεως.

Πρὸς τὴν γενικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Κομένιος ἐπενόησε σύστημά τι, καθ' ὃ ἅπαντα τὰ ἐκπαιδευτήρια διαιροῦνται τετραχῶς, ἤτοι εἰς *Μητρικὴν σχολὴν* (schola materna), εἰς *Ἐγχώριον σχο-*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λὴν (schola vernacula), εἰς *Λατινικὴν σχολὴν* (schola latina) καὶ εἰς *Ἀκαδημίαν* (Academia). Καὶ ἡ μὲν ***Μητρικὴ** σχολή*, ἱδρυμένη ἐν παντὶ οἴκῳ, διευθύνεται ὑπ' αὐτῆς τῆς μητρός. Μανθάνουσι δ' ἐν αὐτῇ οἱ παῖδες κατ' ἀρχὰς τὰ ὀνόματα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἰδίων αὐτῶν μελῶν, εἶτα τὰ περιβάλλοντα αὐτοὺς ἀντικείμενα μετὰ τῶν διαφόρων αὐτῶν ἀναφορῶν· πρὸς δὲ τούτοις καθοδηγοῦνται διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν τῶν γονέων εἰς τὴν *μετριοφροσύνην* καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετάς.— Ἡ δὲ *Ἐγχώριος σχολή*, ἱδρυμένη οὖσα ἐν πάσῃ κώμῃ καὶ περιλαμβάνουσα πάντα τὰ παιδία πάσης τάξεως ἀπὸ 6—12 ἐτῶν, διδάσκει ταῦτα *ἀνάγνωσιν*, *γραφήν*, *ἀρίθμησιν*, νοεράν τε καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ πίνακος, *ᾠδικήν*. *Κατήχησιν* μετὰ τῆς *ἁγίας Γραφῆς*, *ἱστορίαν*, *στοιχειώδη γεωγραφίαν* καὶ *τεχνουργήματα*. — Ἡ δὲ *Λατινικὴ σχολή*, ἱδρυμένη οὖσα ἐν πάσῃ πόλει, διδάσκει τὰ ἀπὸ 12—18 ἐτῶν παιδία τὴν *μητρικὴν γλῶσσαν*, τὴν *λατινικήν*, τὴν *ἑλληνικήν*, τὴν *ἑβραϊκήν*, τὰς ἑπτὰ *ἐλευθερίους λεγομένας τέχνας*, (ἤτοι γραμματικήν, διαλεκτικήν, ῥητορικήν, μουσικήν, ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν), τὴν *φυσικήν*, τὴν *χρονολογίαν*, τὴν *ἱστορίαν*, τὴν *ἠθικὴν* καὶ τὴν *θεολογίαν* —Ἡ δὲ' *Ἀκαδημία*, ἱδρυμένη οὖσα ἐν ἑκάστῃ Ἐπικρατείᾳ καὶ ἐν ἑκάστῃ μεγάλῃ ἐπαρχίᾳ παρέχει καθολικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν μόρφωσιν.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ *ἐγχώρια* ἢ *δημοτικὰ* σχολεῖα ὁ Κομένιος ἀποφαίνεται τὰ ἑξῆς· «Τὸ *σχολεῖον* εἶναι *ἐργαστήριον τῆς ἀνθρωπότητος*. Τοῦτο προτίθεται νὰ μορφώσῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ὀρθὴν καὶ ἐπιτηδείαν χρῆσιν τοῦ *λόγου* αὐτοῦ, τῆς *γλώσσης* καὶ τῆς *τεχνικῆς* εὐφυΐας, ἤτοι πρὸς τὴν *σοφίαν*, *εὐέπειαν*, *ἐπιδεξιότητα* καὶ *σύνεσιν*.» Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα ἡ διδακτικὴ ὕλη χρησιμεύσῃ διὰ πάντας τοὺς παῖδας τοῦ λαοῦ, νὰ ἦναι εὔληπτος καὶ μορφωτική. Πᾶν ἄρα μὴ συνᾷδον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας, ἤτοι πᾶν μηδένα καρπὸν φέρον διὰ τὸν βίον, μηδαμῶς συντελοῦν πρὸς ἐξευγένισιν τῆς φύσεως, ἢ καθόλου μηδὲν ἄλλο ὂν ἢ ἁπλῶς πάταγος λέξεων, δὲν ἀνήκει κατὰ Κομένιον εἰς τὸ σχολεῖον.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν *διδακτικὴν μέθοδον* ὁ Κομένιος φρονεῖ ὅτι· 1) Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ βαίνῃ *φυσικῶς* ἤτοι ν' ἀκολουθῇ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καθ' οὓς τὰ ὄντα αὐξάνουσι βαθμηδόν. Κατὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ χωρῇ ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων καὶ στοιχειωδεστέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρων πρὸς τὰ πολυπλοκώτερα καὶ συνθετώτερα· 2) Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐποπτικῶς, χωροῦσα ἀπὸ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. — Ἤτοι κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ προηγῆται ἡ κατάδειξις τοῦ πράγματος, εἶτα δὲ ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος· μᾶλλον δὲ πρέπει νὰ συνάπτηται τὸ *πρᾶγμα* μετὰ τοῦ περὶ αὐτοῦ *λόγου*. Πρὸς κατάδειξιν τοῦ τρόπου τῆς τοιαύτης συνάψεως τῶν λόγων μετὰ τῶν πραγμάτων συνέταξεν ὁ Κομένιος τὸ πολύκροτον σύγγραμμα, ὅπερ «*ἀπεικονισμένος κόσμος*» (orbis pictus) καλεῖται. Ἐνταῦθα αἰσθητοποιοῦνται δι' *εἰκόνων* τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς φύσεως, καὶ γίνεται ὁ ἁρμόδιος περὶ αὐτῶν λόγος. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ἀπέβη ὁ Κομένιος ἱδρυτὴς τῆς *ἐποπτικῆς διδασκαλίας*· 3) Ἐν τῇ *διδασκαλίᾳ* πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ λαμβάνηται ἐν ὄψει ἡ ἄσκησις τῆς *αἰσθητικῆς* δυνάμεως ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, εἶτα ἡ ἄσκησις τῆς *μνήμης* καὶ κατόπιν ἡ ἄσκησις τοῦ *νοῦ* καὶ τοῦ *λόγου*. Ἤτοι οἱ διδασκόμενοι παῖδες ὀφείλουσι κατ' ἀρχὰς νὰ ἐποπτεύωσι πανταχόθεν τὸ ἀντικείμενον διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, εἶτα νὰ ἐναποταμιεύωσι τὴν παράστασιν αὐτοῦ ἐν τῇ *μνήμῃ*, κατόπιν νὰ ἐξετάζωσι αὐτὸ *νοερῶς* καὶ νὰ ἐξάγωσι τὰ ἀναγκαῖα πορίσματα καὶ συμπεράσματα· 4) Ὁ μαθητὴς πρέπει ν' ἀσκῆται οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἐννοῇ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ δύναται νὰ *ἐκφράζῃ* αὐτὸ καὶ νὰ *διαπραγματεύηται*. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τούτου πρέπει νὰ μὴ ἵσταται τελέως σιωπηλὸς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συνεποπτεύῃ μετὰ τοῦ διδασκάλου τὰ ἀντικείμενα, νὰ συσκέπτηται μετ' αὐτοῦ, νὰ συνδιαλέγηται καὶ νὰ συνεργῇ· 5) Ἡ *γλωσσικὴ διδασκαλία*, ἐν ᾗ προηγητέα ἡ τῆς μητρικῆς γλώσσης, πρέπει νὰ γίνηται κατ' ἀρχὰς *πρακτικῶς*, εἶτα δὲ *γραμματικῶς*. Ἤτοι οἱ παῖδες πρέπει νὰ μανθάνωσι τὴν γλῶσσαν οὐχὶ ἀμέσως ἐκ κανόνων ἀφῃρημένων, ἀλλὰ δι' ἀσκήσεως πρακτικῆς τῆς τε ἀκοῆς αὐτῶν καὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· 6) Ἡ διδασκαλία τῶν τεχνικῶν μαθημάτων, ἤτοι τῶν μαθημάτων ἐκείνων, ἐν οἷς ἀπαιτεῖται *ἐπιδεξειότης*, οἷον τοῦ τῆς *ἀναγνώσεως*, *γραφῆς*, *ᾠδικῆς*, *ἰχνογραφίας* καὶ τῶν ὁμοίων, δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται ἁπλῶς εἰς τὴν ὑπόδειξιν τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως, ἀλλὰ πρέπει μᾶλλον νὰ στηρίζηται ἐπὶ πρακτικῆς ἀσκήσεως· 7) Ἡ διδασκαλία πρέπει ἐν πᾶσι νὰ γίνηται ὁμοιομόρφως καὶ ἐπὶ βιβλίων ὁμοιομόρφως συντεταγμένων· 8) Ἡ διδασκαλία δὲν πρέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πει νὰ γίνηται φλεγματικῷ τῷ τρόπῳ, ἢ δι' ἁπλῆς καὶ ξηρᾶς τῶν πραγμάτων περιγραφῆς, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦναι ζωηρά, αἰσθητοποιοῦσα τὰ ἀντικείμενα καὶ οἱονεὶ *ζῶντα* προβάλλουσα αὐτὰ ἐνώπιον τῶν παιδικῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς παιδικῆς διανοίας. Ὁ Κομένιος συνιστῶν τῷ διδασκάλῳ ἐν ταῖς ὑπερπληθέσι τάξεσι τὴν διδακτικὴν ἐπικουρίαν τῶν καλλιτέρων μαθητῶν, ἔρριψε τὰ σπέρματα τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου.

Ὁ Κομένιος πλὴν τοῦ ἄνω μνημονευθέντος *ἀπεικονισμένου κόσμου* συνέγραψε καὶ ἄλλα συγγράμματα κατ' ἀρχὰς μὲν βοημιστί, εἶτα δὲ καὶ λατινιστί, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ἡ *μεγάλη διδακτικὴ* (didactica magna), ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον ἀναπτύσσεται ἡ ἔννοια τοῦ *δημοτικοῦ* σχολείου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀναγκαίου τῆς καθολικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ σχολικῆς ὑποχρεώσεως.

Ἐκ τῶν παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν θεωριῶν, τῶν ὑπὸ τοῦ Κομενίου ἐξενεχθεισῶν, συνάγομεν ὅτι τρία τινὰ ἰδίως ἐπεδίωκεν ὁ ἔξοχος οὗτος ἀνήρ· α') τὴν ἀνάπτυξιν τῶν *πνευματικῶν* δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου· β') τὴν εἰς αὐτὸν μετάδοσιν *πραγματικῶν* γνώσεων καὶ γ') τὴν *ἠθοποίησιν* αὐτοῦ, ἐν ᾗ συντελεστικώτατον μέσον ἐθεώρει τὸ ἀγαθὸν παράδειγμα τῶν γονέων καὶ διδασκάλων.

§. 18. Φράγκιος (1663—1727).

Ὁ ἐκ Λυβέκης *Ἕρμαννος Φράγκιος* (Hermann Francke) ὁ κορυφαῖος τῶν *εὐσεβιστῶν*, θαυμασίαν ἀνέπτυξε παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν· τὸ δὲ ἐν Ἅλλῃ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθὲν ἀξιόλογον *ὀρφανοτροφεῖον* προεκάλεσεν οὐ μόνον τὴν σύστασιν πολλῶν καὶ διαφόρων σχολείων, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς σχολικῆς παιδεύσεως.

Τὸ *ὀρφανοτροφεῖον* τοῦ Φραγκίου, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἦτο ἁπλοῦν καὶ περιελάμβανε μόνον ὀλίγα πτωχὰ καὶ ἀπωρφανισμένα παιδία, κατόπιν ἔλαβε μείζονας διαστάσεις καὶ εὐρύτερον κύκλον, ἐκπαιδεῦον οὐ μόνον πτωχῶν, ἀλλὰ καὶ πλουσίων οἰκογενειῶν τέκνα. Τὸ τοῦ Φραγκίου ὀρφανοτροφεῖον ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἀναπτύξει περιελάμβανε· 1) *Ἀστικὸν σχολεῖον*, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο ἄρρενά τε καὶ θήλεα *θρησκείαν*, *ἀνάγνωσιν*, *γραφὴν* καὶ *ἀρίθμησιν*, εἰς ἃ προσετέθησαν κατόπιν καὶ *πραγματικαὶ γνώσεις*· 2) *Λατινικὴν σχολὴν* (γυμνάσιον),

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐν ᾗ ἐδιδάσκοντο οἱ μαθηταὶ οὐ μόνον τὰς *ἀρχαίας γλώσσας*, ἀλλὰ καὶ *βοτανικήν, φυσικήν, ἀνατομίαν, ζωγραφικήν, μουσικήν, ῥητορικήν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν* καὶ *λογικήν*, μεθ' ὧν συνήπτοντο καὶ εὐρύτεραι πραγματικαὶ γνώσεις· 3) *Παιδαγωγεῖον* (Paedagogium), ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο τέκνα εὐγενῶν γνώσεις κατ' ἐξοχὴν πραγματικὰς καὶ χρησίμους εἰς ὃ ἔμελλον ν' ἀποδυθῶσι στάδιον τοῦ βίου· 4) *Διδασκαλεῖον* (Seminarium praeceptorum), ἐν ᾧ ἐνησκοῦντο οἱ ἐν τῷ ὀρφανοτροφείῳ μέλλοντες νὰ διδάξωσιν. Οὗτοι κατ' ἀρχὰς ἦσαν φοιτηταὶ τῆς θεολογίας, οἵτινες μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐν αὐτῷ διετοῦς ἀσκήσεως ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ διδάξωσιν ἐπὶ τρία τοὐλάχιστον ἔτη ἐν τῷ καταστήματι, λαμβάνοντες ἐλευθέραν ἐν αὐτῷ σίτησιν· 5) Τὸ *κατ' ἐξοχὴν ὀρφανοτροφεῖον*, ἐν ᾧ ἐτρέφοντο καὶ ἐδιδάσκοντο τὰ ἀπορφανισθέντα παιδία ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν. Εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον ἀνῆκον καὶ ἕτερά τινα ἱδρύματα ὑπὲρ χηρῶν καὶ πτωχῶν κορασίων, ἔτι δὲ ἴδιον *τυπογραφεῖον, φαρμακεῖον* κτλ·

Ἅπαντα τὰ τοῦ φραγκιακοῦ ὀρφανοτροφείου καθιδρύματα συνετηροῦντο μὲν διὰ τῶν εἰσοδημάτων, τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ τυπογραφείου, φαρμακείου καὶ τῶν διδάκτρων, ἅπερ εἰσεπράττοντο παρὰ τῶν εὐπορωτέρων μαθητῶν, ἐπεβλέποντο δὲ ὑπὸ ἰδίων ἐποπτῶν καὶ μάλιστα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φραγκίου, ὅστις ἦτο οὐ μόνον ὁ ἱδρυτής, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν. Τὰ φραγκιακὰ καθιδρύματα, ἐν οἷς ἐτηρεῖτο ἀρίστη *τάξις* καὶ *μέθοδος*, ἐν οἷς συνεδέετο ἡ *παιδεία μετὰ τῆς ἀγωγῆς*, ἐν οἷς ἐλαμβάνετο ἐν ὄψει ἡ *ἀτομικότης* τοῦ μαθητευομένου καὶ ὁ *μέλλων αὐτοῦ βίος*, καὶ ἐν οἷς ἠσκοῦντο καὶ ἐγυμνάζοντο πολλαχῶς οἱ ἐν αὐτοῖς διδάσκαλοι, οὐ μόνον συνετέλεσαν πρὸς βελτίωσιν τῆς σχολικῆς διδασκαλίας καὶ πρὸς ἵδρυσιν διαφόρων φιλανθρωπικῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἰδίως σχολείων πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν, ἀλλὰ καὶ ἔδωκαν πρῶτα ἀφορμὴν πρὸς σύστασιν ἰδίων διδασκαλείων (Seminaria) πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων καὶ ἰδίων *πραγματικῶν σχολείων* (Realschulen) πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν μελλόντων νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον.

Ὁ Φράγκιος πρὸ πάσῃ αὐτοῦ τῇ παιδαγωγικῇ δραστηριότητι καὶ τῇ διοργανωτικῇ καὶ διοικητικῇ ἱκανότητι, καθ' ἣν ὑπερηκόντισε πάντας τοὺς παιδαγωγούς, οὐδόλως ἠδυνήθη ν' ἀπαλλάξῃ τὸ ὀρφανοτροφεῖον αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δικαίας μομφῆς, ἣν συνεπῆγεν ἡ ἐν αὐτῷ ἐπι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κρατοῦσα *θρησκευτικὴ τυπικότης*, εἰς ἣν αὐτὸς μεγάλην ἀξίαν ἀπέδιδε. Κατὰ τὸν Φράγκιον σκοπὸς καὶ τέρμα τῆς μορφώσεως εἶναι ἡ *εὐσέβεια*. Ἄνευ αὐτῆς πᾶσα γνῶσις εἶναι ἐπιβλαβής. «Ἓν δράμιον »ζώσης πίστεως εἶναι κατ' αὐτὸν προτιμότερον ἑνὸς στατῆρος ἱστορι»κῶν γνώσεων, καὶ ἓν σταγονίδιον ἀληθοῦς ἀγάπης εἶναι ἀνώτερον »ὁλοκλήρου θαλάσσης ἐπιστημονικῶν μυστηρίων». Κατὰ ταῦτα ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία κατὰ Φράγκιον, συνοδευομένη μετὰ τῶν θρησκευτικῶν ἀσκήσεων, ἔπρεπε νὰ πρωταγωνιστῶσιν ἐν τῇ τῶν νέων ἐκπαιδεύσει. Ἐντεῦθεν αἱ ἐν τοῖς φραγκιακοῖς καθιδρύμασι παρατηρούμεναι συνεχεῖς καὶ τακτικαὶ προσευχαί, κηρύγματα, παραινέσεις, ἱερὰ ᾄσματα κτλ. ἅτινα, στερούμενα ἐσωτερικοῦ πνεύματος, παρεξετράπησαν εἰς ἁπλοῦν τύπον, ξηρὸν μηχανισμὸν καὶ ἐπιβλαβῆ ὑπόκρισιν.

§ 19. Ῥουσσῶ (1712—1778).

Ὁ *Ἰωάννης Ῥουσσῶ* (Jean Rousseau), ὁ ἐκ Γενεύης τῆς Ἑλβετίας διάσημος γάλλος συγγραφεύς, διὰ τοῦ *Αἰμιλίου* αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ *περὶ ἀγωγῆς* πολυκρότου συγγράμματος[1], μεγάλως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς παιδαγωγίας.

Ἐν τῷ Αἰμιλίῳ αὐτοῦ ἐκτίθησιν ὁ Ῥουσσῶ τὰς ἑαυτοῦ ἀρχάς, καθ' ἃς πρέπει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀνατρέφηται ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι τῆς ἀνδρικῆς. Ἐν αὐτῷ καταπολεμεῖ τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχάς, τὰς κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα ἐπικρατούσας ἐν ταῖς ὑψηλοτέραις τάξεσι τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, καὶ ἀποπειρᾶται νὰ κατακόψῃ τὰς ῥίζας τῆς τότε ἐν χρήσει οὔσης παιδαγωγικῆς μεθόδου. Τὸν ἐπικρατοῦντα διεφθαρμένον πολιτισμὸν ἐσπούδασε νὰ θεραπεύσῃ ὁ Ῥουσσῶ, ἀποκαθιστῶν ἐν τῷ Αἰμιλίῳ τὸ ἐν τῇ ἀγωγῇ δικαίωμα τῆς φύσεως καὶ ἐπαναφέρων τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς φυσικὴν κατάστασιν. «Πᾶν, λέγει, ἐξελθὸν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ «δημιουργοῦ εἶναι καλόν, διαφθείρεται δὲ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων χερ»σίν». «Ἀπέλθετε, προσεπιλέγει, εἰς τὰ δάση καὶ γίνεσθε ἄνθρωποι». Πρὸς παντὸς ἄλλου ἀπαιτεῖ ὁ Ῥουσσῶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος τύχῃ *γενικῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως* καὶ οὐχὶ μερικῆς πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἐπάγγελμα, ἢ συνῳδὰ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν κοινωνικὴν τάξιν,

1) Emile ou de l'éducation.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διότι κατ' αὐτὸν «ἡ φύσις οὔτε ἡγεμόνας, οὔτε πλουσίους, οὔτε μεγάλους κυρίους δημιουργεῖ. Ἐὰν θελήσητε νὰ μορφώσητε αὐτὸν διά τινα κατάστασιν θέλετε καταστήσει αὐτὸν ἄχρηστον δι' ἄλλην. — *Βίος* εἶναι, ὅπερ ἐγὼ ἐπιθυμῶ νὰ διδάξω αὐτόν. Ὅταν αὐτὸς ἐξέλθῃ ἐκ τῶν χειρῶν μου, δὲν θέλει εἶναι οὔτε βουλευτής, οὔτε στρατιώτης, οὔτε ἱερεύς, ἀλλ' *ἄνθρωπος*. Ἡ φυσικὴ ἀγωγὴ πρέπει νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐπιτήδειον εἰς πάσας τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις.» Ὁ Ῥουσσώ, ἀναγνωρίζων κατὰ ταῦτα τὴν ἀνάγκην τῆς διαγνώσεως τῆς *ἀνθρωπίνης φύσεως*, ἐστήριξεν ἀνεπαισθήτως τὴν ἀγωγὴν ἐπὶ βάσεως ὀρθοτάτης καὶ στερεωτάτης, ἤτοι ἐπὶ *ἀρχῆς ἀνθρωπολογικῆς*. Ἐπειδὴ ὅμως τῆς ἀρχῆς ταύτης δὲν ἀντελήφθη ὀρθῶς, συνήγαγεν ἐξ αὐτῆς ἐσφαλμένα πορίσματα καὶ διέδωκεν ἡμαρτημένας συμβουλάς.

Ὁ Ῥουσσὼ ὁρμώμενος ἐκ τῆς φυσιολογιστικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀγωγὴ δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ *θετικόν*, ἀλλ' *ἀρνητικὸν* χαρακτῆρα, ἐπειράθη πρὸς αὐτὴν νὰ προσαρμόσῃ ἁπάσας τὰς παιδαγωγικὰς αὐτοῦ θεωρίας, τὰς ἀφορώσας εἴς τε τὴν *σωματικήν*, *ἠθικὴν* καὶ *διανοητικὴν* τοῦ παιδὸς ἐπιμέλειαν. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν *σωματικὴν* ἐπιμέλειαν δοξάζει ὁ Ῥουσσὼ ὅτι ὁ Αἰμίλιος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἐπιρρώσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀκάλυπτος διαμένων ἐν καιρῷ χειμῶνος καὶ θερινὰ ἐνδύματα φέρων, ψυχρὸν ὕδωρ πίνων καὶ ὅταν ἦναι ἱδρωμένος, καὶ ἐπὶ ὑγροῦ ἐδάφους κοιτώμενος. Πᾶν ἀντικείμενον, δυνάμενον νὰ ἐκθηλύνῃ ἢ ἐξασθενήσῃ τὸ σῶμα τοῦ παιδός, πρέπει ν' ἀπομακρύνηται· διὸ ἀποφευκτέα κατὰ Ῥουσσὼ οὐ μόνον ἡ πρώϊμος μάθησις, ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆσις τῶν ἰατρικῶν φαρμάκων. Ἡ ἰατρικὴ κατ' αὐτὸν εἶναι τέχνη φθοροποιός, προκαλοῦσα πάντα τὰ δεινά, ἅπερ ὑπισχνεῖται νὰ θεραπεύσῃ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν διανοητικὴν ἐπιμέλειαν φρονεῖ ὁ Ῥουσσὼ ὅτι ὁ παῖς οὐδὲν πρέπει *θετικῶς* νὰ διδάσκηται, ἀλλὰ πρέπει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἰδίας παρατηρήσεως νὰ μανθάνῃ, παρεχομένης ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ πάσης πρὸς τοῦτο ἀφορμῆς. Οὐχὶ ἐκ τῶν βιβλίων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ παρατηρουμένου κόσμου ὀφείλει ὁ παῖς νὰ διδαχθῇ. Ἡ μάθησις πρέπει νὰ μὴ ἄρχηται ἐνωρίς. Πρὸ τοῦ 12ου μάλιστα ἔτους τῆς ἡλικίας καλὸν εἶναι νὰ μὴ γνωρίζῃ ὁ παῖς τί ἐστι βιβλίον. Τὴν *ἀνάγνωσιν* καὶ τὴν *γραφὴν* πρέπει νὰ μανθάνῃ ὁ παῖς ἀφ' ἑαυτοῦ, παρέχοντος τοῦ παιδαγωγοῦ μόνον τὴν πρὸς τοῦτο εὐκολίαν. Ὁ παῖς οὐδὲν πρέπει ν' ἀπομνημονεύῃ· πρέπει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νὰ ἐννοῇ πᾶν ὅπερ μανθάνει, ἐν δὲ τῇ ἐκμαθήσει πρέπει ν᾽ ἀκολουθῇ οὐχὶ ξένας γνώμας, ἀλλὰ τὴν ἑαυτοῦ πεῖραν. Ὁ Αἰμίλιος τοῦ Ῥουσσῶ γινώσκει μὲν ὀλίγα, ἀλλ᾽ ὅ,τι γινώσκει εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ αὐτὸς ἤκουσεν, αὐτὸς ἀντελήφθη· οὐδὲν ἔμαθεν ἀπὸ μνήμης, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ γνώσεις αὐτοῦ εἶναι προϊόντα τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐποπτείας. — Ὡς πρὸς δὲ τὴν *ἠθικὴν* ἐπιμέλειαν φρονεῖ ὁ Ῥουσσῶ ὅτι ὁ παῖς πρέπει ν᾽ ἀφικνῆται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ δι᾽ ἰδίας ἀντιλήψεως. Ἡ θετικὴ ἐπενέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀποφευκτέα. Ὁ παῖς πρέπει νὰ πράττῃ οὐχὶ ὅ,τι λέγει ὁ παιδαγωγός, ἀλλ᾽ ὅ,τι αὐτὸς γινώσκει ὡς ἀγαθόν. Ἡ θέλησις τοῦ παιδὸς οὐδόλως πρέπει νὰ παραβιάζηται. Ὁ παιδαγωγὸς χρέος ἔχει μόνον ν᾽ ἀπομακρύνῃ τὸ κακὸν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων τοῦ παιδὸς καὶ νὰ ἐμποδίζῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ πράττῃ κατὰ τῶν ἄλλων τὸ κακόν. Θετικαὶ λοιπὸν παραινέσεις καὶ ὑποθῆκαι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἐπηρεάζουσαι τὴν βούλησιν, ἀπαγορεύονται ὑπὸ τοῦ Ῥουσσῶ. — Καὶ ἡ *θρησκευτικὴ ἀγωγὴ* κατὰ Ῥουσσῶ οὐδόλως ἐξαιρεῖται ἐκ τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως. Ἡ θετικὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἀπαγορεύεται ὑπ᾽ αὐτοῦ. Τὴν θρησκείαν ὀφείλει νὰ εὕρῃ αὐτὸς ὁ παῖς ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ πνευματικῇ ἀναπτύξει. Ὁ Αἰμίλιος τοῦ Ῥουσσῶ μέχρι τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ οὐδὲν γινώσκει περὶ Θεοῦ καὶ ψυχῆς· ἤδη δὲ κατὰ τὸ 18ον ἔτος διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου ἀνέρχεται εἰς τὴν ἔννοιαν περὶ ὑπάρξεως σοφῆς τινος καὶ λογικῆς θελήσεως, διοικούσης τὸν κόσμον καὶ *Θεοῦ* καλουμένης.

Ὁ Ῥουσσῶ, ὅπως ἐν τῷ τρικυμιώδει αὐτοῦ βίῳ ἔκλινεν εἰς ὑπερβολάς, οὕτω καὶ ἐν ταῖς παιδαγωγικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις. Πολεμῶν μετὰ θερμότητος τὰ ἄκρα τῆς *τεχνικῆς* ἀγωγῆς, περιέπεσεν αὐτὸς εἰς τὰ ἄκρα τῆς *φυσικῆς ἀγωγῆς*, ἅπερ ἀμφότερα εἶναι ἀποφευκτέα. Ἤδη ἡ ὑπερτάτη παιδαγωγικὴ ἀρχὴ τοῦ Ῥουσσῶ ὅτι «πάντα ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων χερσὶ διαφθείρονται» εἶναι πλημμελής, διότι παρίστησι τὴν ἀνθρωπίνην τέχνην ὡς ὅλως ἐναντίαν τῇ φύσει, ἐν ᾧ τοὐναντίον ἡ ἀληθὴς τέχνη οὐδὲν ἕτερον πράττει ἢ συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως· ὅπως δὲ τὸ τεχνικῆς ἐπιμελείας τυχὸν δένδρον οὐ μόνον δὲν ἀπόλλυσι τοὺς φυσικοὺς αὐτοῦ καρπούς, ἀλλὰ τοὐναντίον παράγει ἀφθονωτέρους, ὡραιο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τέρους καὶ εὐοσμοτέρους, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος, τῆς δεούσης τυχὼν ἐπιμελείας, οὐ μόνον δὲν διαφθείρεται, ἀλλ' ἀποβαίνει κατὰ Πλάτωνα «θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον».

Ὁ Αἰμίλιος τοῦ Ῥουσσὼ πρὸς πάσαις ταῖς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσαις ἀντιφάσεσιν, ἀνακριβείαις καὶ ὑπερβολαῖς, αἵτινες καθιστῶσιν αὐτὸν ἀνεπιτήδειον πρὸς πρακτικὴν ἐφαρμογήν, εἶναι οὐχ ἧττον ὑψίστης σπουδαιότητος, ὡς καθιερώσας ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ ὑψίστην ἀρχὴν τὸ «*ὁμολογουμένως τῇ φύσει παιδαγωγεῖσθαι*» τούτου δ' ἕνεκα ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ ποιητοῦ Γοιθίου «τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀγωγῆς».

Αἱ παιδαγωγικαὶ τοῦ Ῥουσσὼ ἀρχαί, καίπερ καταπολεμηθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἔν τε τῇ Γαλλίᾳ καὶ τῇ Ἑλβετίᾳ, ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν τῶν τε *φιλανθρωπιστῶν* καὶ *ἀνθρωπιστῶν* τῶν νεωτέρων χρόνων.

§ 20. Ῥοχόβιος (1734—1805).

Φρειδερῖκος ὁ Ῥοχόβιος (Fr. von Rochow), ὁ ἀναμορφωτὴς ἢ μᾶλλον ὁ πατὴρ τῶν ἐν Πρωσσίᾳ σχολείων τῶν ἀγροτικῶν παροικιῶν, ἀνήκει εἰς τὴν σχολὴν τῶν *φιλανθρωπιστῶν*, ἐν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ ἐννοουμένων. Οὗτος, ἐξ ἰδίας αὐτοψίας καταμαθὼν τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἐν Δεσαυΐᾳ *Φιλανθρωπίνου*, ἵδρυσεν ἴδια καθιδρύματα χάριν μορφώσεως τῶν ἐν τοῖς παρὰ τὸ Βρανδεμβοῦργον κτήμασιν αὐτοῦ χωρικῶν. Προέβη δὲ εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ἕνεκα τῆς ἑξῆς αἰτίας. Οὗτος ἀπελθών ποτε κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν μετ' ἐπιστήμονος ἰατροῦ πρὸς θεραπείαν καὶ βοήθειαν τῶν δεινῶς πασχόντων χωρικῶν, εἶδε τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἰατροῦ ματαιωθείσας, μὴ θελησάντων τῶν χωρικῶν νὰ ἐφαρμώσωσιν αὐτάς, ἀλλ' ἀρκουμένων εἰς τὴν χρῆσιν τῶν μέσων, ἅπερ συνίστων πρακτικοί τινες ψευδοϊατροί, ἀμαθῆ γύναια καὶ προληπτικοὶ βοσκοὶ ἐπὶ μεγίστῃ βλάβῃ τῆς τῶν πασχόντων ὑγιείας. Ὅτε δὲ πλήρης ἀπελπισίας καὶ λύπης διὰ τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν χωρικῶν, ἐκάθητο ἐν τῷ γραφείῳ καὶ ἐζωγράφει λέοντα ἐν δικτύῳ περιπεπλεγμένον, δι' οὗ ἤθελε νὰ παραστήσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρηθὲν τοῖς ἀνθρώποις *λογικόν*, ἀδυνατοῦν νὰ ἐνεργήσῃ ἕνεκα τῶν δεσμῶν τῆς ἀμαθείας καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῶν προλήψεων, δι' ὧν ἦτο δεσμευμένον, ἀναστενάξας εἶπε καθ' ἑαυτόν· «Ἆ! ἂν ἦτο ἐνταῦθα ποντικός τις, ἴσως ἤθελεν ἀπαλλάξει τὸν »λέοντα, κατακόπτων διὰ τῶν ὀδόντων του τὰ δεσμά.» Ταῦτα εἰπὼν εὐθὺς ἐζωγράφησε καὶ ποντικόν, ῥοκανίζοντα τὸ δίκτυον τοῦ λέοντος. Ἡ ἰδέα αὕτη, ὡς ἀστραπὴ διελθοῦσα πρὸ τῆς διανοίας τοῦ Ῥοχοβίου, ἐνέπνευσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τὸν πόθον, ν' ἀποβῇ αὐτὸς ποντικός, διαρρηγνύων τὰ δεσμὰ τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν προλήψεων, δι' ὧν ἐτηρεῖτο δεσμευμένον τὸ λογικὸν τῶν χωρικῶν. Διὸ εὐθὺς τὴν αὐτὴν πρωΐαν κατέγραψεν ὄπισθεν τῆς σελίδος, ἐφ' ἧς ἦτο ἐζωγραφημένος ὁ λέων μετὰ τοῦ ποντικοῦ, τὰς ἐπιγραφὰς τῶν 13 κεφαλαίων, ἐξ ὧν ἔμελλε νὰ συνίσταται τὸ διὰ τοὺς διδασκάλους τῶν χωρικῶν προορισθὲν βιβλίον.

Ἄνευ ἀναβολῆς ἵδρυσεν ὁ Ῥοχόβιος ἐν διαφόροις χωρίοις δημοτικὰ σχολεῖα (1774—1779) ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις· ὥρισεν αὐτὸς τὸ διδακτικὸν πρόγραμμα, ὑπετύπωσε τὴν διδακτικὴν μέθοδον, ἐμόρφωσεν ἐπὶ τὸ σκοπιμώτερον τοὺς μέλλοντας νὰ διδάξωσιν ἐν αὐτοῖς, ἐξεπόνησε τὰ κατάλληλα βιβλία καὶ καθόλου διηύθυνεν αὐτὸς ἅπασαν τὴν ἐργασίαν. Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ διαπρέπει τὸ ἐπιγραφόμενον «*Φιλόπαις*» (Kinderfreund) καὶ «*Διδασκαλία διὰ τοὺς »διδασκάλους τῶν κατωτέρων χωρικῶν σχολείων*». Ὁ Ῥοχόβιος παρακολουθεῖ τὸ πνεῦμα τῆς συγχρόνου παιδαγωγικῆς, διευθύνει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, εἰς τὴν μετάδοσιν ὠφελίμων γνώσεων, καὶ τὴν καλλιεργίαν τῆς μητρικῆς γλώσσης. Πρὸς ἀποσόβησιν δὲ τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν ἐφρόντισε νὰ διεγείρῃ τὸ *παρατηρητικὸν* καὶ *κριτικὸν* τῶν παίδων· διὸ καὶ εἰσήγαγεν ἐν τοῖς σχολείοις αὐτοῦ τὰς *διανοητικὰς ἀσκήσεις*, περιστρεφομένας περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς αἰτίας καὶ ἐνεργείας, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ μέσου, τῆς ὠφελείας καὶ τῆς βλάβης, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους τῶν ὄντων.

Φρειδερῖκος ὁ Μέγας ἐξέφρασε τὴν ἑαυτοῦ εὐαρέσκειαν πρὸς τὸν Ῥοχόβιον. Πολλοὶ διδάσκαλοι προσήρχοντο πρὸς τὸν Ῥοχόβιον, ὅπως διδαχθῶσι τὴν διδακτικὴν αὐτοῦ μέθοδον· πλεῖστα δὲ σχολεῖα ἱδρύθησαν ἐν τοῖς χωρίοις ἢ μετερρυθμίσθησαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ῥοχοβιακῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 21. *Πεσταλότσης* (1746—1827).

Ὁ ἐκ Ζυρίχης τῆς Ἑλβετίας καταγόμενος *Ἰωάννης* ὁ *Πεσταλότσης* (Joh. H. Pestalozzi), ὁ εἰλικρινέστατος τῆς ἀνθρωπότητος φίλος καὶ δραστηριώτατος τῶν πασχόντων προστάτης, στηρίξας πᾶσαν τὴν τοῦ παιδὸς ἀγωγὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς *ἀνθρωπίνης φύσεως*, ἧς ὀρθότερον πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ παιδαγωγῶν ἀντελήφθη, ἀπέβη ἀρχηγὸς τῶν κατ' ἐξοχὴν *ἀνθρωπιστῶν* τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ὁ Πεσταλότσης θεωρῶν ὡς αἰτίαν τῆς τῶν ἀνθρώπων κακοδαιμονίας τὴν ἔλλειψιν ὀρθῆς ἀγωγῆς καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἀνεύρῃ ταύτην δι' ἰδίας ἐρεύνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, συνήθροισε περὶ αὐτὸν διάφορα παιδία κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Neuhof, εἶτα δὲ ἐν Stanz καὶ Burgdorf. Μετ' αὐτῶν δὲ ἀναστρεφόμενος καὶ ταῦτα διδάσκων συνήγαγεν ἰδίας *παιδαγωγικὰς* καὶ μάλιστα *διδακτικὰς* θεωρίας, αἵτινες καθ' ὁλοκληρίαν ἐφηρμόσθησαν ἐν τῷ ἐν Yverdon φερωνύμῳ αὐτοῦ ἐκπαιδευτηρίῳ.

Τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν, ἃς ὁ Πεσταλότσης δὲν διετύπωσε μὲν *συστηματικῶς*, ἐγκατέσπειρεν ὅμως εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἐπιγραφόμενον «*Πῶς ἡ Γερτρούδη διδάσκῃ τὰ τέκνα αὐτῆς*,»[1] αἱ μὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν *καθόλου ἀγωγήν*, αἱ δὲ ἰδίως εἰς τὴν *διδασκαλίαν*.

Α') Αἱ περὶ ἀγωγῆς καθόλου ἀρχαὶ τοῦ Πεσταλότση συγκεφαλαιοῦνται ἐν τοῖς ἑξῆς·

α') Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγῆς δὲν ἐπινοοῦνται, ἀλλ' ἀναζητοῦνται. Ἀναζητούμεναι δὲ εὑρίσκονται ἐν αὐτῇ τῇ *φύσει τοῦ ἀνθρώπου*, ἥτις κατ' οὐσίαν μένει πάντοτε ἡ αὐτὴ ἀμετάβλητος καὶ αἰώνιος.

β') Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἔγκειται ζωηρά τις τάσις καὶ ὁρμὴ πρὸς ἀνάπτυξιν· ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικός. Ὀργανικοῦ δὲ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐσωτερικὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διοργάνωσις.

γ') Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐσωτερικὴ διοργάνωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως

---

1) «Wie Gertrud ihre Kinder lehrt».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἢ (ὅπερ ταὐτὸν) ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου διενεργεῖται διὰ τῆς ἀγωγῆς, ἕπεται ὅτι ἡ ἀληθὴς τοῦ *ἀνθρώπου ἀγωγὴ* σκοπὸν ἐπιδιώκει τὸν *ἀνθρωπισμὸν* ἢ τὴν *ἐξανθρώπισιν τοῦ ἀνθρώπου* (humanitatem)· τούτου ἕνεκα καὶ τὸ *ἔργον* αὐτῆς, τό τε *ἀρνητικὸν* καὶ τὸ *θετικόν*, ἀναφέρεται εἴς τε τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπιπροσθούντων κωλυμάτων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν μέσων, τῶν συντελούντων εἰς τὴν ἐλευθέραν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀνάπτυξιν. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἀπήτει ὁ Πεσταλότσης ὅπως ἀνατρέφηται ὁ ἄνθρωπος *φυσικῶς*. Ἡ *φυσικὴ* ὅμως αὕτη τοῦ ἀνθρώπου *ἀγωγὴ* διαφέρει τῆς *φυσικῆς* αὐτοῦ *ἀγωγῆς*, ἣν ἀπήτει ὁ ἕτερος τῆς Ἑλβετίας παιδαγωγός, ὁ περίφημος *Ῥουσσῶ*. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ διαφόρῳ ἐννοίᾳ, ἣν ἑκάτερος τῶν παιδαγωγῶν ἐπέδιδεν εἰς τὴν λέξιν *φυσικόν*. Καὶ ὁ μὲν Ῥουσσῶ ἀποκαλεῖ *φυσικὸν* πᾶν, ὅπερ ἔγκειται καὶ ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, μηδόλως ἔξωθεν ἐπηρεαζομένῃ, ἑπομένως ἐκεῖνο ὅπερ εὑρίσκεται καθαρὸν καὶ ἀμιγὲς παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς, ὧν δὲν ἅπτεται τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ· ὁ δὲ Πεσταλότσης, ὀρθρότερον φρονῶν, ἐννοεῖ ἐν τῇ λέξει *φυσικὸν* πᾶν, ὅπερ ἔγκειται μὲν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει *δυνάμει*, δὲν ἐκδηλοῦται δὲ *ἐνεργείᾳ* εἰμὴ μετὰ τὴν ἔξωθεν σκόπιμον ἐπίδρασιν, ἑπομένως ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἔχει μὲν εἰσέτι πράγματι ὁ ἄνθρωπος, δύναται ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ καὶ πρέπει νὰ πορισθῇ, ὀρθῆς τυγχάνων ἐπιμελείας. Κατὰ ταῦτα κατὰ μὲν τὸν Ῥωσσῶ τὸ τέρμα τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς κεῖται *ὄπισθεν*, κατὰ δὲ τὸν Πεσταλότσην *ἔμπροσθεν*, ἤτοι ὁ μὲν Ῥουσσῶ ἀπαιτεῖ νὰ ἐπανέλθῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀκατέργαστον ἐκείνην μορφήν, ἣν τὸ πρῶτον εἶχεν· ὁ δὲ Πεσταλότσης ἀπαιτεῖ νὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐπεξειργασμένην ἐκείνην μορφήν, ἧς φύσει εἶναι ἐπιδεκτικὸς καὶ ἧς ἡ τελειότης κεῖται ἐν τῷ μέλλοντι.

δ') Ἡ θετικὴ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς ἔγκειται ἐν τῇ διεγέρσει τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τούτου ἕνεκα καὶ ἡ τῆς ἀγωγῆς ἐπιστήμη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ περὶ τῆς διεγέρσεως ταύτης θεωρία.

ε') Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ἐπιδράσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων· ὁ δὲ ὕψιστος βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, πνευματικῶς μὲν θεωρουμένου, εἶναι ἡ *λογικότης*, πρακτικῶς δέ, ἡ *αὐτεξουσιότης*.

ϛ') Πρὸς προαγωγὴν καὶ διατήρησιν τῆς αὐτεξουσιότητος ἀπαιτεῖται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὐτενέργεια. Τούτου ἕνεκα ἅπασα ἡ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς εἰς οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ ἀναφέρηται ἢ εἰς τὴν διέγερσιν τῆς αὐτενεργείας, ἤτοι τῆς ἔσωθεν ἐλευθέρας καὶ ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως πασῶν τῶν δυνάμεων.

Β') *Αἱ περὶ διδασκαλίας ἀρχαὶ* τοῦ Πεσταλότση συνάπτονται στενώτατα μετὰ τῶν περὶ ἀγωγῆς καθόλου ἀρχῶν ἢ μᾶλλον στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Τούτου ἕνεκα ἥ τε ἀγωγὴ καὶ ἡ διδασκαλία κατὰ Πεσταλότσην τὸ αὐτὸν σκοπὸν ἐπιδιώκουσιν, ἤτοι τὴν *αὐτενέργειαν* τοῦ παιδός. «Ἡ διδασκαλία τῶν παίδων, λέγει »ὁ Πεσταλότσης, πρέπει ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει νὰ ἦναι μᾶλλον »μορφωτικὴ δυνάμεων ἢ πληρωτικὴ γνώσεων. Ἄνευ τῆς τηρήσεως τῆς »ἀρχῆς ταύτης οὐδόλως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῶν »δυνάμεων τοῦ παιδός, καὶ ἄνευ τῆς ἁρμονίας τὸ ἡμέτερον γένος ἐν »τῇ πορείᾳ τῆς ἑαυτοῦ ἀναπτύξεως ἀποβαίνει οὐχὶ πλῆρες ῥώμης καὶ »δυνάμεως, ἀλλ' ἀσθενὲς καὶ ἐλεεινόν. Πᾶσα μάθησις τῆς νεότη»τος ἔστω *αὐτενέργεια*, ἐλευθέρα ἔσωθεν προαγωγή, ζῶσα ἄντλησις »ἐξ ἑαυτοῦ». Ὡσαύτως, ὡς ἡ ἀγωγὴ στηρίζεται ἐπὶ βάσεως *ψυχολογικῆς*, οὕτω καὶ ἡ διδασκαλία κατὰ Πεσταλότσην ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως πρέπει νὰ ἑδράζηται.

Πᾶσα διδασκαλία πρέπει κατὰ Πεσταλότσην νὰ ἄρχηται ἀπὸ τῆς *ἐποπτείας* ἢ *παρτηρήσεως τῆς φύσεως* (Anschauung der Natur). Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ὁ σπουδαιότερος τῆς πεσταλοτσείου διδακτικῆς μεθόδου νόμος.

Τὴν τῆς *ἐποπτείας* ἀρχὴν εἰσήγαγεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ κατὰ πρῶτον ὁ Κομένιος· ὁ Πεσταλότσης ὅμως κατέδειξε μεθοδικώτερον καὶ ψυχολογικώτερον πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐπὶ πάντων τῶν διδακτέων ἀντικειμένων. Κατὰ τὴν τῆς *ἐποπτείας ἀρχήν*, καθ' ἣν ἡ διδασκαλία πρέπει οὐ μόνον ν' ἄρχηται ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθητοποιῇ τὰ ἀντικείμενα, καὶ κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς στηριζομένην ἑτέραν ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ χωρῇ *βαθμηδὸν* καὶ **ἀνελλιπῶς** ἀπὸ τοῦ πλησίον, γνωστοῦ, μερικοῦ καὶ συγκεκριμένου πρὸς τὸ μακράν, ἄγνωστον, γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, ἢ νὰ ἐξηγῇ τὸ δεύτερον διὰ τοῦ πρώτου, φρονεῖ ὁ Πεσταλότσης ὅτι· 1) Τῆς *γραφικῆς* διδασκαλίας πρέπει νὰ προηγῆται ἡ *ἰχνογραφική*, ὡς προπαρασκευαστικὴ αὐτῆς,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παρέχουσα εἰς τοὺς παῖδας τὴν γνῶσιν τῶν γραμμῶν, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται τὰ γράμματα· 2) Ἐν τῇ *ἀναγνωστικῇ* διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ προβάλλωνται κατ' ἀρχὰς γράμματα μεγάλου σχήματος ἐπὶ χάρτου στερεοῦ· ἡ δὲ ἐκφώνησις αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀποτελουμένων συλλαβῶν καὶ λέξεων πρέπει νὰ γίνηται μετὰ φωννῆς ῥυθμικῆς κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, εἶτα δὲ ὑπὸ τῶν μαθητῶν· 3) Ἐν τῇ *ἀριθμητικῇ* διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ αἰσθητοποιῆται ἡ ἔννοια τῶν ἀριθμῶν καὶ αἱ διάφοροι αὐτῶν σχέσεις δι' αἰσθητῶν ἀντικειμένων (οἷον ὀσπρίων, καρπῶν κτλ.), παντοιοτρόπως συμπλεκομένων καὶ χωριζομένων. Πρὸς τοῦτο ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Πεσταλότση καὶ ὁ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρων πεσταλότσειος ἀριθμητικὸς πίναξ, ὁ ἀνάγων τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὴν μονάδα· 4) Ἐν τῇ *γεωγραφικῇ* διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ προηγῆται ἡ γνῶσις τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εὑρίσκεται ὁ παῖς, εἶτα ἡ τῶν πλησίον χωρῶν καὶ μετὰ ταῦτα ἡ τῶν ἀπωτέρων καὶ ἀπωτάτων· 5) Ἐν τῇ *ἱστορικῇ* διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ περιγράφωνται τὰ ἀντικείμενα διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων· 6) Ἡ *φυσιογνωστικὴ* διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἢ ἐπὶ εἰκόνων ζωηρῶν καὶ ἐκφραστικῶν· 7) Ἡ *ἠθικὴ* διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ καταλλήλων παραδειγμάτων.

Τὰ πρὸ τῶν αἰσθήσεων τοῦ παιδὸς καθυποβαλλόμενα ἀντικείμενα πρὸς σχηματισμὸν σαφῶν καὶ καθαρῶν ἐννοιῶν πρέπει κατὰ Πεσταλότσην νὰ ἐξετάζωνται τριχῶς, ἤτοι 1) πῶς ταῦτα *φαίνονται*, ἤτοι ποία εἶναι *ἡ μορφὴ ἢ ὁ τύπος* αὐτῶν (Form)· 2) *ποσαχῶς* ταῦτα παρίστανται ἢ τίς ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ αὐτῶν, ἤτοι ὁ *ἀριθμὸς* αὐτῶν (Zahl), καὶ 3) πῶς ταῦτα *καλοῦνται*, ἤτοι πῶς ἕκαστον ἀντικείμενον διὰ λέξεως δύναται νὰ παρασταθῇ, ἤτοι ἡ *φωνὴ* αὐτῶν ἢ ἡ *γλῶσσα* (Sprache). Ἡ *τυπικὴ* ἄρα, *ἀριθμητικὴ* καὶ *γλωσσικὴ* διδασκαλία ὑπόκειται ὡς βάσις πάσης διδασκαλίας. Ὑπόδειγμα τῆς τριπλῆς ταύτης ἐπόψεως τῶν ἀντικειμένων, καταληπτὸν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παιδαγωγούσας μητέρας, παρέχει τὸ *βιβλίον τῶν μητέρων* (Buch der Mütter), τὸ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Πεσταλότση συγγραφὲν καὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος διαλαμβάνον. Κατὰ τὸ βιβλίον τοῦτο ὀφείλουσιν οἱ παῖδες 1) νὰ διακρίνωσι καὶ ὀνομάζωσι πάντα τὰ μέρη τοῦ σώματος· 2) ν' ἀντιλαμβάνωνται ἕκαστον μέρος ἰδίᾳ κατά τε τὸ μέγεθος αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς τὰ γειτνιάζοντα μέρη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σχέσιν· 3) ἐντεῦθεν νὰ μανθάνωσιν ὁποῖα μέρη παρίστανται ὡς ἁπλᾶ καὶ ὁποῖα ὡς διπλᾶ· 4) νὰ δηλῶσι τὰς οὐσιώδεις ἰδιότητας ἑκάστου μέρους· 5) νὰ κατατάσσωσιν κατ᾽ ἰδίαν τὰ μέρη, τὰ κοινὰς ἔχοντα ἰδιότητας· 6) νὰ ἀναζητῶσι τὸν ὁρισμὸν ἑνὸς ἑκάστου μέρους· 7) νὰ μανθάνωσι τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν τοῦ σώματος ἐπιμέλειαν· 8) νὰ καταμανθάνωσι τὴν ὠφέλειαν ἑκάστης γνωστῆς ἤδη γενομένης ἰδιότητος· 9) νὰ συγκεφαλαιώνωσιν πᾶν τὸ περὶ ἑκάστου μέρους μεμαθημένον καὶ νὰ περιγράφωσι αὐτὸ ἐφ᾽ ὅσον διὰ τῶν γενομένων ἀσκήσεων ἐξηκριβώθη. Ἐν ταῖς ἀσκήσεσι πρέπει νὰ προλέγηται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τὸ ἀντικείμενον, νὰ ἐπαναλαμβάνηται δὲ κατόπιν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ μέχρι τῆς τελείας αὐτοῦ ἀποτυπώσεως ἐν τῇ παιδικῇ συνειδήσει.

Τὴν *σωκρατικὴν* μέθοδον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀποκρούει ὁ Πεσταλότσης ὡς ἄσκοπον, μικρολόγον καὶ ἐπισφαλῆ, συνιστᾷ ὅμως τὴν ἐνίοτε ἀπότασιν ἐρωτήσεων πρὸς τοὺς μαθητὰς πρὸς πληροφορίαν ἂν οἱ μαθηταὶ ἀντελήφθησαν ἢ ἐνθυμοῦνται τὰ δεδιδαγμένα. Ὁμοίως συνιστᾷ καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν *διανοητικῶν ἀσκήσεων* μετὰ τῶν *χειρωνακτικῶν* πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου παιδός. Ὁ αὐτὸς Πεσταλότσης συνιστᾷ καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν παίδων δι᾽ ἄλλων παίδων ἱκανωτέρων, ὡς συντελοῦσαν πρὸς διέγερσιν ἔνθεν μὲν τῆς φιλοτιμίας αὐτῶν, ἔνθεν δὲ τοῦ πνεύματος τῆς ἀλληλοβοηθείας. Εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου ἤχθη ὁ Πεσταλότσης (ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ Κομένιος καὶ ὁ ἐξ Ἀγγλίας Λαγκάστερος) ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, καθ᾽ ὅσον ἐν Stanz εἶχε νὰ διδάξῃ πολλοὺς μαθητὰς χωρὶς νὰ ἔχῃ πολλοὺς διδασκάλους.

Εἰς τὸν Πεσταλότσην τέλος ὀφείλεται καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις εἰσαγωγὴ τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας *τῆς μουσικῆς*.

Ἐν τῇ καθόλου ἀναπτύξει τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ παιδὸς συμπεριέλαβεν ὁ Πεσταλότσης καὶ τὴν *ἠθικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν*, μεθ᾽ ἧς ἐταύτισε τὴν *θρησκευτικήν*. Τὸν χριστιανισμὸν ἐθεώρει ὡς τὴν ἀγνοτάτην καὶ εὐγενεστάτην διδασκαλίαν, τὴν ἀνυψοῦσαν τὸ πνεῦμα ὑπεράνω τοῦ σώματος. Τοιαῦτα φρονῶν περὶ χριστιανισμοῦ ὁ Πεσταλότσης ἐταύτισε τὴν ἠθικὴν μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Αἱ στοιχειώδεις ἀρεταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι κατὰ Πεσταλότσην ἡ ἀγάπη, ἡ εὐχαριστία, ὁ σεβασμός, ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὑπακοή. Τὰς ἀρετὰς ταύτας παρέστησεν ὁ Πεσταλότσης ὡς συναισθήματα, ἅτινα πρέπει ν' ἀναπτυχθῶσι καὶ ἐκδηλωθῶσι πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους πρὶν ἢ ἀναπτυχθῶσι πρὸς τὸν Θεόν· «Πρέπει, ἔλεγε, νὰ ἀγαπῶ τοὺς ἀνθρώπους, πρέπει νὰ ἐμπι»στεύωμαι, πρέπει νὰ εὐγνωμονῶ, πρέπει νὰ ὑπακούω αὐτοῖς πρὶν ἢ »δυνηθῶ νὰ ἀνυψώσω ἐμαυτὸν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, τὴν »πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ ὑπακοήν· διότι ὅστις οὐκ ἀγαπᾷ τὸν ἀδελ»φὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ ἑώρακε πῶς δύναται »ἀγαπᾶν;»1—Ἅπασαν τὴν θρησκευτικὴν τοῦ παιδὸς ἀγωγήν, ὡς καὶ »τὴν πρώτην βάσιν τῆς καθόλου ἀγωγῆς κατέθηκεν ὁ Πεσταλότσης εἰς τὰς χεῖρας τῶν γονέων, καὶ μάλιστα τῶν μητέρων, ὧν τὴν θρησκευτικὴν ἐπίδρασιν ζωηρότατα παριστῶσιν οἱ ἑξῆς αὐτοῦ λόγοι· «Ἐπίστευσα, λέγει, εἰς τὴν μητέρα μου· ἡ καρδία αὐτῆς κατέδειξεν »εἰς ἐμὲ τὸν Θεόν· Θεός μου εἶναι ὁ Θεὸς τῆς μητρός μου· Θεὸς τῆς »καρδίας μου εἶναι ὁ Θεὸς τῆς καρδίας αὐτῆς.—Μῆτερ! Μῆτερ! σὺ «κατέδειξάς μοι τὸν Θεὸν ἐν τοῖς προστάγμασί σου, καὶ ἐγὼ εὗρον »αὐτὸν ἐν τῇ ὑπακοῇ μου. Μῆτερ! Μῆτερ! Ἐὰν λησμονήσω τὸν »Θεόν, λησμονῶ σὲ αὐτήν».

Τοιαῦται εἶναι καθόλου αἱ παιδαγωγικαὶ καὶ διδακτικαὶ τοῦ Πεσταλότση θεωρίαι. Ὁ ἔνθους καὶ ἀκάματος παιδαγωγὸς πρὸς πᾶσι τοῖς παιδαγωγικοῖς αὐτοῦ ὀλισθήμασι, προελθοῦσιν οὐ μόνον ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα παντελοῦς σχεδὸν ἀγνοίας τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ παιδαγωγικῶν δοξασιῶν, ὡς εἰσαγαγὼν μὲν τὴν τέως παραμεληθεῖσαν τῆς ἐποπτείας ἀρχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ καταδείξας μεθοδικώτερον καὶ ψυχολογικώτερον πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ παιδαγωγῶν τὴν τῆς *ἐποπτικῆς διδασκαλίας* ἐφαρμογήν, δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ *ἀναμορφωτὴς τῶν νεωτέρων σχολείων*· ὡς στηρίξας δὲ ἐπὶ *ἠθικῶν καὶ ψυχολογικῶν βάσεων* τὴν καθόλου τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγήν, δικαίως ἀνακηρύσσεται ὡς *πατὴρ τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης*.[2].

---

1) Πρβλ. Ἰωάν. ἐπ. Α', 20.

2) Ἐκτενέστερον περὶ Πεσταλότση λόγον ἐποιησάμεθα ἐν δυσὶ πραγματείαις 1) «Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πεσταλότση» (Ἐν Παρνασσῷ, τόμ. Α', σελ. 342). 2) «Περὶ τῶν παιδαγωγικῶν θεωριῶν τοῦ Πεσταλότση» (ἐν Πλάτωνι, τόμ. Α', σελ. 12.)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ

Α΄. Ἐκ τῆς Ψυχολογίας.

§ 22. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ψυχολογίας.

Ψυχολογία λέγεται ἡ ἐπιστήμη ἡ ἐξετάζουσα τὰ περὶ ψυχῆς. Καὶ ὅταν μὲν ἐξετάζῃ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς λέγεται μεταφυσικὴ ψυχολογία, ὅταν δὲ ἐξετάζῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ἰδιότητας, καθ' ὅσον αὗται ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν πεῖραν, ὀνομάζεται *ἐμπειρικὴ Ψυχολογία*.

§ 23. Περὶ ψυχῆς.

Ψυχὴ ὀνομάζεται ἡ ἐν ἡμῖν αὐθυπόστατος, ἄϋλος καὶ ἀθάνατος οὐσία, ἐφ' ἧς στηρίζονται πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἡμετέρου βίου ἐξωτερικαί τε καὶ ἐσωτερικαί. Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι *αὐθυπόστατος*, τουτέστιν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν ἤτοι ὕπαρξιν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς πᾶσαν πνευματικὴν ἐνέργειαν καὶ εἰς πᾶσαν μεταβολὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἡμῶν καταστάσεων, αἰσθανόμεθα ὅτι ὑπάρχει τι ἐν ἡμῖν ὅλως διάφορον οὐ μόνον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος· τούτου ἕνεκα, ὁσάκις πράττωμεν οἱανδήποτε πρᾶξιν εἴτε καλὴν εἴτε κακήν, ἀποδίδομεν ταύτην οὐχὶ εἰς τὸ σῶμα (ἂν καὶ δι' αὐτοῦ τὴν πράττομεν), ἀλλ' εἴς τι διάφορον τοῦ σώματος. Ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ὑλικὴ οὐδὲ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ σώματος, ἀποδεικνύεται α') ἐκ τοῦ ὅτι κρίνει αὐτὴ ἑαυτήν· β') ἐκ τοῦ ὅτι σχηματίζει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐννοίας καὶ ἰδέας (οἷον περὶ τιμῆς, περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἀληθείας κ.τ.λ.) μηδεμίαν σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὴν ὕλην· γ΄) ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη διατηρεῖ καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν τοῦ σώματος (ἥτις συμβαίνει κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας) τὰς παραστάσεις καὶ ἐννοίας ὅσας ποτὲ ἀντελήφθη· δ΄) ἐκ τοῦ ὅτι διχοστατεῖ πολλάκις πρὸς τὸ σῶμα καὶ ἀνέχεται τὴν τούτου καταστροφήν, ὁσάκις αἰσθάνηται αὐτὸ κωλῦον τὴν ἐπίτευξιν ἰδανικῶν σκοπῶν. Ταῦτα πάντα δὲν ἤθελον γίνει ἂν ἡ ψυχὴ ἦτο ὑλικὴ ἢ μέρος τοῦ σώματος. Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι *ἀθάνατος*, ἤτοι οὐ μόνον δὲν φθείρεται, ἀλλὰ καὶ τηρεῖ μετὰ θάνατον τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῆς προσωπικότητος ἀποδεικνύεται· α΄) ἐκ τοῦ ὅτι εἶνε *ἄϋλος*, ἄϋλος δὲ οὖσα καὶ ἁπλῆ δὲν ἀποσυντίθεται ἑπομένως δὲν φθείρεται· β΄) ἐκ τοῦ ὅτι ἐφίεται ἀείποτε μείζονος τελειοποιήσεως καὶ εὐδαιμονίας, ἣν δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ἐν τῷ βραχεῖ τούτῳ βίῳ· θὰ ἦτο δὲ οὐ μόνον ἀνόητον, ἀλλὰ καὶ λίαν σκληρὸν νὰ αἰσθάνηταί τις πόθους μηδέποτε ἐκπληρωθησομένους· γ΄) ἐκ τοῦ ὅτι πολλάκις ἐν τῷ παρόντι βίῳ οὔτε ὁ ἀγαθὸς ἀνταμείβεται διὰ τὴν ἀρετὴν οὔτε ὁ κακὸς τιμωρεῖται διὰ τὴν κακίαν· τοῦτο δὲ οὐδόλως ἤθελε συμβιβάζεσθαι πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἕτερος βίος, ἐν ᾧ μέλλει ἕκαστος νὰ τύχῃ καταστάσεως ἀναλόγου πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργα αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ ὁσάκις παρίσταται ἐνεργοῦσα ἀνεξαρτήτως τοῦ σώματος, π. χ. ὁσάκις φαντάζηται, ἀναμιμνήσκηται, σκέπτηται κ.τ.λ. καλεῖται *πνεῦμα*.

§ 24. Περὶ συνειδήσεως.

Συνείδησις καλεῖται ἡ ἰδιότης τῆς ψυχῆς ἢ (ἵνα ἐκφρασθῶμεν ἐπὶ τὸ εἰκονικώτερον) τὸ ἐσωτερικὸν ἐκεῖνο φῶς, δι᾿ οὗ ἡ ψυχὴ ἐπισκοπεῖ ἑαυτὴν καὶ διακρίνει ἀπὸ παντὸς ἄλλου, ὅπερ αὕτη δὲν εἶναι. Ἡ συνείδησις εἶναι τὸ κέντρον τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἢ ἡ ἑστία, ἐν ᾗ συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Διὰ τῆς συνειδήσεως ἡ ψυχὴ ἐπιδοκιμάζει ἢ ἀποδοκιμάζει τὰς ἰδίας αὐτῆς πράξεις. Ἡ λέξις *συνείδησις* λαμβάνεται πολλάκις σημαίνουσα τὴν *γνῶσιν*, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν *συνειδυῖαν ψυχήν*, ὁπότε καὶ *συνειδὸς* καλεῖται.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 25. Περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καθόλου.

Ἡ ψυχὴ ὡς ἔχουσα ἐνεργείας ἔχει καὶ *δυνάμεις*, διότι πᾶσα ἐνέργεια προϋποθέτει δύναμίν τινα ἢ αἰτίαν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς εἶναι πολλαί, ἀποδίδομεν εἰς αὐτὴν καὶ πολλὰς δυνάμεις. Ἀλλ' ἂν καὶ πολλὰς δυνάμεις ἀποδίδομεν εἰς τὴν ψυχήν, κυρίως *μία* εἶναι ἡ δύναμις αὐτῆς. Ἡ *μία καὶ μόνη* δύναμις τῆς ψυχῆς, λαμβάνουσα διαφόρους διευθύνσεις καὶ παράγουσα διαφόρους ἐνεργείας, λαμβάνει πρὸς διάκρισιν καὶ διαφόρους ὀνομασίας (λεγομένη ὁτὲ μὲν φαντασία, ὁτὲ δὲ μνήμη, ὁτὲ *δὲ* νοῦς *κ.τ.λ.*). Ἐντεῦθεν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὅτι ὑπάρχουσι πολλαὶ δυνάμεις, ἐν ᾧ εἶναι *μία* καὶ *μόνη*. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς διαιροῦνται εἰς *γνώσεις*, *συναισθήματα* καὶ *ὀρέξεις*, διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀνάγονται εἰς τρεῖς θεμελιώδεις, ἤτοι τὸ *γνωστικόν*, δι' οὗ παράγονται αἱ γνώσεις· τὸ *συναισθητικόν*, δι' οὗ παράγονται τὰ συναισθήματα, καὶ τὸ *ὀρεκτικὸν*, δι' οὗ παράγονται αἱ *ὀρέξεις*. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τριάδι ταύτῃ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς παρατηροῦμεν τὸ ἑνιαῖον τῆς ψυχικῆς δυνάμεως, καθόσον οὐδεὶς *γινώσκει* χωρὶς νὰ *συναισθάνηται* καὶ *ὀρέγηται*, καὶ οὐδεὶς συναισθάνεται χωρὶς νὰ γινώσκῃ καὶ ὀρέγηται, καὶ οὐδεὶς *ὀρέγεται* χωρὶς νὰ *γινώσκῃ* καὶ *συναισθάνηται*. Ἡ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων πηγάζουσα κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζεται ψυχικὴ ἢ πνευματικὴ ζωή.

§ 26. Περὶ γνωστικοῦ καθόλου.

Γνωστικὸν λέγεται ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς αὕτη λαμβάνει εἴδησιν τῶν ὄντων καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα αὐτῶν ἀναφορᾶς. Ἡ γνωστικὴ δύναμις ἐκδηλοῦται ὑπὸ πέντε μορφάς, ἤτοι ὡς *αἰσθητικὸν* ἢ *αἴσθησις*, ὡς *φαντασία*, ὡς *μνήμη*, ὡς *νοῦς διασκεπτικὸς* ἢ *νοῦς ἁπλῶς*, καὶ ὡς *νοῦς θεωρητικὸς* ἢ *λόγος*.

§ 27. Περὶ αἰσθητικοῦ.

Αἰσθητικὸν ἢ *αἰσθητικὴ δύναμις* ἢ καὶ *αἴσθησις* ἁπλῶς καλεῖται ἡ γνωστικὴ δύναμις, δι' ἧς ἡ ψυχὴ λαμβάνει ἄμεσον εἴδησιν τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, τουτέστι τῶν ὑποπιπτόντων εἰς τὰς αἰσθή-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σεις, οἷα εἶναι τὰ ὁρώμενα, τὰ ἀκουόμενα, τὰ ψηλαφώμενα κ.τ.λ. Τὸ πάθημα τῆς ψυχῆς, τὸ προερχόμενον ἐξ οἱουδήποτε σωματικοῦ ἐρεθισμοῦ καλεῖται *αἴσθημα* (οἷον εἶναι ἡ ἀλγηδών, τὸ ῥῖγος, ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, ἡ φρίκη, ἡ ὀσμή, κ. τ. λ.), ἡ δὲ μετὰ τὴν ἐπενέργειαν προσγινομένη ἐν τῇ ψυχῇ εἰκὼν τοῦ ἐπενεργήσαντος ἀντικειμένου λέγεται *ἄμεσος παράστασις* ἢ *μερικὴ ἔννοια* (οἷα εἶναι, ἡ τοῦ Πέτρου, Παύλου κ. τ. λ.) Ὅπως αἰσθανθῇ ἡ ψυχὴ τὴν ἐπὶ τὸ σῶμα γινομένην ἐπενέργειαν καὶ δυνηθῇ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν τοῦ ἐπενεργήσαντος εἰκόνα, ἀπαιτεῖται ὅπως προσηλωθῇ εἰς αὐτό. Ἡ προσήλωσις αὕτη τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ ἐπενεργοῦντος ἀντικειμένου καλεῖται *προσοχή*. Ἡ δὲ μετὰ τὴν προσοχὴν συμβαίνουσα ἐν τῇ ψυχῇ κατακράτησις ἢ κατάληψις τοῦ ἐπενεργήσαντος ἀντικειμένου λέγεται *ἀντίληψις*.

§ 28. Περὶ αἰσθητηρίων ὀργάνων.

Αἰσθητήρια ὄργανα ἢ *καὶ αἰσθήσεις* λέγονται συνήθως ἐκεῖνα τοῦ σώματος ἡμῶν τὰ ὄργανα, ἅτινα, κείμενα ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ἑνούμενα μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου, τουτέστι τοῦ ἐγκεφάλου, πληροφοροῦσι τὴν ψυχὴν περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐκτὸς ἡμῶν κόσμου καὶ συντελοῦσιν οὐ μόνον εἰς τὸν σωματικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα εἶναι πέντε ἡ *ἀφή*, ἡ *γεῦσις*, ἡ *ὄσφρησις*, ἡ *ἀκοή*, καὶ ἡ *ὅρασις*.

α΄) *Ἀφή*.—Αὕτη, ἐξηπλωμένη οὖσα ἐφ᾽ ὅλον τὸ σῶμα, ἰδίως δὲ εὑρισκομένη εἰς τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων, πληροφορεῖ τὴν ψυχὴν περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα κατέχουσι χῶρον, ἤτοι περὶ τῆς στερρότητος ἢ ῥευστότητος, τῆς σκληρότητος ἢ ἁπαλότητος, τῆς τραχύτητος ἢ λειότητος, τῆς ὀξύτητος ἢ ἀμβλύτητος, τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς κινητικῆς ἢ ἠρέμου, καὶ τῆς θερμῆς ἢ ψυχρᾶς καταστάσεως αὐτῶν.

Ἡ ἀνθρωπίνη χείρ, τὸ ἀξιολογώτατον τοῦτο καὶ ἐπιτηδειότατον πρὸς πολυειδεῖς χρήσεις καὶ δημιουργίας ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου, ἕνεκα τῆς μεγίστης αὐτῆς εὐκινησίας καὶ τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, κέκτηται τελειότητα, μὴ ἀπαντῶσαν παρ᾽ οὐδενὶ τῶν ἄλλων ζώων. Ἡ χεὶρ εἶναι τὸ κυριώτατον ὄργανον, δι᾽ οὗ πραγμα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦνται αἱ βουλήσεις τῆς ψυχῆς καὶ καθίσταται εὐδαίμων ὁ ἄνθρωπος[1]. Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς, ἕνεκα τῆς πλησιεστέρας αὐτοῦ ἐπαφῆς μετὰ τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, παρέχει ἡμῖν ἀκριβεστάτην καὶ καταναγκαστικὴν πεποίθησιν περί τε τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πληροῦσι χῶρον· καλῶς δὲ ἀσκηθὲν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ ἐν μέρει τὴν ὅρασιν, ὡς τοῦτο παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς τυφλοῖς, παρ' οἷς ἡ ἁφὴ χρησιμεύει καὶ ὡς μέσον ἐκπαιδεύσεως.

β') *Γεῦσις*.—Αὕτη, εὑρισκομένη ἐντὸς τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἄκρα τῆς γλώσσης, πληροφορεῖ τὴν ψυχὴν περὶ τῶν **χυμῶν**, ἤτοι τοῦ ὀξέος, τοῦ γλυκέος, τοῦ πικροῦ, τοῦ ἁλμυροῦ κ. τ. λ. τῶν διαφόρων ἀντικειμένων. Ἡ γεῦσις χρησιμεύει ὡς φύλαξ τῶν πεπτικῶν ὀργάνων, διαγινωσκομένης δι' αὐτῆς τῆς ὑγιεινότητος τῶν εἰς τὸ στόμα εἰσερχομένων οὐσιῶν.

γ') *Ὄσφρησις*.—Αὕτη εὑρισκομένη ἐντὸς τῆς κοιλότητος τῆς ῥινὸς καὶ πληροφοροῦσα τὴν ψυχὴν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀναθυμιατῶν σωμάτων, προφυλάσσει τὴν ἀναπνοὴν ἐκ τῶν βλαβερῶν ἀναθυμιάσεων καὶ ἀερίων, καί,ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς (εὑρισκομένης παρὰ τὸ στόμα), ὁδηγεῖ τὴν γεῦσιν, προφυλάσσουσα αὐτὴν ἀπὸ τῶν δυσόσμων τροφῶν καὶ ποτῶν.

δ') *Ἀκοή*.—Αὕτη, εὑρισκομένη ἐντὸς τῆς κοιλότητος τῶν ὤτων, πληροφορεῖ τὴν ψυχὴν περὶ τῶν διαφόρων *ἤχων* καὶ χρησιμεύει πρὸς ἀκρόασιν οὐ μόνον τῆς μουσικῆς, τῆς ἐξευγενιζούσης τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐνάρθρου ἤχου, δι' οὗ μεταδίδονται τὰ τοῦ λαλοῦντος αἰσθήματα καὶ διανοήματα.

ε') *Ὅρασις*. — Αὕτη κειμένη ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς πληροφορεῖ τὴν ψυχὴν περὶ τοῦ *φωτὸς* καὶ τῶν τροποποιήσεων αὐτοῦ, τουτέστι τῶν χρωμάτων. Διὰ τῆς ὁράσεως διακρίνομεν τὴν ἐπιφάνειαν, τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, τὴν ἔκτασιν, τὴν κίνησιν ἢ ἠρεμίαν τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα κατέχουσι χῶρον. Διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ οὐ μόνον βλέπει ἡ ψυχή, ἀλλὰ καὶ βλέπεται, προδιδομένων ἐν αὐτῷ τῶν διαθέσεων αὐτῆς. Ἐκ τῶν πέντε αἰσθήσεων ἡ *ἀκοὴ* καὶ ἡ *ὅρασις* θεωροῦνται ἀνώτεραι ὡς

---

1) «Ἀνθρώπῳ δὲ καὶ χεῖρας προσέθεσαν (οἱ θεοί), αἳ τὰ πλεῖστα, οἷς εὐδαιμονέστεροι ἐκείνων (τῶν ἀλόγων ζώων) ἐσμέν, ἐξεργάζονται» (Ξενοφ. Ἀπομν, 1, 4, 11).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὑψηλότερος καὶ εὐγενέστερος εἶναι ὁ σκοπός, πρὸς ὃν διευθύνεται βούλησις, ἔτι δὲ καὶ τὰ μέσα τὰ ἄγοντα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τοσούτῳ εὐγενεστέρα καὶ ὑψηλοτέρα ἀποβαίνει καὶ ἡ βούλησις. Κα-θαρὰ ἢ ἠθικὴ εἶναι καὶ λέγεται ἡ βούλησις, ὁσάκις διευθύνητα πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἄνευ ἀποβλέψεως πρὸς ἕτερόν τι. Κατὰ ταῦτα μόρφωσις τῆς βουλήσεως ἐξαρτᾶται μεγάλως ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τ νοῦ καὶ ἰδίως τοῦ *λόγου*.

Ἡ βούλησις ἔχει τοσαύτην δύναμιν ὥστε πολλάκις κατασιγᾷ κα αὐτὴν τὴν σφοδροτάτην τῶν ζωικῶν ὁρμῶν (τὴν φιλοζωίαν), ὁσάκ αὕτη παρίσταται παρακωλύουσα τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς Ἡ τελεία ἰσχὺς καὶ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καταδηλοῦται ἐν τ *χαρακτῆρι*. Εἶναι δὲ *χαρακτὴρ* ἡ ψυχικὴ ἐκείνη κατάστασις τοῦ ἀν-θρώπου, καθ' ἣν οὗτος προσηλοῦται εἰς ὡρισμένας ἀρχὰς καὶ ἀξιώ-ματα καὶ λαμβάνει ταῦτα ὡς σταθερὸν κανόνα τῶν ἐν τῷ βίῳ αὐτο σκέψεων καὶ πράξεων. Ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ ἀξιω-μάτων ὁρίζει καὶ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἠθικὴν ἀξίαν. Συνήθως ὅμω λέγοντες *χαρακτῆρα* ἐννοοῦμεν τὸν *καλόν*, ἤτοι τὸν ἀναφερόμενον εἰ ἀρχάς, ἀπορρεούσας ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ *ἀγαθοῦ*. Ἐν τῷ χαρακτῆρι ἐκ-δηλοῦται ἡ ἰσχὺς τοῦ γνωστικοῦ, συναισθητικοῦ καὶ ὀρεκτικοῦ, ἑπο-μένως ἐν τῷ χαρακτῆρι ἐκδηλοῦται ὁ τέλειος ἄνθρωπος. Ἡ μόρφωσις ἄρα τοῦ χαρακτῆρος ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

§. 46. Περὶ τῶν τριῶν ἐποχῶν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως ἢ περὶ ἀνθρωπίνης ἡλικίας.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ διανύει τρεῖς ἐποχὰς ἢ ἡλι-κίας, ἤτοι τὴν *παιδικήν*, τὴν *ἀνδρικὴν* καὶ τὴν *γεροντικήν*, ὧν τὰ ὅρια δὲν δύνανται ἀκριβῶς νὰ ὁρισθῶσιν.

α') Ἡ *παιδικὴ ἡλικία* (καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος κυοφορούμενος μὲν ἐν τῷ μητρικῷ σώματι λέγεται *ἔμβρυον*, ἅμα δὲ γεννώμενος λέγεται *βρέφος*, μετὰ δὲ τὴν ὀδοντοφυΐαν λέγεται *νήπιον*, μετὰ δὲ τὴν τε-λείαν λαλιὰν ἢ ὁμιλίαν λέγεται ἰδίως *παῖς*, ἅμα δὲ τῇ ἥβῃ λέγεται *ἔφηβος* ἢ *μειράκιον* καὶ *νεανίσκος*) εἶναι ἡ περίοδος [1], καθ' ἣν ἐπικρα-

1) Ἡ παιδικὴ ἡλικία διήκει παρὰ μὲν τοῖς ἄρσεσι μέχρι του 23—25 ἔτους, παρὰ δὲ τοῖς θήλεσι μέχρι τοῦ 20—22.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εῖ ὁ *αἰσθητικὸς βίος*, ἤτοι ἡ διάπλασις καὶ αὔξησις τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν μετὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ σώματος συνδεδεμένων ψυχικῶν δυνάμεων.

Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἡ φαντασία δημιουργεῖ τὸ ἰδανικὸν τοῦ βίου, πρὸς οὗ τὴν πραγματοποίησιν προκαλεῖ καὶ ἐξερεθίζει ἅπασαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Κατ' αὐτὴν ἐκδηλοῦνται αἱ *αἰσθητικαὶ* ὀρέξεις, αἱ παροομῶσαι τὸν ἄνθρωπον εἰς αἰσθητικὰς τοῦ βίου ἀπολαύσεις· ἡ δὲ ἀνάπτυξις τοῦ πνευματικοῦ βίου προχωρεῖ μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου, καθ' ὃ πρόκειται νὰ ἀποφασίσῃ ὁ ἄνθρωπος τίνα ὁδὸν ἐν τῷ βίῳ μέλλει νὰ ἀκολουθήσῃ.[1]

β') Ἡ *ἀνδρικὴ ἡλικία* ἀποτελεῖ τὴν περίοδον τοῦ ἰσοζυγίου μεταξὺ τοῦ *αἰσθητικοῦ* καὶ *πνευματικοῦ βίου* [2], ἤτοι κατὰ τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν μετὰ τῆς τελείας ἀναπτύξεως τοῦ σώματος συναναπτύσσονται καὶ ἅπασαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, αἵτινες διατελοῦσιν ἐν τῇ αὐτῇ ζωηρᾷ ἐνεργείᾳ, ἐν ᾗ καὶ αἱ σωματικαί. *Ἀποφασιστικότης καὶ δραστηριότης* ἔν τε τῷ καλῷ καὶ κακῷ, ἔτι δὲ ῥοπὴ πρὸς τὴν *πραγματικότητα* διακρίνει τὴν ἡλικίαν ταύτην.

γ') Ἡ *γεροντικὴ* ἡλικία, ἥτις ἄρχεται μετὰ τῆς κατὰ μικρὸν ἐξασθενήσεως τῶν σωματικῶν δυνάμεων [3], ἀποτελεῖ τὴν ἐποχὴν τῆς *πνευματικῆς* τοῦ *ἀνθρώπου ἐλευθερίας*, ἤτοι τὴν κατὰ μικρὸν ἀπαλλαγὴν τοῦ *ἐσωτερικοῦ* ἀπὸ τοῦ *ἐξωτερικοῦ βίου*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν ἐξασθενοῦσιν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις καὶ μετ' αὐτῶν ἐξασθενοῦσι καὶ ἐκεῖναι τοῦ πνεύματος αἱ δυνάμεις, αἵτινες ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα ἔχουσιν, οἷον τὸ *μνημονικόν*· αἱ ὑψηλότεραι ὅμως δυνάμεις, αἱ ὀλιγώτερον ἀπὸ τοῦ σώματος ἐξαρτώμεναι, τουτέστιν ὁ *νοῦς* καὶ ἰδίως ὁ *λόγος*, ἀναπτύσσουσι κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην μεγίστην ἐνέργειαν. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν, ἀπομακρυνομένη κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν πρὸς τὰ ἔξω ἐνερ-

---

1) Τοῦτο ἐπιτυχῶς ἐξεικονίσθη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐν τῷ περὶ Ἡρακλέους μύθῳ τοῦ Προδίκου (Ξενοφ. Ἀπομν. 2,21).

2) Ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς σωματικῆς αὐξήσεως μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς τῶν σωματικῶν δυνάμεων ἐξασθενήσεως, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 20 ἢ 25 ἔτους μέχρι τοῦ 50 ἢ 55.

3) Ἤτοι ἀπὸ τοῦ 50 ἢ 55 ἔτους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γειῶν αὐτῆς καὶ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα, διάγει βίον ἐσωτερικὸν καὶ κέκτηται ἀληθῆ ἐλευθερίαν.

Σοφία, ψυχικὴ γαλήνη καὶ παιδικὴ ἀφέλεια, ὁμοία τῇ τῶν λαμπροτέρων τῆς νεότητος ἡμερῶν, εἶναι οἱ καρποί, οὓς δρέπεται ὁ γέρων, οὗτινος ὁ βίος ἔχει ἤδη φυσικῶς καὶ ἁρμονικῶς ἀναπτυχθῇ, μηδεμίαν ὑποστὰς διαστροφὴν ἢ διαφθοράν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων συνάγεται ὅτι ἐν μὲν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἐπικρατεῖ ὁ σωματικὸς βίος τοῦ πνευματικοῦ, ἐν δὲ τῇ γεροντικῇ ἐπικρατεῖ ὁ πνευματικὸς τοῦ σωματικοῦ, ἐν δὲ τῇ ἀνδρικῇ ἰσορροποῦσιν ἀμφότεροι οἱ βίοι.

§ 47. Περὶ κράσεων.

α') Περὶ κράσεων καθόλου καὶ τῆς διαιρέσεως αὐτῶν.

Κρᾶσις λέγεται ἡ ἰδιοφυΐα ἐκείνη τοῦ ἀτόμου, ἥτις ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης σωματικῆς αὐτοῦ κατασκευῆς παρίστησιν αὐτὸ ἰδιαζόντως αἰσθανόμενον, ὀρεγόμενον καὶ ἐνεργοῦν. Ἤδη ὑπὸ τῶν ἰατρῶν Ἱπποκράτους (+377 π. Χ.) καὶ Κλαυδίου Γαληνοῦ (+200 μ. Χ.) διαστέλλονται τέσσαρα εἴδη κράσεων, τουτέστιν ἡ *αἱματώδης*, ἡ *χολερική*, ἡ *φλεγματικὴ* καὶ *μελαγχολική*, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ τέσσαρα τῶν ἀρχαίων στοιχεῖα (γῆν, ὕδωρ, ἀέρα καὶ πῦρ) καὶ τὰς τέσσαρας αὐτῶν ἰδιότητας (θερμόν, ψυχρόν, ξηρόν, ὑγρόν). Αἱ κράσεις αὗται, αἵτινες σπανίως εὑρίσκονται καθαραί, ἤτοι χωρίς τινος μίξεως, ὠνομάσθησαν οὕτως ἕνεκα τῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους φυσιολόγους ἐπικρατήσεως ἐν τῷ σώματι ἢ τοῦ αἵματος, ἢ τῆς ξανθῆς χολῆς, ἢ τοῦ φλέγματος, ἢ τῆς μελαίνης χολῆς [1]. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων κράσεων, συμφωνουσῶν πρὸς τὸ τετραπλοῦν σύστημα τοῦ ὀργανισμοῦ,

1) Εἰ καὶ ἡ περὶ κράσεων θεωρία τῶν ἀρχαίων εἶναι σφαλερά, ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς σφαλερᾶς βάσεως τῆς τότε φυσιολογίας, οὐχ ἧττον ἡ ὀνομασία αὐτῶν καὶ ἡ εἰς τέσσαρα εἴδη διαίρεσις διέμεινε μέχρι τῆς σήμερον. Ὁμοίως αὐθαίρετος εἶναι καὶ ἡ νεωτέρα θεωρία, ὅτι αἱ τέσσαρες κράσεις ἔχουσι συνάφειαν μετὰ τῶν τεσσάρων τοῦ κόσμου μερῶν, ὧν τὸ μὲν *δυτικὸν* προξενεῖ τὸ *αἱματῶδες*· τὸ δὲ *ἀνατολικόν*, τὸ *χολερικόν*· τὸ δὲ *βόρειον*, τὸ *μελαγχολικόν*· τὸ δὲ *νότιον*, τὸ *φλεγματικόν*, διότι οὐχὶ αὐτὴ ἡ κρᾶσις, ἀλλ' ὁ βαθμὸς αὐτῆς ὑπόκειται εἰς τὰς κλιματικὰς ἐπιδράσεις

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἤτοι πρὸς τὸ *αἱματικόν*, τὸ *νευρικόν*, τὸ *πεπτικὸν* καὶ τὸ *ἀναπνευστικόν*, ἡ αἱματώδης καὶ ἡ χολερικὴ καλοῦνται *ἐνεργητικαί*, διότι οἱ ταύτας ἔχοντες ἄνθρωποι ἐμφανίζονται ἐν τῷ βίῳ μᾶλλον ἐνεργοῦντες· ἡ δὲ φλεγματικὴ καὶ ἡ μελαγχολικὴ καλοῦνται *παθητικαί*, διότι οἱ ταύτας κεκτημένοι ἐμφανίζονται ἐν τῷ βίῳ μᾶλλον πάσχοντες. Αἱ ἐντυπώσεις ἐνεργοῦνται ἐπὶ μὲν τὸν αἱματώδη *εὐκόλως*, ἐπὶ δὲ τὸ φλεγματικὸν *δυσκόλως*, ἐπὶ δὲ τὸν χολερικὸν *ἰσχυρῶς*, ἐπὶ δὲ τὸν μελαγχολικὸν *βαθέως*.

Ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ κρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου, διερχομένη τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, λαμβάνει τὰς ἰδιότητας πασῶν τῶν κράσεων. Οὕτω κατὰ μὲν τὴν *παιδικὴν* καὶ *νεανικὴν* ἡλικίαν ἐμφανίζεται ὡς αἱματώδης κρᾶσις, κατὰ δὲ τὴν *ἀνδρικὴν* ὡς χολερικὴ καὶ μελαγχολικὴ, κατὰ δὲ τὴν *γεροντικὴν* ὡς φλεγματική. Τούτου ἕνεκα βλέπομεν τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον κατὰ μὲν τὴν παιδικὴν καὶ νεανικὴν ἡλικίαν εὐκίνητον, ζωηρόν, εὐμετάβλητον καὶ εὔθυμον· κατὰ δὲ τὴν ἀνδρικὴν κατ᾽ ἀρχὰς μὲν γενναῖον, πεισματώδη, φιλόδοξον καὶ μεγαλοπράγμονα, εἶτα δὲ σύννουν καὶ ῥεμβάζοντα· κατὰ δὲ τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν ἀδρανῆ, ἀπαθῆ καὶ ἀδιάφορον.

β´) Περὶ αἱματώδους κράσεως.

Ἡ *αἱματώδης κρᾶσις* ἰδιάζει εἰς τὴν *ἀνθηρὰν* τοῦ ἀνθρώπου κατασκευήν, ἣν ἀποτελεῖ ἡ ἐπικράτησις τῆς ἐνεργείας τῆς τε καρδίας, τῶν αἱματοφόρων ἀγγείων καὶ τῶν πνευμόνων. Καὶ *σωματικὰ* μὲν γνωρίσματα τῆς αἱματώδους κράσεως εἶναι συνήθως τὸ ἐπίμηκες τοῦ σώματος, ἡ λευκότης, ἡ ἁπαλότης καὶ τὸ ἀνθηρὸν τοῦ δέρματος, ἡ φαιδρότης τοῦ βλέμματος, ἡ βραχύτης τῆς ῥινός, ἡ στρογγυλότης τοῦ πώγωνος, τὸ μῆκος τοῦ λαιμοῦ ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ ἰσχνὸν τῶν μυώνων, ἡ ταχύτης τοῦ σφυγμοῦ καὶ ἡ ζωηρὰ ἐνέργεια τοῦ αἵματος (ὅρα σχῆμ. 1)· *πνευματικὰ* δὲ γνωρίσματα εἶναι ἡ εὐθυμία, ἡ ζωηρότης τῆς φαντασίας, ἡ κλίσις πρὸς τὴν φιλίαν, τὸ φιλάνθρωπον, τὸ κοινωνικόν, τὸ ἐλπιστικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐμετάβλητον, ἡ ἀστάθεια, ἡ ῥοπὴ πρὸς τὰς τέρψεις, ἡ εὐαισθησία εἰς τὰς ἀλγηδόνας, ἡ φυγοπονία, ἡ κουφόνοια καὶ ἐπιπολαιότης, τὸ πολύλογον καὶ τὸ ἀνήσυχον.

Ὁ αἱματώδους κράσεως ἄνθρωπος ἔχει βίον ἐστραμμένον πρὸς τὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔξω μᾶλλον ἢ πρὸς τὰ ἔσω. Οὗτος νομίζει ὅτι κατέχει τὸν κόσμον· τούτου ἐρεθίζονται εὐκόλως πάντα τὰ ὄργανα, ὧν περ ἡ ἐνέργεια ἀπαιτεῖται πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἤτοι πρὸς πόλεμον, πρὸς ἄμυναν, πρὸς εὐποιΐαν κτλ. 1

(Σχ. 1.)

γ') Περὶ χολερικῆς κράσεως.

Ἡ χολερικὴ κρᾶσις ἰδιάζει εἰς τὴν χολικὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἣν ἀποτελεῖ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐνέργεια παντὸς τοῦ φυτικοῦ συστήματος, συνηνωμένη μετὰ ζωηρῶν αἰσθημάτων καὶ ἰσχυρῶν μυώνων. Καὶ σωματικὰ μὲν γνωρίσματα τῆς χολερικῆς κράσεως εἶναι συνήθως ἡ στερεότης τοῦ σώματος, τὸ ὠχρὸν καὶ καστανοειδὲς τοῦ δέρματος, ἡ ἁδρότης τῶν νεύρων καὶ τῶν μυῶν, ἡ ταχύτης τοῦ σφυγ-

1) Τοιοῦτος ἐγένετο Ἀλκιβιάδης ὁ τοῦ Κλεινίου υἱός, περὶ οὗ λέγει ὁ Πλούταρχος (ἐν βίῳ Ἀλκ. 2)· «Τὸ δὲ ἦθος αὐτοῦ *πολλὰς μὲν ὕστερον, ὡς εἰκός, »ἐν πράγμασι μεγάλοις καὶ τύχαις πολυτρόποις ἀνομοιότητας πρὸς αὐτὸ »καὶ μεταβολὰς ἐπεδείξατο*· φύσει δὲ πολλῶν ὄντων καὶ μεγάλων παθῶν ἐν »αὐτῷ τὸ *φιλόνεικον* ἰσχυρότατον ἦν καὶ τὸ *φιλόπρωτον*».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μοῦ, τὸ πυρῶδες τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ πρὸς τὰ ἄνω στροφὴ τοῦ πώγωνος, τὸ λεπτὸν καὶ τοξοειδὲς τῆς ῥινός, ἡ ἰσχὺς τῆς φωνῆς καὶ ἡ ταχύτης τῆς λαλιᾶς (ὅρα σχῆμ. 2)· πνευματικὰ δὲ εἶναι ἡ ὀξύτης τοῦ πνεύματος, τὸ τολμηρὸν τῆς φαντασίας, ἡ ἐνεργητικότης, τὸ εὐερέθιστον

(Σχ. 2.)

καὶ ὁρμητικὸν ἔν τε τῷ διανεῖσθαι, συναισθάνεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι. Ὁ χολερικῆς κράσεως ἄνθρωπος εἶναι ζωηρός, σταθερός, ἀποφασιστικός, ἔνθους, φιλόδοξος, μεγαλόδωρος, μεγάθυμος καὶ ῥέκτης, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐμπαθής, ἰσχυρογνώμων καὶ ἐκδικητικός. Ὁ αὐτός, ἔχων ἰσχυρὰς δυνάμεις πρὸς τὸ δημιουργεῖν καὶ καταστρέφειν, δύναται ν' ἀποβῇ ἢ μέγα τι ἀγαθὸν ἢ μέγα τι κακόν [1].

δ') Περὶ φλεγματικῆς κράσεως.

Ἡ *φλεγματικὴ κρᾶσις* ἰδιάζει εἰς τὴν λυμφατικὴν κατασκευὴν

1) Τοιοῦτος ἐγένετο ὁ Θεμιστοκλῆς, περὶ οὗ γράφει ὁ Πλούταρχος (ἐν βίῳ Θεμ. 2)· «Ἔτι παῖς ὢν (ὁ Θεμιστοκλῆς) ὁμολογεῖται φορᾶς μεστὸς εἶναι καὶ »τῇ μὲν φύσει συνετός, τῇ δὲ προαιρέσει μεγαλοπράγμων καὶ πολιτικός.— »Ὅθεν εἰώθει λέγειν ὁ διδάσκαλος, Ὡς οὐδὲν ἔσῃ, παῖ, σὺ μικρόν, ἀλλὰ »μέγα πάντως ἀγαθὸν ἢ κακόν».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἀνθρώπου, ἣν ἀποτελεῖ πλεονασμὸς λίπους, αἷμα, ὑδαρὲς καὶ ἀνερέθιστον. Καὶ *σωματικὰ* μὲν γνωρίσματα τῆς κράσεως ταύτης εἶναι συνήθως τὸ στρογγύλον καὶ σπογγοειδὲς τοῦ σώματος, τὸ χλωρὸν καὶ οἰδαλέον τοῦ δέρματος, ἡ βραχύτης καὶ παχύτης τοῦ λαιμοῦ, ἡ βραδύτης τῆς τοῦ αἵματος κινήσεως, τὸ ἥσυχον ἀλλ' ἐστερημένον ζωῆς καὶ ἐκφράσεως ὄμμα (ὅρα σχῆμ. 3)· *πνευματικὰ* δὲ εἶναι ἡ ἀδρανὴς αἰσθητικότης, ἡ βραδύτης τῆς τοῦ πνεύματος κινήσεως, τὸ ψυχρὸν τῆς φαντασίας, ἀλλὰ καὶ τὸ σκεπτικόν, ἡ ὑπομονὴ ἐν τῷ πάσχειν καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσιν.

Ὁ φλεγματικός, στερούμενος ζωηρότητος, εἶναι ὑπναλέος, δυσκίνητος καὶ ἀδρανής, ἀλλὰ καὶ λίαν ὑπομονητικός· ὁ αὐτὸς εἶναι μὲν βραδύνους, ἀλλὰ προσεκτικός, διὸ σπανίως ὑποπίπτει εἰς κινδύνους.

(Σχ. 3.)

Ὁ φλεγματικός, ἀγαπῶν τὴν ἡσυχίαν, ἀποστρέφεται τὰς μεταβολὰς καὶ τοὺς νεωτερισμούς, καὶ χρησιμεύει ὡς χαλινὸς κατὰ τῶν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὀργώντων. Ὁ φλεγματικὸς ἐν γένει παρίσταται μᾶλλον σκεπτόμενος ἢ αἰσθανόμενος καὶ ἐνεργῶν[1].

---

1) Τοιοῦτος ἐγένετο Νικίας ὁ Νικηράτου υἱός, ὃν ἠτιῶντο «ὡς ἐν τῷ δια- »λογίζεσθαι καὶ μέλλειν καὶ φυλάττεσθαι τὸν τῶν πράξεων ἀπολλύντα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ε') Περὶ μελαγχολικῆς κράσεως.

Ἡ *μελαγχολικὴ κρᾶσις* ἰδιάζει εἰς τὴν νευρικὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ τὸ νευρικὸν σύστημα. Καὶ *σωματικὰ* μὲν γνωρίσματα τῆς κράσεως ταύτης εἶναι συνήθως κεφαλὴ μεγάλη καὶ ὑψηλή, μυῶνες χαλαροὶ καὶ ἀσθενεῖς, τρίχες ἀραιαί, στῆθος λεῖον, ὀφθαλμοὶ μεγάλοι καὶ καστανοειδεῖς, ἀτελὴς σχηματισμὸς αἵματος, βραδεῖα αὐτοῦ κίνησις, ἐπικράτησις τοῦ φλεβικοῦ αἵματος, χρῶμα νοσηρὸν (ὅρα σχῆμα 4)· *πνευματικὰ* δὲ γνωρίσματα εἶναι ἡ ἐρεθιστικότης καὶ ἐνεργητικότης τῶν ὑψηλοτέρων πνευματικῶν δυνάμεων,

(Σχ. 4.)

ἡ βαθύνοια καὶ ὀξύνοια, φαντασία ζωηρά, συναισθήματα βαθέα, ἀλλὰ καὶ ἀδιαφορία πρὸς τὰ ἐκτός, κλίσις πρὸς τὴν ἠρεμίαν, τὸν ἥσυχον βίον, τὴν σκέψιν καὶ τὴν μέριμναν, ῥοπὴ πρὸς τὴν δυσθυμίαν καὶ βαρυθυμίαν, δυσπιστίαν καὶ προσδοκίαν τοῦ χείρονος.

»*καιρόν*· ἐπεὶ τάς γε πράξεις οὐδεὶς ἂν ἐμέμψατο τοῦ ἀνδρός, ὁρμῆσαι γὰρ »ἦν ἐνεργὸς καὶ δραστήριος, τολμῆσαι δὲ μελλητὴς καὶ ἄτολμος» (Πλουτ. ἐν βίῳ Νικ. 16. πρβλ. καὶ 2).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ μελαγχολικὸς ζῇ βίον ἐστραμμένον μᾶλλον πρὸς τὰ ἔσω ἤτοι πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὰ ἄνω (δηλαδὴ πρὸς τὰ οὐράνια), ἢ πρὸς τὰ ἔξω (δηλαδὴ πρὸς τὰ ἐγκόσμια)· τὸ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον ἢ τὸ ἐνεστώς. Ἡ μελαγχολικὴ κρᾶσις εἶναι ἡ πηγὴ τῶν βαθέων διανοημάτων καὶ συναισθημάτων· εἰς ταύτην ὀφείλουσι τὸ ὕψος τῆς φαντασίας αὐτῶν πολλοὶ ποιηταί, φιλόσοφοι, νομοθέται καὶ ἄλλοι, οἵτινες προωρίσθησαν νὰ διανοίξωσι τὴν ὁδὸν πρός τινα ἀνώτερον κόσμον[1].

§ 48. Περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἄρρενος καὶ θήλεος γένους τῶν ἀνθρώπων.

Πολλαὶ ὑπάρχουσιν αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἄρρενος καὶ θήλεος γένους τῶν ἀνθρώπων. Τῶν διαφορῶν τούτων αἱ μὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ σῶμα καὶ καλοῦνται *σωματικαί*, αἱ δὲ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ καλοῦνται *πνευματικαί*. Ἅπασαι δὲ αἵ τε σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ διαφοραί, σύμφωνοι οὖσαι πρὸς τὸν προορισμὸν ἑκατέρου τοῦ γένους, δὲν αἴρουσιν, ἀλλὰ συμπληροῦσιν ἀλλήλας, καὶ χρησιμεύουσι πρὸς ἕνωσιν τῶν δύο γενῶν καὶ ἀποτέλεσιν ἑνὸς τελείου ἀνθρώπου, ἐμφανιζομένου ἐν τῷ *ἀνδρογύνῳ*. Κατὰ ταῦτα ἑκάτερον τῶν δύο γενῶν *ἀντιθέτως* καὶ κατὰ τὸ *ἥμισυ* ἐκπροσωπεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου[2]. Διανομὴ τῶν αὐτῶν προσόντων καὶ ἰδιοτήτων ἤθελε καταστήσει οὐ μόνον πε-

---

1) Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ φλεγματικῆς κράσεως τῶν λόγον ποιούμενος ἐρωτᾷ ἐν προβλημάτων. Λ: «Διατὶ πάντες ὅσοι περιττοὶ γεγόνασιν ἄνδρες ἢ κατὰ φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν ἢ ποίησιν ἢ τέχνας φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες». Τοιοῦτοι ἐγένοντο κατ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Αἴας, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης καὶ ἄλλοι. Τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ *Ἡράκλειτος*, ὁ βαθυνούστατος φιλόσοφος, ὅστις παρίσταται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πάντοτε *κλαίων* ἐπὶ τῇ ματαιότητι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (Ὠριγ. φιλ. κ. 1, 4. Juvenal. Sat. 10, 28. Senec. de ira 11, 10). Οὗτος κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον (9, 6) «μισανθρωπήσας καὶ ἐκπατήσας ἐν τοῖς ὄρεσι διῃτᾶτο πόας σιτούμενος καὶ βοτάνας».

2) «Οὕτω προῳκονόμηται ὑπὸ τοῦ θείου ἑκατέρου ἡ φύσις, τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ »τῆς γυναικός, πρὸς τὴν κοινωνίαν· *διείληπται* γὰρ τῷ μὴ ἐπὶ ταυτὰ πάντα »χρήσιμον ἔχειν τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἔνια μὲν ἐπὶ *τἀναντία*, εἰς *αὐτὸ* δὲ συντείνοντα» (Ἀριστ. Οἰκον. 1, 3).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ριτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον τὴν συμβίωσιν ἀμφοτέρων τῶν γενῶν.

Ἐξετάζοντες σωματικῶς τό τε ἄρρεν καὶ θῆλυ γένος, ἤτοι ἐρευνῶντες τὴν σωματικὴν φύσιν τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, τὰς ἑξῆς παρατηροῦμεν διαφοράς, πληρέστατα συνᾳδούσας πρός τε τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καθόλου καὶ πρὸς τὸν προορισμὸν ἑκατέρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἰδίᾳ[1] Τὸ σῶμα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι τραχύτερον καὶ ἰσχυρότερον τοῦ γυναικείου σώματος· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἀνὴρ προωρίσθη ὅπως ἐργάζηται ἐργασίας ἐπιπονωτέρας, ἀπαιτούσας μεγάλας σωματικὰς δυνάμεις, καὶ ὅπως ἄρχῃ τῆς γυναικός. Τὸ σῶμα τῆς γυναικὸς εἶναι ἀσθενέστερον, ἀλλ' ὡραιότερον καὶ ἁβρότερον τοῦ ἀνδρικοῦ· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ γυνὴ προωρίσθη ὅπως ἐκτελῇ μὲν ἐλαφροτέρας ἐργασίας καὶ ὑποτάσσηται εἰς τὸν ἄνδρα, καταπραΰνῃ δὲ αὐτὸν καὶ παρέχῃ τερπνότητα καὶ φαιδρότητα εἰς τὸν βίον[2]. Οἱ μῦς καὶ τὰ νεῦρα τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος δυσκόλως κάμπτονται· τοῦτο δὲ συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἀπότομον καὶ ἄκαμπτον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Τοὐναντίον δὲ οἱ μῦς καὶ τὰ νεῦρα τῆς γυναικός, καμπτόμενα εὐκόλως, συμφωνοῦσι πρὸς τὸν εὔκαμπτον καὶ ἐνδοτικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ὁ ἀνὴρ ἕνεκα τῆς δυσκαμψίας τῶν ἑαυτοῦ νεύρων καὶ μυῶν αἰσθάνεται ὀξέως τὰς ἀλγηδόνας καὶ καθίσταται ἧττον ὑπομονητικός· ἡ δὲ γυνὴ ἕνεκα τῆς εὐκαμψίας τῶν ἑαυτῆς νεύρων καὶ μυῶν αἰσθάνεται ἧττον ὀξέως τὰς ἀλγηδόνας καὶ ἀποβαίνει ὑπομονητικωτέρα τοῦ ἀνδρός. Τὸ μέτωπον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι μεγαλείτερον καὶ ἀνωμαλώτερον τοῦ γυναικείου· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ἀνὴρ ὑπερέχει τῆς

---

1) Παράβαλε καὶ τὴν *περὶ σπουδαιότητος τοῦ τριπλοῦ προορισμοῦ τῆς γυναικός, ὡς συζύγου, μητρὸς καὶ οἰκοδεσποίνης* πραγματείαν ἡμῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ 1869 (σελ. 240—250).

2) «Τὸ μὲν ἰσχυρότερον, τὸ δ' ἀσθενέστερον ἐποίησεν ἵνα τὸ μὲν φυλακτικώ»τερον ᾖ διὰ τὸν φόβον, τὸ δ' ἀμυντικώτερον διὰ τὴν ἀνδρίαν, καὶ τὸ μὲν πο»ρίζῃ τὰ ἔξωθεν, τὸ δὲ σώζῃ τὰ ἔνδον» (Ἀριστ. Οἰκ. 1, 4. Πρβλ. καὶ Παύλ. »πρὸς Ἐφεσ. 5,33.).—«Γυναικὶ δ' ἄρχειν οὐ δίδωσιν ἡ φύσις (Μένανδρος)».—«Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν—μὴ κρείττονα εἶναι τ' ἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον, γυνὴ »δὲ νικῶσ' ἄνδρα κακόν ἐστι μέγα (Φιλήμων)».—«Γυνὴ ἐν κακοῖσι καὶ νόσοις »πόσει ἥδιστόν ἐστι, δώματ' ἢν οἰκῇ καλῶς, ὀργήν τε πραΰνουσα καὶ δυσθυμίας »ψυχὴν μεθιστᾶσα» (Εὐριπίδης).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Β'. Ἐκ τῆς Λογικῆς.

§. 49. Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ὠφελείας τῆς Λογικῆς.

Λογικὴ (ἐκ τοῦ λόγος παραγομένη) καλεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἥτις ἐκθέτει τοὺς νόμους, καθ' οὓς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διανοεῖται ὀρθῶς. Πατὴρ αὐτῆς θεωρεῖται ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης. Ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶναι ἡ *νόησις* ἢ *διανόησις*, τελικὸς δὲ σκοπὸς πάσης διανοήσεως εἶναι ἡ *ἀλήθεια*.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι διττὴ *τυπικὴ* (ἢ λογικὴ) καὶ *πραγματική*. Καὶ *τυπικὴ* μὲν (ἢ *λογικὴ*) ἀλήθεια λέγεται ἡ συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς ἑαυτήν· *πραγματικὴ* δὲ ἡ συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς τὸ πρᾶγμα. Κατὰ ταῦτα τὸ μὴ ἀντιφάσκειν εἶναι τυπικὴ ἀλήθεια, τὸ δὲ συμφωνεῖν μετὰ τῶν πραγμάτων εἶναι πραγματική. Ὁ κύκλος τῆς τυπικῆς ἀληθείας εἶναι εὐρύτερος τοῦ τῆς πραγματικῆς, διότι ὅ,τι εἶναι πραγματικῶς ἀληθὲς εἶναι καὶ τυπικῶς ἀληθές, ὅτι ὅμως εἶναι τυπικῶς ἀληθὲς δὲν εἶναι πάντοτε καὶ πραγματικῶς ἀληθές. Π. χ. τὸ *πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ* εἶναι καὶ τυπικῶς καὶ πραγματικῶς ἀληθές· τὸ δὲ *πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι πτερωτοί, ἄρα καὶ ὁ Γεώργιος*, εἶναι μὲν τυπικῶς ἀληθές, ὄχι ὅμως καὶ πραγματικῶς. Ἡ Λογικὴ μόνον τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἀληθείας ἔχει ὑπ' ὄψει, τουτέστι τὴν *τυπικὴν* ἢ *λογικὴν ἀλήθειαν*.

Ἡ Λογικὴ καταδεικνύουσα τοὺς νόμους τοῦ ὀρθῶς διανοεῖσθαι καὶ ὁδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς διάκρισιν τοῦ λογικῶς ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ λογικῶς ψευδοῦς, ἀποβαίνει ἐπιστήμη ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτάτη καὶ εἰς πάντα μὲν ἄνθρωπον, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἐπιστήμην, ἥτις θηρεύει τὴν ἀλήθειαν.

§. 50. Περὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι.

Ὁ Θεὸς τρεῖς οὐσιωδεστάτους νόμους ἐνέθηκεν ἐν τῇ κεφαλῇ ἡμῶν ἢ ἐν τῇ λογικῇ ἡμῶν φύσει, οἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς βάσις καὶ θεμέλιον εἰς πᾶσαν ἡμῶν σκέψιν καὶ διανόησιν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ πρῶτος νόμος λέγεται *νόμος ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως*, ὁ δεύτερος λέγεται νόμος *τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως* καὶ ὁ τρίτος λέγεται *νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου*.

α') *Νόμος ταυτότητος λέγεται* ὁ νόμος ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ ἡμετέρα συνείδησις ἐπιθυμεῖ ἵνα πᾶν, ὅπερ θέτομεν εἰς αὐτήν, ἦναι αὐτὸ τοῦτο τὸ τιθέμενον καὶ ὄχι ἄλλο. Π. χ. ἐὰν θέτω τὴν ἔννοιαν *Γεώργιος*, ἡ συνείδησις ἐπιθυμεῖ νὰ ἦναι τοῦτο ὁ Γεώργιος καὶ ὄχι ὁ Δημήτριος ἢ ἄλλο τι· ἐὰν θέτω τὴν ἔννοιαν *ἄνθρωπος*, ἡ συνείδησις ἐπιθυμεῖ νὰ ἦναι τοῦτο ὁ ἄνθρωπος μετὰ πάντων τῶν χαρακτηριζόντων αὐτὸν προσόντων.

Ὁ νόμος τῆς ταυτότητος, ἀρνητικῶς ἐκφραζόμενος λέγεται *νόμος ἀντιφάσεως*. Ἤτοι *νόμος ἀντιφάσεως* καλεῖται ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ συνείδησις ἡμῶν δὲν ἀνέχεται ἵνα, ὅπερ θέτομεν εἰς αὐτήν, συγχρόνως καὶ αἴρωμεν, ἤτοι δὲν ἀνέχεται νὰ ἀντιφάσκωμεν. Κατὰ ταῦτα ἀναγνωρίσαντες π. χ. τὸν Θεὸν ὡς ἀγαθὸν ἢ δίκαιον, οὐδόλως συγχωρούμεθα ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν κακὰς ἢ ἀδίκους πράξεις.

β'). *Νόμος τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως* λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ συνείδησις ἐπιθυμεῖ δυοῖν θάτερον ἢ νὰ καταφάσκωμεν (τουτέστιν *ἀποδίδωμεν*) ἢ ν' ἀποφάσκωμεν (τουτέστι *μὴ ἀποδίδωμεν*) τι εἰς αὐτήν, τρίτον τι ἢ μέσον ἀποκλείει, τουτέστι δὲν ἀνέχεται. Οὕτω π. χ. ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀνέχεται νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Γεώργιος εἶναι ἓν ἐκ τῶν δύο ἢ καλὸς ἢ κακός, δὲν ἀνέχεται ὅμως νὰ λέγωμεν ὅτι *εἶναι* συγχρόνως *καὶ καλὸς καὶ κακός*· ἤτοι ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀνέχεται ἓν ἐκ τῶν δύο ἢ *ναὶ* ἢ *οὔ*, οὐδὲν ἕτερον μέσον ἢ τρίτον ἀναγνωρίζει, οἷον θὰ ἦτο τὸ *ναὶ* ἅμα καὶ *οὔ*.

γ'). *Νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου* λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ συνείδησις ἡμῶν οὐδὲν ἀνέχεται νὰ παραδεχθῇ ἄνευ λόγου ἀποχρῶντος, τουτέστιν ἐπαρκοῦς. Οὕτως ἡ συνείδησις δὲν ἀνέχεται νὰ παραδεχθῇ τινα ὡς *κλέπτην* ἢ *σοφὸν* ἢ *βλᾶκα* κτλ. ἄνευ λόγου ἰσχυροῦ, καταναγκάζοντος αὐτὴν πρὸς τὴν τοιαύτην παραδοχήν. Οἱ τρεῖς μνημονευθέντες νόμοι ἰσχύουσιν ἐπὶ πάσης διανοητικῆς ἐργασίας, ἑπομένως ἐφαρμόζονται καὶ ἐπὶ τὰς τρεῖς θεμελιώδεις τοῦ πνεύματος ἐργασίας, τουτέστι τὸ *ἐννοεῖν*, τὸ *κρίνειν* καὶ τὸ *συλλογίζεσθαι*.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Περὶ ἐννοιῶν.

§ 51. Περὶ ἐννοιῶν καθόλου.

Ἔννοια καλεῖται πᾶσα παράστασις οἱουδήποτε ἀντικειμένου, γενομένη ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Καὶ αἱ μὲν ἀμέσως προσπίπτουσαι εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν εἴτε διὰ τῶν αἰσθήσεων εἴτε διὰ τῆς φαντασίας καλοῦνται *μερικαὶ* ἢ *ἀτομικαὶ* ἢ *πρῶται* ἔννοιαι (οἷα εἶναι ἡ ἔννοια Πέτρος, Παῦλος, Ἑλένη, τοῦτο τὸ *δένδρον*, οὗτος ὁ *πίναξ* κτλ.)· αἱ δὲ ἐμμέσως προσπίπτουσαι εἰς τὴν συνείδησιν τουτέστι σχηματιζόμεναι ἐκ τῶν μερικῶν ἐννοιῶν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ ἑνώσεως τῶν ἐν αὐταῖς παρατηρουμένων κοινῶν καὶ οὐσιωδῶν γνωρισμάτων καλοῦνται *γενικαὶ* ἢ *ἀφῃρημέναι* ἔννοιαι (οἷα εἶναι ἡ ἔννοια ἄνθρωπος, ζῶον, δένδρον κτλ.)· καὶ *γενικαὶ* μὲν λέγονται καθόσον περιλαμβάνουσιν ἁπάσας τὰς μερικὰς ἐννοίας, ἐξ ὧν ἐσχηματίσθησαν, *ἀφῃρημέναι* δέ, καθόσον προέκυψαν ἐξ ἀφαιρέσεως τῶν κοινῶν γνωρισμάτων [1]. Ἀφῃρημένη ἔννοια καλεῖται καὶ ἡ μὴ ἔχουσα πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ σχηματιζομένη καὶ ὑφισταμένη ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου διανοίᾳ (οἷα εἶναι ἡ ἔννοια ἀλήθεια, τιμὴ κτλ.).

§ 52. Περὶ βάθους καὶ πλάτους ἐννοίας.

Βάθος ἐννοίας καλεῖται τὸ σύνολον τῶν διακρινόντων αὐτὴν γνωρισμάτων ἢ χαρακτηριστικῶν. Π. χ. βάθος τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* εἶναι πᾶν ὅ,τι διακρίνει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰδίως ἡ *ζωικότης* καὶ ἡ *λογικότης*. Ἡ ἔννοια ἡ ἔχουσα τὸ ἐλάχιστον βάθος, ἢ ἐν ᾗ δὲν δυνάμεθα

---

1) Οὕτω π.χ. τὴν μὲν ἀτομικὴν ἔννοιαν Π έ τ ρ ο ς ἐσχηματίσαμεν ἰδόντες ἀ μ έ σ ω ς αὐτὸν τὸν Πέτρον, ὁμοίως καὶ τὴν τῆς χ ι μ α ί ρ α ς ἐσχηματίσαμεν ἑνώσαντες διὰ τῆς φαντασίας διάφορα μέλη λέοντος, αἰγὸς καὶ δράκοντος, προσπεσόντα ἀ μ έ σ ω ς εἰς τὰς αἰσθήσεις· τὴν δὲ γενικὴν ἔννοιαν ἄ ν θ ρ ω π ο ς, ζ ῶ ο ν, δ έ ν δ ρ ο ν κτλ. ἐσχηματίσαμεν ἐ μ μ έ σ ω ς διὰ τοῦ νοῦ, ἀφαιρέσαντες μὲν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ἀνθρώπων, ζώων, δένδρων κτλ. τὰ κοινὰ καὶ οὐσιωδέστερα γνωρίσματα, καὶ εἰς ἓν ταῦτα ἑνώσαντες, παραλείψαντες δὲ τὰ μὴ κοινὰ καὶ τὰ ἐπουσιώδη (πρβλ. καὶ § 34).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὰ διακρίνωμεν γνωρίσματα, καλεῖται ἁπλῆ (οἷα εἶναι ἡ ἔννοια ὄν τί, οὐδὲν κτλ.), ἡ δὲ ἔννοια ἐν ᾗ διακρίνομεν γνωρίσματα καλεῖται σύνθετος. *Πλάτος ἐννοίας* καλεῖται τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων, ἐξ ὧν αὕτη ἐσχηματίσθη ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων, εἰς ἃ ἡ ἔννοια ἀναφέρεται. Π. χ. πλάτος τῆς ἐννοίας *σπονδυλωτόν*, εἶναι τὸ *θηλαστικόν, πτηνὸν, ἑρπετὸν, ἰχθύς*· τῆς δὲ ἐννοίας *ἄνθρωπος* πλάτος εἶναι ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος, ἡ Ἑλένη κτλ.

Πᾶσα καθόλου ἔννοια, περιλαμβάνουσα ὑφ' ἑαυτὴν ἤτοι περιέχουσα εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς ἄλλας καθόλου ἐννοίας, λέγεται *γένος*· ἑκάστη δὲ τούτων ὀνομάζεται πρός τὴν ὑπερκειμένην *εἶδος*. *Γένος* καὶ *εἶδος* εἶναι ὀνόματα σχετικά· διότι ἡ αὐτὴ ἔννοια, ἥτις εἶναι *γένος* πρὸς τὰς ὑποκειμένας αὐτῇ ἐννοίας, εἶναι *εἶδος* πρὸς τὴν ὑπερκειμένην ἔννοιαν. Ἡ καθόλου ἔννοια, ἥτις εἶναι *γένος* μόνον καὶ οὐχὶ εἶδος καὶ ἥτις κατέχει τὴν ἀνωτάτην τῆς λογικῆς κλίμακος βαθμῖδα, περιλαμβάνουσα εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς πάσας τὰς λοιπὰς χωρὶς αὕτη νὰ περιλαμβάνηται εἰς ἄλλας, καλεῖται *γένος γενικώτατον*. Ἡ δὲ ἔννοια, ἥτις εἶναι εἶδος μόνον καὶ οὐχὶ γένος, ἤτοι κατέχει τὴν κατωτάτην τῆς λογικῆς κλίμακος βαθμῖδα καὶ ἑπομένως δὲν περιλαμβάνει ὡς πλάτος αὐτῆς εἰ μὴ πρώτας, τουτέστιν ἀτομικάς, παραστάσεις ἢ ἐννοίας, ὀνομάζεται *εἶδος εἰδικώτατον*. Οὕτω π. χ. ἐν τῇ λογικῇ κλίμακι *ὂν — οὐσία — σῶμα — ἐνόργανον— ζῶον ἄνθρωπος — Πέτρος*, ἡ μὲν ἔννοια ὂν εἶναι *γένος γενικώτατον*, ἡ δὲ ἔννοια *ἄνθρωπος* εἶναι *εἶδος εἰδικώτατον*, αἱ δ' ἐν τῷ μεταξὺ *γένος* μὲν καλοῦνται, θεωρούμεναι πρὸς τὰς ὑποκειμένας ἢ ὑποβεβηκυίας ἢ κατωτέρας, εἶδος δὲ θεωρούμεναι πρὸς τὰς ὑπερκειμένας ἢ ὑπερβεβηκυίας ἢ ἀνωτέρας ἐννοίας. Ἑκάστη ὑποβεβηκυῖα ἔννοια περιέχει ὡς γνώρισμα ὅλην τὴν ὑπερβεβηκυῖαν *καί τι πλέον*, ὅπερ καλεῖται *εἰδοποιὸς διαφορά*. Δι' ἀλλεπαλλήλου παραλείψεως τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς ἀφικνούμεθα ἀνιόντες εἰς τὰ *ἀνώτερα γένη*, δι' ἀλλεπαλλήλου δὲ προσθήκης τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς κατιόντες ἀφικνούμεθα εἰς τὰ *κατώτερα εἴδη* ὡς δηλοῦται ἐν τοῖς ἑξῆς παραδείγμασιν·

1) Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μηλέα, αὕτη ἡ μηλέα
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μηλέα
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτὸν
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον
Ὄν, φυσικὸν
Ὄν

2) Ὄν
Ὄν, φυσικὸν
Ὄν. φυσικόν, ἐνόργανον
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτὸν
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μηλέα
Ὄν, φυσικόν, ἐνόργανον, φυτόν, δένδρον, μηλέα, αὕτη ἡ μηλέα.

§. 53. Περὶ ἐννοίας θεωρουμένης κατὰ βάθος ἅμα καὶ πλάτος.

Τὸ *βάθος* καὶ *πλάτος* ἐννοίας τινὸς ἔχουσι πρὸς ἄλληλα *ἀντιπεπονθότα λόγον*· ἤτοι ὅταν αὐξάνηται τὸ βάθος ἐννοίας τινός, ἐλαττοῦται τὸ πλάτος αὐτῆς· καὶ τανάπαλιν, ὅταν ἐλαττῶται τὸ βάθος ἐννοίας τινός, αὐξάνεται τὸ πλάτος αὐτῆς. Οὕτω π. χ. αὐξάνοντες τὸ βάθος τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος*, ἤτοι προστιθέντες εἰς τὴν *ζωικότητα* καὶ *λογικότητα* τὴν *λευκότητα*, ἐλαττοῦμεν τὸ πλάτος αὐτῆς, περιορίζοντες τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν λογικῶν ζώων τῆς καυκασίας φυλῆς· τοὐναντίον δέ, ἐλαττοῦντες τὸ βάθος τῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* καὶ λέγοντες μόνον, *ἄνθρωπός ἐστι ζῷον λογικόν*, αὐξάνομεν τὸ πλάτος αὐτῆς, περιλαμβάνοντες ἐν αὐτῇ τὰ λογικὰ ὄντα οὐ μόνον τῆς καυκασίας, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης φυλῆς.

Ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἔχομεν ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ πλάτος ἐννοίας τινός, ἐξαρτᾶται ἡ *σαφήνεια* καὶ *εὐκρίνεια* αὐτῆς· Καὶ *σαφὴς* μεν καλεῖται ἔννοιά τις, ὅταν ἔχωμεν περί τε τοῦ βάθους καὶ πλάτους αὐτῆς *καθόλου* τοσούτῳ καθαρὰν συνείδησιν, ὥστε δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ διακρίνωμεν αὐτὴν ὡς ὅλον ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐννοιῶν· *εὐκρινὴς* δέ, ὅταν περί τε τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους αὐτῆς ἔχωμεν συνείδησιν καθαρὰν οὐ μόνον ἐν τοῖς καθόλου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει καλεῖται ἡ ἔννοια *ἀσαφὴς* ἢ *συγκεχυμένη*. Σαφηνίζεται δὲ καὶ διευκρινεῖται ἔννοιά τις κατὰ *βάθος* μὲν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διὰ τῶν ὁρισμῶν, κατὰ πλάτος δὲ διὰ τῶν διαιρέσεων, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος. Αἱ ἁπλαῖ ἔννοιαι (ὡς π. χ. τὸ *ἐρυθρὸν*) σαφηνίζονται μόνον κατὰ πλάτος, αἱ δὲ ἀτομικαὶ (ὡς π. χ. ὁ *Σωκράτης*) μόνον κατὰ βάθος.

§ 54. Περὶ ταυτότητος καὶ διαφορᾶς ἐννοιῶν.

Αἱ ἔννοιαι καλοῦνται *αἱ αὐταί*, ὅταν ἔχωσι τὸ αὐτὸ βάθος, ἤτοι ὅταν ἀποτελῶνται ἐκ τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων. Π. χ. ὅταν ἡ ἔννοια $A=\alpha+\beta+\gamma$ καὶ ἡ ἔννοια $B=\alpha+\beta+\gamma$, τότε ἡ A εἶναι ἡ αὐτὴ τῇ B. Ἔννοιαι πάντη αἱ αὐταὶ δὲν ὑπάρχουσι, διότι ἐὰν ἦσαν τοιαῦται ὡς ταυτοβαθεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ διακριθῶσι. Κατὰ ταῦτα *αἱ αὐταὶ* ἔννοιαι λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες τὸ αὐτὸ μὲν πρᾶγμα ἐκφράζουσιν, ἀλλὰ κατὰ διάφορον λεκτικὸν τρόπον. Αἱ ἔννοιαι αὗται καλοῦνται καὶ *ἰσοδύναμοι* ἢ *ἀντικατηγορούμεναι*, διότι, ἔχουσαι κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ αὐτὸ πλάτος, δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσιν ἀλλήλας, (ὡς δηλοῦται ἐν ταῖς ἐννοίαις *ἀκτὶς* καὶ *ἡμιδιάμετρος*, *τρίγωνον* καὶ *τρίπλευρον*, *ἄνθρωπος* καὶ *ζῶον λογικόν*). Οἱ *συνώνυμοι* ὅροι, καίτοι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐκφράζουσι, δὲν εἶναι πάντη οἱ αὐτοί, διότι ἕκαστος παρίστησι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὑπὸ διάφορον ὄψιν καὶ σχέσιν. *Διάφοροι* καλοῦνται αἱ ἔννοιαι, ὅταν δὲν ἔχωσι τὸ αὐτὸ βάθος, ἤτοι τὰ αὐτὰ γνωρίσματα. Π. χ. ἡ ἔννοια *λίθος* διαφέρει τῆς ἐννοίας *δικαισύνη*.

Συγγενεῖς ἔννοιαι λέγονται αἱ ἔχουσαι κοινὰ γνωρίσματα (π. χ. ἡ ἔννοια *τρίγωνον* εἶναι συγγενὴς τῇ ἐννοίᾳ *τετράγωνον*, διότι ἀμφότερα ἔχουσι γωνίας καὶ πλευράς· ἡ ἔννοια *σινδὼν* συγγενεύει τῇ ἐννοίᾳ *χιὼν* κατὰ τὸ χρῶμα κτλ.). Ἡ συγγένεια εἶναι διαφόρου βαθμοῦ ἀναλόγως τῶν οὐσιωδεστέρων ἢ ἐπουσιωδεστέρων κοινῶν γνωρισμάτων (οὕτω μᾶλλον συγγενεύουσι πρὸς ἀλλήλους αἱ ἔννοιαι *ἄνθρωπος* καὶ *ζῶον*, ἢ ἡ *σινδὼν* καὶ *χιών*.)

Αἱ *συγγενεῖς* ἔννοιαι, διαφόρως θεωρούμεναι διάφορα λαμβάνουσι καὶ ὀνόματα, καλούμεναι *ὅμοιαι* μέν, ὅταν τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὑπερτερῶσι τῶν διαφόρων (π. χ. *τρίγωνον* καὶ *τετράγωνον*)· *ὁμογενεῖς* δὲ ἢ *ἑτερογενεῖς*, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γένος (ὡς *τρίγωνον* καὶ *κύκλος*, τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὸ αὐτὸ γένος *σχῆμα*)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἢ εἰς διάφορα γένη (ὡς τρίγωνον καὶ δικαιοσύνη)· ὁμοειδεῖς δὲ ἑτεροειδεῖς, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος (ὡς ἀνὴρ καὶ γυνή, δικαιοσύνη καὶ σοφία) ἢ εἰς διάφορα εἴδη τοῦ αὐτοῦ γένους (ὡς ἀνὴρ καὶ ἵππος, ὧν ὁ μὲν ἀνὴρ ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ ἵππος εἰς τὸ τῶν ἀλόγων ζώων, ἀμφότεροι δὲ ὑπάγονται εἰς τὸ γένος τῶν ζώων).

§. 55. Περὶ ἀντιφάσεως καὶ ἐναντιότητος τῶν ἐννοιῶν.

Ἀντιφατικαὶ ἔννοιαι λέγονται ἐκεῖναι αἵτινες ἔχουσι τοιαύτην ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας, ὥστε τιθεμένης τῆς μιᾶς αἴρεται ἡ ἄλλη, καὶ αἰρομένης τῆς μιᾶς τίθεται ἡ ἄλλη. Τοιαῦται ἔννοιαι εἶναι *ἡμέρα* καὶ *νύξ*, *ναὶ* καὶ *οὔ*, *ἀρετὴ* καὶ *κακία* κτλ. *Ἐναντίαι* δὲ λέγονται αἱ ἔννοιαι ἐκεῖναι, αἵτινες ἔχουσι τοιαύτην ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας, ὥστε τιθεμένης μὲν τῆς μιᾶς αἴρεται κατ' ἀνάγκην ἡ ἄλλη, ἀλλ' αἰρομένης τῆς μιᾶς δὲν τίθεται κατ' ἀνάγκην ἡ ἄλλη. Τοιαῦται ἔννοιαι εἶναι τὸ *λευκὸς* καὶ *μέλας*, διότι ἐὰν παραδεχθῶμεν τι ὡς λευκὸν, ὀφείλομεν κατ' ἀνάγκην νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι εἶναι *μέλαν*· ἀλλ' ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν *λευκότητά* τινος, δὲν θέτομεν κατ' ἀνάγκην τὴν *μελανότητα* αὐτοῦ, διότι πλὴν τοῦ μέλανος χρώματος ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα χρώματα οἷον τὸ πράσινον, τὸ κίτρινον, τὸ ἐρυθρὸν κτλ. Ὁμοίως ἐναντίαι ἔννοιαι εἶναι τὸ *ἔαρ* καὶ *θέρος*, τὸ *παῖς* καὶ *ἀνὴρ* καὶ πλεῖσται ἄλλαι. Καθόλου δ' εἰπεῖν *ἀντιφατικαὶ* εἶναι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν εἰσχωρεῖ τρίτη ἔννοια, *ἐναντίαι* δὲ ἐκεῖναι, ἐν αἷς δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ καὶ τρίτη.

§. 56. Περὶ κρίσεων καθόλου.

Κρίσις λέγεται οὐ μόνον ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, καθ' ἣν προσδιορίζεται ἡ σχέσις μεταξὺ δύο ἐννοιῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόγος ὁ ἐξαγγέλλων τὸν τοιοῦτον προσδιορισμόν. Τοιαύτη *κρίσις* (ἢ *πρότασις* ἢ *ἀπόφανσις*) εἶναι *ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητὸς* ἢ *ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἀθάνατος*. Ἐν ἑκάστῃ κρίσει παρατηροῦμεν ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ ὕλη μὲν *κρίσεως* εἶναι *αἱ δύο ἔννοιαι*, ἥτε προσδιοριζομένη (*ὑποκείμενον*) καὶ ἡ προσδιορίζουσα (*κατηγορούμενον*)· εἶδος δέ, ὁ τρόπος, καθ' ὃν γίνεται ὁ τῶν ἐννοιῶν τούτων προσδιορισμός, ἐκδηλούμενος διὰ τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐστὶν ἢ οὐκ ἔστιν (συνδετικόν). Ἡ λογικὴ ἀναφορὰ τοῦ Ὑποκειμένου καὶ Κατηγορουμένου κρίσεώς τινος δηλοῦται διὰ τοῦ τύπου *Υ ἐστι Κ. Καὶ Υ οὐκ ἔστι Κ.*

§, 57. Περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις θεωρουμένη κατὰ ποιὸν, ἤτοι κατὰ τὴν θέσιν ἢ ἄρσιν τῆς τῶν ἐννοιῶν ἀναφορᾶς, εἶναι·

α΄) *Καταφατικὴ* (*θετική*), ὅταν ὁ σύνδεσμος καταφάσκῃ τὸ κατηγορούμενον κατὰ τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν ἀποδίδει ἰδιότητά τινα εἰς τὸ ὑποκείμενον. Π. χ. ὁ *Ἀριστείδης ἐστί* δίκαιος.

β΄) *Ἀποφατικὴ* (*ἀρνητική*), ὅταν ὁ σύνδεσμος ἀποφάσκῃ τὸ κατηγορούμενον ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν ἀρνεῖται ἰδιότητά τινα εἰς τὸ ὑποκείμενον. Π. χ. ὁ *Φίλιππος οὐκ ἔστι δίκαιος*.

§. 58. Περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις θεωρουμένη κατὰ *ποσόν*, ἤτοι κατὰ τὴν κατὰ *πλάτος* ἔκτασιν τῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐννοίας, εἰς ἣν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται, εἶναι·

α΄) *Ἀτομικὴ* (*καθ᾽ ἕκαστον*), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς ἀτομικὸν ὑποκείμενον. Π. χ. ὁ *Σωκράτης ἐστὶ σοφός. Τοῦτο τὸ δένδρον ἀνθεῖ.*

β΄) *Μερικὴ* (*ἐπὶ μέρους*), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς μέρος μόνον τοῦ πλάτους τοῦ ὑποκειμένου. Π. χ. *ἄνθρωποί τινες εἰσι σοφοί. Οὐ πάντες* (=*τινὲς*) *διδάσκαλοι*.

γ΄) *Γενικὴ* (*καθόλου*), ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρηται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ὑποκειμένου. Π. χ. *πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός. Ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητός.*

§. 59. Περὶ τῆς ἀναφορᾶς τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις, θεωρουμένη κατ᾽ *ἀναφοράν*, ἤτοι κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν ἐν αὐτῇ ἐννοιῶν, εἶναι·

α΄) *Κατηγορική*, ἐν ᾗ κατηγορεῖταί τι ἀπολύτως κατὰ τοῦ ὑποκειμένου (κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως). Π. χ. ὁ *Θεός ἐστιν ἀγαθός. Ὁ Θεὸς οὐκ ἔστιν ἄδικος.*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

β') *Ὑποθετική*, ἐν ᾗ κατηγορεῖταί τι κατὰ τοῦ ὑποκειμένου ὑπ τινα ὅρον (κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου). Π. χ. ὁ *δίκαιο Θεὸς ἀνταμείψει τοὺς ἀγαθούς*, ὅπερ=εἰ Θεὸς δίκαιος, ἀνταμείψ τοὺς ἀγαθούς. Ἐνταῦθα ἡ ὑπόθεσις περιέχει τὸν ἀποχρῶντα λόγο τῆς ἀποδόσεως.

γ') *Διαζευκτική*, ἐν ᾗ κατηγορεῖταί τι ἀορίστως, ἤτοι ἐν ᾗ αἱ ἔν νοιαι τοῦ ὑποκειμένου ἢ κατηγορουμένου ἀπαρτίζονται ἐκ μελῶν ἄλ ληλα ἀποκλειόντων διὰ τοῦ συνδέσμου ἢ–ἢ (κατὰ τὸν νόμον τῆς το τρίτου ἀποκλείσεως). Π. χ. *Ἢ ὁ Γεώργιος ἢ ὁ Δημήτριός ἐστι ἀληθής. Ὁ Γεώργιός ἐστιν ἢ ἀγαθὸς ἢ κακός.*

§. 60. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς κρίσεως.

Ἡ κρίσις, θεωρουμένη κατὰ τρόπον, ἤτοι κατὰ τὸν βαθμὸν τοῦ μεθ' οὗ ἐκφέρεται κύρους εἶναι·

α') *Βεβαιωτική*, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζηται ὡς *πραγματική*, ἔχουσα γραμματικὸν τύπον τὸ *ἐστὶν ἢ οὐκ ἔστιν*. Π. χ. *ἡ γῆ ἐστι σφαιροειδής. Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἀναμάρτητος.*

β') *Ἀποδεικτική*, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζηται ὡς ἐξ ἀποδείξεως *ἀναγκαία*. Π. χ. *Δεῖ τὸν Θεὸν δίκαιον εἶναι. Χρὴ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν*, κτλ. ἔνθα ὑποδηλοῦται τὸ, ὑπάρχει λόγος πρὸς τοιαύτην παραδοχήν.

γ') *Προβληματική*, ὅταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐκφράζηται ὡς *δυνατὴ ἢ ἐνδεχομένη*. Π. χ. *Ἴσως κατοικοῦνται οἱ ἀστέρες κτλ.*

§ 61. Περὶ τῆς διαφόρου ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν κρίσεων.

Αἱ κρίσεις ἢ ἀποφάνσεις ἢ προτάσεις, θεωρούμεναι κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ἔχουσι διαφόρους ὀνομασίας.

1. *Ἀρχαὶ* καλοῦνται ἐκεῖναι αἱ ἀποφάνσεις, αἵτινες, ἀμέσως οὖσαι βέβαιαι, οὐδαμόθεν παράγονται. Αὗται, ἀποτελοῦσαι τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐπιστήμης, εἶναι·

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

α΄) *ἀξιώματα*, ἤτοι θεωρητικαὶ ἀποφάνσεις, ὧν ἡ ἀλήθεια, ἀμέσως φανερὰ οὖσα, δὲν χρήζει ἀποδείξεως. Π. χ. *εὐθεῖα γραμμὴ κατὰ μίαν διεύθυνσιν ἐκτείνεται.*

β΄) *αἰτήματα*, ἤτοι πρακτικαὶ ἀποφάνσεις, ὧν ἡ ἀλήθεια δι' ἀμέσου ἐκτελέσεως διαγινώσκεται. Π. χ. *ἡ γραμμὴ δύναται ἀχθῆναι, ἐκταθῆναι, βραχυνθῆναι.*

2. *Παράγωγοι ἀποφάνσεις* λέγονται ἐκεῖναι, ὧν ἡ βεβαιότης μόνον ἐμμέσως, ἤτοι διὰ παραγωγῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων, διορᾶται. Αὗται δὲ εἶναι·

α΄) *θεωρήματα*, ἤτοι ἀποφάνσεις περιέχουσαι θεωρίαν ἢ *θέσιν* τινά, ἧς τὸ κῦρος δι' ἀποδείξεως διαγινώσκεται. Π. χ. *αἱ τρεῖς γωνίαι ἑνὸς εὐθυγράμμου τριγώνου εἰσὶν ἴσαι δυσὶν ὀρθαῖς.*

β΄) *προβλήματα*, ἤτοι ἀποφάνσεις, περιέχουσαι ἐρώτησίν τινα, *λυτέαν ἐξ ἐγνωσμένων λόγων.*

Αἱ προτάσεις, αἵτινες παραγόμεναι ἀμέσως ἐξ ἑτέρων προτάσεων οὐδεμιᾶς χρήζουσιν ἀποδείξεως, καλοῦνται *πορίσματα*. Π. χ. *ἂν αἱ τρεῖς γωνίαι ἑνὸς εὐθυγράμμου τριγώνου ἦναι ἴσαι δυσὶν ὀρθαῖς*, ἕπεται ὡς *πόρισμα* ὅτι αὗται ἀποτελοῦσιν 180 μοίρας καὶ ἔχουσιν ὡς μέτρον τὸ ἥμισυ τοῦ κύκλου.—Προτάσεις, ὧν τὸ κῦρος προϋποτίθεται ἄνευ λόγου τινὸς ἀναγκαίως ὁρίζοντος αὐτό, καλοῦνται *ὑποθέσεις*. Τοιαῦται εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς φυσικῆς παραδοχὴ τῆς περὶ τῆς *φύσεως τοῦ φωτὸς* θεωρίας, ἢ ἡ παραδοχὴ τῆς θεωρίας περὶ τῆς *διττῆς ἰδιότητος* (θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς) τοῦ *ἠλεκτρισμοῦ* πρὸς ἐξήγησιν ἐμπειρικῶν φαινομένων. — *Λῆμμα* δὲ καλεῖται ἡ πρότασις, ἥτις ἀλλαχοῦ ἀποδειχθεῖσα παραλαμβάνεται ὡς βεβαία.

§ 62. Περὶ συλλογισμοῦ καθόλου.

Συλλογισμὸς εἶναι ἡ παραγωγὴ κρίσεώς τινος ἐξ ἑτέρας διὰ τρίτης μεσολαβούσης καὶ σχέσιν πρὸς ἀμφοτέρας ἐχούσης. Τοιοῦτος συλλογισμός εἶναι ὁ ἑξῆς· *Πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός, ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Σωκράτης ἐστὶ θνητός.* Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ κρίσις, ὁ *Σωκράτης ἐστὶ θνητός*, ἐξήχθη ἐκ τῆς κρίσεως, ὁ *Σωκράτης ἐστὶν ἄνθρωπος*, τῇ μεσολαβήσει τῆς κρίσεως *πᾶς ἄνθρωπός ἐστι θνητός*, ἥτις συσχετίζεται μετά τε τῆς δευτέρας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κρίσεως διὰ τῆς κοινῆς ἐννοίας *ἄνθρωπος* καὶ μετὰ τῆς τρίτης διὰ τῆς κοινῆς ἐννοίας *θνητός*.

§ 63. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ συλλογισμοῦ

Ὁ πλήρης συλλογισμὸς συνίσταται ἐκ τριῶν μερῶν ἢ προτάσεων ἤτοι·

α') **ἐκ τῆς μείζονος** ἢ *μεσολαβούσης προτάσεως*, τῆς περιλαμβανούσης τὴν γενικωτέραν κρίσιν ἢ τὸν *γενικὸν* **κανόνα**, ἐφ' οὗ αἱ ἄλλαι δύο στηρίζονται ὡς *εἰδικαὶ περιπτώσεις* (π. χ. *Πᾶς* **ἄνθρωπος θνητός**).

β') **ἐκ** *τῆς ἐλάσσονος προτάσεως*, τῆς περιλαμβανούσης τὴν μερικωτέραν κρίσιν, λογικῶς συνεχομένην μεθ' ἑκατέρας τῶν ἄλλων προτάσεων (*ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος*).

γ') *ἐκ τοῦ συμπεράσματος*, τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν ἐκ τῆς ἐλάσσονος διὰ τῆς μείζονος παραγομένην κρίσιν (*ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός*). Ἡ *μείζων* καὶ ἡ *ἐλάσσων* πρότασις, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, καλοῦνται καὶ *ἡγούμενον* ἢ *ἡγούμεναι* ἢ *προκείμεναι προτάσεις*· τὸ δὲ *συμπέρασμα* καλεῖται καὶ *ἑπόμενον*.

§ 64. Περὶ τῶν ὅρων τοῦ συλλογισμοῦ.

Αἱ τρεῖς οὐσιώδεις προτάσεις τοῦ ἁπλοῦ συλλογισμοῦ περιέχουσι τρεῖς **κυρίας** *ἐννοίας* ἢ *ὅρους* (termini), οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν *ὕλην* αὐτοῦ καὶ ὧν ἕκαστος δὶς ἀναφέρεται ἐν τῷ συλλογισμῷ· εἶναι δὲ οἱ ἑξῆς·

α') ὁ *μέσος ὅρος* (Μ), ὁ ἀποτελῶν (ἐν τοῖς λεγομένοις *πρωτοσχήμοσιν* ἢ τελείοις συλλογισμοῖς) τὸ ὑποκείμενον τῆς μείζονος καὶ τὸ κατηγορούμενον τῆς ἐλάσσονος προτάσεως, καὶ χρησιμεύων ὡς μεσάζουσα ἔννοια.

β') ὁ *μείζων ὅρος* (Κ), ὁ ἀποτελῶν τὸ κατηγορούμενον τῆς τε μείζονος προτάσεως καὶ τοῦ συμπεράσματος, καὶ περιλαμβάνων πλάτος μεῖζον τοῦ τῶν ἑτέρων ὅρων, καὶ

γ') ὁ *ἐλάσσων ὅρος* (Υ), ὁ ἀποτελῶν τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐλάσσονος προτάσεως καὶ τοῦ συμπεράσματος, καὶ δηλῶν τὴν μερικωτέραν ἔννοιαν.

Π. χ. Πᾶς ἄνθρωπος (Μ) θνητός (Κ)·	Μ—Κ
ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης (Υ) ἄνθρωπος (Μ)·	Υ—Μ
ἄρα ὁ Σωκράτης (Υ) θνητὸς (Κ)·	Ἄρα Υ—Κ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οἱ τρεῖς ὅροι τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι *ἄνθρωπος* (Μ), *θνητὸς* (Κ) καὶ *Σωκράτης* (Υ). Κατ' αὐτοὺς ἡ ἔννοια Κ (*θνητὸς*) ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν Υ (*Σωκράτης*) διὰ τῆς ἐννοίας Μ (*ἄνθρωπος*)· ἔχει δὲ πλάτος μεγαλείτερον ἀμφοτέρων, καθ'ὅσον ἡ *θνητότης* ἐπεκτείνεται οὐ μόνον εἰς τὸν *Σωκράτην* καὶ τὸν *ἄνθρωπον* ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ὄντα.

Ὁ μέσος ὅρος (Μ) εὐκόλως ἐν τῷ συλλογισμῷ διορᾶται, καθόσον εἶναι ὁ δὶς ἐπαναμβανόμενος ἐν ταῖς ἡγουμέναις.

§ 65. Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ συλλογισμοῦ.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀπὸ τῶν ἡγουμένων προτάσεων παράγεται ἡ συνέπεια ἢ τὸ συμπέρασμα, καλεῖται εἶδος τοῦ συλλογισμοῦ. Ὑπάρχουσι δὲ τρία εἴδη συλλογισμῶν κατὰ τὰς τρεῖς ἀρχὰς τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τὰ τρία εἴδη τῶν κρίσεων, ἤτοι·

α') Ὁ *κατηγορικός*, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως. Π. χ. *πᾶς ἄνθρωπος θνητός, ἀλλὰ μὴν ὁ Σωκράτης ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Σωκράτης θνητός.*

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἡ *θνητότης* τοῦ *Σωκράτους* παρήχθη οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως ἤτοι ἐκ τῆς ἀναφορᾶς ἑκατέρας τῶν ἐννοιῶν τούτων πρός τινα τρίτην (*ἄνθρωπος*), μεθ' ἧς συμφωνοῦσιν.

β') Ὁ *ὑποθετικός*, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Π.χ. *εἰ ἐλαστικός ἐστιν ὁ ἀήρ, συμπιέζεται· ἀλλὰ μὴν ἐλαστικός ἐστιν· ἄρα ὁ ἀὴρ συμπιέζεται.*

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἡ *συμπίεσις* τοῦ *ἀέρος* ἐξάγεται ἐκ τῆς *ἐλαστικότητος* αὐτοῦ, ἐνεχούσης τὸν αἰτιώδη λόγον τῆς συμπιέσεως.

γ') Ὁ *διαζευκτικός*, ἐν ᾧ ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τὸ συμπέρασμα κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως. Π. χ. *ὁ Γεώργιός ἐστιν ἢ ἀγαθὸς ἢ κακός· ἀλλὰ μὴν ὁ Γεώργιός ἐστιν ἀγαθός· ἄρα ὁ Γεώργιος οὐκ ἔστι κακός.*

Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ βλέπομεν ὅτι ἀρνούμεθα τὴν *κακίαν*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὸν Γεώργιον ὡς ἐκ τῆς παραδοχῆς ἐν αὐτῷ τῆς ἀγαθότητος, τῆς ἀντιφατικῶς ἐχούσης πρὸς τὴν *κακίαν*, ὡς ἀποκλειομένου παντὸς τρίτου μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

§ 66. Περὶ διλήμματος.

Δίλημμα καλεῖται μικτός τις συλλογισμός, περιέχων ἐν τῇ μείζονι προτάσει ὑποθετικὴν ἅμα καὶ διαζευκτικὴν κρίσιν. Οὗτος, αἴρων ἐν τῇ ἐλάσσονι τὴν διάζευξιν, συναναιρεῖ ἐν τῷ συμπεράσματι καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Τὰ διεζευγμένα μέρη δύνανται νὰ ἦναι καὶ πλείονα τῶν δύο (ἐξ οὗ ἡ λέξις *δίλημμα*). Τύπος τοῦ διλήμματος εἶναι ὁ ἑξῆς·

Εἰ ἔστιν Α, ἐστὶ ἢ Β ἢ Γ
ἀλλ' οὔτε Β ἐστι οὔτε Γ
ἄρα οὐδὲ Α.

Εἰ ἦν ὁ κρύσταλλος ὀργανισμός, ἦν ἂν
ἢ φυτὸν ἢ ζῶον,
ἀλλὰ μὴν οὔτε φυτόν ἐστιν οὔτε ζῶον,
ἄρα οὐδὲ ὀργανισμός.

Διὰ τοῦ ἑξῆς διλήμματος (ἢ μᾶλλον τριλήμματος) ἀπεδείκνυεν ὁ φιλόσοφος Λεϊβνίτιος τὸ κάλλος τοῦ κόσμου·

Εἰ μὴ κάλλιστος ἦν ὁ κόσμος, ὁ Θεὸς ἢ οὐκ ἐγίνωσκεν, ἢ οὐκ ἤθελεν, ἢ οὐκ ἠδύνατο κάλλιστον αὐτὸν ποιῆσαι· ἀλλὰ μήν, πάνσοφὸς ὤν, πανάγαθος καὶ παντοδύναμος, ἐγίνωσκεν, ἤθελε καὶ ἠδύνατο· ἄρα κάλλιστος ὁ κόσμος.

Ἐν τῷ διλήμματι καταδεικνύεται τὸ ψεῦδος προτάσεώς τινος ἐκ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς.

Ἡ ὀρθότης τοῦ διλημματικοῦ συλλογισμοῦ ἀπαιτεῖ· 1) ὀρθὴν ἐκ τῆς ὑποθέσεως συνέπειαν· 2) πλήρη διάζευξιν, καὶ 3) πλήρη ἄρσιν τῶν ἀντιδιεζευγμένων μελῶν· ἡ δὲ παράβασις τῶν κανόνων τούτων μεταβάλλει τὸ συμπέρασμα εἰς σόφισμα.

§ 67. Περὶ ἐνθυμήματος.

Ἐνθύμημα ἢ *κολοβὸς συλλογισμὸς* λέγεται ὁ συλλογισμὸς ἐκεῖνος, ἐν ᾧ παραλείπεται ἡ ἑτέρα τῶν ἡγουμένων προτάσεων, λανθάνουσα ἐν θυμῷ, ἤτοι *τηρουμένη ἐν τῷ νῷ τοῦ λέγοντος*.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Π. χ. Ὁ Γεώργιός ἐστιν ἐπιμελής·
ἄρα ἐπαινετέος. Καί·
Πᾶς ἐπιμελὴς ἐπαινετέος·
ἄρα ὁ Γεώργιος ἐπαινετέος.

Ἐν τῷ ἐνθυμήματι εὐκόλως δύνανται νὰ εὑρεθῶσιν αἱ λανθάνουσαι προτάσεις. Ἐνταῦθα ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐνθυμήματι ἐλλείπει ἡ μείζων πρότασις, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ ἐλάσσων.

Ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ συνήθως συλλογιζόμεθα χάριν συντομίας ἐνθυμηματικῶς· διὸ λέγομεν «θὰ τιμωρηθῇς, διότι ἐψεύσθης» ἀντὶ τοῦ «πᾶς ὁ ψευδόμενος τιμωρεῖται, ἀλλὰ μὴν σὺ ἐψεύσθης, ἄρα θὰ τιμωρηθῇς».

§ 68. Περὶ σωρείτου.

Σωρείτης εἶναι ἀτελὴς σύνθετος συλλογισμός, συνιστάμενος ἐκ σειρᾶς κρίσεων, λογικῶς μετ᾽ ἀλλήλων συνημμένων καὶ ἓν κοινὸν συμπέρασμα ἐχουσῶν. Ἐν τῷ σωρείτῃ συλλογιζόμεθα ἢ *ἀναλυτικῶς*, χωροῦντες ἀπὸ τῶν καθ᾽ ἕκαστα εἰς τὰ καθόλου, ἤτοι ἀπὸ τῆς συνεπείας εἰς τὸν λόγον· ἢ *συνθετικῶς*, χωροῦντες ἀπὸ τῶν καθόλου εἰς τὰ καθ᾽ ἕκαστα, ἤτοι ἀπὸ τοῦ λόγου εἰς τὴν συνέπειαν. Ἐντεῦθεν παρατηροῦμεν δύο εἴδη σωρειτῶν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος καλεῖται *ἀριστοτελικὸς* ἐκ τοῦ πραγματευσαμένου περὶ αὐτοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλους· ὁ δὲ δεύτερος *γοκληνίειος* ἐκ τοῦ ἐπινοήσαντος αὐτὸν Ῥουδόλφου Γοκληνίου, καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν Μαρβούργῳ († 1628).

Ἐν τῷ *ἀναλυτικῷ* ἢ *ἀριστοτελικῷ σωρείτῃ* τὸ κατηγορούμενον τῆς προηγουμένης προτάσεως γίνεται ὑποκείμενον τῆς ἑπομένης· τὸ δὲ συμπέρασμα περιέχει ὑποκείμενον μὲν τὸ τῆς πρώτης κρίσεως, κατηγορούμενον δέ, τὸ τῆς τελευταίας. Π. χ.

Α — Β	Πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι δένδρα·
Β — Γ	Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶ φυτά·
Γ — Δ	Πάντα τὰ φυτά εἰσιν ὀργανικά·
Δ — Ε	Πᾶν ὀργανικόν ἐστι φθαρτόν·
Α — Ε	ἄρα πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι φθαρταί.

Ἐνταῦθα χωροῦμεν ἀπὸ τῆς μερικωτέρας ἐννοίας *δρῦς* εἰς τὰς γενικωτέρας *δένδρον*, *φυτόν*, *ὀργανικόν*.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐν τῷ *συνθετικῷ, γοκληνιείῳ* ἢ καὶ *ἀνεστραμμένῳ* λεγομένῳ σωρείτῃ τὸ ὑποκείμενον τῆς προηγουμένης προτάσεως γίνεται κατηγορούμενον τῆς ἑπομένης· τὸ δὲ συμπέρασμα περιέχει ὑποκείμενον μὲν τὸ τῆς τελευταίας κρίσεως, κατηγορούμενον δὲ τὸ τῆς πρώτης. Π. χ.

Δ—Ε Πᾶν ὀργανικόν ἐστι φθαρτόν·
Γ—Δ Πάντα τὰ φυτά εἰσιν ὀργανικά·
Β—Γ Πάντα τὰ δένδρα εἰσὶ φυτά.
Α—Β Πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι δένδρα
Α—Ε ἄρα πᾶσαι αἱ δρῦς εἰσι φθαρταί.

Ἐνταῦθα χωροῦμεν ἀπὸ τῆς γενικωτέρας ἐννοίας *ὀργανικὸν* εἰς τὰς μερικωτέρας *φυτόν, δένδρον, δρῦς*.

Ἵνα πᾶς σωρείτης ἦναι ὀρθός, ἀπαιτεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις 1) ἵνα πᾶς ὅρος ἔχῃ μίαν σημασίαν· 2) ἵνα αἱ προτάσεις ἔχωσιν οὐχὶ τυχαίαν, ἀλλ᾽ ἀναγκαίαν ἀλληλουχίαν.

§ 69 Περὶ ἐπιχειρήματος.

Ἐπιχείρημα ἐν τῇ λογικῇ λέγεται συλλογισμός, ἐν ᾧ εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ἡγουμένων προτάσεων ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρας ἐπισυνάπτεται καὶ ὁ αἰτιώδης λόγος· ὥστε δύναται πᾶν εἶδος συλλογισμοῦ νὰ γίνῃ ἐπιχείρημα. Π. χ.

Μ ἐστι Κ, διότι **Μ** ἐστι Χ.	Ὁ ἐπιμελὴς ἄξιος σεβασμοῦ ἐστιν, ἐκπληροῖ γὰρ τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον· ἀλλ᾽ ὁ Γεώργιός ἐστιν ἐπιμελής·
Υ ἐστι **Μ**	
ἄρα Υ ἐστι Κ.	ἄρα ὁ Γεώργιος ἄξιος σεβασμοῦ ἐστιν.

Ἡ αἰτιολογοῦσα πρότασις, ἐνθυμηματικὸν συλλογισμὸν ἀποτελοῦσα μετὰ τῆς μεθ᾽ ἧς συνάπτεται, δύναται ν᾽ ἀναλυθῇ ὡς ἑξῆς·

Ὁ *τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον ἐκπληρῶν ἄξιος σεβασμοῦ ἐστιν· ἀλλ᾽ ὁ ἐπιμελὴς ἐκπληροῖ τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον· ἄρα ὁ ἐπιμελὴς ἄξιός ἐστι σεβασμοῦ.*

§ 70. Περὶ Μεθόδων.

Μέθοδος καθόλου εἶναι ὁ κατὰ ῥητούς τινας κανόνας ὁριζόμενος τρόπος τοῦ πράττειν τι ἢ ποιεῖν ἢ ἐρευνᾶν κτλ. Ἐνταῦθα δὲ μέθοδον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λέγοντες έννοοῦμεν τὸν κατὰ ῥητούς τινας κανόνας ὁριζόμενον τρόπον τοῦ συνδέειν πρὸς ἀλλήλας εἰς ἓν ὅλον τὰς ἐν τῇ συνειδήσει πρότερον χωριστὰς καὶ διεσπαρμένας παραστάσεις πρὸς ὀρθὴν ἔποψιν καὶ βεβαίαν γνῶσιν ἁπασῶν.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει πάσης ἐπιστημονικῆς ὕλης δύο τρόποι ἢ μέθοδοι ὑπάρχουσιν, ἤτοι ἡ *ἀναλυτικὴ* καὶ ἡ *συνθετική*. Καὶ ἡ μὲν **ἀνάλυσις διὰ συγκρίσεως** καὶ **ἀφαιρέσεως** χωρεῖ ἀπὸ τῶν διὰ τῆς πείρας δεδομένων, ἢ *ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ μερικῶν, εἰς τὰ* ***καθόλου καὶ γενικά***, τουτέστιν εἰς τὰς τελευταίας *ἀρχάς*, τὰς ζωογονούσας τὸ ὅλον [1]· ἡ δὲ *σύνθεσις δι' ἀποδείξεως* χωρεῖ ἀπὸ τῶν ***καθόλου καὶ γενικῶν***, ἤτοι *ἀπὸ τῶν ἀρχῶν*, εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ μερικά, ἢ εἰς τὰ διὰ τῆς πείρας διδόμενα καὶ καταλαμβανόμενα, ἐπιβάλλουσα ἀναγκαίως τὴν παραδοχὴν αὐτῶν[2]. «Ἡ ***ἀνάλυσις*** καὶ ἡ *σύνθεσις*, λέγει ὁ Γερμανὸς ποιητὴς Γοίθιος, συναποτελοῦσιν, ὡς *ἐκπνοὴ* **καὶ** *εἰσπνοή*, τὴν ζωὴν τῆς ἐπιστήμης».

§ 71. Περὶ ὁρισμοῦ.

Ὁρισμὸς καλεῖται ἡ διευκρίνησις ἐννοίας τινὸς κατὰ βάθος διὰ τῆς ἐνδείξεως τῶν οὐσιωδῶν αὐτῆς γνωρισμάτων, ἀναφερομένων εἴς τε τὸ *γένος* καὶ τὴν *εἰδοποιὸν* ***διαφοράν***. Καὶ ἡ μὲν ἔνδειξις τοῦ γένους ἀπαιτεῖται ὅπως καταταχθῇ ἡ ὁριστέα ἔννοια εἴς τινα ὡρισμένην θέσιν, ἡ δὲ ἔνδειξις τῆς *εἰδοποιοῦ* ***διαφορᾶς*** ἀπαιτεῖται ὅπως ἡ ὁριστέα ἔννοια διακριθῇ ἄλλων ἐννοιῶν, εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνηκουσῶν. Τοιοῦτος ὁρισμὸς εἶναι, ***ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικόν***· ἔνθα τὸ μὲν ζῶον ἀποτελεῖ τὸ γένος, τὸ δὲ ***λογικὸν*** τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν. Διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ γένους κατατάσσεται ὁ ἄνθρωπος εἰς μίαν ὡρισμένην τάξιν τῶν ὄντων (τὰ ζῶα), διὰ δὲ τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς διακρίνε-

---

1) Οὕτως *ἀναλυτικῶς* προέκυψαν ἐκ διαφόρων μὲν μερικῶν παραδειγμάτων οἱ κανόνες τῆς γραμματικῆς, ἐκ διαφόρων δὲ μερικῶν παραστάσεων αἱ *γενικαὶ* ἔννοιαι.

2) Οὕτω *συνθετικῶς* ἐκ μὲν τῶν γενικῶν ἀξιωμάτων πηγάζουσι τὰ μερικὰ τῆς μαθηματικῆς θεωρήματα, ἐκ δὲ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν κανονίζονται καὶ προσδιορίζονται αἱ τῶν ἀνθρώπων πράξεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ται ὁ ἄνθρωπος τῶν λοιπῶν ὄντων τῶν εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνηκόντων (δηλαδὴ ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων).

Οἱ ὁρισμοὶ ἀναφέρονται ἢ εἰς τὸ *ὄνομα* ἢ εἰς τὸ *πρᾶγμα* ἐννοίας τινός· ἐντεῦθεν ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ὁρισμοί, ἤτοι ὁ *ὀνοματικὸς* καὶ ὁ *πραγματικὸς* (ἢ οὐσιώδης). Καὶ ὀνοματικὸς μὲν ὁρισμὸς λέγεται ἐκεῖνος, δι' οὗ ὁρίζεται ἔννοιά τις *κατ' ὄνομα*, ἤτοι διὰ τῆς ἐξηγήσεως τῆς *σημασίας τοῦ ὀνόματος*. Π. χ. *ὀργανικὸν σῶμα λέγεται τὸ συνιστάμενον ἐκ διαφόρων ὀργάνων*. *Φιλοσοφία ἐστὶ σοφίας φιλία*. *Δικαιολογία ἐστὶν ἐπιστήμη περὶ δικαίου*. *Μεταφυσική* ἐστιν ἐπιστήμη τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ κτλ. Ὁ ὀνοματικὸς ὁρισμός, καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενος *ὁρισμός*, ὡς μὴ ὁρίζων τὴν οὐσίαν, εἶναι ὠφελιμώτατος· διότι, ὁρίζων τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος ἐννοίας τινός, προφυλάσσει ἀπὸ πάσης συγχύσεως, δυναμένης νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς διαφόρου ἑρμηνείας τοῦ τῆς ἐννοίας ὀνόματος.—*Πραγματικὸς δὲ* ἢ οὐσιώδης ὁρισμὸς λέγεται ἐκεῖνος, δι' οὗ ὁρίζεται ἔννοιά τις *πράγματι* ἤτοι *κατ' οὐσίαν*. Οἱ πραγματικοὶ ὁρισμοὶ εἶναι οἱ κυρίως ἐπιστημονικοὶ ὁρισμοί, οἱ παρέχοντες ἡμῖν γνῶσιν βεβαίαν πράγματός τινος, ἣν ἐπιδιώκει πᾶσα ἐπιστήμη. Τοιοῦτος πραγματικὸς ὁρισμὸς εἶναι ὁ τοῦ ἀνθρώπου (*ἄνθρωπός ἐστι ζῷον λογικόν*).

§ 72. Περὶ τῶν κανόνων τοῦ ὁρισμοῦ.

Ὁ τέλειος ὁρισμὸς πρέπει :

α') Νὰ ἦναι *ἀνελλιπὴς* παριστῶν πλῆρες τὸ βάθος ἐννοίας τινός, ἑπομένως περιλαμβάνων τήν τε τοῦ *γένους* ἔννοιαν καὶ τὴν *εἰδοποιὸν* διαφοράν, καὶ μὴ ἐκφράζων μήτε πλέον, μήτε ἔλαττον τοῦ δέοντος (οἷος εἶναι· *ἄνθρωπός ἐστι ζῷον λογικόν*)· β') Νὰ μὴ ἀποτελῇ *κύκλον* ἢ *διαλληλίαν*, ὁρίζων διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως τὸ ὁριστέον (ὡς *θερμόν ἐστιν ὅ,τι θερμαίνει!*)· γ') Νὰ ἦναι ὅσον τὸ δυνατὸν θετικός, περιοριζομένου ὅσον οἷόν τε τοῦ ἀποφατικοῦ στοιχείου, δι' οὗ δηλοῦται οὐχὶ τὸ *τί εἶναι*, ἀλλὰ τὸ *τί δὲν εἶναί τι* (ὡς ἐν τῷ ὁρισμῷ, ἄνθρωπός ἐστιν οὔτε λίθος, οὔτε ξύλον !)· δ') Νὰ ἦναι σαφὴς καὶ *βραχύς*, ἀπηλλαγμένος εἰκονικῶν καὶ πολυσημάντων ἐκφράσεων (ὡς ἐν τῷ ὁρισμῷ· *Θεός ἐστι κύκλος, οὗ τὸ μὲν κέντρον πανταχοῦ, ἡ δὲ περιφέρεια οὐδαμοῦ!*).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 73. Περὶ διαιρέσεως καθόλου.

Διαίρεσις καλεῖται ἡ διευκρίνησις ἐννοίας τινὸς κατὰ πλάτος διὰ τῆς ἐνδείξεως τῶν ὑπ' αὐτὴν ὑπαγομένων εἰδῶν. Ἤτοι διὰ τῆς διαιρέσεως κατατέμνεται τὸ *γένος* εἰς τὰ ἑαυτοῦ *εἴδη*. Π. χ. *τὰ τρίγωνά εἰσιν ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια καὶ ὀξυγώνια*. Ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ παρατηροῦμεν ὅτι τό, *ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια* καὶ *ὀξυγώνια* εἶναι εἴδη τοῦ γένους *τρίγωνα*. Κατὰ ταῦτα αἱ ἔννοιαι, αἱ μὴ δηλοῦσαι *γένος* ἢ αἱ μὴ ἔχουσαι *πλάτος*, ἤτοι αἱ ἀτομικαί, δὲν διαιροῦνται.

Ἐν ἑκάστῃ διαιρέσει τρία τινὰ μέρη διακρίνομεν, ἤτοι α') τὴν *διαιρετέαν ἔννοιαν* ἢ τὸ *διαιρετέον* ἢ *διαιρούμενον ὅλον*· β') τὴν *βάσιν τῆς διαιρέσεως*, ἤτοι ἐκεῖνο τῆς ἐννοίας τὸ γνώρισμα, καθ' ὃ γίνεται ἡ διαίρεσις· γ') τὰ *μέλη τῆς διαιρέσεως*, τουτέστιν αὐτὰ τὰ *εἴδη* τῆς διαιρετέας ἐννοίας, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ πλατος αὐτῆς. Οὕτως ἐν τῷ παραδείγματι, τὰ *τρίγωνά εἰσιν ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια καὶ ὀξυγώνια*, διαιρετέον μὲν ὅλον εἶναι τό, *τρίγωνα*, βάσις δὲ τῆς διαιρέσεως ἡ *γωνία*, μέλη δὲ τό, *ὀρθογώνια, ἀμβλυγώνια καὶ ὀξυγώνια*.

§ 74. Περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς διαιρέσεως

Ἡ διαίρεσις δύναται νὰ ἔχῃ δύο ἢ καὶ πλείονα μέλη, τούτου ἕνεκα λέγεται *διχοτομία, τριχοτομία* καὶ καθόλου *πολυτομία*.

Πᾶσα ἔννοια δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, τούτου ἕνεκα ὑφίσταται καὶ διάφορον διαίρεσιν, *διαφόρου βάσεως* λαμβανομένης. Οὕτω π. χ. οἱ *ἄνθρωποι* ποικιλαχῶς δύνανται νὰ διαιρεθῶσι, λαμβανομένης ὡς βάσεως ὁτὲ μὲν τοῦ *φύλου* (εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας), ὁτὲ δὲ τοῦ *χρώματος* (εἰς Καυκασίους, Αἰθίοπας κτλ.), ὁτὲ δὲ τοῦ *τόπου* (εἰς Εὐρωπαίους, Ἀσιανούς, Ἀφρικανοὺς κτλ.), ὁτὲ δὲ τοῦ *θρησκεύματος* (εἰς χριστιανούς, ὀθωμανούς, Ἰουδαίους κτλ.), ὁτὲ δὲ τοῦ *ἐπαγγέλματος* (εἰς διδασκάλους, ἰατρούς, ἱερεῖς κτλ.) καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἐὰν τὰ μέρη, εἰς ἃ ὅλον τι διῃρέθη, περιέχουσι μερικωτέρας διαφοράς, τότε ἕκαστον τούτων, θεωρούμενον ὡς *νέον γένος* περιέχον εἴδη ἢ ὡς ὅλον περιέχον μέρη, διαιρεῖται περαιτέρω (*ὑποδιαίρεσις*).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τῆς διαιρέσεως μεγίστη χρῆσις γίνεται ἐν τῇ ταξινομήσει τῶ[ν] διαφόρων ἀντικειμένων τῆς φύσεως, ἀναγομένων κατὰ κατιοῦσαν σει-ρὰν εἰς *βασίλειον*, *συνομοταξίαν*, *τάξιν*, *ὁμοιογένειαν*, *γένος*, *εἶδος*, *ἄτομα*. [1]

§ 75. Περὶ τῶν κανόνων τῆς διαιρέσεως.

Μετὰ τὴν διὰ τοῦ ὁρισμοῦ εὕρεσιν τοῦ *βάθους* ἐννοίας τινὸς χω-ροῦμεν εἰς τὴν διὰ τῆς *διαιρέσεως* εὕρεσιν τοῦ **πλάτους** αὐτῆς, τη-ροῦντες τοὺς ἑξῆς κανόνας, συναγομένους ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περ[ὶ] διαιρέσεως ῥηθέντων.

α΄) *Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ βάσεως, λαμβανομένης μὲν ἐκ τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῆς διαιρετέας ἐννοίας, τηρου-μένης δὲ καθ' ὅλην τὴν διαίρεσιν* πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεω[ς] (πλημμελὴς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς *λευκούς*, *ἄν-δρας*, *Εὐρωπαίους*, *χριστιανούς*, *λογίους*, κτλ. ἔνθα διάφοροι λαμ-βάνονται βάσεις).

β΄) *Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ πάντα καὶ μόνα* τὰ μέλη, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ πλάτος τῆς διαιρετέας ἐννοίας, πρὸς ἀπο-φυγὴν ἀτελοῦς καὶ συγκεχυμένης αὐτῆς γνώσεως.

γ΄) *Τὰ μέλη τῆς διαιρέσεως πρέπει νὰ ἦναι ἀλλήλοις ἀντίθετα* (ἀντιδιῃρημένα), ἑπομένως πρέπει ν' ἀποκλείωσιν ἄλληλα πρὸς ἀπο-φυγὴν τῆς τοῦ αὐτοῦ πλάτους ἐπαναλήψεως (πλημμελὴς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἰς *ἀγαθὰς* καὶ *ὠφελίμους*, διότι πολλαὶ ὠφέλιμοι πράξεις εἶναι καὶ ἀγαθαί, καὶ πολλαὶ ἀγαθαὶ εἶναι καὶ ὠφέλιμοι).

δ΄) *Ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ ἦναι συνεχής*, βαίνουσα βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἀμέσων εἰδοποιῶν διαφορῶν τῆς διαιρετέας ἐννοίας εἰς τὰς ἐμμέ-σους, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων εἰδῶν εἰς τὰ κατώτερα, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διακοπῆς τῆς τῶν διαδεχομένων μελῶν λογικῆς σχέσεως, ἥτις διαιρετικὸν χάσμα καλεῖται (πλημμελὴς ἄρα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν

---

1) Σημειωτέον ὅτι τῆς λογικῆς διαιρέσεως, καθ' ἣν τὸ *γένος* ἐκτυλίσσεται εἰς τὰ ἑαυτοῦ *εἴδη*, διάφορος εἶναι ὁ λεγόμενος *μερισμός*, καθ' ὃν σύνθετόν τι ὅλον χωρίζεται εἰς τὰ ἑαυτοῦ μέρη, ὡς, τὸ *δένδρον μερίζεται εἰς ῥίζαν*, *στέλεχος* καὶ *κορυφήν*.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φυσικῶν ὄντων εἰς ζῷα, φυτὰ καὶ ὀρυκτά ἀντί, εἰς ὀργανικὰ καὶ ἀνόργανα, ὧν τὰ μὲν ζῷα καὶ φυτά, τὰ δὲ ὀρυκτὰ καὶ ὑγρά).

§ 76. Περὶ ἀποδείξεως καθόλου.

Ἀπόδειξις καλεῖται ἡ παραγωγὴ τῆς ἀληθείας κρίσεώς τινος ἐξ ἑτέρων κρίσεων, ὁμολογουμένως ἀληθῶν. *Ἀποδεικνύω* λοιπὸν σημαίνει παριστῶ τὴν ἀλήθειαν προτάσεώς τινος ἀπὸ λόγων, ἤτοι βεβαιώνω τι δι' ἄλλων βεβαίων λόγων. Ἡ *ἀπόδειξις* συμπληροῖ τὸ ἔργον τοῦ τε *ὁρισμοῦ* καὶ τῆς *διαιρέσεως*, καθ' ὅσον ὁ μὲν ὁρισμὸς διευκρινεῖ τὰς ἐννοίας κατὰ *βάθος*, ἡ δὲ διαίρεσις κατὰ *πλάτος*, ἡ δὲ ἀπόδειξις, ἐπιφέρουσα τὰ *περὶ τῆς ἀληθείας πειστήρια*.

Ἐν πάσῃ ἀποδείξει διακρίνομεν *ὕλην* καὶ *εἶδος*. Καὶ ὕλη μὲν εἶναι α') τὸ *ἀποδεικτέον* ἢ ἡ *θέσις*, β') τὰ ἐξ ὧν ἢ δι' ὧν ἡ ἀπόδειξις, ἤτοι οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι (*ἐπιχειρήματα* ἢ *ἐγχειρήματα*)· εἶδος δὲ εἶναι ἡ λογικὴ σχέσις τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων ἢ ἐπιχειρημάτων πρὸς τὸ ἀποδεικτέον ἢ τὴν θέσιν. Ἐν τῇ ἀποδείξει ἡ μὲν θέσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ *συμπέρασμα*, οἱ δὲ *ἀποδεικτικοὶ λόγοι* πρὸς τὰς ἡγουμένας (ἢ προκειμένας) κρίσεις, τὸ δὲ *ἀποδεικτικὸν εἶδος* πρὸς τὸ λογικὸν σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ. Καθόλου δ' εἰπεῖν πᾶσα ἀπόδειξις, κατὰ τύπον θεωρουμένη, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *συλλογισμός*, διαφέρουσα αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὅτι διὰ μὲν τοῦ *κυρίως συλλογισμοῦ* ἐπιδιώκεται ἡ *λογικὴ ἀλήθεια* κρίσεώς τινος, διὰ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἡ *πραγματική*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ συλλογισμὸς δύναται νὰ ἦναι κατὰ τύπον μὲν ἢ κατ' εἶδος *ἀληθής*, κατ' οὐσίαν δὲ ἢ καθ' ὕλην *ψευδής*, ἕπεται ὅτι πᾶσα ἀπόδειξις εἶναι συλλογισμός, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶς συλλογισμὸς ἀπόδειξις. Ἡ ἀπόδειξις, ὡς τοιαύτη, πρέπει νὰ ἦναι καθ' ὕλην τε καὶ εἶδος ἀληθής.

§ 77. Περὶ τῶν τρόπων καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀποδείξεως.

Πᾶσα ἀπόδειξις, μεθοδικῶς θεωρουμένη, εἶναι ἢ *ἀναλυτικὴ* ἢ *συνθετική*. Καὶ *ἀναλυτικὴ* μὲν ἢ *ὀπισθοβατικὴ* λέγεται ἡ ἀπόδειξις, ὅταν ὀπισθοπορῇ ἀπὸ τῆς ἀποδεικτέας θέσεως πρὸς τοὺς ὑψηλοτέρους ἀποδεικτικοὺς λόγους καὶ τέλος πρὸς τὰς ἀμέσους καὶ καθ' ἑαυτὰς βεβαίας ἀληθείας, αἵτινες ἀρχαὶ ὀνομάζονται· *συνθετικὴ* δὲ ἡ προ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χωρητικὴ λέγεται, ὅταν προχωρῇ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν, ἤτοι τῶν ἀνωτάτων ἀποδεικτικῶν λόγων, πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν παραγόμενα, ἤτοι μέχρι τῆς ἀποδεικτέας θέσεως.[1]

Κατ' εἶδος θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι.— Καὶ ἄμεσος μὲν (*εὐθεῖα, δεικτικὴ*) λέγεται ἡ ἀπόδειξις, ὅταν ἡ τῆς θέσεως ἀλήθεια παράγηται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς ἀληθείας τῶν ἀποδεικτικῶν λόγων· ἔμμεσος δὲ (*πλαγία, ἀπαγωγικὴ*) λέγεται, ὅταν ἡ ἀλήθεια τῆς θέσεως καταδεικνύηται ἐμμέσως ἤτοι ἐκ τοῦ ψεύδους τοῦ ταύτης ἀντιθέτου[2].

Ἡ ἀπαγωγικὴ ἀπόδειξις λέγεται καὶ *ἀπαγωγὴ εἰς ἀδύνατον* ἢ εἰς *ἄτοπον* καθ' ὅσον ἡ παραδοχὴ τοῦ ἀντιθέτου τῷ ἀποδεικτέῳ ἄγει εἰς ἄτοπον ἤτοι εἰς ἀπόρριψιν ἀνεγνωρισμένων ἀληθειῶν. Τοιαύτης ἀποδείξεως συχνὴ γίνεται χρῆσις ἐν τῇ Γεωμετρίᾳ. Οὕτω διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ἔκ τινος σημείου, ἐκτὸς εὐθείας κειμένου, μία μόνη κάθετος ἄγεται. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐμμέσως ἀποδεικνύει τὴν στρογγυλότητα τοῦ σχήματος τῆς γῆς, λέγων ὅτι, ἂν δὲν ἦτο τοιοῦτον, ἐν τῇ ἐκλείψει τῆς σελήνης ἡ σκιὰ τῆς γῆς ἤθελε προβάλλει σχῆμα γωνιῶδες (ὅπερ ψευδές).

Καθ' *ὕλην* θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι ἢ *ἐμπειρικαὶ* ἢ *θεωρητικαί*. Καὶ *ἐμπειρικὴ* μὲν (*ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων*) λέγεται ἡ ἀπόδειξις, ὅταν λαμβάνηται ἐκ τῆς πείρας· *θεωρητικὴ* δὲ (*ἢ ἐκ τῶν προ-*

---

1) Ὅτι ὁ *Θεὸς* εἶναι *ἀχώρητος* ἀποδεικνύεται διττῶς:

α') Ἀναλυτικῶς ἢ ὀπισθοβατικῶς.
Τὸ μὴ κατέχον χῶρον εἶναι ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον. Τὸ ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον εἶναι ἄπειρον. Ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος. Ἄρα ὁ Θεὸς δὲν κατέχει χῶρον, ἤτοι εἶναι ἀχώρητος.

β') Συνθετικῶς ἢ προχωρητικῶς.
Ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος. Ὡς ἄπειρος εἶναι ἀπεριόριστος καὶ ἀμετάβλητος. Τὸ ἀπεριόριστον καὶ ἀμετάβλητον δὲν κατέχει χῶρον· Ἄρα ὁ Θεὸς δὲν κατέχει χῶρον, ἤτοι εἶναι ἀχώρητος.

2) Ὅτι ἡ *ψυχὴ* εἶναι *ἀθάνατος* ἀποδείκνυται διττῶς:

α') Ἀμέσως ἢ δεικτικῶς:
1) Ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἁπλῆ, ἑπομένως ἀδιάλυτος· 2) Ἐκ τοῦ ὅτι δικαιοῦται νὰ τύχῃ παρὰ Θεοῦ ἀμοιβῆς διὰ τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ἣν πολλάκις δὲν ἀπολαμβάνει ἐπὶ τῆς γῆς· 3) Ἐκ τοῦ ὅτι τείνει πρὸς εὐδαιμονίαν, ἣν δὲν εὑρίσκει ἐπὶ τῆς γῆς.

β') Ἐμμέσως ἢ ἀπαγωγικῶς.
Ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι *θνητή*. Δὲν εἶναι δὲ θνητὴ διότι θὰ διελύετο ἢ ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἅπερ ἀμφότερα εἶναι ἄτοπα ἢ ἀδύνατα, διότι ἡ ψυχή, ἁπλῆ οὖσα, ἀδυνατεῖ νὰ διαλύσῃ ἑαυτήν· ἀγαθοῦ δὲ ὄντος τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ μηδενισθῇ ὑπ' αὐτοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τέρων), ὅταν λαμβάνηται ἐκ γενικῶν ἀρχῶν, ὧν τὸ κῦρος στηρίζεται εἰς τοὺς νόμους τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Οὕτω π. χ. ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ *ἐμπειρικῶς* μὲν ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ τεραστίου μεγέθους τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν ὑποπιπτόντων θείων δημιουργημάτων· *θεωρητικῶς* δέ, ἐκ τῆς ἰδέας, ἣν περὶ τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ ἔχομεν.

Ὡς πρὸς τὸ *κῦρος* αὐτῶν θεωρούμεναι αἱ ἀποδείξεις εἶναι *βέβαιαι* ἢ *πιθαναὶ* (*ἔνδοξοι*). Καὶ *βεβαία* μὲν εἶναι ἡ ἀπόδειξις ἐκείνη, ἥτις παρέχει εἰς τὴν ἔννοιαν ἀπόλυτον καὶ ἀναμφισβήτητον κῦρος· *πιθανὴ* δὲ εἶναι ἡ παρέχουσα πλείονας λόγους ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ κατὰ τῆς παραδοχῆς ἐννοίας τινός. Εἰς τὰς *πιθανὰς* ἀποδείξεις κατατάσσεται· α') ἡ ἐξ *ἀναλογίας ἀπόδειξις*, καθ' ἣν ἔκ τινων γνωστῶν ἰδιοτήτων ἀντικειμένων τινῶν συμπεραίνομεν περὶ τῆς ἀληθείας ἀγνώστων ἰδιοτήτων ἑτέρων ὁμοίων, ὁμογενῶν ἢ ὁμοειδῶν ἀντικειμένων (οὕτω π. χ. κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τῆς γῆς συμπεραίνομεν τὰς τῆς σελήνης· ἢ ἐκ τῆς περὶ τὰ ἄκρα συμπιέσεως περιστρεφομένου τινὸς μαλακοῦ σώματος συμπεραίνομεν τὴν περὶ τοὺς πόλους πίεσιν τῆς περὶ τὸν ἴδιον ἄξονα κινουμένης γῆς· ἢ ἐκ τῆς ἕλξεως τῆς γῆς συμπεραίνομεν περὶ τῆς ἕλξεως τῶν οὐρανίων σωματων κτλ.)· β') ἡ *ἐκ ἐπαγωγῆς*, καθ' ἣν ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τῶν μερικοτήτων συμπεραίνομεν περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὅλου (ὡς ἐκ τῆς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς κινήσεως τῶν πλανητῶν Ἑρμοῦ, Ἀφροδίτης, Γῆς, Ἄρεως, Διὸς κτλ. συμπεραίνομεν *ἐπαγωγικῶς* περὶ τῆς ὁμοίας κινήσεως πάντων τῶν πλανητῶν—ἢ ἐκ τοῦ θανάτου τινῶν ἀνθρώπων ἀναγόμεθα εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς θνητότητος ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων). Ἡ *ἀναλογία* καὶ ἡ *ἐπαγωγὴ* διαφέρουσιν ἀλλήλων κατ' Ἀριστοτέλη κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκείνη μὲν εἶναι συλλογισμὸς ἀπὸ *μερικοῦ εἰς μερικὸν* ἢ ἀπὸ *ὁμοίου εἰς ὅμοιον*· αὕτη δέ, ἀπὸ μερικοῦ εἰς γενικόν, ἤτοι «ἀπὸ τοῦ *καθ' ἕκαστα ἐπὶ τὰ καθ' ὅλου ἔφοδος*». Ἡ ἀναλογία καὶ ἡ ἐπαγωγὴ εἶναι σημαντικώτατα καὶ γονιμώτατα τῆς γνώσεως βοηθήματα καὶ ἰδίως ἐν ταῖς *ἐμπειρικαῖς ἐπιστήμαις*. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀμφοτέρων ὀφείλει ἡ νεωτέρα, καὶ ἰδίως ἡ περὶ τῆς φύσεως ἐπιστήμη τὰς μεγάλας προόδους καὶ τὰς πλείστας ἐφευρέσεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 78. Περὶ τῶν κανόνων τῆς ἀποδείξεως.

Ἡ καθ' ὕλην καὶ εἶδος ὀρθότης τῆς ἀποδείξεως ἀπαιτεῖ τὴν τήρησιν τῶν ἑξῆς κανόνων.

α') Ἡ ἀπόδειξις δὲν πρέπει ν' ἀναφέρηται εἰς ἄλλας ἐννοίας εἰμὴ εἰς τὰς ἐν τῇ θέσει ἀποδεικτέας, ἄλλως ἀποδεικνύεται ἄλλο ἀντ' ἄλλου, ὅπερ καλεῖται ἑτεροζήτησις ἢ μετάβασις εἰς ἄλλο γένος. Καὶ ἂν μὲν τὸ σφάλμα τοῦτο συμβαίνῃ ἑκουσίως, καλεῖται ἀλλαγὴ ἐλέγχου, ἂν δὲ συμβαίνῃ ἀκουσίως, καλεῖται ἄγνοια ἐλέγχου. Κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει οὔτε νὰ εὐρύνηται πλέον τοῦ δέοντος ἡ ἀπόδειξις (ὡς ἐν τῇ ἀποδείξει τοῦ ἀνηθίκου τῆς αὐτοχειρίας ἐκ τοῦ ὅτι «ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔδωκεν εἰς ἑαυτόν, δὲν πρέπει οὐδὲ ν' ἀφαιρέσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ», ὅπερ δὲν εἶναι ὀρθὸν πανταχοῦ ἐφαρμοζόμενον, ὡς ἐν τῇ ἀποκοπῇ τῆς κόμης, τῶν ὀνύχων κ.τ.λ. ἢ ἐν τῇ διαθέσει τῶν δωρημάτων, κληροδοτημάτων κτλ.), οὔτε νὰ συστέλληται, (ὡς ἐν τῇ ἀποδείξει τῆς ἀθωότητός τινος, ἐκ τοῦ ὅτι μέχρι τοῦδε ἔζη βίον ἄμεμπτον),

β') Ἡ ἀπόδειξις πρέπει νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ ἀρχῶν ἀληθῶν ἢ δυναμένων ὡς ἀληθῶν ν' ἀποδειχθῶσιν. Ἡ ἀθέτησις τοῦ κανόνος τούτου παράγει τὸ ἁμάρτημα, ὅπερ καλεῖται καθόλου αἴτησις τοῦ ἐν ἀρχῇ, ἤτοι συμπέρασμα ἐκ μὴ ὡμολογημένων, ὡς ὡμολογημένων λαμβανομένων. Εἴδη τοῦ ἁμαρτήματος τούτου δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἀκόλουθα· 1) ἡ λῆψις τοῦ ζητουμένου, καθ' ἣν λαμβάνεται ὡς λόγος τῆς ἀποδείξεως αὐτὸ τὸ ἀποδεικτέον παρακεκαλυμμένον (π. χ. ἡ ψυχή ἐστιν ἀθάνατος ὡς ἄφθαρτος)· 2) ὁ διάλληλος τρόπος (ἐν κύκλῳ δεῖξις ἢ φαῦλος κύκλος), καθ' ὃν ἀποδεικνύεται τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ἑτέρου, (π. χ. ἡ ψυχή ἐστιν ἄϋλος ὡς ἁπλῆ, καὶ ἁπλῆ ὡς ἄϋλος)· 3) τὸ ὕστερον πρότερον, καθ' ὃ λαμβάνεται ὡς λόγος ἀποδεικτικὸς ἡ συνέπεια τῆς θέσεως (π. χ. ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἐλεύθερος ὡς ὑπεύθυνος τῶν ἑαυτοῦ πράξεων· ἔνθα τὸ ἀντίστροφον ἀληθεύει).

γ') Τὰ ἐγχειρήματα πρέπει νὰ ἔχωσι λογικὴν συνάφειαν πρὸς ἄλληλά τε καὶ πρὸς τὴν ἀποδεικτέαν θέσιν, ἄλλως προκύπτει τὸ λεγόμενον ἀποδεικτικὸν χάσμα ἢ ἅλμα, ὅπερ θεωρεῖται ὡς ἁμάρτημα, ὁσάκις δυσκόλως δύναται ν' ἀνευρεθῇ ἡ παραλειπομένη μεσιτεύουσα ἔννοια (ὡς ἐν τῇ ἀποδείξει· ἡ ψυχή ἐστιν ἀθάνατος, Θεὸς γὰρ ὑπάρχει).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 79. Περὶ παραλογισμῶν καὶ σοφισμάτων.

Αἱ ἀποδείξεις, αἱ σχηματιζόμεναι παρὰ τοὺς προεκτεθέντας συλλογιστικοὺς κανόνας καὶ λογικοὺς τύπους, καλοῦνται καθόλου ἀπάται ἢ *ψευδεῖς συλλογισμοί*· εἶναι δὲ οὗτοι δύο εἰδῶν, ἤτοι *παραλογισμοὶ* καὶ *σοφίσματα*. Καὶ **παραλογισμὸς** μὲν λέγεται ὁ ψευδὴς συλλογισμός, ὅταν γίνηται *ἀκουσίως*, τουτέστιν ἐξ ἐλλείψεως ὀρθῆς θεωρίας· *σόφισμα* δέ, ὅταν γίνηται *ἑκουσίως*, τουτέστι πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἄλλων.

Οἱ *παραλογισμοὶ* καὶ τὰ σοφίσματα εὐκόλως δύνανται νὰ διαγνωσθῶσι διὰ τῆς προσεκτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀναπτυχθέντων λογικῶν νόμων καὶ τυπικῶν κανόνων τὸ μὲν εἰς τὰ διανοήματα, τὸ δὲ εἰς τὴν τούτων λεκτικὴν ἔκφρασιν.

Τοιαῦτα σοφίσματα προκύπτουσι π. χ.

α') Ὅταν ἐν τῷ συλλογισμῷ ἔννοιά τις λαμβάνηται ὁτὲ μὲν *συλλήβδην*, ὁτὲ δὲ μεριστικῶς (π. χ. ὁ ἔχων 5 ἔχει καὶ 3· ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ ἔχει 5 δακτύλους· ἄρα ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ ἔχει 5 + 3 ἢ 8 δακτύλους).

β') Ὅταν ἔννοιά τις λαμβάνηται ὁτὲ μὲν μετά τινος περιορισμοῦ, ὁτὲ δὲ ἀπεριορίστως. ἤτοι *γενικῶς* (π. χ. ὁ μαχαίρᾳ χρώμενος (δηλ. ἀδίκως) μαχαίρᾳ ἀποθανεῖται· ἀλλ' ὁ Πέτρος χρῆται μαχαίρᾳ, ἄρα ὁ Πέτρος μαχαίρᾳ ἀποθανεῖται).

γ') Ὅταν λέξις τις λαμβάνηται ἐν διαφόρῳ σημασίᾳ (π. χ. ὁ Ταῦρος μυκᾶται· ἀλλ' ὄρος τί ἐστι Ταῦρος· ἄρα ὄρος τι μυκᾶται. ! Οἶμαι τοὺς Ἕλληνας νικήσειν τοὺς Ῥωμαίους, ἔνθα ἡ διάφορος σύνταξις διάφορον παρέχει νόημα.)

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς *Σοφιστικοῖς* ἐλέγχοις ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς τὰ περὶ σοφισμάτων, ὧν μεγίστην χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ ἐπ' αὐτοῦ *σοφισταί*, οἱ τὸν ἥττονα λόγον κρείττω καὶ τὸν κρείττονα ἥττω ποιοῦντες (Πρβλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 884 κ.τ.λ.), καθ' ὧν σφοδρῶς κατηνέχθη ὁ δαιμόνιος Σωκράτης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

§ 80 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Γενικῆς Παιδαγωγικῆς.

Γενικὴ Παιδαγωγικὴ λέγεται ἡ παιδαγωγική, ἡ περιλαμβάνουσα πᾶν ὅ,τι οὐσιωδῶς ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν ἀγωγὴν τοῦ παιδὸς ἔν τε τῷ οἴκῳ καὶ τῷ σχολείῳ, τουτέστιν ἐν τοῖς δυσὶ τόποις, ἔνθα ἄρχεται καὶ ἔνθα περατοῦται τὸ ἔργον αὐτῆς. *Σχολεῖον* δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ δημοτικόν, τὸ καὶ κατ' ἐξοχὴν σχολεῖον λεγόμενον, ὡς παρέχον γενικήν τινα μόρφωσιν εἰς τὸν παῖδα, συντελοῦσαν εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγωγὴ τοῦ παιδὸς εἶναι διττή, τουτέστι *σωματικὴ* καὶ *πνευματικὴ* ἕνεκα τῆς διττῆς αὐτοῦ φύσεως ἤτοι τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ *Γενικὴ Παιδαγωγικὴ* εἰς δύο μέρη διαιρεῖται, ὧν τὸ μὲν πραγματεύεται περὶ τῆς *σωματικῆς* ἀγωγῆς, τὸ δὲ περὶ τῆς *πνευματικῆς*

Α΄.

Περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς.

§ 81. Περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς σπουδαιότητος καὶ διαιρέσεως τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς.

Σωματικὴ ἀγωγὴ λέγεται ἡ ἀγωγὴ ἐκείνη τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν διαφόρων ὀργάνων καὶ δυνάμεων τοῦ σώματος. Ἡ σπουδαιότης τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς καταδεικνύεται ἐκ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπλάσθη ὅπως χρησιμεύσῃ οὐ μόνον ὡς κατοικητήριον, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄργανον τῆς θεοσδότου καὶ ἀθανάτου ψυχῆς· συνεδέθη δὲ μετ' αὐτῆς τοσοῦτον στενῶς, ὥστε πᾶσα ἐπίδρασις γινομένη ἐπὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἑνὸς τῶν δύο τούτων τοῦ ἀνθρώπου συστατικῶν, ἐπενεργεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου· διὸ πάσχοντος μὲν τοῦ σώματος συμπάσχει καὶ ἡ ψυχή, πασχούσης δὲ τῆς ψυχῆς, συμπάσχει καὶ τὸ σῶμα. Ἀλλ' ὅπως δυνηθῇ τὸ σῶμα νὰ χρησιμεύσῃ οὐ μόνον ὡς κατοικητήριον, ἀλλὰ καὶ ὡς κατάλληλον ὄργανον τοῦ ἐν αὐτῷ κατοικοῦντος θείου πνεύματος, πρέπει νὰ εὑρίσκηται ἐν καλῇ καταστάσει, ἐγκειμένῃ ἐν τῇ *ὑγιείᾳ* αὐτοῦ καὶ *ἐπιδεξιότητι*. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται δι' ὀρθῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως, διὰ τοῦτο ὁ μὲν παῖς χρήζει σωματικῆς ἀγωγῆς, ὁ δὲ ἐπιμελούμενος τοῦ σώματος αὐτοῦ παιδαγωγὸς ὀφείλει πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ γινώσκῃ καλῶς τά τε μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὰς λειτουργίας τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὀργάνων.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ παιδικοῦ σώματος ἀπαιτεῖ οὐ μόνον κατάλληλον τροφήν, καθαρὸν ἀέρα καὶ ἀπρόσκοπτον ἐνέργειαν τοῦ δέρματος, προσήκουσαν κίνησιν καὶ ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ἐπιτυχῆ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐνέργειαν, δι' ἧς γίνεται κανονικῶς ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ζωικοῦ βίου εἰς τὸν πνευματικόν, διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ἀγωγὴ διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ὧν τὸ μὲν 1ον πραγματεύεται περὶ τῆς *θρεπτικῆς ἐπιμελείας*· τὸ δὲ 2ον, περὶ τῆς *ἀναπνευστικῆς καὶ δερματικῆς ἐπιμελείας*· τὸ δὲ 3ον, περὶ τῆς *κινητικῆς καὶ ἀναπαυτικῆς ἐπιμελείας*· τὸ δὲ 4ον περὶ τῆς *τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐπιμελείας*. Περὶ πάντων τούτων πραγματεύονται τὰ ἑπόμενα κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΘΡΕΠΤΙΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

§ 82. Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς τροφῆς.

Ἡ *τροφὴ* προτίθεται ὅπως μεταδώσῃ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἁπάσας ἐκείνας τὰς οὐσίας, ἐξ ὧν τοῦτο συνέστηκε καὶ δι' ὧν συντηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται. Αἱ οὐσίαι αὗται καλοῦνται καθόλου μὲν *θρεπτικαὶ οὐσίαι*, ἰδίᾳ δὲ *τροφαὶ* καὶ *ποτά*. Τὸ ὑγιὲς σῶμα τοῦ μὲν ἐνηλίκου ἀνθρώπου χρήζει τοσαύτης θρεπτικῆς ποσότητος, ὅση ἀπαιτεῖ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ται πρὸς διατήρησιν τῆς μεταβολῆς τῆς ὕλης, ἤτοι πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἀχρήστων καὶ ἀποβαλλομένων σωματικῶν μορίων· τοῦ δ' *ἀνηλίκου* χρήζει τοσαύτης θρεπτικῆς ποσότητος, ὅση ἀπαιτεῖται, οὐ μόνον πρὸς διατήρησιν τῆς μεταβολῆς τῆς ὕλης, ἤτοι πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἀχρήστων καὶ ἀποβαλλομένων τοῦ σώματος μορίων, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὔξησιν αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ σκοπὸς τῆς τροφῆς εἰς μὲν τὸν ἐνήλικον ἄνθρωπον εἶναι *ἁπλοῦς*, ἤτοι ἡ συντήρησις τοῦ σώματος· εἰς δὲ τὸν *ἀνήλικον διττός*, ἤτοι ἥ τε συντήρησις καὶ ἡ αὔξησις αὐτοῦ.

§ 83. Περὶ τῶν μέσων τῆς τροφῆς.

α') *Τροφαί.*

Ἡ πρώτη τροφὴ τοῦ νεογεννήτου ἀνθρώπου εἶναι τὸ *μητρικὸν γάλα*. Ἡ τροφὴ αὕτη περιέχει ἅπαντα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα συνέστηκε, τροποποιεῖται κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς τοῦ παιδὸς ἡλικίας, χωνεύεται ὑπ' αὐτοῦ ἄνευ δυσκολίας καὶ εἶναι ἕνεκα τούτου τὸ ἐπιτηδειότατον καὶ ἐπαρκέστατον θρεπτικὸν μέσον τοῦ νεογνοῦ. Τούτου ἕνεκα ὁ παῖς παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ πρέπει νὰ παραλαμβάνῃ τὴν πρώτην τροφὴν καὶ μόνον ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς πρέπει νὰ καταπαύῃ τὴν ἑαυτοῦ πεῖναν καὶ δίψαν, ὅπως δυνηθῇ ν' ἀναπτυχθῇ προσηκόντως. Ὁσάκις ὅμως ἡ μήτηρ δὲν δύναται νὰ θηλάσῃ ἐξ ἑαυτῆς τὸ τέκνον χωρὶς νὰ βλάψῃ καὶ τὴν τούτου καὶ τὴν ἑαυτῆς ὑγίειαν, τότε ἀναπληροῦται διὰ καταλλήλου καὶ ὑπὸ εἰδήμονος ἰατροῦ ἐγκεκριμένης *τροφοῦ*.

Ἡ πρώτη τροφή, ἧς ὁ παῖς ἀπολαύει παρὰ τῷ κόλπῳ τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ, ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ *γάλακτος τῶν ζώων*, ἐξομοιουμένου πρὸς τὸ ἀνθρώπινον διὰ τῆς ἐλαττώσεως μὲν τῆς ποσότητος τοῦ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντος βουτύρου καὶ τυροῦ, αὐξήσεως δὲ τῆς τοῦ ζακχάρου. Κατορθοῦται δὲ ἡ ἐξομοίωσις αὕτη διὰ τῆς εἰς τὸ γάλα ἐγχύσεως ποσότητός τινος ζακχάρου, ἀναλελυμένου ἐν ὕδατι. Συνήθως δὲ δίδουσιν εἰς τοὺς παῖδας κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἑαυτῶν ζωῆς μίγμα, συνιστάμενον ἐξ ἴσων μερῶν γάλακτος καὶ ὕδατος· ἐλαττοῦσι δὲ κατὰ μικρὸν τὴν προσθήκην τοῦ ὕδατος μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου (τοῦ 6ου μηνός), καθ' ὃν οὐδεμίαν πλέον βλάβην δύναται νὰ προξε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ήση τὸ ἀμιγὲς γάλα. Ἐν γένει δὲ ἡ σχέσις τῶν μιγμάτων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πεπτικῆς δυνάμεως τοῦ παιδὸς καὶ καθόλου ἐκ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, τῆς ἀπαιτούσης ὁτὲ μὲν ἐλαφροτέραν, ὁτὲ δὲ βαρυτέραν τροφήν.

Ἡ *ὀδοντοφυΐα*, ἡ συνήθως μὲν συμβαίνουσα κατὰ τὸν 8ον ἢ 9ον μῆνα, ἐνίοτε δὲ καὶ πρότερον, ἄλλοτε δὲ καὶ βραδύτερον τοῦ χρόνου τούτου, εἶναι τὸ ἀσφαλέστατον σημεῖον, ἐξ οὗ πληροφορούμεθα ὅτι ὁ παῖς δύναται καὶ πρέπει νὰ προσλάβῃ καὶ ἑτέραν *στερεωτέραν τροφήν*, καὶ ὅτι ἐπλησίασε τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ ὁ χρόνος, ὅστις εἶναι ὁ μεταξὺ τοῦ 12ου—16ου μηνός. Ὁ ἀπογαλακτισμὸς καλὸν εἶναι νὰ γίνηται κατὰ μικρὸν ἀποπερατούμενος κατὰ καιρὸν φθινόπωρον ἢ ἄνοιξιν.

Ὁ συνδυασμὸς τοῦ γάλακτος μετὰ διπύρου ἢ λευκοῦ ἄρτου καὶ διάφορα ἀλεύρου ἐδέσματα(πάσται)ἀποτελοῦσι τὴν εὐχερῆ μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ ῥευστῆς τροφῆς εἰς τροφὰς στερεωτέρας. Ὠὰ ἡμιπαγῆ, τεμάχια εὐπέπτου κρέατος, βούτυρον καθαρόν, καὶ ἐκλελεπισμένα ὄσπρια, εἶναι ἀξιόλογοι θρεπτικαὶ οὐσίαι εἰς παῖδας διανύοντας τὸ β' καὶ γ' τῆς ζωῆς ἔτος. Ὀλιγώτερον ἀξιοσύστατα εἶναι τὰ χορταρικά, ὡς ἐνέχοντα πολὺ ὕδωρ καὶ δυσπέπτους οὐσίας· ἀλλὰ καὶ ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ ζωικῶν οὐσιῶν δύνανται κατόπιν νὰ προσενεχθῶσιν ἐπωφελῶς εἰς τοὺς παῖδας. Ἐν γένει δὲ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ *ἀνάμιξις ζωικῶν καὶ φυτικῶν οὐσιῶν εἶναι ἡ προσφορωτάτη εἰς τὸν ἄνθρωπον τροφή*.

Ἐν τῇ διαθρέψει τῶν παίδων πρέπει ν' ἀπομακρύνωνται ἐκεῖναι αἱ τροφαί, αἵτινες, ἐρεθίζουσαι τὴν ὄρεξιν, προκαλοῦσι τὴν πολυφαγίαν καὶ προξενοῦσιν ἐπιβλαβεῖς κακοχυμίας καὶ δυσπεψίας· τοιαῦται τροφαὶ εἶναι τὰ διάφορα εἴδη τῶν γλυκυσμάτων, τὰ ἁλμυρὰ καὶ πιμελώδη φαγητά, οἱ ἄωροι καρποὶ καὶ τὰ ζυμαρικά.

β') *Ποτά.*

Τὰ ποτὰ χρησιμεύουσι πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ὑδατωδῶν μερῶν, ἅτινα διὰ τῶν πνευμόνων, τοῦ δέρματος καὶ τῶν νεφρῶν ἀπεχωρίσθησαν ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὀγδοήκοντα ἑκατοστὰ τῆς σωματικῆς οὐσίας εἶναι ῥοώδη, αἱ δὲ ἰδίως καλούμεναι τροφαὶ δὲν ἐνέχουσιν ἐπαρκοῦσαν ὑδατώδη οὐσίαν, διὰ τοῦτο αὕτη πρέπει νὰ ἀναπληρῶται διὰ ποτῶν, ὧν ἄριστον εἶναι τὸ *ὕδωρ*.

Τὸ *πόσιμον ὕδωρ* πρέπει νὰ περιέχῃ πλὴν τῶν συστατικῶν αὐτοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μερῶν, ἤτοι τοῦ ὀξυγόνου καὶ ὑδρογόνου, μικράν τινα ποσότητα τ τανωδῶν ἁλάτων, ἀέρος καὶ ἀνθρακικοῦ ὀξέος· προσέτι πρέπει ν στερῆται πάσης ὀργανικῆς οὐσίας, νὰ ἦναι καθαρόν, πρόσφατον, ἄχρου ἄοσμον καὶ ἄχυμον. Μετὰ τὴν θηλαστικὴν περίοδον, διακρινομένω τῶν τέως συμπιπτόντων αἰσθημάτων τῆς πείνης καὶ δίψης, τὸ ὕδω τὸ τὴν δίψαν σβεννύον, παράκειται τῇ τροφῇ, τῇ τὴν πεῖναν κατα παυούσῃ. Μεταξὺ δὲ τῶν διαφόρων ὑδάτων τὸ πηγαῖον, ὡς καθαρὸ καὶ πρόσφατον, εἶναι τὸ ὠφελιμώτατον πρὸς πόσιν. Τὸ ὕδωρ οὐδέπο τε πρέπει νὰ πίνηται μετὰ τὴν βρῶσιν θερμῆς ἢ λιπαρᾶς τροφῆς· πι νόμενον δὲ ὑπὸ παίδων μόλις ἀπογαλακτισθέντων πρέπει νὰ ἔχῃ τὴ θερμοκρασίαν τοῦ ἐν τῷ δωματίῳ ἀέρος.

Πλὴν τοῦ ὕδατος ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ποτά, ὧν τὰ μὲν εἶναι μᾶλ λον *θρεπτικὰ* (ὡς τὸ γάλα, τὸ κακάον, ὁ ζωμὸς κτλ.) τὰ δὲ εἶναι μᾶλ λον *ἐρεθιστικὰ* (ὡς ὁ καφές, τὸ τέϊον, ἡ σοκολάτα, ὁ ζύθος, ὁ οἶνος τὸ οἰνόπνευμα κτλ.). Τὸ *γάλα*, ὡς ποτὸν ἐνέχον καὶ θρεπτικὰς οὐσίας εἶναι ὠφελιμώτατον πινόμενον καθ' ἅπασαν τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τούτου δὲ κάλλιστον ἀναπληρωτικὸν θεωρεῖται τὸ *κακάον* καὶ ὁ το *κρέατος* ζωμός. Ἐν γένει δὲ ἐν τῇ πόσει τῶν παίδων πρέπει ν' ἀπο μακρύνωνται πάντα τὰ βαρέα καὶ λίαν ἐρεθιστικὰ ποτά, ἅτινα προ ξενοῦσι φλογώσεις, διαταράττουσι τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ παρασα λεύουσι τὸν νοῦν.

§ 84. Περὶ ποσότητος, θερμοκρασίας καὶ τοῦ χρόνου τῆς τροφῆς.

Ἡ *ποιότης τῆς τροφῆς τοῦ παιδὸς* μεγάλως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος τῆς τροφῆς, ἐκ τῆς διαίτης καὶ ἐκ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῆς θηλαζούσης. Ὅταν ἡ θηλάζουσα ἔνθεν μὲν ἀπολαύῃ τροφῆς ἐπαρκοῦς, θρεπτικῆς, εὐπέπτου καὶ μὴ ἐρεθιστικῆς, ἔνθεν δὲ κινῆται μετρίως, ἀναπνέῃ καθαρὸν ἀέρα καὶ διάγῃ βίον ἥσυχον καὶ ἀτάραχον, τότε δύναται νὰ παράσχῃ τροφὴν καλὴν καὶ προσφορωτάτην εἰς τὸν παῖδα· τοὐναντίον δέ, ὅταν ἡ θηλάζουσα τρέφηται μὲν καὶ διαιτᾶται κακῶς, κυριεύηται δὲ ὑπὸ σφοδρῶν ψυχικῶν παθῶν (οἷον φρίκης, ὀργῆς, κτλ.), τότε οὐ μόνον ἑαυτὴν βλάπτει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν παῖδα ὀλεθριωτάτην παρέχει τροφήν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ *θερμοκρασία* τῆς δευτέρας τροφῆς τῶν μικρῶν παιδίων πρέ-
ι νὰ ἦναι κατ' ἀρχὰς ἴση περίπου τῇ θερμοκρασίᾳ τῆς πρώτης
οφῆς, ἤτοι μήτε κατωτέρα τοῦ 25ου, μήτε ἀνωτέρα τοῦ 30οῦ
ιθμοῦ τοῦ ῥεωμυρικοῦ θερμομέτρου. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ πρώτου τῆς
υῆς ἔτους δύναται ἡ θερμοκρασία αὕτη κατά τι καὶ νὰ ὑψωθῇ καὶ
ι ταπεινωθῇ. Πάντοτε ὅμως ἰσχύει ὁ κανὼν ὅτι ἡ λίαν θερμὴ ἢ ἡ
αν ψυχρὰ τροφὴ εἶναι βλαβερὰ εἴς τε τοὺς ὀδόντας καὶ τὸν στό-
αχον τοῦ ἀνθρώπου.

Ὡς πρὸς τὴν *πυκνότητα* δὲ τῶν θρεπτικῶν οὐσιῶν ἀπεδείχθη καὶ
ποδεικνύεται ὅτι αἱ ῥευσταί, αἱ εὐδιάλυτοι καὶ αἱ λεπτῶς τετμημέ-
αι, εἶναι εὐπεπτότεραι, ἑπομένως ἀξιολογώτεραι τῶν στερεῶν, τῶν
υςδιαλύτων καὶ μὴ καλῶς μετμημένων. Τούτου ἕνεκα ὁ παῖς πρέ-
ει ἐνωρὶς νὰ ἐθίζηται εἰς τὸ καλῶς λειαίνειν τὰς τροφὰς καὶ εἰς τὸ
ραδέως τρώγειν.

Τὸ αἴσθημα τῆς *πείνης καὶ τῆς δίψης* εἶναι τὸ ἀσφαλέστατον ση-
εῖον τῆς θρεπτικῆς ἀνάγκης· τούτου ἕνεκα πᾶσα τροφὴ διδομένη πρὸ
ῆς ἐμφανίσεως τῶν σημείων τούτων, ἤτοι πᾶσα τροφή, διδομένη πρὸ
ῆς πέψεως τῆς προτέρας, ἐνεργεῖ λίαν ἐπιβλαβῶς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ
ἰσθήματα ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφανίζονται κανονικῶς, διὰ
οῦτο οἱ παῖδες πρέπει εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας ἑβδομάδας τῆς ζωῆς
ὑτῶν νὰ ἐθίζωνται εἰς τὴν ἐν ὡρισμέναις ὥραις μετάληψιν τῶν τρο-
ῶν. Οὕτω τὸ βρέφος κατ' ἀρχὰς μὲν καλὸν εἶναι νὰ τρέφηται κα-
ὰ πᾶσαν *δευτέραν ὥραν* τῆς *ἡμέρας*, μετὰ παρέλευσιν δὲ 6 περί-
ου μηνῶν κατὰ πᾶσαν τρίτην ὥραν. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς νυκτὸς
ρέπει νὰ μηκύνωνται τὰ θρεπτικὰ διαλείμματα καὶ ἀντὶ τοῦ γά-
ακτος νὰ παρέχηται μικρὰ ποσότης ὕδατος μετρίας θερμοκρασίας μέ-
ρις οὗ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ πρώτου τῆς ζωῆς ἔτους παύσηται
αὶ ἡ τούτου δόσις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΝΕΥΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΡΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

§. 85. Περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς τε ἀναπνοῆς καὶ τοῦ δέρματος.

Ἀναπνοὴ λέγεται ἡ εἰσπνοὴ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος εἰς τοὺς πνεύμονας καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐκπνοὴ τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος συμμίκτου μετ' ἀζώτου καὶ ὑδατωδῶν ἀτμῶν. Αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν ἐν τοῖς πνεύμοσι κάθαρσιν τοῦ φλεβικοῦ αἵματος καὶ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ εἰς ἀρτηριακόν. Ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἀνθρώπου ἄρχεται εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς καρδίας, εἶναι μεγάλη, εἶτα ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ ἐλαττοῦται οὕτως ὥστε κατὰ μὲν τὴν θηλαστικὴν καὶ νεανικὴν περίοδον αἱ ἐν ἑκάστῳ λεπτῷ τῆς ὥρας συμβαίνουσαι ἀναπνοαὶ καταβαίνουσι βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ 40οῦ μέχρι τοῦ 20οῦ ἀριθμοῦ, κατὰ δὲ τὴν ἔτι περαιτέρω ἡλικίαν αἱ ἀναπνοαὶ αὗται περιορίζονται εἰς ἔτι μικρότερον ἀριθμόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια της ἀναπνοῆς εἶναι τοσοῦτον ἀναγκαία εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ἡ παῦσις αὐτῆς ἐπιφέρει ἀμέσως τὸν θάνατον, διὰ τοῦτο ἥ τε ὑγιὴς κατάστασις τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων, τουτέστι τῶν πνευμόνων, καὶ ἡ καθαριότης τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ.

Μετὰ τῆς ἀναπνευστικῆς ἐνεργείας συνδέεται στενώτατα καὶ ἡ λειτουργία τοῦ δέρματος, ὅπερ ἐν τῇ ἀνακαινίσει τοῦ αἵματος καίπερ λαμβάνον διὰ τῆς ἀπορροφητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας πολὺ μικρότερον μέρος τοῦ τῶν πνευμόνων, εἶναι ὅμως ὡς ὄργανον *ἀποκριτικὸν* τοσοῦτον ἀναγκαῖον εἰς τὴν τοῦ αἵματος κάθαρσιν, ὥστε ἡ ἀποκώλυσις τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἄγει ἐπίσης πρὸς τὸν θάνατον. Ἡ ἀποκριτικὴ ἐνέργεια τοῦ δέρματος συνίσταται ἐν τῇ καθημερινῇ ἐκ τοῦ αἵματος ἐξατμίσει βλαβερᾶς τινος ὕλης, ἥτις, ἄδηλος διαπνοὴ καλουμένη, ἐξέρχεται μετ' ἀερίων διὰ τῶν ἀφανῶν τοῦ δέρματος πόρων. Ἡ πολυχρόνιος ἐξασθένισις τῆς ἀποκριτικῆς δυνάμεως τοῦ δέρματος, ὡς καὶ ἡ ἐπίσχεσις τῆς ἀδήλου διαπνοῆς διὰ τῆς ἐμφράξεως τῶν πόρων, βλάπτουσι μεγάλως τοὺς πνεύμονας, τὴν καρδίαν, τὴν κυκλοφορίαν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὶ ποιότητα τοῦ αἵματος, καὶ προξενοῦσι στηθικάς, γαστρικὰς καὶ ευματικὰς ἀσθενείας, καθ' ὧν μεγάλως ὠφελεῖ ἡ τοῦ σώματος καθαριότης.

Τὸ δέρμα χρησιμεύει οὐ μόνον ὡς ὄργανον ἀπορροφητικὸν καὶ ἀποκριτικόν, ἀλλὰ καὶ ὡς κάλυμμα, διατηροῦν τὴν τοῦ σώματος θερμότητα. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ὑπερβολικαὶ τοῦ δέρματος ψύξεις, συνωθοῦσαι τὸ αἷμα πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ καὶ εὐγενέστερα ὄργανα, συνεπάγονται μεγάλας βλάβας εἰς ἅπαντα τὸν ὀργανισμόν, διὰ τοῦτο τὸ φυσικὸν τοῦτο κάλυμμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει χρείαν ἑτέρου τεχνικοῦ καλύμματος, διατηροῦντος τὴν τούτου θερμότητα.

§ 86. Περὶ ἀερισμοῦ, καθαριότητος καὶ ἐνδυμασίας

α') Ἐν τῷ οἴκῳ.

Ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ εἶναι μετὰ τὴν τροφὴν τὸ ἀναγκαιότατον πρὸς τὴν συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖον. Ἐκ τοῦ εἰςπνεομένου ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος καταναλίσκει ὁ ἄνθρωπος τὸ πλεῖστον τοῦ ἐν αὐτῷ ὀξυγόνου, ὅπερ καθιστᾷ τὸ αἷμα χρήσιμον πρὸς τὴν τοῦ σώματος διάπλασιν. Ὁ εἰςπνεόμενος ἀήρ, ὅπως ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἦναι καθαρός, ἤτοι ἐλεύθερος παντὸς ἐπιβλαβοῦς ἀτμοῦ, πάσης κόνεως καὶ παντὸς καπνοῦ, καὶ νὰ ἔχῃ μετρίαν θερμοκρασίαν. Ἡ μετριότης τῆς τοῦ ἀέρος θερμοκρασίας εἶναι ἀναγκαία καὶ εἰς παντὸς μὲν ἀνθρώπου τὸν ὀργανισμόν, ἰδίως ὅμως εἰς τὸν τοῦ παιδός, οὗτινος τὰ ἀναπνευστικὰ ὄργανα ἕνεκα τῆς τρυφερότητος αὐτῶνδὲν δύνανται νὰ ἀντίσχωσι κατὰ τῆς ὀξύτητος τοῦ ἀέρος. Τούτου ἕνεκα οἱ θηλαζόμενοι παῖδες πρέπει κατά τε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα νὰ τηρῶνται ἐν ἀτμοσφαίρᾳ καθαρᾷ, ἐχούσῃ σύμμετρον θερμοκρασίαν καὶ δὴ μήτε πολὺ κατωτέραν, μήτε πολὺ ἀνωτέραν τοῦ 15ου βαθμοῦ τοῦ ῥεωμυρικοῦ θερμομέτρου.

Τὰ *ἐνδιαιτήματα* καὶ ἰδίως *τὰ δωμάτια* τοῦ ὕπνου πρέπει νὰ ἦναι οὐ μόνον εὐήλια, ἀλλὰ καὶ εὐρύχωρα καὶ εὐάερα. Ταῦτα οὐδέποτε πρέπει νὰ χρησιμεύωσιν ὡς τόποι ἀποξηράνσεως ἐνδυμάτων, διατηρήσεως καρπῶν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, μολυνόντων διὰ τῶν ἐντεῦθεν ἐκπεμπομένων ἀναθυμιάσεων τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν πῦρ ἀναλίσκει τὸ ἐν τῷ ἀέρι ὀξυγόνον, τὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δὲ φυτὰ ἐκπέμπουσι τὸ ἑσπέρας ἀνθρακικὸν ὀξύ, διὰ τοῦτο τὰ δωμάτια τοῦ ὕπνου πρέπει νὰ στερῶνται κατὰ τὴν νύκτα φώτων, ἀνημμένων θερμαστῶν, ἀνθέων καὶ τῶν ὁμοίων.

Ἡ ἐν ὑπαίθρῳ *ἀναπνοὴ καθαροῦ ἀέρος*, συνοδευομένη μετὰ μετρίας κινήσεως, εἶναι λίαν ὠφέλιμος εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑγίειαν· τούτου ἕνεκα, καλοῦ ὄντος τοῦ καιροῦ, ὁ παῖς πρέπει νὰ ἐξάγηται καθ' ἡμέραν εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ἀποφευκτέοι δὲ εἶναι πάντες οἱ τόποι ἐκεῖνοι, ἔνθα συμβαίνουσι ῥεύματα ἀέρος, ἔνθα ἐπιπολάζουσιν ἐπιβλαβεῖς ἀτμοί, ἔνθα μετεωρίζονται νέφη κόνεως καὶ ἔνθα ὑπερβαλλόντως ἢ πάνυ ἐνδεῶς προσπίπτουσιν αἱ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες. Ἐν τραχυτέρῳ δὲ καιρῷ, καὶ ἰδίως ὅταν πνέῃ βορρᾶς ἢ ἀπηλιώτης, ὁ παῖς πρέπει νὰ ἐξάγηται κατὰ μικρὸν καὶ μετὰ μεγάλης προφυλάξεως. Ἀπότομοι μεταβολαὶ τῆς τοῦ ἀέρος θερμοκρασίας εἶναι λίαν βλαβεραὶ ἰδίως εἰς τὰ ἀναπνευστικὰ ὄργανα· τούτου ἕνεκα δὲν πρέπει νὰ μεταφέρηται ὁ παῖς ἀμέσως ἀπὸ λίαν θερμοῦ εἰς λίαν ψυχρὸν τόπον καὶ τανάπαλιν.

Ἐν τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ δέρματος πρώτη ἀνάγκη παρίσταται ἡ *καθαριότης*, τηρουμένη διὰ συχνῆς *πλύσεως, λούσεως* καὶ *ἀλλαγῆς τῶν τοῦ σώματος καλυμμάτων*. Ἤδη ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως πρέπει νὰ λούηται ὁ παῖς ἐν θερμῷ ὕδατι καθημερινῶς δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ ἕνεκα τῆς κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐπικρατούσης ἀφθόνου ἀδήλου διαπνοῆς. Τὸ δὲ *λουτρὸν* αὐτοῦ πρέπει νὰ διαρκῇ οὐχὶ πλέον τῶν 5 λεπτῶν τῆς ὥρας. Ἡ *θερμοκρασία τοῦ λουτροῦ* πρέπει νὰ ἦναι κατ' ἀρχὰς μὲν 27—28 βαθμῶν τοῦ ῥεωμυρικοῦ θερμομέτρου· μετά τινας δὲ ἑβδομάδας δύναται κατὰ μικρὸν νὰ ἐλαττωθῇ μέχρι τοῦ 25 βαθμοῦ. Μετὰ παρέλευσιν τοῦ πρώτου τῆς ζωῆς ἔτους ἀρκοῦσι δύο λουτρὰ ἐν ἑκάστῃ ἑβδομάδι γινόμενα· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καλὸν εἶναι νὰ πλύνηται ὅλον τὸ σῶμα τοῦ παιδὸς δι' ὕδατος κατ' ἀρχὰς μὲν χλιαροῦ, εἶτα δὲ ψυχροτέρου. Ἡ ψυχρολουσία τοῦ παιδὸς ἀπαιτεῖ μὲν μεγάλην προσοχήν, συντελεῖ ὅμως πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ καταστήσῃ αὐτὸ δυσπρόσβλητον ἐν ταῖς ἀσθενείαις. Ὁ παῖς πρέπει νὰ λούηται μὲν τὴν πρωΐαν, κενοῦ ὄντος τοῦ στομάχου, νὰ πλύνηται δὲ τὴν ἑσπέραν μικρὸν πρὸ τοῦ ὕπνου. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν τοῦ δέρματος ψύξεων τὸ μὲν λουτρὸν πρέπει νὰ γίνηται ἐν δωματίῳ, ἔχοντι θερμοκρασίαν 16—18 βαθ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μῶν τοῦ ῥεωμυρικοῦ θερμομέτρου, αὐτοὶ δὲ οἱ παῖδες καλῶς νὰ ἀποσμήχωνται καὶ περιβάλλωνται ἀμέσως διὰ καθαρῶν, ξηρῶν καὶ θερμῶν ἐνδυμάτων.

Ἡ σκόπιμος ἐνδυμασία εἶναι μία ἐκ τῶν μεγίστων ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου· διότι τὸ δέρμα αὐτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ προφυλάξῃ τὸ σῶμα ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐπιβλαβῶν ἐπιδράσεων. Τὰ ἐνδύματα σκοπὸν ἔχουσιν ὅπως ἔνθεν μὲν συντηρῶσι τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου θερμότητα, ἔνθεν δὲ ἀπείργωσι τὰς ὑπερβολικὰς ἐπενεργείας τοῦ ἡλίου, τοῦ ψύχους καὶ πάσης ἄλλης ἐξωτερικῆς προσβολῆς. Ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καλὸν εἶναι ὅπως οἱ πόδες καὶ ἡ κοιλία τηρῶνται ἐν θερμοτέρᾳ καταστάσει ἢ τὸ στῆθος, ὁ λαιμὸς καὶ ἡ κεφαλή· τὰ δὲ ἐνδύματα πρέπει νὰ ἦναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ μὴ δίδωσιν ἀφορμὴν μήτε εἰς ἐφίδρωσιν, μήτε εἰς ψύξιν μηδενὸς τῶν τοῦ σώματος μελῶν· προσέτι δὲ πρέπει νὰ μὴ στενοχωρῶσι τὰ σωματικὰ ὄργανα (καὶ ἰδίως τοὺς πνεύμονας, τὸν στόμαχον καὶ τὰς φλέβας) καὶ οὕτω κωλύωσι τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. Ἐν γένει δὲ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψει ἡ ὥρα τοῦ ἔτους, ἡ κατάστασις τοῦ καιροῦ, ἡ ὑγίεια τοῦ ἐνδυομένου κτλ., νὰ ἀποφεύγηται δὲ ἐπιμελῶς πᾶσα ὑπερβολή.[1]

β') *Ἐν τῷ σχολείῳ.*

Οὐ μόνον ἐν τῷ οἴκῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, ἔνθα συναγελάζονται πολλοὶ παῖδες, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κατάλληλος ἀερισμὸς καὶ τηρῆται ἄκρα καθαριότης. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον ὅπως τὰ τοῦ σχολείου δωμάτια ἦναι εὐρύχωρα Αἱ διδακτικαὶ αἴθουσαι, ἐν αἷς διδάσκονται 50—60 παιδία πρέπει νὰ ἔχωσι σχῆμα τετραγώνου ὀρθογωνίου μετὰ μήκους μὲν 10 μέτρων, πλάτους δὲ 7, καὶ ὕψους 5—6· ἤτοι ἐν ὅλῳ 420 κυβικὰ μέτρα. Κατὰ ταῦτα ἀναλογεῖ δι' ἕκαστον μαθητὴν χῶρος 6—7 κυβικῶν μέτρων. Πρὸς συχνὴν ἀνανέωσιν τοῦ διαφθειρομένου ἐν ταῖς διδακτικαῖς αἰθούσαις ἀέρος καλὸν εἶναι νὰ ὑπάρχωσιν ἄνω τῶν θυρῶν ἢ κατὰ τὰ παράθυρα ἀνεμιστήρια. Ὡς πρὸς τὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἐν ταῖς αἰθούσαις ἀέρος παρατηρητέον ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ἦναι 15°— 16°Ρ. καὶ ὅτι καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ κωλύηται ἡ ἄμεσος πρόσπτωσις τῶν θερμαντικῶν ἀκτίνων τῆς ἑστίας ἐπὶ τοὺς μαθητάς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐπειδὴ δὲ δι' ἕκαστον παῖδα ἀπαιτεῖται καθ' ἑκάστην ὥραν καθαρὸς ἀὴρ 18—20 κυβικῶν μέτρων, ἕπεται ὅτι πρὸς τοῖς ἀεριστικοῖς μηχανήμασιν ἀπαιτεῖται μετὰ τὸ τέλος ἑκάστου μαθήματος νὰ γίνηται ἐπί τινα λεπτὰ τῆς ὥρας γενικὴ ἀνανέωσις τοῦ διαφθαρέντος ἀέρος, ἀνοιγομένων πασῶν τῶν θυρῶν καὶ θυρίδων, καὶ ἀπομακρυνομένων τῶν παίδων εἰς ἕτερον καθαρὸν τόπον, ἀλλὰ μακρὰν τῶν ἀνεμωδῶν ῥευμάτων.

Εἰς τὴν καθαριότητα τοῦ εἰσπνευστέου ἀέρος συντελεῖ μεγάλως οὐ μόνον ἡ συχνὴ κάθαρσις καὶ πλύσις τῶν τοῦ σχολείου δωματίων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ νὰ προσέρχωνται εἰς τὸ σχολεῖον οἱ παῖδες ῥυπαρῶς ἐνδεδυμένοι, ἢ νὰ προσκομίζωσιν ἀντικείμενα μολύνοντα τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα, ἢ νὰ ῥυπαίνωσι καθ' οἱονδήποτε τρόπον τὰ ἐν τῷ σχολείῳ πράγματα.

Ἐνταῦθα ἁρμόζει νὰ ὑπομνήσωμεν εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν τήρησιν ἑνὸς τῶν σπουδαιοτάτων αὐτοῦ καθηκόντων. Εἶναι δὲ τοῦτο ἀπαγορεύῃ πᾶν πρᾶγμα, στενοχωροῦν τὸν τοῦ στήθους θώρακα τοῦ μαθητοῦ καὶ κωλύον τοὺς πνεύμονας τοῦ ν' ἀναπνέωσιν ἐπαρκοῦντα ἀέρα. Τοιαῦτα εἶναι οὐ μόνον τὰ στενὰ περιστήθια, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ πολὺ κύπτειν, τὸ βραδέως ἀναπνέειν, καὶ τὸ ἐπὶ πολὺν χρόνον τρανὰ ἀναγινώσκειν, ἢ λαλεῖν καὶ ᾄδειν ἰσχυρῶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

§ 87. Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως.

Ὁ σωματικὸς τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμὸς παριστᾷ δύο εἴδη κινήσεων, ἤτοι *ἐνεργητικὰς καὶ παθητικάς*· καὶ *ἐνεργητικαὶ* μὲν κινήσεις λέγονται αἱ ἐκτελούμεναι καὶ ἐνεργούμεναι ὑπ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ὀργανισμοῦ, *παθητικαὶ* δέ, αἱ ἐνεργούμεναι δι' ἐξωτερικῶν δυνάμεων. Τῶν ἐνεργητικῶν κινήσεων αἱ μὲν εἶναι *ἑκούσιοι*, αἱ δὲ *ἀκούσιοι*. Καὶ ἑκούσιοι μὲν λέγονται ἐκεῖναι αἱ ἐνεργητικαὶ κινήσεις, αἵτινες ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἐν τῇ βουλήσει τοῦ ἀνθρώπου (π. χ. τὸ βάδισμα)· ἀκούσιοι δὲ λέγονται ἐκεῖναι, αἵτινες ἔχουσι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἐκτὸς τῆς βουλήσεως, πολλάκις δὲ καὶ ἐναντίον αὐτῆς (π. χ. ἡ ἀναπνοή, ὁ παλμὸς τῆς καρδίας κτλ.). Πασῶν τῶν κινήσεων τούτων σπουδαιόταται ἐν τῇ τῶν παίδων ἀγωγῇ εἶναι αἱ ἑκούσιοι κινήσεις αἱ ἐκ τῆς βουλήσεως αὐτῶν ἀπορρέουσαι. Τούτων ὅμως προηγοῦνται κατ' ἀνάγκην αἱ παθητικαί.

§ 88. Περὶ τῶν παθητικῶν κινήσεων.

Αἱ παθητικαὶ κινήσεις ἐπὶ τοσοῦτον μόνον χρόνον εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ χρήσιμοι, ἐφ' ὅσον ὁ παῖς στερεῖται ἰδίων δυνάμεων πρὸς ἐκτέλεσιν σκοπίμων τινῶν καὶ ὠφελίμων ἐνεργητικῶν κινήσεων. Ἅπασα ἡ τοῦ θηλαστικοῦ ἐπιμέλεια (οἷον ἡ θρέψις, ἡ λοῦσις, ἡ περιβολὴ κτλ.) ἀπαιτεῖ κινήσεις τινὰς τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἔξωθεν ἐνεργουμένας· ἰδίως ὅμως ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ ἀναπνεύσῃ ὁ παῖς καθαρὸν ἀέρα καὶ κατοπτεύσῃ τερπνὰ ἀντικείμενα δὲν δύναται νὰ ἐκπληρωθῇ ἄνευ ἐξωτερικῆς χειραγωγήσεως καὶ μεταφορᾶς. Μεταξὺ ὅμως τῶν παθητικῶν κινήσεων ὑπάρχουσι καί τινες περιτταί, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβεῖς· τοιαῦται εἶναι ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ κινήσεις, ἃς συνήθως μεταχειρίζονται οἱ γονεῖς ἢ αἱ τροφοὶ πρὸς διασκέδασιν ἢ κατακοίμησιν τοῦ παιδὸς (οἷον τὸ πάλλειν αὐτόν, τὸ λικνίζειν κτλ.). Ἄσκοποι καὶ ἰδίως ὀξεῖαι ἐξωτερικαὶ κινήσεις, ἀφαιροῦσαι τὴν ὠφελοῦσαν τὸν παῖδα ἡσυχίαν, διασαλεύουσι καὶ ἀμβλύνουσι τὸν ἐγκέφαλον αὐτοῦ, διαταράττουσι τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ βλάπτουσι τὸν φυτικὸν αὐτοῦ βίον. Πρὸς κανονικὴν δὲ τοῦ παιδικοῦ σώματος μόρφωσιν καλὸν εἶναι ὅπως ὁ παῖς ἀλλάσσῃ συχνὰ σωματικὴν θέσιν· διὸ καὶ κομιζόμενος ὑπὸ ἑτέρου προσώπου πρέπει νὰ βαστάζηται οὐχὶ πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἑνὸς βραχίονος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου πρὸς ἀποφυγὴν πάσης κυρτώσεως καὶ παντὸς στραβισμοῦ.

§ 89. Περὶ ἑκουσίων κινήσεων.

Αἱ ἑκούσιοι κινήσεις, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, μεγάλως ἀποσχολοῦσι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς. Δι' αὐτῶν αὐξανομένη ἡ ποσότης τοῦ εἰσπνεομένου ὀξυγόνου διευκολύνει τὴν ἀπόκρισιν τῶν ἀχρήστων τοῦ σώματος οὐσιῶν καὶ προκαλεῖ διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς πείνης καὶ δίψης

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν ἀνάγκην νέας τροφῆς· ὡσαύτως διὰ τῶν ἑκουσίων κινήσεων ἐνδυναμοῦται καὶ ἅπαν μὲν τὸ σῶμα, ἰδίως τὰ νεῦρα, οἱ μυῶνες καὶ τὰ ὀστᾶ. Τὰς ἑκουσίους τέλος κινήσεις παρακολουθεῖ ἥσυχος καὶ ἀτάραχος ὕπνος, οὗτινος τὰ ἐπακολουθήματα εἶναι εὐεργετικώτατα εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν.

Ὅπως δυνηθῶσιν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τοῦ παιδὸς ν' ἀναπτυχθῶσι κανονικῶς καὶ ὅπως δυνηθῇ ὁ παῖς νὰ καθυποτάξῃ αὐτὰς κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἑαυτου θέλησιν, πρέπει εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ν' ἀφίνηται ἐλεύθερος ὅπως ἐκτελῇ ὅσας δύναται κινήσεις, οἷον νὰ στρέφῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, νὰ κινῇ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας κτλ. Πᾶσα λοιπὸν σπαργάνωσις καὶ σφιγκτὴ περιτύλιξις τοῦ παιδικοῦ σώματος καὶ ἰδίως τῆς κεφαλῆς, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, εἶναι ἀποφευκτέα.

Μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν κινητῶν δυνάμεων τοῦ παιδὸς συναναπτύσσεται καὶ συναυξάνει καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν δυνάμεων τούτων. Τὰ πρῶτα κινητικὰ μαθήματα τοῦ παιδὸς ἀναφέρονται εἰς τὸ *καθέζεσθαι, ἵστασθαι* καὶ *περιπατεῖν*. Ὁ παῖς συνήθως δύναται νὰ *κάθηται* μὲν κατὰ τὸν 5ον μῆνα τῆς ζωῆς αὐτοῦ, νὰ *ἵσταται* δὲ καὶ νὰ *βηματίζῃ* μετὰ ἓν ἔτος. Ἡ ἐπίσπευσις τῶν ἰδιοτήτων τούτων πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ μνημονευθέντος χρόνου συνεπάγεται κυρτώσεις εἰς τὸ σύστημα τῶν ὀστῶν καὶ προξενεῖ σπουδαίας βλάβας εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα.

Ὁ παῖς, ἅμα κτησάμενος τὰς ἀναγκαίας σωματικὰς δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἑκουσίων κινήσεων, πρέπει εὐθὺς νὰ ἐγκαταλείπηται εἰς τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις, μηδόλως ὑποστηριζόμενος διὰ μέσων τεχνικῶν, ἀλλὰ μόνον προφυλαττόμενος ἀπὸ ἐνδεχομένης τινὸς βλάβης. Ὡσαύτως, εὐθὺς ὡς κτήσηται ὁ παῖς τὸ ἐπὶ τοῦ σώματας αὐτοῦ κράτος, μανθανέτω νὰ τρέφῃ, νὰ ἐνδύῃ, νὰ πλύνῃ κτλ. αὐτὸς ἑαυτόν. Τοιαῦται ἀσκήσεις οὐ μόνον προάγουσι τὴν ὑγίειαν, τὴν ἐπιδεξιότητα καὶ αὐτενέργειαν τοῦ παιδός, ἀλλὰ καὶ ἀποκωλύουσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νωθρότητος, τῆς ἀκοσμίας καὶ φιλαρχίας αὐτοῦ.

§ 90. Περὶ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων καθόλου καὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν εἰδῶν.

Σωματικαὶ ἀσκήσεις καλοῦνται ἅπασαι αἱ τοῦ σώματος κινήσεις,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αἵτινες συντελοῦσι μὲν εἰς ἐπίρρωσιν καὶ ῥύθμισιν τῶν διαφόρων αὐτοῦ μελῶν, προάγουσι δὲ μεγάλως τὴν ὑγίειαν. Τοιαῦται κινήσεις εἶναι αἱ παιδιαὶ, οἱ περίπατοι, ὁ χορὸς, ἡ κολύμβησις και τὰ τοιαῦτα.

Ἐκ τῶν κινήσεων τούτων, ἡ ὄ ρ χ η σ ι ς, ἢ ὁ κοινῶς καλούμενς χ ο ρ ό ς, ἀπαιτεῖ μεγάλην προσοχὴν πρὸς ἀποφυγὴν σπουδαίων κινδύνων σωματικῶν τε καὶ ἠθικῶν. Οὗτος, σκοπὸν ἔχων νὰ ἐνισχύσῃ τὸ σῶμα, νὰ καταστήσῃ εὔκαμπτα τὰ μέλη αὐτοῦ καὶ νὰ ῥυθμίσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς εὐρυθμίας τῶν τε σωματικῶν κινήσεων καὶ τῶν μελῶν τῆς μουσικῆς (1), δύναται νὰ βλάψῃ τὸν χορευτὴν σωματικῶς μέν, ὅταν γίνηται μετ' ἐντάσεως καὶ ἐν τόποις στενοῖς καὶ μεμολυσμένον ἔχουσιν ἀέρα· ἠθικῶς δέ, ὅταν δὲν φέρῃ τὸν τύπον τῆς ἁπλότητος, τῆς εὐσχημοσύνης καὶ σεμνοπρεπείας, οἷον φέρουσιν οἱ ἐθνικοὶ ἡμῶν χοροί, οἵτινες εἶναι λείψανα σεβαστὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀρχήσεων. Καὶ ἡ *κολύμβησις* δέ, ἡ συντελοῦσα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ σώματος καὶ εὐκολίαν τῶν λειτουργιῶν τῶν τούτου μελῶν, δύναται νὰ ἐπιφέρῃ σπουδαίας σωματικὰς βλάβας εἰς τον κολυμβητήν, ὅταν οὗτος εἰσέρχηται εἰς τὸ ὕδωρ ἔχων τὸν στόμαχον πεπληρωμένον, ἢ ἔχων τὸ σῶμα κεκμηκὸς καὶ περιρρεόμενον ὑπὸ τοῦ ἱδρῶτος. Τοιαύτη κολύμβησις ἀποκωλύει τὴν πεπτικὴν ἐνέργειαν, διακόπτει τὴν ἄδηλον διαπνοὴν καὶ ἐπιφέρει συνήθως εἰς τὸν κολυμβῶντα ἀποπληξίαν διὰ τῆς εἰς τὴν κεφαλὴν συμφορήσεως τοῦ αἵματος. Πασῶν δὲ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων σπουδαιότεραι καὶ ὠφελιμώτεραι εἶναι αἱ *γυμναστικαὶ* λεγόμεναι ἀσκήσεις, αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ σπουδαιότατον μέσον τῆς ἐν τῷ σχολείῳ σωματικῆς τῶν μαθητῶν ἐπιμελείας.

(1 Τὴν τῆς ὀρχηστικῆς ὠφέλειαν χαριέστατα περιγράφει ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ περὶ ὀρχήσεως αὐτοῦ διαλόγῳ (κεφ. 71 καὶ 72) λέγων· »Τὴν μὲν οὖν γε σύν»τονον κίνησιν τῆς ὀρχηστικῆς καὶ στροφὰς αὐτῆς καὶ περιαγωγὰς καὶ πηδήμα»τα καὶ ὑπτιασμοὺς τοῖς μὲν ἄλλοις *τερπνὰ* εἶναι συμβέβηκεν ὁρῶσι, τοῖς δὲ »ἐνεργοῦσιν αὐτοῖς *ὑγιεινότατα*. Γυμνασίων γὰρ τὸ κάλλιστόν τε ἅμα καὶ εὐρυθ»μότατον τοῦτο φαίην ἂν ἔγωγε εἶναι, μαλάττον μὲν τὸ σῶμα καὶ κάμπτον »καὶ κουφίζον καὶ εὐχερὲς εἶναι πρὸς μεταβολὴν διδάσκον, ἰσχύν τε οὐ μικρὰν »περιποιοῦν τοῖς σώμασι. Πῶς οὖν οὐ παναρμόνιόν τι χρῆμα ἡ ὄρχησις θίγου»σα μὲν τὴν ψυχήν, ἀσκοῦσα δὲ καὶ τὸ σῶμα, τέρπουσα δὲ τοὺς ὁρῶντας, δι»δάσκουσα δὲ πολλὰ τῶν πάλαι ὑπ' αὐλοῖς καὶ κυμβάλοις καὶ μελῶν εὐρυθμίᾳ »καὶ κηλήσει διά τε ὀφθαλμῶν καὶ ἀκοῆς;»

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§. 91. Περὶ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ γυμναστικῶν ἀσκήσεων.

Αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κανονικαὶ τοῦ σώματος κινήσεις, συντελοῦσι καλλίτερον πάσης ἄλλης σωματικῆς κινήσεως πρὸς ἐπίρρωσιν καὶ ῥύθμισιν τοῦ σώματος. Ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ πάντοτε μὲν μάλιστα δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῷ σχολείῳ σπουδῆς τῶν μαθητῶν. Τὸ τρυφερὸν σῶμα τῶν ἐν τῷ σχολείῳ σπουδαζόντων μαθητῶν ἕνεκα τῆς ἐπὶ τοῦ βάθρου ἀκινησίας αὐτοῦ καὶ ἕνεκα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας οὐ μόνον χαλαροῦται καὶ ἐξασθενεῖ, ἀλλὰ διατρέχει καὶ τὸν κίνδυνον τῆς διαστροφῆς. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τῆς φοβερᾶς ταύτης βλάβης δὲν ἀρκοῦσιν οὔτε αἱ παιδιαὶ αἱ γινόμεναι κατὰ τὰ μεσολαβοῦντα μεταξὺ τῶν μαθημάτων διαλείμματα, οὔτε αἱ ἐν τῷ μέσῳ τῆς διδασκαλίας γινόμεναι ἐπί τινα λεπτὰ τῆς ὥρας ὀρθώσεις καὶ καθίσεις τοῦ σώματος, αἱ τάσεις καὶ κάμψεις τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, αἱ στροφαὶ τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἀλλὰ προσαπαιτοῦνται καὶ τακτικαὶ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, γινόμεναι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ ἡμίσειαν τοὐλάχιστον ὥραν.

Διὰ τὴν γυμναστικὴν ἄσκησιν τῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου παίδων καὶ ἰδίως τῶν θηλέων, δὲν ἀπαιτοῦνται βαρέα μηχανήματα ἢ σύντονοι κινήσεις. Ἐλαφραί τινες καὶ κανονικαὶ τοῦ σώματος κινήσεις, προάγουσαι τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου μυϊκοῦ συστήματος, ἀρκοῦσι πρὸς τὸν ὑπὸ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Καθόλου δὲ ἀπαγορευτέα πᾶσα γυμναστικὴ κίνησις, παραβλάπτουσα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἢ παρακωλύουσα τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος ἢ προσκρούουσα εἰς τὴν εὐσχημοσύνην καὶ τὸ ἦθος τῶν μαθητευομένων. Αἱ ἐν τῷ σχολείῳ τελούμεναι γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, ἐνισχύουσαι τὸ σῶμα, χρησιμεύουσιν ὡς ἀντίρροπον καὶ ἀντιφάρμακον κατὰ τῆς καταπονήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πνευματικῆς ἐργασίας.

Ἡ ἐκ τῶν γυμναστικῶν ἢ καθόλου ἐκ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ὠφέλεια δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πνεῦμα, διότι ὅταν τὸ σῶμα ἐνισχύηται, ἐπιρρώνυται συγχρόνως καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ στενώτατα συνδεδεμένον πνεῦμα, προσκτώμενον νέαν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 92. Περὶ τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς διαρκείας τῶν κινήσεων.

Ὁποιαδήποτε κίνησις καὶ ἂν ἐπιτραπῇ εἰς τὸν παῖδα οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. Αἱ πρῶται κινήσεις πρέπει νὰ μὴ διαρκῶσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀλλὰ νὰ ἐκτελῶνται μετὰ φειδοῦς καὶ μάλιστα ὑπὸ παίδων ἐχόντων ἀσθενῆ ὀργανισμόν. Οὐδεμία δὲ κίνησις πρέπει νὰ ἦναι τοσοῦτον ἰσχυρά, ἢ νὰ διαρκῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ὥστε νὰ προκαλῇ στενοχωρίαν ἐν τῇ ἀναπνοῇ, σφοδροὺς τῆς καρδίας παλμούς, ὑπερβολικὴν τοῦ προσώπου ἐρυθρίασιν, πολὺν ἱδρῶτα, κεφαλαλγίαν καὶ τὰ παρόμοια τῆς ὑπερβολικῆς ἐντάσεως συμπτώματα. Τὰ εἴδη τῶν διαφόρων τοῦ σώματος κινήσεων πρέπει ἔνθεν μὲν νὰ συμβαδίζωσι μετὰ τῆς ἡλικίας, χωροῦντα ἀπὸ τῶν εὐκολωτέρων εἰς τὰ ἐπιπονώτερα· ἔνθεν δὲ νὰ ἀλλάσσωσι συνεχῶς πρὸς σύμμετρον καὶ κανονικὴν ἄσκησιν ἁπάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν. Μικρὸν πρὸ τοῦ φαγητοῦ πρέπει νὰ παύηται πᾶσα σύντονος κίνησις πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ἐξεγηγερμένου ὀργανισμοῦ, οὐδὲ πρέπει νὰ ἄρχηται εὐθὺς μετὰ τὸ φαγητὸν πρὸ τῆς τακτοποιήσεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς πέψεως. Ἀσφαλέστατον σημεῖον τῆς καταπαύσεως οἱασδήποτε κινήσεως, τουτέστι τῆς ἀναπαύσεως, εἶναι ἡ κόπωσις.

§ 93. Περὶ ἀναπαύσεως.

Ἀνάπαυσις ἐν τῷ σωματικῷ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμῷ λέγεται οὐχὶ ἡ παῦσις τῆς ζωικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀπραξία ἢ πάντων ἢ τινῶν μόνον ἐξ ἐκείνων τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος συνάπτεται μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Κατὰ ταῦτα διακρίνονται δύο εἴδη ἀναπαύσεων, τουτέστι *μερικὴ* καὶ *γενική*, (ἥτις καὶ ὕπνος καλεῖται). Ἡ ἀνάπαυσις σκοπὸν ἔχει τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δυνάμεων τοῦ σώματος. Ὅταν ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπαύηται ἐξωτερικῶς, τότε αἱ φυτικαὶ αὐτοῦ λειτουργίαι (ἤτοι ἡ τῆς πέψεως, ἀναπνοῆς καὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος) ἀναπτύσσουσιν ἐσωτερικῶς μεγίστην ἐνέργειαν, συντελοῦσαν θαυμασίως εἰς διάπλασιν τοῦ σώματος καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ σωματικοῦ βίου. Τῆς ἀναπαύ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σεως ἔχει χρείαν καὶ παντὸς μὲν ἀνθρώπου ἰδίως ὅμως ὁ τοῦ νεογεννήτου ὀργανισμός, ὁ εὑρισκόμενος εἰςέτι ἐν τῇ αὐτοῦ διαπλάσει καὶ ἀναπτύξει. Ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ μεγάλη ἀνάγκη τῆς ἀπομακρύνσεως παντὸς πράγματος, δυναμένου νὰ διαταράξῃ ὁπωσδήποτε τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ παιδικοῦ ὀργανισμοῦ.

Εἰς τὴν *μερικὴν* ἀνάπαυσιν ὑπάγεται καὶ ἡ ἐπὶ τῶν *βάθρων* τοῦ σχολείου ἐργασία τῶν *μαθητῶν*, καθ' ἣν ἀναπαύεται ὅλον τὸ σῶμα τοῦ παιδὸς πλὴν τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς, ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ τῆς ἀφῆς. Ὅπως γίνηται ὅμως ἡ ἐπὶ τῶν βάθρων ἐργασία ἀναπαυτικῶς καὶ ἄνευ βλάβης τινὸς τοῦ σώματος, πρέπει τὰ βάθρα νὰ ἦναι καταλλήλως κατεσκευασμένα, ὡς δηλοῦται ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ.

§ 94. Περὶ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ βάθρων.

Τὰ ἐν τῷ σχολείῳ βάθρα, ἐφ' ὧν ἐργάζεται ὁ παῖς, πρέπει νὰ ἦναι οὕτω πως κατεσκευασμένα, ὥστε νὰ παρέχωσιν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκολίαν νὰ κρατῇ ὄρθιον τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἤτοι νὰ κρατῇ ἐν ἰσορροπίᾳ τὰ ἄνω μέρη τοῦ σώματος σχεδὸν διὰ μόνου τοῦ ἑαυτῶν βάρους καὶ ἄνευ ἐντάσεως τῶν μυώνων ἢ στενοχωρίας τινός. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα ἥ τε τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν καθέκαστα κατασκευὴ κανονίζηται συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Τὰ βάθρα περιλαμβάνουσι τὰ ἑξῆς μέρη· τὸ *ἀναλογεῖον* (ἐφ' οὗ τίθενται τὰ βιβλία κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναγνώσεως, ἢ γίνεται ἡ γραφή), τὸ *κάθισμα*, τὸ *ὑποπόδιον*, τὴν κάτωθεν *βιβλιοδόχον σανίδα* καὶ τὸ *ἀνακλιντήριον* (ἐφ' οὗ ἐπερείδεται ὄπισθεν τὸ σῶμα τοῦ παιδός). Διὰ τοὺς παῖδας, τοὺς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς σχολικῆς αὐτῶν φοιτήσεως διανύοντας, θεωροῦσι συνήθως ἐκεῖνα τὰ βάθρα κατάλληλα, ἅτινα πληροῦσι τοὺς ἑξῆς ὅρους. α') Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ βάθρου πρέπει νὰ ἦναι 0, 75 τοῦ μέτρου· β') Τὸ *ἀναλογεῖον* πρέπει νὰ ἔχῃ πλάτος 0,35 — 40 τοῦ μέτρου μετ' ἐμπροσθίου κλίσεως, χωρούσης ἀπὸ 0,01—6 τοῦ μέτρου· γ') Τὸ *κάθισμα* πρέπει νὰ ἔχῃ πλάτος 0,18 — 0,22 τοῦ μέτρου, ἀφιστάμενον καθέτως μὲν (ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἐντὸς καὶ ἄνω ἄκρου τοῦ ἀναλογείου) κατὰ 0, 25—27 τοῦ μέτρου, ὁριζοντίως δὲ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ήτοι από των κάτω και παραλλήλων μερών του αναλογείου) κατά 0,03 — 5 του μέτρου· δ') Τὸ *ὑποπόδιον* πρέπει νὰ ἀφίσταται τοῦ καθίσματος 0,37—40 τοῦ μέτρου· ε') Ἡ *βιβλιοδόχος* σανίς, ἡ ὑπὸ τὸ ἀναλογεῖον ὁριζοντείως τεθειμένη, πρέπει νὰ ἔχῃ κοιλότητα ὕψους ἐν 0, 10—12 τοῦ μέτρου, πλάτους δὲ μικροτέρου κατά τι τοῦ πλάτους τοῦ ἀναλογείου, ὅπως μὴ προσκρούῃ τὴ γόνυ τοῦ καθημένου μαθητοῦ· ς') Τὸ ὄπισθεν *ἀνακλιντήριον* τὸ χρησιμεῦον οὐ μόνον πρὸς ὑπέρεισιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς στερέωσιν τοῦ καθίσματος πρέπει νὰ κεῖται οὐχὶ πολὺ πρὸς τὰ ἄνω, ἀλλ' ὀλίγον τι κατωτέρω, παρέχον οὕτω εἰς τὸν κεκμηκότα παῖδα τὴν εὐκολίαν νὰ στρέφῃ ὄπισθεν τοὺς βραχίονας αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐπαναπαύηται ἡ σπονδυλικὴ αὐτοῦ στήλη. Τῶν βάθρων σκοπιμώτερα καὶ εὐχρηστότερα θεωροῦνται τὰ δίεδρα, ἐν οἷς ἀνὰ δύο ἄτομα δύνανται νὰ παρακάθηνται.

§ 95. Περὶ ὕπνου

Ὕπνος εἶναι γενικὴ καὶ συνεχὴς ἀνάπαυσις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Οὗτος συντελεῖ θαυμασίως οὐ μόνον εἰς διάθρεψιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ἡ εὐεργετικὴ αὐτοῦ ἰδιότης ἐμφαίνεται εν τῇ καταστάσει τοῦ ὀργανισμοῦ καθόλου καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἐγκεφάλου· διότι διὰ τοῦ ὕπνου ἡ μὲν διάνοια τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται καθαρωτέρα, ἡ δὲ θέλησις αὐτοῦ ἐνισχύεται, αἱ δὲ μελαγχολικαὶ αὐτοῦ διαθέσεις ἀποσοβοῦνται, ἀντικαθιστάμεναι διὰ τῆς εὐθυμίας. Τοῦ ὕπνου μείζονα χρείαν ἔχει ὁ ἔτι ἀνανάπτυκτος ὀργανισμός· τούτου ἕνεκα παρατηροῦμεν ὅτι ὅσῳ νεώτερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τοσούτῳ πλείονα χρόνον ἐπιθυμεῖ νὰ κοιμᾶται. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ὑγιὴς ὤν, κοιμᾶται καθ' ἑκάστην 20—16 ὡρῶν· ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ τετάρτου ἔτους κοιμᾶται 12 ὥρας, ἀπὸ δὲ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου, 9 ὥρας.

Ὅπως ἀποβῇ ὁ ὕπνος ὠφέλιμος καὶ ἀναψυκτικὸς πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ κοιμᾶται ἐν δωματίῳ ἡσύχῳ, εὐρυχώρῳ καὶ ἔχοντι ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα καθαρὸν καὶ μετρίας θερμοκρασίας. Αἱ ὑπερπληρώσεις τοῦ στομάχου καὶ αἱ ὀξεῖαι τοῦ τε νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς ψυχῆς συγκινήσεις, αἱ προερχόμεναι ἐκ συντόνου πνευματικῆς ἐργασίας ἢ ἐξ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὐστηρῶν ποινῶν ἢ ἐκ διεγερτικῶν θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων, ἀπομακρύνουσι τὸν ὕπνον.

Κατὰ ταῦτα μεγάλης βλάβης πρόξενοι γίνονται οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐπιβαρύνοντες τοὺς μαθητὰς δι' ὑπερμέτρου κατ' οἶκο πνευματικῆς ἐργασίας, στεροῦσιν αὐτοὺς τῆς εὐεργετικῆς τοῦ ὕπνο ἐνεργείας.

Τὰ παιδία, καὶ ἰδίως τὰ λίαν ζωηρά, ὑπνώττοντα πρέπει εὐθὺ νὰ κοιμῶνται, διότι ἐμμένοντα ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ καθίστανται λία εὐερέθιστα καὶ ἀνιαρά. Ὅσα δὲ παιδία διὰ τοῦ ἀκανονίστου παλμο τῆς καρδίας, διὰ τῆς ἀτάκτου ἀναπνοῆς, διὰ τῆς ἐφιδρώσεως, δι τῆς μεταβολῆς τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου, διὰ τῶν σπασμωδικῶν κινήσεων, ἢ διὰ τῶν κραυγῶν καὶ θρήνων, δεικνύουσιν ὅτι βασανίζονται ὑπ' ὀνείρων δυσαρέστων, πρέπει ν' ἀφυπνίζωνται ἡσύχω καὶ μετά τινα διασκέδασιν αὐτῶν πάλιν νὰ κατακοιμίζωνται. Πρὸ ἀποφυγὴν δὲ τῶν ὀνειρωτικῶν διαταράξεων, τοῦ ἐφιάλτου καὶ τῆ πιέσεως τῆς καρδίας, καλὸν εἶναι νὰ ἐθίζωνται ἐνωρὶς τὰ παιδία εἰ τὸ νὰ κατακλίνωνται οὐχὶ ὕπτια οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἀλλ' ἐπὶ τῆς δεξιᾶς. Τὰ δὲ ὑποκείμενα εἰς τὴν ὑπνοβασίαν πρέπει ν μὴ ἀφυπνίζωνται ἀποτόμως, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς. Ἀντιφάρμακο δὲ κατ' αὐτῆς θεωρεῖται ὁ περίπατος, ἡ γυμναστική, ἡ ψυχρολουσία καὶ ἄλλα, ὅσα τὸ νευρικὸν σύστημα ἐνισχύουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΗΡΙΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ

§ 96. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καθόλου.

Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἤτοι τὸ τῆς ἁφῆς, τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὁράσεως, εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ ὁ ὑλικὸς κόσμος ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ πνευματικοῦ, ἢ δι' οὗ ἡ ψυχὴ λαμβάνει γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἐκ τῆς καλῆς καταστάσεως τῶν ὀργάνων τούτων ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἡ πλήρωσις τῶν σωματικῶν ἡμῶν χρειῶν,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ἀνάπτυξις. Πάντων δὲ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τὸ τῆς ἀκοῆς καὶ μάλιστα τὸ τῆς ὁράσεως, ὡς ὑπερέχοντα κατά τε τὴν λεπτοτέραν φύσιν καὶ τὴν πνευματικωτέραν ἐνέργειαν, χρῄζουσι μείζονος ἐπιμελείας (§ 28).

Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων εἶναι ἡ ἀσφαλής, ἡ ταχεῖα καὶ ὀξεῖα αὐτῶν ἐνέργεια· ὁ δὲ τρόπος τῆς τούτων ἐπιμελείας συνίσταται ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς χρήσεως τῶν ταῦτα ὠφελούντων καὶ τὴν τούτων ἐνέργειαν προαγόντων (*θετικὸς τρόπος*)· ἔνθεν δὲ ἐκ τῆς ἀποφυγῆς τῶν ταῦτα καὶ τὴν τούτων ἐνέργειαν παραβλαπτόντων ἀντικειμένων (*ἀρνητικὸς τρόπος*).

§ 97. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἰδίᾳ.

α') *Ἀφή*. Τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς, ὅπερ, κείμενον ἰδίως ἐν τοῖς ἄκροις τῶν δακτύλων, ὠχυρώθη δι' ὀνύχων, **παραβλάπτεται** μὲν διὰ τῆς βαθείας τούτων ἀποτομῆς καὶ διὰ τῆς συχνῆς κρούσεως τῶν δακτύλων ἐπὶ σκληρῶν καὶ τραχέων ἀντικειμένων· *ἀσκεῖται* δὲ διὰ τῆς ψηλαφήσεως διαφόρων ἀντικειμένων, ἤτοι ὁτὲ μὲν κούφων, ὁτὲ δὲ βαρέων· ὁτὲ μαλακῶν, ὁτὲ σκληρῶν· ὁτὲ στρογγύλων, ὁτὲ γωνιωδῶν· ὁτὲ λείων, ὁτὲ τραχέων κτλ. Ὀξύνεται δὲ ἔτι μᾶλλον τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς ὅταν ἐν καιρῷ σκότους, ἢ ὅταν ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους πειρώμεθα μόνον δι' αὐτοῦ νὰ διακρίνωμεν τὰ διάφορα ἀντικείμενα. Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀφῆς, καλῶς ἀσκηθέν, δύναται ἐν μέρει ν' ἀντικαταστήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ὅρασιν, ὡς τοῦτο παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς τυφλοῖς, παρ' οἷς ἡ ἀφὴ χρησιμεύει ὡς ὄργανον οὐ μόνον διακρίσεως τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ ἐκπαιδεύσεως.

β') *Γεῦσις*. Τὸ ὄργανον τῆς *γεύσεως*, δι' οὗ λαμβάνομεν γνῶσιν τῶν *χυμῶν* τῶν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ διακρίνομεν τὰς ὑγιεινὰς τροφὰς ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, **παραβλάπτεται** μὲν διὰ τῆς ἀκαθαρσίας τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος καὶ διὰ τῆς γεύσεως οὐσιῶν λίαν θερμῶν ἢ ψυχρῶν, ἢ ἐχουσῶν λίαν ὀξεῖς, ἐρεθιστικοὺς καὶ τὴν πολυφαγίαν προκαλοῦντας χυμούς· **προφυλάσσεται** δὲ καὶ *ἀσκεῖται* διὰ τῆς καθαριότητος τοῦ στόματος καὶ διὰ τῆς γεύσεως ποικίλων μὲν οὐσιῶν, μετρίους δ' ἐχόντων χυμούς· *ὀξύνεται* δ' ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀσκήσεως εἰς τὸ διακρίνειν τὰς διαφόρους γευστικὰς οὐσίας διὰ μόν[ης] τῆς γεύσεως, ἄνευ τῆς βοηθείας ἑτέρας αἰσθήσεως.

γ΄) *Ὄσφρησις*. Τὸ ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως, δι' οὗ λαμβάνομ[εν] γνῶσιν τῶν ὀσμῶν τῶν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ δι' οὗ ὁδηγεῖται [ἡ] γεῦσις καὶ προφυλάσσεται ἡ ἀναπνοή, *παραβλάπτεται* μὲν διὰ τ[ῆς] ἀκαθαρσίας τῆς ῥινός, διὰ τῆς ἐνοχλήσεως τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἐπ[ι]φανείας καὶ διὰ τῆς ὀσφρήσεως δυσωδῶν ἢ λίαν ὀσμηρῶν οὐσιῶ[ν]· ἀσκεῖται δὲ διὰ τῆς ὀσφρήσεως διαφόρων ἀντικειμένων, παραγόντω[ν] καθαρὰς καὶ μετρίας ὀσμάς· *ὀξύνεται* δ' ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἀσκή[σε]σεως εἰς τὸ διακρίνειν διὰ μόνης τῆς ὀσφρήσεως, ἤτοι ἄνευ τῆς βοη[θ]θείας ἑτέρας αἰσθήσεως, τὴν φύσιν καὶ τὴν ποιότητα τῶν διαφόρω[ν] ἀντικειμένων, οἷον χόρτων, ἀνθέων κτλ. Τὸ ὀσφρητικὸν ὄργανον, κα-λῶς ὀξυνθέν, δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ ἐν μέρει τὸ ὀπτικόν.

δ΄) *Ἀκοή* Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς, δι' οὗ αἰσθανόμεθα τοὺ[ς] ἐκ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων παραγομένους ἤχους καὶ λαμβάνομε[ν] γνῶσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων τῶν ἄλλων ἀνθρώπω[ν], συντελεῖ μεγάλως εἴς τε τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν ἡμῶν βίον. Καὶ τὰ μὲν *βλάπτοντα* τὴν ἀκοὴν εἶναι ἡ ἀκαθαρσία τοῦ ἀκουστι-κοῦ πόρου, ἡ διαμονὴ ἐν τόποις ὑγροῖς, ἡ διὰ ψυχροῦ ὕδατος κατά-βρεξις καθίδρωτος κεφαλῆς, ἡ αἰφνιδία μεταβολὴ τῆς τοῦ καιροῦ θερ-μοκρασίας, τὰ κατὰ πρόσωπον κολαφίσματα, καὶ ἰδίως οἱ λίαν ἐντε-ταμένοι καὶ ὀξύτατοι ἦχοι· τὰ δὲ *ἀσκοῦντα* καὶ *ὀξύνοντα* τὴν ἀκοὴ[ν] εἶναι ἡ ἐκ διαφόρων ἀποστάσεων καὶ ἰδίως μακρόθεν ἀκρόασις δια-φόρων ἤχων, προερχομένων εἴτε ἐκ φυσικῶν εἴτε ἐκ τεχνικῶν ὀργά-νων· ἔτι δὲ καὶ ἡ ἔντασις τοῦ ὠτὸς πρὸς διάκρισιν τῶν ἰδιαιτέρω[ν] ἤχων τῶν συγχρόνως ἠχούντων ἀντικειμένων. Καλῶς ἀσκηθὲν τὸ ὄρ-γανον τῆς ἀκοῆς δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ ἐν μέρει τὴν ὅρασιν, ὡ[ς] τοῦτο παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς τυφλοῖς.

ε΄) *Ὅρασις*. Τὸ ὄργανον τῆς ὁράσεως, δι' οὗ αἰσθανόμεθα τὸ φῶ[ς] καὶ βλέπομεν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ὑπερτε-ρεῖ πάντων τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων κατὰ τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ εἴς τε τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν βίον. Καὶ τὰ μὲν *βλάπτοντα* τὴν ὅρασιν εἶναι αἱ κατὰ τοῦ προσώπου προσβολαί, ἡ ἐπενέργεια τοῦ καπνοῦ καὶ τῆς κόνεως, ἡ χρῆσις πνευματωδῶν ποτῶν, αἱ ὀξεῖαι διεγέρσεις τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἡ ἀνατένισις τῶν ὀφθαλμῶν πρὸ[ς]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὸν ἥλιον, ἡ μεταφορὰ αὐτῶν ἀπὸ λίαν φωτεινοῦ εἰς λίαν σκοτεινὸν μέρος καὶ τἀνάπαλιν, ἡ θέα στιλπνῶν ἀντικειμένων, ἡ ἀτενὴς πρόσβλεψις ἐπὶ ἀντικειμένων ὑπερβαλλόντως ἢ ἀμυδρῶς φωτιζομένων, ἡ πολυχρόνιος ἔντασις τῶν ὀφθαλμῶν ἐπί τινος ἀντικειμένου, ἡ πλαγία πρόσβλεψις, κ. τ. λ. τὰ δὲ ὠφελοῦντα τὴν ὅρασιν εἶναι ἡ καθαριότης τοῦ ἀέρος, ἡ διὰ ψυχροῦ ὕδατος συχνὴ πλύσις τοῦ προσώπου, ἡ θέα χλοερῶν καὶ καταφύτων τόπων, ἡ μετρία ἀνάγνωσις κτλ. τὰ δὲ ὀξύνοντα τὴν ὅρασιν εἶναι ἡ ἐκ διαφόρων ἀποστάσεων καὶ ἰδίως μακρόθεν θέα ἀντικειμένων, διαφερόντων οὐ μόνον κατὰ τὴν ποιότητα καὶ ποσότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν φωτισμόν· ἔτι δὲ ἡ προσοχὴ πρὸς ἀντίληψιν τῶν ταχέως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν διερχομένων ἀντικειμένων.

Καὶ ταῦτα μὲν καθόλου περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ὁράσεως, ἥτις εἶναι τὸ σπουδαιότερον πάντων τῶν αἰσθητηρίων· ὡς πρὸς δὲ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἐπιμέλειαν καλὸν θεωροῦμεν νὰ ἐπισυνάψωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ὀπτικῆς τοῦ μαθητοῦ ἐργασίας.

§ 98. Περὶ τοῦ ἐν τῷ σχολείῳ φωτισμοῦ καὶ τῆς τοῦ μαθητοῦ ὀπτικῆς ἐργασίας.

Τὸ φῶς εἶναι ἀναγκαιότατον διά τε τὴν ζωὴν καὶ ὑγίειαν οὐ μόνον τῶν ζώων, ἑπομένως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν φυτῶν. Τὸ φῶς φωτίζον, θερμαῖνον καὶ ἀπορροφῶν τὰ μιάσματα, συντελεῖ εἰς ζωογόνησιν πάντων τῶν ὀργανικῶν ὄντων. Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐ μόνον τὰ δωμάτια τοῦ οἴκου, ἐν οἷς διαιτᾶται, ἀλλὰ καὶ τὰ δωμάτια τοῦ σχολείου, ἐν οἷς κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διαμένει ὁ παῖς, πρέπει νὰ ἦναι φωτεινὰ καὶ νὰ θερμαίνωνται ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα τὸ σχολεῖον ἦναι ἱδρυμένον ἐν ἐλευθέρῳ καὶ ἀνοικτῷ τόπῳ οὕτως ὥστε τὸ τῆς ἡμέρας φῶς νὰ εἰσέρχηται εἰς αὐτὸ πανταχόθεν καὶ ἀκωλύτως. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἄμεσος πρόσπτωσις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως βλάπτει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν διδασκομένων παίδων, διὰ τοῦτο τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ μεσημβρίαν ἐστραμμένα ἀκροατήρια καὶ μελετητήρια εἶναι προτιμότερα. Ἵνα δὲ ὅσον οἷόν τε πλειότερον φῶς προσπίπτῃ εἰς τὰ διδακτήρια καὶ χρονιώτερον διαρκῇ, πρέπει τὰ παράθυρα νὰ ἦναι μεγάλα, καὶ παρὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν στέγην. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων δὲν πρέπει νὰ ἦναι διὰ βαθέων χρωμάτων κεχρωματισμένοι, ὅπως μὴ ἀπορροφᾶται τὸ φῶς, μηδὲ διὰ λίαν λευκῶν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μεγάλης τοῦ φωτὸς ἀνταναχλάσεως. Τὰ παραπετάσματα τῶν παραθύρων πρέπει νὰ συνίστανται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ὀθόνης φαιᾶς καὶ νὰ ἦναι οὕτω πως τοποθετημένα ὥστε νὰ σκεπάζωσιν ὁτὲ μὲν τὰ ἄνω, ὁτὲ δὲ τὰ κάτω μέρη τῶν παραθύρων κατὰ τὴν ἑκάστοτε παρουσιαζομένην ἀνάγκην. Ἐκ τῶν τεχνικῶν φωτισμῶν μᾶλλον ἀξιοσύστατος θεωρεῖται ὁ τοῦ ἀεριόφωτος καὶ ὁ τοῦ πετρελαίου. Κατάλληλος δὲ φωτιστικὴ δύναμις πρὸς φωτισμὸν τεσσάρων μαθητῶν θεωρεῖται ἐκείνη, ἣν ἔχουσι 11—12 συνήθη κηρία (σπερματσέτα) ἀνημμένα.

Ὁ κατάλληλος φωτισμὸς ἐξαρτᾶται οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς ποιότητος καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ φωτός, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς θέσεως, ἐξ ἧς τοῦτο προσπίπτει. Οὕτως οὐχὶ ἐκ δεξιῶν ἢ ὄπισθεν τοῦ μαθητοῦ πρέπει νὰ προσπίπτῃ τὸ φῶς, διότι παρακωλύεται ἐκ τῆς σκιᾶς ἡ γραφικὴ ἐργασία, οὐδὲ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἢ ἑκατέρωθεν τοῦ μαθητοῦ συγχρόνως, διότι παραβλάπτεται ἡ ὅρασις αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἄνωθεν ἢ ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἐργαζομένου μαθητοῦ. Πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ καταλλήλου φωτισμοῦ προαπαιτεῖται καὶ κατάλληλος τοποθέτησις τῶν βάθρων. Πλὴν τούτων, ὁσάκις εἶναι κνέφας ἢ λίαν νεφελώδης ὁ οὐρανός, ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ μὴ στενοχωρῇ τὴν ὅρασιν τῶν μαθητῶν, ὑποχρεώνων αὐτοὺς ἢ νὰ γράφωσιν, ἢ νὰ ἰχνογραφῶσιν, ἢ νὰ ῥάπτωσιν, ἢ νὰ κεντῶσι κτλ. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ λίαν φωτεινοῦ καιροῦ ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ καταπονῶσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ὅρασιν αὐτῶν, διότι ὅπως τὸ λίαν ἀμυδρὸν φῶς, οὕτω καὶ τὸ λίαν λαμπρὸν παραβλάπτει τὸν ἐργαζόμενον ὀφθαλμόν.

Πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης βλάβης τῆς τῶν μαθητῶν ὁράσεως ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἀπαγορεύῃ τὴν ἀνάγνωσιν ἐπί τε στιλπνοῦ χάρτου, ἀνταναχλῶντος ἄφθονον φῶς, καὶ ἐπὶ λίαν σμικρῶν γραμμάτων, καταπονούντων τὴν ὅρασιν τοῦ ἀναγινώσκοντος· ὁμοίως ὀφείλει νὰ ἀπαγορεύῃ τὸ πολὺ κύπτειν εἴτε ἐν τῷ ἀναγινώσκειν, εἴτε ἐν τῷ γράφειν, εἴτε ἐν ἑτέρᾳ ἐργασίᾳ, ὁπόθεν προέρχεται πρὸς τῇ μυωπίᾳ καὶ κύρτωσις τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ στραβισμοῦ οὐ μόνον τῆς ὁράσεως ἀλλὰ καὶ τοῦ λαιμοῦ τῶν μαθητῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρέπει ἡ ἕδρα, ἐφ' ἧς ἵσταται ὁ διδάσκων, νὰ ἦναι τοποθετημένη ἐν ῷ μέσῳ τῶν μαθητῶν, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἀναγκάζωνται οὗτοι νὰ ροσβλέπωσι λοξῶς ἢ νὰ συστρέφωσι τὴν κεφαλὴν κατὰ τὸν καιρὸν ῆς διδασκαλίας.

Β'.

Περὶ πνευματικῆς ἀγωγῆς.

§ 99. Περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς σπουδαιότητος καὶ διαιρέσεως τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς.

Πνευματικὴ ἀγωγὴ λέγεται ἡ ἀγωγὴ ἐκείνη τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν διαφόρων δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὡς *πνεῦμα* θεωρουμένης. Ἡ πνευματικὴ ἀγωγὴ ἕπεται τῇ σωματικῇ, ὅπως αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἕπονται ταῖς σωματικαῖς. Συνδέονται δὲ ἀμφότεραι τοσοῦτον στενῶς μετ' ἀλλήλων καὶ ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλας, ὅσον στενῶς συνδέονται πρὸς ἄλληλα κα ἀλληλεπιδρῶσι τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα Ὅσον ὅμως ὑπερτερεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ σώματος, τοσοῦτον ὑπερτερεῖ καὶ ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγὴ τῆς σωματικῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ παρατηροῦνται τρεῖς γενικώταται δυνάμεις, τουτέστιν ἡ *γνωστικὴ* δύναμις, δι' ἧς παράγονται αἱ *γνώσεις*, ἡ *συναισθητική*, δι' ἧς παράγονται τὰ συναισθήματα καὶ ἡ *ὀρεκτική*, δι' ἧς παράγονται αἱ ὀρέξεις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ πνευματικὴ ἀγωγή, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, εἰς τρία μέρη διαιρεῖται, τουτέστιν εἰς *γνωστικήν*, *συναισθητικὴν* καὶ *ὀρεκτικήν*. Περὶ τῶν τριῶν τούτων μερῶν τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς θέλομεν πραγματευθῆ ἰδίᾳ ἐν τοῖς ἑξῆς κεφαλαίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

§ 100. Περὶ τῆς ἐνοίας καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνωστικῆς ἀγωγῆς.

Γνωστικὴ ἀγωγὴ λέγεται ἡ ἀγωγὴ ἐκείνη, ἥτις ἀναφέρεται εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνωστικῆς δυνάμεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνωστικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς παρίσταται 1) ὡς *αἰσθητική*, 2) ὡς *φαντασία*, 3) ὡς *μνήμη*, 4) ὡς *διασκευτικὸς νοῦς* ἢ *νοῦς ἁπλῶς* καὶ 5) ὡς *θεωρητικὸς νοῦς* ἢ *λόγος*· διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνωστικὴ ἀγωγὴ πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιμελείας ἑκάστης τῶν πέντε ἐκείνων ἐκφάνσεων τοῦ γνωστικοῦ ἐν ταῖς ἑπομέναις παραγράφοις.

§ 101. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως

Τὸ αἰσθητικὸν ἢ ἡ *αἰσθητικὴ δύναμις*, ἀναπτύσσεται δι᾿ αὐτῶν τούτων τῶν ἀντικειμένων, τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου ὑποπιπτόντων. Ποικιλίαν τοιούτων ἀντικειμένων παρουσιάζει ἥ τε φύσις καὶ ἡ *τέχνη*. Τούτου ἕνεκα ἀνάγκη εἶναι ὅπως ὁ παῖς συνεχῶς ἐξάγηται ἐκ τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς τε οἰκίας αὐτοῦ καὶ τοῦ σχολείου καὶ εἰσάγηται εἰς τὸν παμμέγιστον θάλαμον τῆς φύσεως ἢ εἰς τὰ διάφορα τῆς τέχνης ἐργοστάσια. Ὁ παῖς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων ἀντικειμένων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης εὑρισκόμενος, καὶ ἔνθεν μὲν ποικίλας μορφὰς καὶ εἰκόνας διαφόρων ἀντικειμένων *βλέπων*, ἔνθεν δὲ *ἀκούων* διαφόρους ἤχους, ἔνθεν δὲ *ἁπτόμενος* ἢ *γευόμενος* ἢ *ὀσφραινόμενος* ποικίλων οὐσιῶν, οὐ μόνον ἀσκεῖ καὶ ὀξύνει τὰ αἰσθητήρια αὐτοῦ ὄργανα, ἀλλὰ καὶ προάγει τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν ἐναποταμιεύων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις. Ὅπως ἐπενεργήσωσιν ὅμως τὰ πρὸ τῶν παιδικῶν αἰσθητηρίων εὑρισκόμενα ἢ προβαλλόμενα ἀντικείμενα καὶ συντελέσωσι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως τῶν παίδων, ἀπαιτεῖται προσοχή, περὶ ἧς διαλαμβάνομεν ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ.

§ 102. Περὶ προσοχῆς καὶ τῆς διεγέρσεως αὐτῆς.

Ἡ *προσοχὴ* (§ 27) εἶναι ἀναγκαιοτάτη εἰς πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν. Ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται ἡ ψυχὴ οὔτε νὰ αἰσθανθῇ καθαρῶς, οὔτε νὰ ἐννοήσῃ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ἀντικείμενα· ἤτοι ἄνευ προσοχῆς οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ βλέπουσιν, οὔτε τὰ ὦτα ἀκούουσιν, οὔτε ἄλλη τις αἴσθησις ἢ δύναμις τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖ. Ὅθεν ἄνευ προσοχῆς οὔτε *αἰσθήματα* δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν, οὔτε *ἐννοίας*, *κρίσεις* καὶ *συλλογισμοὺς* δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι τὸ περὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προσοχῆς καὶ τῆς διεγέρσεως αὐτῆς ζήτημα εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τῆς γνωστικῆς ἀγωγῆς ἀντικειμένων καὶ τῶν πρώτων μελημάτων παντὸς παιδαγωγοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ προσοχὴ τοῦ παιδὸς κατ' ἀρχὰς ἐκδηλοῦται ἐπὶ πραγμάτων *ζωηρῶν*, *καινοφανῶν*, *ἀπροσδοκήτων* καὶ *ἐπαγωγῶν*, διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγός, ὁ ἐπιζητῶν τὴν διέγερσιν κατ' προαγωγὴν αὐτῆς, ὀφείλει· α') ὅπως ἐφιστᾷ ἐνωρὶς τὴν προσοχὴν τοῦ παιδὸς κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ πραγμάτων, ἅτινα εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν ζωηρὰ καὶ ἐπαγωγά, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ μὴ τοιούτων, δυναμένων ὅμως ὡς τοιαῦτα νὰ παρασταθῶσι διὰ τρόπου ζωηροῦ καὶ ἐπαγωγοῦ· β') ὅπως συνάπτῃ μετὰ τῶν γνωστῶν ἀντικειμένων ἕτερα ἀντικείμενα, τέως μὲν ἄγνωστα, σχέσιν δὲ καὶ ὁμοιότητα ἔχοντα πρὸς τὰ ἤδη γνωστά.

Ἡ διέγερσις τῆς προσοχῆς τῶν παίδων ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἐν τῷ σχολείῳ καθῆκον παντὸς διδασκάλου· διότι ἄνευ προσοχῆς τῶν μαθητῶν ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου ἀποβαίνει φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τελέως ἀποτυγχάνει.

Ὁ διδασκαλος δύναται νὰ διεγείρῃ ἐν τῷ σχολείῳ καὶ διατηρήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν· α') Ἀπομακρύνων πᾶν ἀντικείμενον, δυνάμενον ν' ἀποπλανήσῃ ἢ ἀπομακρύνῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου, ἐφ' οὗ πρέπει νὰ ἐφίσταται. Πολλάκις αὐτὸς ὁ διδάσκαλος γίνεται ἀφορμὴ ἀποπλανήσεως τῆς προσοχῆς τοῦ μαθητοῦ, ἐμφανιζόμενος πρὸ αὐτοῦ παραδόξως ἐνδεδυμένος, ἢ ποιῶν γελοίας χειρονομίας, ἢ ὑψώνων καὶ ταπεινώνων τὴν φωνὴν ἐπὶ τὸ κωμικώτερον, ἢ καὶ λίαν παρεκτρεπόμενος ἐκ τοῦ κυρίου θέματος τῆς διδασκαλίας· β') Ῥίπτων τὰ βλέμματα αὐτοῦ ἐπὶ πάντας τοὺς μαθητάς· γ') Ἀπαιτῶν πλήρη παρὰ τῶν μαθητῶν ἡσυχίαν ἐν καιρῷ τῆς διδασκαλίας καὶ μὴ ἐπιτρέπων εἰς αὐτοὺς ἄλλον τρόπον εἰ μὴ τὴν ὕψωσιν τοῦ δακτύλου πρὸς δηλωσιν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἐρωτήσωσι τὸν διδάσκαλον, ἢ ν' ἀπαντήσωσιν εἰς αὐτόν. δ') Διδάσκων μετὰ ζωηρότητος καὶ μεταχειριζόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ παραδείγματα, παραβολάς, εἰκόνας, μύθους ἀνέκδοτα, παροιμίας καὶ εἴτε ἄλλο, ἄμεσον σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ διδασκόμενον καὶ εἰς διασάφησιν αὐτοῦ συντελοῦν· γ') Διακόπτων ἐνίοτε τὴν διδακαλίαν καὶ ἀπευθύνων πρὸς τοὺς παῖδας ἐρωτήσεις, αἵτινες πρὸς τῇ διεγέρσει τῆς προσοχῆς συντελοῦσι καὶ πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως τῶν διδασκομένων παίδων. Οὐ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μικρὸν συντελεῖ πρὸς διέγερσιν τῆς προσοχῆς τῶν μαθητῶν καὶ ἡ διέγερσις τῆς φιλοτιμίας αὐτῶν, τελουμένη διὰ καταλλήλου χρήσεως τῶν ἐπαίνων καὶ μομφῶν.

§ 103. Περὶ ἐπιμελείας τῆς φαντασίας.

Ἡ φαντασία, δι' ἧς ἢ ἀναπαρίστανται αἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων, τῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν προσπεσόντων, ἢ ἀναπλάσσονται εἰκόνες ἀντικειμένων μηδέποτε προσπεσούντων εἰς τὰς αἰσθήσεις, εἶναι ἀναγκαιοτάτη. Ἄνευ αὐτῆς ὁ κύκλος τῶν γνώσεων ἡμῶν ἤθελεν εἶναι σμικρότατος, διότι μόνον ἐκεῖνα τὰ πράγματα ἠθέλομεν γνωρίζει, ἅπερ ἠθέλομεν ἀντιληφθῆ διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν αἰσθήσεων καὶ ἐφ ὅσον ταῦτα ἤθελον προσπίπτει εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις· πᾶν δὲ ὅπερ ἢ ἄλλος τις ἤθελε διηγηθῆ ἢ παραστήσει εἰς ἡμᾶς, ἢ ἤθελε φύγει ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν, ἢ ἠθέλομεν ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθῶμεν ἢ ἐννοήσωμεν μὴ ἔχοντες τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ἄνευ τῆς φαντασίας καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ μαθητοῦ ἤθελεν ἀποβῆ ὅλως περιττή.

Ἡ φαντασία οὐ μόνον τὸν κύκλον τῶν γνώσεων ἐπεκτείνει, ἀλλὰ καὶ ὑποβοηθεῖ πάσας τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, αἰσθητοποιοῦσα μὲν τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας, ἐφ' ὧν ἐργάζεται ὁ νοῦς, διεγείρουσα δὲ τὸ συναίσθημα τῆς καρδίας, ἐνισχύουσα δὲ καὶ κραταιοῦσα τὴν βούλησιν διὰ τῆς διεγέρσεως τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ὡραῖον. Ἀλλ' ὅσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ φαντασία, ὅταν περιορίζηται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ λαμβάνῃ καλὴν διεύθυνσιν, τοσοῦτον ἐπιβλαβὴς καὶ ὀλεθρία ἀποβαίνει ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὅρια καὶ λαμβάνῃ κακὴν διεύθυνσιν. Τούτου ἕνεκα ἡ φαντασία χρῄζει πολλῆς ἐπιμελείας.

Ἡ ἐπιμέλεια τῆς φαντασίας πρέπει νὰ ἄρχηται εὐθὺς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, καθ' ἣν ἐμφανίζεται ἐν ἐπιτάσει, καὶ δὴ μετὰ τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθήσεων. Τούτου ἕνεκα οἱ γονεῖς πρέπει ἐνωρὶς νὰ καταδεικνύωσιν εἰς τοὺς παῖδας τοιαῦτα ἀντικείμενα καὶ νὰ διηγῶνται εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα διηγήματα καὶ τοιούτους μύθους, ἅτινα διεγείρουσι μὲν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν παίδων καλὰς καὶ ὡραίας παραστάσεις καὶ εἰκόνας, ἐμποιοῦσι δὲ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ὠφελίμους ἐν τῷ βίῳ ἐντυπώσεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πρὸς κανονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ῥύθμισιν τῆς τῶν παίδων φαντασίας ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἰδίως ὁ διδάσκαλος νὰ ἀκολουθῇ τὰς ἑξῆς ὁδηγίας·

α΄) Ν' ἀσκῇ τοὺς παῖδας εἰς τὸ *παρατηρεῖν* τ' ἀντικείμενα προσεκτικῶς καὶ κατόπιν νὰ ὑποχρεώνῃ αὐτοὺς νὰ περιγράφωσι ταῦτα εἴτε γραπτῶς εἴτε προφορικῶς. Ὅσῳ δὲ προσεκτικώτερον παρατηρεῖ τις τὸ ἀντικείμενον, τοσούτῳ ζωηρότερον φαντάζεται αὐτὸ καὶ ἑπομένως καλλίτερον δύναται νὰ τὸ περιγράψῃ.

β΄) Νὰ διηγῆται μετὰ ζωηρότητος πράξεις μεγάλας καὶ θαυμαστάς, λαμβανομένας εἴτε ἐκ τῆς μυθολογίας εἴ τε ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ μεταφερούσας τὴν διάνοιαν τοῦ ἀκροωμένου εἴς τε τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους τῶν ἐξιστορουμένων γεγονότων.

γ΄) Νὰ περιάγῃ τὴν διάνοιαν τῶν παίδων (καὶ μάλιστα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γεωγραφίας) διὰ νοερῶν ταξειδίων εἰς διάφορα μέρη καὶ νὰ περιγράφῃ διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὰς ἐξοχωτέρως τοποθεσίας μετὰ τοῦ βίου των ἐν αὐταῖς κατοικούντων ἢ ἐργαζομένων ἀνθρώπων.

δ΄) Ν' ἀσκῇ τοὺς παῖδας. 1) ἐν τῇ μουσικῇ, τῇ ἀναπτερούσῃ τὸ φρόνημα καὶ διαθερμανούσῃ τὴν καρδίαν· 2) ἐν τῇ ποιήσει, τῇ ἀνυψούσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ταπεινότητος τοῦ πραγματικοῦ κόσμου εἰς ἕτερον κόσμον τελειότερον καὶ ἰδεώδη· 3) τῇ ζωγραφικῇ τῇ πληρούσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ποικίλων καὶ καλλίστων εἰκόνων.

ε΄) Ν' ἀσκῇ τοὺς παῖδας εἰς ἐκθέσεις διαφόρων ἀντικειμένων κατ' ἀρχὰς μὲν ἁπλουστέρων, εἶτα δὲ ποικιλωτέρων καὶ συνθετωτέρων. Αἱ ἐκθέσεις παρέχουσιν εἰς τὴν φαντασίαν καταλληλον ἀφορμὴν πρὸς ἐνέργειαν. Οὕτω π.χ. ἡ ἔκθεσις *ναυαγίου τινὸς* παρέχει εἰς τὸν ἐκτιθέντα ἀφορμὴν νὰ φαντασθῇ οὐρανὸν σκοτεινὸν καὶ θυελλώδη, θάλασσαν κυμαινομένην καὶ ἀγριαίνουσαν, πλοῖον κλυδονιζόμενον καὶ καταποντιζόμενον, ἀνθρώπους ἐπτοημένους, τῇδε κἀκεῖσε τρέχοντας, θρηνοῦντας ἢ προσευχομένους καὶ τὴν θείαν ἀντίληψιν ἐπικαλουμένους κτλ.

ϛ΄) Ν' ἀφίνῃ τοὺς παῖδας νὰ παίζωσιν *ἐλευθέρως*, καθότι καὶ ἐν τῇ παιδιᾷ παρέχεται εἰς τὴν φαντασίαν στάδιον τερπνοτάτης ἐνεργείας. Ἐν τῇ παιδιᾷ ὁ παῖς ἐνεργεῖ καὶ πράττει συνῳδὰ πρὸς ὅσα ἡ φαντασία αὐτοῦ ἢ ἀναπαριστᾷ ἢ δημιουργεῖ.

Τὴν φαντασίαν δυνάμεθα νὰ *προφυλάξωμεν* ἀπὸ πάσης ἐπικιν-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δύνου παρεκτροπῆς, ἀπαγορεύοντες· 1) τὴν ἀνάγνωσιν ἀνηθίκων μυθιστορημάτων, τὴν θέαν σκανδαλωδῶν θεαμάτων καὶ ἀκρόασιν ἐπιβλαβῶν ἀκουσμάτων, ἅτινα, ἐξάπτοντα τὴν φαντασίαν, ἐξεγείρουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ὁρμὰς καὶ τάσεις ἀνοσίους καὶ ἀγενεῖς· 2) τὴν ἀκρόασιν πάντων ἐκείνων τῶν μύθων, οἵτινες πληροῦσι μὲν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν ἐπιβλαβεστάτων, ἀποκωλύουσι δὲ τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τοῦ λόγου καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως μὴ παρεκταπῇ δὲ ἡ φαντασία ἐπὶ βλάβῃ τῶν λοιπῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, πρέπει ν' ἀσκῆται οὐχὶ μονομερῶς ἢ ἀνίσως, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ ἐξίσου πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς δυνάμεις, ἐν ἁρμονίᾳ μετ' αὐτῶν καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου εὑρισκομένη· τὴν δὲ ἔξαλλον, ἢ παρεκτραπεῖσαν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ λόγου διεγεγραμμένων ὁρίων, δυνάμεθα νὰ περιστείλωμεν καὶ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν, ἐλαττώνοντες μὲν τὴν τροφὴν αὐτῆς, τρέποντες δὲ τὴν διάνοιαν εἰς ἀντικείμενα οὐχὶ ἀφῃρημένα καὶ ἰδανικά, ἀλλὰ συγκεκριμένα καὶ πραγματικά, οἷα εἶναι τὰ μαθηματικά.

§ 103. Περὶ ἐνισχύσεως τῆς μνήμης.

Ἡ μνήμη καὶ πάντοτε μέν, μάλιστα δὲ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, εἶναι ἀναγκαιοτάτη, διότι δι' αὐτῆς ἀποθησαυρίζεται καὶ ταμιεύεται, καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀναπαρίσταται ἐν τῷ συνειδότι πᾶν, ὅπερ ποτὲ παρεστάθη εἰς αὐτό. Διὰ τῆς μνήμης παραδίδεται τὸ ἀποθησαυρισθὲν πνευματικὸν ὑλικὸν εἰς τὴν ὑψηλοτέραν γνωστικὴν δύναμιν πρὸς ἐπεξεργασίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπεξειργασμένη πνευματικὴ ὕλη διὰ τῆς μνήμης πάλιν διατηρεῖται καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀναπαρίσταται. Δικαίως ἄρα ἡ μὲν μνήμη ἐκλήθη «παιδείας ταμεῖον», αἱ δὲ Μοῦσαι ἐμυθολογήθησαν θυγατέρες τῆς Μνημοσύνης, ἔκπαλαι δὲ ἐρρήθη ὅτι «τόσον γινώσκομεν, ὅσον ἐνθυμούμεθα». Τούτου ἕνεκα μεγίστης δεῖται ἐνισχύσεως καὶ ἀσκήσεως ἡ τοῦ μαθητοῦ μνήμη παρὰ τοῦ διδασκάλου.1

1) Ὁ Πλούταρχος λέγει (περὶ παίδ. ἀγ. 13). «Πάντων δὲ μάλιστα τὴν »μνήμην τῶν παίδων ἀσκεῖν καὶ συνεθίζειν· αὕτη γὰρ ὥς περ τῆς παιδείας ἐστὶ ταμεῖον· καὶ διὰ τοῦτο μητέρα τῶν Μουσῶν ἐμυθολόγησαν εἶναι τὴν Μνημοσύνην, αἰνιττόμενοι καὶ παραδηλοῦντες, ὅτι οὕτως οὐδὲν γεννᾷν καὶ τρέφειν, ὡς ἡ μνήμη πέφυκε κτλ.»

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πρὸς εὐχερεστέραν καὶ διαρκεστέραν ἐναποταμίευσιν εἰς τὸ συνειδὸς τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρισταμένων ἢ διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαρισταμένων ἢ ἄλλως πως ἐσχηματισμένων παραστάσεων ἀπαιτεῖται·

α΄) *Προσοχὴ εἰς τὰ ἀπομνημονευτέα καὶ ὀρθὴ αὐτῶν ἀντίληψις.* Ὁ μὴ προσέχων δὲν δύναται ν᾿ ἀντιληφθῇ, καὶ μὴ ἀντιλαμβανόμενος δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἀποτυπώσῃ καὶ διατηρήσῃ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ τὰ ἀντικείμενα. Ὁ *μηχανικῶς ἀποτυπώνων* εἰς τὴν συνείδησιν ὅ,τι δὲν ἐννοεῖ οὐ μόνον μετὰ δυσκολίας κατορθοῖ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ταχέως λησμονεῖ, καὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ χαλκὸς ἠχῶν καὶ κύμβαλον ἀλλαλάζον· ὁ δὲ ὑποχρεώνων τὸν παῖδα εἰς τοιοῦτον εἶδος ἀπομνημονεύσεως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *πνευματοκτόνος*.

β΄) *Συχνὴ ἀπομνημόνευσις.* Ὅσῳ περισσότερον ἀπομνημονεύει τις τόσῳ περισσότερον ἐνισχύει τὴν μνήμην αὐτοῦ. Ἡ ἀπομνημόνευσις πρέπει νὰ γίνηται βαθμηδόν. Κατ᾿ ἀρχὰς ὁ παῖς πρέπει νὰ ἀπομνημονεύῃ λέξεις, εἶτα μικρὰς προτάσεις, κατόπιν μεγαλειτέρας καὶ μετὰ ταῦτα ὁλόκληρον λόγον· ἰδίως πρέπει οἱ παῖδες νὰ ἀπομνημονεύωσι ῥήσεις ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ χωρία ἐκλεκτὰ διασήμων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, διαπρέποντα οὐ μόνον κατὰ τὸ ὕψος τῶν νοημάτων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ λεκτικὸν κάλλος. Δι᾿ αὐτοῦ τοῦ τρόπου οὐ μόνον ἡ μνήμη ἐνισχύεται καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ προάγεται, ἀλλὰ καὶ ἄφθονος ἐν τῇ ψυχῇ ἠθικὸς θησαυρὸς ἐναποταμιεύεται.

γ΄) *Τρανὴ ἀπαγγελία καὶ συχνὴ ἀντιγραφὴ τῶν ἀπομνημονευτέων.* Ὅταν τις ἀναγινώσκων ἀπαγγέλῃ τρανῶς, τότε τὸ ἀναγινωσκόμενον εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ οὐ μόνον διὰ τῆς ὁράσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀκοῆς. Ὁμοίως, ὅταν συνεχῶς ἀντιγράφῃ τὸ ἀπομνημονευτέον, τότε ἐν τῇ ἀντιλήψει αὐτοῦ συνεργεῖ πρὸς τῇ ὁράσει καὶ ἡ ἁφή. Ὅσῳ δὲ περισσότεραι αἰσθήσεις συντελοῦσι πρὸς ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινός, τόσῳ καλλίτερον ἀποτυποῦται τοῦτο εἰς τὴν ψυχήν.

δ΄) *Συχνὴ ἐπανάληψις τῶν ἀντικειμένων.* Ὅσῳ περισσότερον ἐπαναλαμβάνει τις τ᾿ ἀπομνημονευτέα ἀντικείμενα, τόσῳ μονιμώτερον ἀποτυποῖ αὐτὰ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ διαρκέστερον διατηρεῖ ἐν τῷ συνειδότι, διότι διὰ τῆς ἐπαναλήψεως αἴρονται αἱ κατὰ τὴν πρώτην ἀντίληψιν μείνασαι τυχὸν ἀσάφειαι καὶ συμπληροῦνται αἱ ἐλλείψεις. Τούτου ἕνεκα ἡ ἐπανάληψις ὠνομάσθη δικαίως *μήτηρ τῶν*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπιστημῶν. Ἡ ὠφέλεια τῆς τηρήσεως τῆς ὁδηγίας ταύτης καταφαίνεται ἐναργέστατα ἐν τῇ ἐν τῷ σχολείῳ ἐπαναλήψει τῶν μαθημάτων.

ε΄) *Κανονικὴ διάταξις τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ σύνδεσις αὐτοῦ μετ' ἄλλων σχετικῶν ἐννοιῶν.* Ἡ κανονικὴ διάταξις τοῦ ἀπομνημονευτέου ἀντικειμένου, καθ' ἣν τὰ μέρη ὅλου τινὸς τοποθετοῦνται συμφώνως πρὸς τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν καὶ συνάφειαν, ἔτι δὲ ἡ συσχέτησις πρὸς ἄλλας ἐννοίας μᾶλλον εὐμνημονεύτους διευκολύνει θαυμασίως τὴν ἀπομνημόνευσιν, καθ' ὅσον κατὰ τὸν νόμον τῆς συναρτήσεως καὶ τοῦ συνειρμοῦ (31) αἱ συγγενεύουσαι ἔννοιαι ἢ αἱ ὁπωσδήποτε συσχετιζόμεναι ἕλκουσιν ἀλλήλας. Οὕτω π. χ. τὴν γεωγραφίαν ἔθνους τινὸς ἀπομνημονεύει τις εὐκολώτερον, ὅταν μάθῃ αὐτὴν κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν· α΄) *Κατὰ τόπον* καὶ δὴ 1) τὰ ὅρια τοῦ ἔθνους, 2) τὰ ὄρη αὐτοῦ, τὰς πεδιάδας, τὰς κοιλάδας καὶ τὰ λοιπὰ στερεὰ μέρη, 3) τοὺς ποταμούς, τὰς λίμνας καὶ τὰ λοιπὰ ὑγρὰ μέρη· β΄) *Κατὰ κατοίκους* καὶ δὴ 1) πληθυσμὸν τῶν κατοίκων, 2) τὸν βίον αὐτῶν, τόν τε θρησκευτικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν στρατιωτικόν, τὸν ἐκπαιδευτικὸν κτλ. Ὁμοίως τὰ περὶ Θεμιστοκλέους λόγου χάριν δύναταί τις νὰ ἀναμνησθῇ καὶ ἀπομνημονεύσῃ εὐκολώτερον ὅταν συσχετίσῃ τὸν ἄνδρα ἔνθεν μὲν πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ Ἀριστείδην, ἔνθεν δὲ πρὸς τὴν Σαλαμῖνα, ἔνθα κατεναυμάχησε τοὺς Πέρσας, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, μεθ' ὧν συνηγωνίσατο καὶ οὓς κατόπιν ἠπάτησεν ἐν τῇ οἰκοδομήσει τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθεν δὲ πρὸς τὸν Ξέρξην κτλ.

Πρὸς διατήρησιν τῆς μνήμης προσαπαιτεῖται κανονικὴ δίαιτα καὶ ἀποφυγὴ τῆς μέθης καὶ παντὸς ἐν γένει ἐξασθενοῦντος τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν καὶ ἰδίως τὸν ἐγκέφαλον, μεθ' οὗ ἡ μνήμη εὑρίσκεται ἐν ἀμεσωτέρᾳ συναφείᾳ.

§ 105. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ.

Ὁ *διασκεπτικὸς νοῦς*, δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὸ ὑπὸ μὲν τῶν αἰσθήσεων συγκομιζόμενον, ὑπὸ δὲ τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης ἀναπαριστώμενον καὶ διατηρούμενον ὑλικὸν (§ 34), ἄρχεται ἐνεργῶν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης· τούτου ἕνεκα ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ἕπεται τῇ ἀναπτύξει τῶν κατωτέρων ἐκεί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

-ων ἐκφάνσεων τοῦ γνωστικοῦ. *Ἄρχεται δὲ ἥ τε ἐνέργεια καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ μετὰ τῆς ἐνεργείας καὶ ἀναπτύξεως τῆς γλώσσης·* σημεῖα δέ, μαρτυροῦντα τὴν ἐμφάνισιν τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας καὶ δεικνύοντα τὴν ἀνάγκην τῆς τοῦ νοῦ ἀναπτύξεως, εἶναι αἱ διάφοροι ἐρωτήσεις, αἱ γινόμεναι ὑπὸ τοῦ παιδὸς περὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων.

Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ὡς ἐκ τῶν παιδικῶν ἐρωτήσεων καταφαίνεται, ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητοτέρων καὶ ὑλικωτέρων, εἶτα δέ, προϊούσης τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίας, ἐπὶ τῶν ἀφανεστέρων καὶ ἀϋλοτέρων, διὰ τοῦτο οὐ μόνον ὁ τρόπος, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα τῆς τοῦ νοῦ ἀναπτύξεως πρέπει νὰ χωρῶσι βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν πλησιεστέρων, αἰσθητοτέρων, προδηλοτέρων καὶ μερικωτέρων ἐπὶ τὰ ἀπώτερα, ἀϋλότερα, ἀφανέστερα καὶ γενικώτερα.

Κατὰ ταῦτα πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ τοῦ παιδὸς ἀπαιτεῖται ἡ τήρησις τῶν ἑξῆς ὁδηγιῶν·

α') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ θεωρεῖν ἕκαστον ἀντικείμενον ἐν ὅλῳ.* Ἡ τοιαύτη ἄσκησις, καθ' ἣν ὁ παῖς μανθάνει οὐ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἰδιότητας, συντελεῖ πρὸς σχηματισμὸν σαφοῦς αὐτοῦ παραστάσεως καὶ ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως αὐτοῦ πρὸς ἕτερα ἀντικείμενα.

β') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ διαιρεῖν τὸ ὅλον εἰς διάφορα μέρη καὶ εἰς τὸ συνδέειν ταῦτα πρὸς ἀποτέλεσιν τοῦ ὅλου.* Ἤτοι ὁ παῖς ἀφοῦ παρατηρήσῃ ἀντικείμενόν τι ἐν ὅλῳ, πρέπει ν' ἀσκηθῇ εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ καὶ παρατηρήσῃ τὰ μέρη, ἐξ ὧν τὸ ὅλον συνέστηκεν· ἔτι δὲ τὴν θέσιν, ἣν τὰ μέρη ταῦτα κατέχουσι· τὸν τρόπον, καθ' ὃν μετ' ἀλλήλων συνδέονται, καὶ τὰς λοιπὰς ἰδιότητας, καθ' ἃς ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται. Μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ παρατήρησιν τῶν μερῶν καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἑκάστου αὐτῶν, ὁ παῖς πρέπει νὰ ἀσκῆται ἐν τῷ ἑνώνειν καὶ συνδέειν τὰ διάφορα ταῦτα μέρη πρὸς ἀποτέλεσιν τοῦ ὅλου. Ἡ διανοητικὴ αὕτη ἄσκησις μεγάλως συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς φαντασίας.

γ') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἀνευρίσκειν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν σκοπὸν ἑκάστου ἀντικειμένου.* Ἤτοι ὁ παῖς μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν, παρατήρησιν καὶ γνῶσιν τοῦ τε ὅλου καὶ τῶν μερῶν ἑκάστου ἀντικειμένου, πρέπει νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὸ ν' ἀνεύρῃ καὶ καταμάθῃ πόθεν ἔχει τὴν ἀρχήν, πῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν καὶ τίνα σκο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πὸν ἔχει τό τε ὅλον καὶ τὰ μέρη. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας αἱ μὲν γνώσεις διευκρινοῦνται καὶ πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ μνημονικὸν κραταιοῦται καὶ ἐνισχύεται.

δ') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἀντιπαραβάλλειν καὶ διακρίνειν τὰ ἀντικείμενα.* Ἤτοι μετὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἀντικειμένων ἰδίᾳ, πρέπει ν' ἀσκῆται ὁ παῖς ἐν τῇ ἀντιπαραβολῇ δύο ἢ καὶ πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἐν τῇ εὑρέσει τῶν κοινῶν ἰδιοτήτων, αἵτινες συνδέουσιν αὐτά, ἢ τῶν ἰδιαζόντων γνωρισμάτων, ἅτινα διακρίνουσιν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ ἀντιπαραβολὴ αὕτη, γινομένη κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν καὶ ἀφῃρημένων ἀντικειμένων. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἀσκήσεως ὀξύνεται μεγάλως τὸ κριτικόν, καὶ οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει *ἀγχίνους, ὀξύνους καὶ βαθύνους* (§ 36).

ε') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἀνευρίσκειν τὴν αἰτίαν καὶ συνέπειαν ἢ τὸ μέσον καὶ τὸν σκοπὸν μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων.* Ἤτοι ἐν τῇ συγκρίσει καὶ παραβολῇ δύο ἀντικειμένων, ἢ δύο παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, ὁ παῖς πρέπει νὰ ἀσκῆται εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ ποῖον ἐκ τούτων ἐχρησίμευσεν ὡς *αἰτία* ἢ ὡς ὄργανον τοῦ ἑτέρου, ὅπερ τότε καλεῖται *ἐπακολούθημα* ἢ *σκοπός*. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας προσδιορίζονται ἀκριβέστερον αἱ γενικαὶ ἔννοιαι τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ *ψευδοῦς*, τοῦ *ἀναγκαίου* καὶ *πιθανοῦ*, τοῦ *δυνατοῦ* καὶ *ἀδυνάτου*.

ς') Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ τακτοποιεῖν τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἢ τὰς παραστάσεις *αὐτῶν καὶ ἐννοίας.* Ἤτοι ὁ παῖς, καταμαθὼν τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ συσσωρεύσας πολλὰς παραστάσεις καὶ ἐννοίας εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, πρέπει ν' ἀσκῆται ἐν τῇ τακτοποιήσει αὐτῶν, προτασσομένων τῶν γενικωτέρων καὶ οὐσιωδεστέρων καὶ ἑπομένων τῶν μερικωτέρων καὶ ἐπουσιωδεστέρων κατὰ τάξιν, προσδιοριζομένην ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως καὶ συγγενείας. Διὰ τῆς καταλλήλου τοποθετήσεως τῶν διαφόρων ἀντικειμένων ἢ τῶν παραστάσεων αὐτῶν καὶ ἐννοιῶν οὐ μόνον συστηματοποιοῦνται οἱ γνώσεις καὶ ἀποτελεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ μεγάλως ἀσκεῖται τὸ *φανταστικὸν μνημονικὸν καὶ κριτικὸν* τῆς ψυχῆς.

ζ') *Ἄσκησις τοῦ παιδὸς εἰς τὸ ἀποφαίνεσθαι περὶ διαφόρων ἀντικειμένων.* Ἤτοι ὁ παῖς πρέπει ν' ἀσκῆται εἰς τὸ ἐκφέρειν τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἐπὶ διαφόρων ἐρωτήσεων, ἐνώπιον τοῦ πνεύματος αὐτοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ροβαλλομένων. Αἱ ἐρωτήσεις αὗται, οὖσαι κατ' ἀρχὰς μὲν ἁπλαῖ κὶ εὔκολοι, εἶτα δὲ ποικιλώτεραι καὶ δυσκολώτεραι, πρέπει ν' ἀναέρωνται εἰς ἀντικείμενα κατ' ἀρχὰς μὲν αἰσθητά, εἶτα δὲ ἀφηρηνα καὶ ἠθικά. Ὁ τύπος τῶν ἐρωτήσεων δὲν πρέπει νὰ μένῃ πάντε ὁ αὐτός, ἀλλὰ πρέπει νὰ μεταβάλληται πολλαχῶς, προκαλουμέ ς ὁτὲ μὲν καταφατικῆς, ὁτὲ δὲ ἀποφατικῆς πάντοτε δὲ δεδικαιολομένης ἀποκρίσεως. Διὰ τῆς σωκρατικῆς ταύτης μεθόδου τοῦ ἐρωτᾶν ὶ ἀποκρίνεσθαι θαυμασίως ἀσκεῖται τὸ κριτικὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ παιδικοῦ νοῦ λίαν συντελεῖ καὶ ἡ ἄσκησις ρὶ τὴν λύσιν αἰνιγμάτων, γρίφων καὶ διαφόρων προβλημάτων. δίως δὲ ἀσκεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς τὸ *σχολεῖον* διὰ ν ἐν αὐτῷ διδασκομένων διαφόρων μαθημάτων.

§ 106. Περὶ τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ προαγωγῆς τῆς διανοητικῆς τοῦ παιδὸς ἐνεργείας.

Τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν τοῦ παιδὸς προάγει θαυμασίως ἐν τῷ ολείῳ ὁ διδάσκαλος ἀπαγορεύων μὲν τὴν *μηχανικὴν μάθησιν* καὶ υνείδητον ἀπομνημόνευσιν, ἀσκῶν δὲ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ *αὐτεργεῖν* καὶ γυμνάζων αὐτοὺς εἰς τὸ ὀρθῶς *ἐννοεῖν*, *κρίνειν* καὶ *συλγίζεσθαι*.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν σχηματισμὸν τῶν γενικῶν *ἐννοιῶν* ὀφείλει ὁ δάσκαλος νὰ μὴ δίδῃ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν ἀντικειμένων εὐθὺς καὶ αὐστηρᾷ λογικῇ μορφῇ, ἀλλ' ἀκολουθῶν τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον ν' κῇ τὸν μαθητὴν κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὸ κατατέμνειν πᾶσαν παράασιν (ἤτοι πᾶν ὅ,τι βλέπει ἢ ἀκούει ἢ ἀναγινώσκει) εἰς τὰ μέρη τῆς ἢ εἰς τὰ γνωρίσματα τὰ συνιστῶντα αὐτήν, εἶτα δὲ εἰς τὸ κρίνειν τὰ οὐσιώδη μέρη ἢ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα ἀπὸ τῶν ἐπουδῶν, καὶ τέλος εἰς τὸ ἀφαιρεῖν, ἤτοι ἀποσπᾶν καὶ ἑνώνειν τὰ νὰ καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰ παρατηρούμενα εἰς τὰς διαφόρους ειδεῖς μερικὰς παραστάσεις, καὶ οὕτως ἀποτελεῖν τὰς τῶν ἀντικειων *γενικωτέρας* καὶ ἐκ τῶν γενικωτέρων τὰς γενικωτάτας ἐννοίας 51). Ὅταν ὁ μαθητὴς γυμνασθῇ εἰς τὸ σχηματίζειν τὰς γενικὰς οίας καθ' ὃν εἴπομεν τρόπον, τότε εὐκόλως προάγεται ἡ διάνοια τοῦ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων εἰς τὸ ὀρθῶς *κρίνειν*, ἤτοι εἰς τὸ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προσδιορίζειν τὰς ὑφισταμένας σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν (§ 56) εἰς τὸ ὀρθῶς *συλλογίζεσθαι*, ἤτοι εἰς τὸ παράγειν τὰς συνεπείας τῆς πρὸς ἀλλήλας συγκρίσεως τῶν διαφόρων κρίσεων (§ 62)· δι ὅπως αἱ μερικαὶ παραστάσεις ἀποτελοῦσι τὰ στοιχεῖα τῶν *ἐννοι* οὕτως αἱ γενικώτεραι ἔννοιαι ἀποτελοῦσι τὰ στοιχεῖα τῶν *κρίσε* καὶ αἱ κρίσεις τὰ στοιχεῖα τῶν *συλλογισμῶν*.

Οὐδεμία ὅμως τῶν διανοητικῶν ἐργασιῶν προάγει τοσοῦτον τὴν α τενέργειαν τοῦ μαθητοῦ, ὅσον ἡ περὶ τὸ συλλογίζεσθαι ἄσκησις αὐτ Πρὸς τοῦτο δὲ μεγίστην καὶ καταλληλοτάτην ἀφορμὴν παρέχο τὰ ἐν τῷ σχολείῳ διδασκόμενα μαθήματα. Οὕτως ἐν μὲν τῇ διδ σκαλίᾳ τῶν *θρησκευτικῶν* μαθημάτων ἔκ τινος βιβλικῆς ῥήσε περιλαμβανούσης τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, προάγεται ὁ μαθητὴς εἰς τ ἀνεύρεσιν τῆς αἰτίας διαφόρων ἐν τῷ βίῳ γεγονότων· ἢ ἀντιστρόφ ἐκ τῆς παρατηρήσεως διαφόρων ἐν τῷ βίῳ γεγονότων ἀνάγεται εἰς ἐν βιβλικῇ τινι ῥήσει διατυπούμενον θεῖον θέλημα· ἐν δὲ τῇ διδ σκαλίᾳ τῆς *φυσιογνωσίας* προάγεται ἔκ τινων γνωστῶν χαρακτ ριστικῶν εἰς τὴν ταξινόμησιν τῶν φυσικῶν σωμάτων· ἐν δὲ τῇ διδ σκαλίᾳ τῆς *γεωγραφίας* προάγεται ἐκ τῆς τοῦ ἐδάφους ποιότητ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ· δὲ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς *ἱστορίας* προάγεται ἐκ τῶν γεγονότων εἰς τ εὕρεσιν τῶν αἰτίων αὐτῶν καὶ τὸν εἰκασμὸν τῶν ἐπακολουθημάτω ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς *γλώσσης* προάγεται ἀπὸ τῶν μεταβολ τῶν λέξεων καὶ προτάσεων εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐν αὐταῖς ἐγκειμέν γλωσσικῶν νόμων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν *μαθηματικῶ* οὐδὲν ἄλλο παρατηρεῖ τις ἢ ἀδιάρρηκτον σειρὰν συλλογισμῶν.

§ 107. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἢ λόγου.

Ὁ *θεωρητικὸς νοῦς ἢ λόγος*, δι' οὗ ἡ ψυχή, ἀνυψουμένη ὑπ ράνω τοῦ αἰσθητικοῦ τούτου κόσμου, ἐξετάζει τὰ ὄντα κατὰ τὴ πρωτίστην αὐτῶν αἰτίαν καὶ τὸν ἔσχατον σκοπόν, ὡς ἀποτελῶν τ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ διακρίνων αὐτὸν ἀπὸ τῶ ἀλόγων ζώων, χρήζει μεγίστης ἐπιμελείας.

Ἐπειδὴ ὁ *λόγος*, ὁ ζητῶν νὰ ἐξέλθῃ πέραν τῶν αἰσθητῶν ἀντικει μένων, κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν δὲν εἶναι εἰσέτι ἀρκούντως ἐξεγη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γερμένος, ἀλλὰ μόνον ἀμυδρά τινα σημεῖα τῆς ἑαυτοῦ ἐμφανίσεως καταδεικνύει, καὶ ἐπειδὴ τούτου ἕνεκα ὁ παῖς δὲν δύναται εἰσέτι νὰ κατοπτεύσῃ ἀμέσως τὴν ἰδέαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· διὰ τοῦτο ἡ κατὰ τὴν παιδικὴν περίοδον *ἀνάπτυξις τοῦ λόγου πρέπει νὰ περιστρέφηται εἰς προπαρασκευαστικήν τινα ἐργασίαν*, ἤτοι εἰς ἐργασίαν τοιαύτην, ἥτις δύναταί πως νὰ διεγείρῃ μὲν τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς εἰς ὑψηλοτέρας ἐποπτείας, νὰ ἐμπνεύσῃ δὲ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τὴν ἔφεσιν καὶ κλίσιν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν. Ἡ προπαρασκευαστικὴ αὕτη ἐργασία συνίσταται· 1) ἐν τῇ ἐναρμονίῳ ἀναπτύξει καὶ μορφώσει πασῶν τῶν λοιπῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ παιδός, αἵτινες συγκορυφοῦνται εἰς τὸν λόγον· 2) ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς μὲν διανοίας τοῦ παιδὸς ἐν πράγμασιν ἀληθέσι, τῆς δὲ αἰσθήσεως αὐτοῦ ἐν πράγμασι καλοῖς, τοῦ δὲ χαρακτῆρος ἐν πράγμασιν ἀγαθοῖς· 3) ἐν τῇ διδασκαλίᾳ διαφόρων μαθημάτων, ἐν οἷς παρίσταται ἡ μὲν ἀλήθεια θριαμβεύουσα κατὰ τοῦ ψεύδους, τὸ δὲ καλὸν κατὰ τοῦ αἰσχροῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν κατὰ τοῦ πονηροῦ· 4) ἐν τῷ συχνῶς ἐρωτᾷν περὶ τῆς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ ἐν τῷ ἐπιλαμβάνεσθαι πάσης περιστάσεως πρὸς κατάδειξιν γενικῶν τινων ἀρχῶν καὶ νόμων, ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται καὶ οὓς ἀκολουθοῦσι πάντα τὰ ὄντα καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων. **Μετὰ** τοῦ λόγου μεγίστης ἐπιμελείας χρῄζουσι καὶ αἱ τούτου παραστάσεις, τουτέστιν αἱ *ἰδέαι* καὶ ἰδίως αἱ ἀρχικαὶ ἰδέαι ἤτοι ἡ τοῦ *καλοῦ*, τοῦ *ἀληθοῦς* καὶ τοῦ *ἀγαθοῦ*.

§ 108. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ.

Καλὸν λέγεται πᾶν πρᾶγμα, ὅπερ ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς ἕνεκα τῆς κανονικότητος αὐτοῦ, ἢ σκοπιμότητος, ἢ συμμετρίας, ἢ ἄλλης τινὸς ἰδιότητος, ἀποτελούσης στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς ἐν ἡμῖν ἐμφύτου *ἰδέας τοῦ καλοῦ*. Τὸ *καλὸν* παραλλάσσει κατὰ βαθμὸν παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις ἀναλόγως τῆς τελειοτέρας ἢ ἀτελεστέρας λογικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως καὶ ἰδίως τῆς ἀναπτύξεως τῆς *ἰδέας τοῦ καλοῦ*. Ὁ παιδαγωγικὸς ὁ ἐπιμελούμενος ἐν τῇ παιδικῇ ψυχῇ τῆς *ἰδέας* τοῦ καλοῦ ὀφείλει κατὰ πρῶτον νὰ ἀναπτύξῃ τὴν πρὸς αὐτὸ αἴσθησιν, τουτέστι τὴν καλλιαισθησίαν τῶν παίδων· ἀναπτύσσει δὲ τὴν καλλιαισθησίαν αὐτῶν ἀσκῶν τὰς παιδικὰς αἰσθήσεις καὶ ἰδίως τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅρασιν καὶ τὴν ἀκοὴν πρὸς πᾶν ἀντικείμενον φυσικὸν ἢ τεχνικὸν ὅπερ διαπρέπει κατὰ τὴν συμμετρίαν, τὴν κανονικότητα, τὴν σκοπιμότητα, τὴν ἁρμονίαν, τὴν ἀναλογίαν καὶ τὰς λοιπὰς ἰδιότητας, αἵτινες εἶναι στοιχεῖα ἀναπόσπαστα τοῦ καλοῦ. Ἑπομένως ὀφείλει α') Νὰ τηρῇ τάξιν καὶ καθαριότητα ἐντὸς τῶν δωματίων τοῦ τε οἴκου καὶ τοῦ σχολείου, ἐν οἷς διαμένει ὁ παῖς, καὶ νὰ κοσμῇ αὐτὰ δι' ὡραίων εἰκόνων.

β') Νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ παιδὸς καθαριότητα καὶ τάξιν περί τε τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὰ ἐνδύματα, τὰ βιβλία, τὰ τετράδια κτλ. καὶ νὰ ἀσκῇ αὐτὸν εἴς τε τὸ βαδίζειν, τὸ χειρονομεῖν, τὸ λαλεῖν καὶ τὸ ἀναγινώσκειν κανονικῶς καὶ εὐρύθμως, καὶ εἰς τὸ ἀποφεύγειν τ' ἄτακτα κινήματα, τ' ἀκανόνιστα βαδίσματα καὶ τὰς ἀγρίας καὶ παραχόρδους φωνὰς καὶ κραυγάς.

γ') Νὰ ἐξάγῃ τὸν παῖδα συνεχῶς εἰς περίπατον καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς ἐξοχικὰ μέρη ὅπως ἀντιληφθῇ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθήσεων τὸ θαυμάσιον κάλλος τῆς φύσεως.

δ') Νὰ ὁδηγῇ τὸν παῖδα εἴς τε τὰ μουσεῖα πρὸς κατόπτευσιν καλλιτεχνικῶν ἔργων καὶ εἰς τὰ ᾠδεῖα, ἔνθα διάσημοι ἀοιδοὶ καὶ μουσικοὶ ᾄδουσι ἢ κρούουσιν ἐναρμονίως τὰ μουσικὰ αὐτῶν ὄργανα. Ἐνὶ λόγῳ πρὸς διέγερσιν τῆς τῶν παίδων φιλοκαλίας καὶ ἐπομένως πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς *ἰδέας τοῦ καλοῦ* πρέπει ἐκεῖνα μόνον τὰ πράγματα νὰ ἐπιτρέπωμεν νὰ προσβάλλωσι τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν, ὅσα φέρουσι τὸν τύπον τοῦ *καλοῦ* καὶ τοῦ *ἀγαθοῦ*, τὰ δὲ φέροντα τὸν τύπον τοῦ *αἰσχροῦ* καὶ τοῦ *ἀσχήμου* ὀφείλομεν νὰ ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τῶν παιδικῶν αἰσθήσεων [1]. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς σχολείοις δι-

(1) Ἐνταῦθα κρίνομεν καλὸν νὰ σημειώσωμεν τοὺς ἀξιομνημονεύτους ἐκείνους λόγους τοῦ θείου Πλάτωνος (Πολιτ. 3,401), ἐν οἷς ὁ φιλόσοφος ἀποφαίνεται ὅτι οὐ μόνον τὰ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ εἰκόνες καὶ τὰ οἰκοδομήματα καὶ πάντα καθόλου τὰ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργήματα πρέπει νὰ φέρωσι τὸν τύπον τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πρὸς ἠθοποίησιν τῶν νέων. Εἶναι δὲ οἱ ἑξῆς· «Ἆρ' οὖν «τοῖς ποιηταῖς ἡμῖν μόνον ἐπιστατητέον καὶ προσαναγκαστέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ »εἰκόνα ἤθους ἐμποιεῖν τοῖς ποιήμασιι ἢ μὴ παρ' ἡμῖν ποιεῖν; ἢ καὶ τοῖς »ἄλλοις δημιουργοῖς ἐπιστατητέον καὶ διακωλυτέον τὸ κακόηθες τοῦτο καὶ ἀκό»λαστον καὶ ἀνελεύθερον καὶ ἄσχημον μήτε ἐν εἰκόσι ζώων, μήτε ἐν οἰκοδο»μήμασι, μήτε ἐν ἄλλῳ μηδενὶ δημιουργουμένῳ ἐμποιεῖν, ἢ ὁ μὴ οἷός τε ὢν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δασκομένων μαθημάτων τὰ μᾶλλον συντελοῦντα πρὸς διέγερσιν τῆς καλλιαισθησίας καὶ ἑπομένως πρὸς προαγωγὴν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ, εἶναι τὸ τῆς *ποιήσεως*, *μουσικῆς*, *ζωγραφικῆς*, *ἰχνογραφίας* καὶ *καλλιγραφίας*, ὧν κυριώτερα γνωρίσματα εἶναι ἡ ἁρμονία, ἡ εὐρυθμία, ἡ ἀναλογία, ἡ κανονικότης καὶ ἡ συμμετρία.

§ 109. Περὶ ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ ἀληθοῦς.

Τὸ *ἀληθὲς* ἔγκειται ἔνθεν μὲν ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς νοήσεως πρὸς ἑαυτὴν (τυπικὴ ἀλήθεια), ἔνθεν δὲ ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς νοήσεως πρὸς τὸ πρᾶγμα (πραγματικὴ ἀλήθεια. Πρβλ. § 49). Κατὰ ταῦτα τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἀληθείας ἀπαιτεῖ νὰ συμφωνῶμεν πάντοτε πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἤτοι νὰ μὴ ἀντιφάσκωμεν, τὸ δὲ δεύτερον εἶδος ἀπαιτεῖ νὰ συμφωνῶσιν οἱ λόγοι ἡμῶν πρὸς τὰ πράγματα ἤτοι νὰ μὴ ψευδώμεθα.

Πρὸς προαγωγὴν τῆς *ἰδέας τοῦ ἀληθοῦς* ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ διεγείρῃ ἐνωρὶς ἐν ταῖς τῶν παίδων ψυχαῖς τὴν *φιλαλήθειαν*, λαμβάνων ὑπ' ὄψει ἀμφότερα τὰ εἴδη τοῦ ἀληθοῦς. Κατὰ ταῦτα,

α') Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἦναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς ἑαυτόν, οὐδέποτε ἀντιφάσκων, οὐδέποτε ἀφίνων τοὺς λόγους αὐτοῦ ἢ τὰς προσταγὰς ἀνεκπληρώτους ἢ ἀνεκτελέστους καὶ καθόλου οὐδέποτε ἄλλα λέγων καὶ ἄλλα πράττων. Ὁμοίως καὶ τοὺς παῖδας ὀφείλει νὰ ἀσκῇ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντιφάσκωσιν, ἀλλὰ νὰ ἦναι πάντοτε συνεπεῖς πρὸς ἑαυτούς.

β') Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει μηδέποτε νὰ ψεύδηται, ἀλλ' ὅ,τι λέγει ἢ διδάσκει πρέπει νὰ ἦναι ἀληθές, ἤτοι νὰ συμφωνῇ πρὸς τὸ πρᾶγμα. Ὁμοίως δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπῃ καὶ εἰς τοὺς παῖδας τὸ ψεύδεσθαι, οὐδὲ παιδιᾶς χάριν.

»οὐκ ἐατέος παρ' ἡμῖν δημιουργεῖν· ἵνα μὴ ἐν κακίας εἰκόσι τρεφόμενοι ἡμῖν »οἱ φύλακες, ὥσπερ ἐν κακῇ βοτάνῃ, πολλὰ ἑκάστης ἡμέρας κατὰ σμικρὸν »ἀπὸ πολλῶν δρεπόμενοί τε καὶ νεμόμενοι ἕν τι ξυνιστάντες λανθάνωσι κακὸν »μέγα ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ, ἀλλ' ἐκείνους ζητητέον τοὺς δημιουργούς, τοὺς εὐ»φυῶς δυναμένους ἰχνεύειν τὴν τοῦ καλοῦ τε καὶ εὐσχήμονος φύσιν, ἵνα ὥσπερ »ἐν ὑγιεινῷ τόπῳ οἰκοῦντες οἱ νέοι ὠφελῶνται ἀπὸ παντός, ὁπόθεν ἂν αὐτοῖς »ἀπὸ τῶν καλῶν ἔργων ἢ πρὸς ὄψιν ἢ πρὸς ἀκοήν τι προσβάλῃ, ὥσπερ αὖρα »φέρουσα ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν καὶ φιλίαν καὶ ξυμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄγουσα». (Πρβλ. καὶ Ἀριστοτ. Πολ. 7,310).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γ΄) Ὁ παιδαγωγός, ὁσάκις παρατηρῇ τὸν παῖδα ἀνιχνεύοντα τὴ ἀλήθειαν ἢ δι᾽ ἀποτεινομένων ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐρωτήσεων ἢ διὰ συντόνο μελέτης, πρέπει νὰ λάμπῃ, οὕτως εἰπεῖν, ὅλος ἐκ χαρᾶς καὶ ν ἐπαινῇ αὐτὸν φανερά· ὁμοίως πρέπει νὰ χαίρῃ καὶ καθιστᾷ φανερὰ τὴν χαρὰν αὐτοῦ, ὁσάκις ἀκούῃ τὸν παῖδα ὁμολογοῦντα τὴν ἀλή θειαν· μάλιστα δὲ πρέπει νὰ συγχωρῇ ἐνίοτε τὰ διαπραττόμενα ὑπ τοῦ παιδὸς πταίσματα, ὁσάκις ταῦτα ἀνομολογοῦνται ὑπ᾽ αὐτοῦ μετ ἐνδείξεως μεταμελείας· τοὐναντίον δέ, ὁσάκις παρατηρῇ τὸν παῖδ ἢ ἀμελοῦντα ἢ οἱανδήποτε πρὸς τὸ ψεύδεσθαι τάσιν δεικνύοντα, πρέ πει νὰ ἐκφράζῃ τὴν λύπην αὐτοῦ ἔν τε τῷ προσώπῳ καὶ τῷ τόνῳ τῆς φωνῆς ὅπως ἐνωρὶς ἐμπνέηται εἰς τὴν παιδικὴν ψυχὴν ἡ εὐαρέ σκεια πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀπαρέσκεια πρὸς τὸ ψεῦδος.

δ΄) Ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἰδίως ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ προσάγῃ ἐνώπιον τῶν παίδων εὐθὺς ἕτοιμα τὰ πορίσματα οἱασδήποτε διανοη- τικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ νὰ ἀφίνῃ αὐτοὺς νὰ ἀνευρίσκωσι μόνοι τὴν κε- κρυμμένην ἀλήθειαν βοηθῶν αὐτοὺς ἐπιτηδείως κατὰ τὴν μαιευτικὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους. Τούτου ἕνεκα αἱ πρῶται διανοητικαὶ ἐργασίαι πρέπει νὰ ἦναι εὔκολοι ὅπως δύνωνται οἱ παῖδες νὰ ἐξάγωσι ἀφ᾽ ἑαυτῶν τὰ συμπεράσματα ἢ ἀνευρίσκωσιν ἀφ᾽ ἑαυτῶν τὴν λανθάνουσαν ἀλή- θειαν. Ἅμα δὲ ἅπαξ γλυκανθῇ ὁ παῖς ἐκ τῆς ἀφ᾽ ἑαυτοῦ εὑρέσεως τῆς ἀληθείας εὐθὺς θέλει αἰσθανθῇ ἀκατάσχετον ῥοπὴν καὶ ἔφεσιν πρὸς περαιτέρω ἀνίχνευσιν αὐτῆς.

ε΄) Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ καταδεικνύῃ πρὸ τῶν παίδων τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἀληθείας παριστῶν αὐτὴν ὡς *τροφὴν* τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοῦ διακρίνοντος τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ἀλό- γων ζώων· ἔτι δὲ ὡς τὸ φῶς, τὸ φωτίζον τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν (1), τὸ δεικνύον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, τὸ ἀπαλλάσ- σον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ ἀμφιβολιῶν, ἀμηχανιῶν, δισταγμῶν, προ- λήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, τὸ φυγαδεῦον τὸ ἐπί τινα μόνον χρόνον δυνάμενον νὰ ἐπικρατήσῃ ψεῦδος (2), τὸ ὁδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς

(1) «Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς» (Ἰωάν. 3, 21).

(2) «Καί μοι δοκεῖ μεγίστην θεὸν τοῖς ἀνθρώποις ἡ φύσις ἀποδεῖξαι τὴν **ἀλή- »θειαν** καὶ μεγίστη αὐτῇ προσθεῖναι δύναμιν. Πάντων γοῦν αὐτὴν καταγωνι- »ζομένων ἐνίοτε δὲ καὶ πασῶν τῶν πιθανοτήτων μετὰ τοῦ ψεύδους ταττομέ- »νων, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως δι᾽ αὐτῆς εἰς τὰς ψυχὰς εἰσδύεται τῶν ἀνθρώπων, καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἐπωφελεῖς καὶ καθόλου τὸ καθιστῶν τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα (1).

Ἐκ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκομένων μαθημάτων τὰ πλειότερον συντελοῦντα εἰς τὴν καλλιεργίαν τῆς ἰδέας τοῦ ἀληθοῦς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ μαθηματικά, διότι δι' αὐτῶν παρίσταται ἐπαισθητοτέρα καὶ οἱονεὶ ψηλαφητοτέρα ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ καταδείξει ἔνθεν μὲν τῶν ἀναλλοιώτων νόμων, οὓς ἀκολουθοῦσι τὰ τῆς φύσεως δημιουργήματα, ἔνθεν δὲ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως, ἣν ἐνέχουσιν οἱ ἀψευδέστατοι ἀριθμοί (2), ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ τῶν πάντων τάξις καὶ ἁρμονία.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τροφή, ἡ δὲ θήρευσις αὐτῆς ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιοτέραν τῶν τοῦ σχολείου ἐνεργειῶν, τὸ δὲ ψεῦδος εἶναί τι παρὰ φύσιν καὶ ἀπᾷδον πρός τε τὰς τάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καθόλου καὶ πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ σχολείου ἰδίᾳ, διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος πρέπει παντὶ τρόπῳ νὰ ὑποστηρίζῃ πᾶν ὅ,τι ἀληθές, καὶ νὰ καταδιώκῃ πᾶν ὅ,τι ψευδές, ὡσαύτως νὰ ἐπαινῇ μὲν παντα φιλαλήθη μαθητήν, νὰ ψέγῃ δὲ καὶ τιμωρῇ ἀδυσωπήτως πάντα φιλοψευδῆ (3).

§ 110. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ ἀγαθὸν ἔγκειται ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῶν φρονημάτων ἡμῶν, τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων μετὰ τοῦ *ἠθικοῦ νόμου*, τοῦ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἐπιβαλλομένου. Πᾶν ἄρα ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι καὶ λέγεται *ἀγαθόν*, πᾶν δὲ ὅπερ δὲν συμφωνεῖ πρὸς αὐτὸν εἶναι καὶ λέγεται *κακόν*.

»ποτὲ μὲν παραχρῆμα δείκνυσι τὴν αὐτῆς δύναμιν, ποτὲ δὲ πολὺν χρόνον »ἐπισκοτισθεῖσα, τέλος αὐτὴ δι' ἑαυτῆς ἐπικρατεῖ καὶ καταγωνίζεται τὸ ψεῦ»δος» (Πολύβιος).

(1) «Ἀλήθεια δὲ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δ' ἀνθρώποις, ἧς, ὁ γενήσεσθαι μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη» (Πλ. Νόμ. 5, 730).

(2) «Ἴδοις δὲ τὰ οὐ μόνον ἐν τοῖς δαιμονίοις καὶ θείοις πράγμασι τὰν τῶ ἀ»ριθμῶ φύσιν καὶ τὰν δύναμιν ἰσχύουσαν· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπινοῖς ἔργοις «καὶ λόγοις πᾶσι, παντᾶ κτλ.» (Στοβ. Ἐκλ. 1, 8).

(3) Διὸ λέγει καὶ ὁ παρὰ Στοβαίῳ (σελ. 290) Χαιρώνδας· «Χρὴ συνειθίζειν »ἐκ παίδων κολάζοντας μὲν τοὺς φιλοψευδεῖς, φιλοῦντας δὲ τοὺς φιλαλήθεις, ἵνα »ἐμφυσιῶται ἑκάστῳ τὸ κάλλιστον καὶ σπερματωδέστατον τῆς ἀρετῆς».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Επειδὴ δὲ εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν δὲν εἶναι εἰσέτι ἀρκούντως ἐξε γερμένος ὁ *λόγος* ἑπομένως οὔτε ἡ συνείδησις περὶ τοῦ *ἠθικοῦ νόμου*, ἐκ τοῦ λόγου πηγάζοντος, διὰ τοῦτο ὁ παῖς τὰς πρώτας περὶ ἀγαθοῦ πα στάσεις καὶ τὰ πρῶτα συναισθήματα σχηματίζει ἐν τῇ παρατηρήσει τ περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀγαπητῶν προσώπων· ὅ,τι λοιπὸν ταῦτα λέγ σιν ἢ πράττουσι νομίζει ὅτι εἶναι ἀγαθὰ καὶ ὀρθὰ καὶ ἑπομένως φ νεῖ ὅτι οὕτω καὶ αὐτὸς ὀφείλει νὰ λέγῃ καὶ νὰ πράττῃ. Οὕτω δὲ ἔθος κατὰ μικρὸν ἀποβαίνει ἦθος. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ πα δαγωγός, ὁ ἐπιμελούμενος τῆς *ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ*, ὀφείλει κατὰ πρ τον διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀγαθοῦ παραδείγματος, τῶν ἀγαθῶν λόγ καὶ πράξεων νὰ διεγείρῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς τὴν παράστασ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ εὐαρέσκειαν καὶ ἀγάπην. Ὁμοί ὀφείλει νὰ ἀπαγορεύῃ αὐστηρῶς τὴν μετὰ τῶν κακῶν ἀναστροφήν, ὡ οἱ κακοὶ λόγοι καὶ αἱ κακαὶ πράξεις δύνανται νὰ διεγείρωσι διαστρό φους περὶ τοῦ ἀγαθοῦ παραστάσεις ἐν τῇ παιδικῇ ψυχῇ καὶ νὰ ἐμ πνεύσωσιν εἰς αὐτὴν ἀνεπαισθήτως εὐαρέσκειαν καὶ ἀγάπην πρὸς τ κακὸν καὶ πονηρόν.

Προϊούσης τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως τοῦ παιδὸς ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ καλλιεργήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ *θεωρητικῶς* ἅμα καὶ *πρακτικῶς*. Καὶ θεωρητικῶς μὲν καλλιεργεῖ αὐτὴν καθιστῶν τὸν παῖδα προσεκτικὸν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τοῦ κανονίζοντος τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου οὐ μόνον πρὸς ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους· πρακτικῶς δέ, πράττων μὲν αὐτὸς ἢ ἐπιτρέπων νὰ πράττηται ὑπὸ τοῦ παιδὸς ἐκεῖνο μόνον, ὅπερ συσφίγγει τὴν ἀμοιβαίαν ἐκείνην σχέσιν, ἀποφεύγων δὲ καὶ ἀποκρούων πᾶν τὸ τὴν σχέσιν ταύτην διαρρηγνύον. Ὁ παιδαγωγός, καλλιεργῶν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὀφείλει νὰ παραστήσῃ αὐτὸ ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως τοῦ μαθητοῦ ὡς ἀποτελοῦν τὴν *ὑψίστην ἰδέαν*, ἧς ἡ πραγμάτωσις ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὡς ὁ *σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου* καὶ ὡς ὅρος ἀπαραίτητος τῆς τοῦ ἀνθρώπου *εὐδαιμονίας* οὐ μόνον τῆς ἐπιγείου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπουρανίου (1). Ὁ παιδαγωγὸς προβάλλων ἐνώ-

(1) «Καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ »τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως κτλ.» ('Ιωάνν. 5, 29).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πιον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας τοῦ παιδὸς πᾶν ὅ,τι φέρει τὸν τύπον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀπομακρύνων δὲ ἀπ' αὐτῶν πᾶν ὅ,τι φέρει τὸν τύπον τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ εἴτε ἐν ἔργοις, εἴτε ἐν λόγοις, εἴτε ἐν σχήμασιν, εἴτε ἐν εἰκόσι κτλ., οὐ μόνον προάγει καὶ καλλιεργεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ προφυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ πάσης διαστροφῆς.

Ὅταν ἡ *ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ*, οὕτω καλλιεργηθεῖσα, ἀνατείλῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός, τότε αὕτη θέλει ἀποβῆ εἰς αὐτὸν τὸ ἰσχυρότατον ἐλατήριον τῆς ἑαυτοῦ βουλήσεως, τὸ ἀσφαλέστατον πηδάλιον τῶν ἑαυτοῦ πράξεων καὶ τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον, τὸ ὑποδεικνύον αὐτῷ ἑκάστοτε τὸ πρακτέον. Τούτου ἕνεκα ἡ καλλιεργία τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ προπαρασκευάζει τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ συμπίπτει μετ' αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

§ 111. Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς συναισθητικῆς ἀγωγῆς.

Συναισθητικὴ ἀγωγὴ λέγεται ἡ ἀγωγὴ ἐκείνη, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς *συναισθητικῆς δυνάμεως*, τελουμένη διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν *συναισθημάτων*. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κυριώτερα *συναισθήματα* εἶναι τριπλᾶ, τουτέστιν *ἠθικά*, *συμπαθητικὰ* καὶ *θρησκευτικά*, διὰ τοῦτο ἡ συναισθητικὴ ἀγωγὴ περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν τριῶν τούτων συναισθημάτων πραγματεύεται ἐν ταῖς ἑξῆς παραγράφοις.

§ 112. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων.

Ἡ ἐπιμέλεια τῶν *ἠθικῶν συναισθημάτων*, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς συμφωνίας ἢ ἀσυμφωνίας τῶν διανοημάτων, τῶν λόγων καὶ τῶν

«Ἐπειδὰν ἀφίκωνται οἱ τελευτηκότες εἰς τὸν τόπον οἷ ὁ δαίμων ἕκαστον κομίζει, πρῶτον μὲν διεδικάσαντο οἵ τε καλῶς καὶ ὁσίως καὶ δικαίως βιώσαντες »καὶ οἱ μή» (Πλάτ. Φαίδ. 114. Πολ. 10, 518).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πράξεων ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣν ἔχομεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καθό[...] καὶ ἰδίᾳ τοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀναφερομένου (§ 39), ἐξαρτᾶται, ὡς εἰ[...] ἐκ τῆς ἐπιμελείας τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέας (§ 109). Ὅταν ἡ ἰδέα [...] ἀγαθοῦ καλῶς καλλιεργηθεῖσα διαλάμψῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρ[ώ]που, τότε οὗτος θέλει αἰσθανθῇ χαρὰν μὲν ἀγαλλίασιν πρὸς πᾶν ὅ[,τι] συνᾴδει, περιφρόνησιν δὲ καὶ ἀποστοφὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀπᾴδει π[ρὸς] αὐτήν. Τοιαῦτα ἠθικὰ συναισθήματα εἶναι τὸ τῆς *αἰδημοσύνης*, ε[ὐ]*γνωμοσύνης*, *δικαιοσύνης*, *φρονήματος* καὶ *ταπεινοφροσύνης*, ἅτι[να] ἐπιδέονται πρωΐμου ἐπιμελείας καὶ καλλιεργίας.

α΄) Τὸ συναίσθημα τῆς *αἰδημοσύνης*, ἥτις συστολὴ οὖσα ἀπέναν[τι] κακοῦ τινος καὶ διὰ τῆς ἐρυθρότητος τοῦ προσώπου ἐκδηλουμέν[η] προφυλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς, [1] καλλιεργοῦ[μεν] ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παίδων· 1) προφυλάσσοντες τὸ μὲν ὄμμα αὐ[τῶν] τῶν ἀπὸ τῆς θέας παντὸς ἀσέμνου ἀντικειμένου, τὸ δὲ οὖς ἀπὸ τῆ[ς] ἀκροάσεως παντὸς κακοήθους λόγου, τὸ δὲ στόμα ἀπὸ πάσης κακο[λο]λογίας [2]. 2) ἀπαγορεύοντες εἰς τοὺς παῖδας πᾶσαν σωματικὴν ἀπο[...] γύμνωσιν καὶ πᾶσαν ἄσεμνον στάσιν, βάδισιν καὶ χειρονομίαν. Ἐ[ν] δὲ τοῖς μικτοῖς σχολείοις, ἐν οἷς συνδιδάσκονται ἄρρενα μετὰ θηλέων, ἡ ἐπιμέλεια τῆς αἰδημοσύνης ἀπαιτεῖ μείζονα προσοχὴν ἐκ τοῦ διδασκάλου, ἐπιτηροῦντος αὐστηρῶς τὴν ἀμοιβαίαν συμπεριφορὰν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ ἀπομακρύνοντος πᾶν ὅ,τι προσκρούει εἰς τὴν σεμνοπρέπειαν καὶ κοσμιότητα.

β΄) Τὸ συναίσθημα τῆς *εὐγνωμοσύνης* καλλιεργοῦμεν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παίδων· 1) καταδεικνύοντες εἰς αὐτοὺς ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη εἶναι δικαία ἀμοιβὴ πρὸς τοὺς εὐεργετοῦντας, ἐπιτασσομένη ὑπό τε

---

1) Διὸ εἶπον καί τινες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· «Πᾶς ἐρυθριῶν χρηστὸς εἶ»ναί μοι δοκεῖ» (Μένανδρος παρὰ Στοβ. 31,5). «Ὃς οὔτ' ἐρυθριᾷν οἶδε οὔτε »δεδιέναι, τὰ πρῶτα πάσης τῆς ἀναιδείας ἔχει» (Δίφιλος παρὰ Στοβ. 32,2).

2) «Εὔλογον οὖν ἀπελαύνειν ἀπὸ τῶν ἀκουσμάτων καὶ τῶν ὁραμάτων τῶν »ἀνελευθέρων καὶ τηλικούτους ὄντας. Ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πό»λεως, εἴπερ ἄλλο τι, δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν· ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν »ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς· μάλιστα μὲν οὖν ἐκ τῶν »νέων, ὅπως, μήτε λέγωσι μήτε ἀκούωσι μηδὲν τοιοῦτον» (Ἀριστ. πολ. Δ΄ ἢ Ζ΄ κεφ. 17). — «Καὶ μέντοι καὶ τῆς αἰσχρολογίας ἀπακτέον τοὺς υἱεῖς, λό»γος γὰρ ἔργου σκιὴ κατὰ Δημόκριτον» (Πλουτ. περὶ παιδ. ἀγ. 14). Πρβλ. καὶ Ματθ. ιβ΄, 36.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· (1) 2) παριστῶντες εἰς τοὺς αἶδας ὅτι ἡ τῆς εὐγνωμοσύνης ἔλλειψις, ἤτοι ἡ *ἀχαριστία*, οὐ μόνον γένειαν ψυχῆς δεικνύει, (2) ἀλλὰ καὶ ζημίαν ὑλικήν τε καὶ ἠθικὴν ροξενεῖ εἰς τὸν ἀχάριστον, (3) παρορμῶσα αὐτὸν πρὸς πάντα τὰ ἰσχρά (4.)

γ') Τὸ συναίσθημα τῆς *δικαιοσύνης*, ἤτοι τῆς θεοφιλοῦς 5 ἐκείνης ρετῆς, ἐν ᾗ συμπεριλαμβάνεται πᾶσα ἀρετή (6), καλλιεργοῦμεν ἐν τῇ αρδίᾳ τῶν παίδων· 1) ἀπονέμοντες καὶ προφυλάσσοντες ἀκριβῶς άντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· 2) ἀποφεύγοντες πᾶσαν προσωποηψίαν καὶ πάντα ἄδικον ἔπαινον ἢ ψόγον, βράβευσιν ἢ ποινὴν αὶ τὰ παρόμοια· 3) καταδεικνύοντες εἰς τοὺς παῖδας ὅτι πάντες οἱ νθρωποι, ὡς πλάσματα τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρός, ἔχουσιν ἴσα ρὸς ἀλλήλους δικαιώματα, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα ἕκαστος ὀφείλει νὰ έρηται πρὸς τὸν ἕτερον, ὅπως αὐτὸς ἐπιθυμεῖ νὰ φέρωνται οἱ ἄλλοι ρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν παραγγελίαν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, εἰπόνος· «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω αὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς» (7.)

δ') Τὸ *φρόνημα*, ἤτοι ἡ συναίσθησις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἣν ἐνωὶς καταδεικνύει ὁ παῖς χαίρων ἐπὶ τῇ ὑπερνικήσει τῶν εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ παρεμβαλλομένων κωλυμάτων, χρήζει μεγίστης ἐπιμελείας, διότι ἄνευ φρονήματος ἤτοι ἄνευ ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῆς προσω-

1) Λουκ. ιζ', 17, 18.

2) «Χάρις χάριν γάρ ἐστιν ἡ τίκτουσ' ἀεί.
«ὅτου δ' ἀπορεῖ μνῆστις εὖ πεπονθότος
»οὐκ ἂν γένοιθ' οὗτος εὐγενὴς ἀνήρ» (Σοφ. Αἴ. 522).

3) «Βοηθῶν ἀπορεῖν ἀνάγκη τοὺς χάριτός τινος ἐπιλήσμονας (Στοβ. ἀνθ. τόμ. 3, σ. 41).

4) «Ἕπεσθαι δοκεῖ μάλιστα τῇ ἀχαριστίᾳ καὶ ἡ ἀναισχυντία· καὶ γὰρ αὕτη »μεγίστη δοκεῖ εἶναι ἐπὶ πάντα τὰ αἰσχρὰ ἡγεμών» (Ξενοφῶντος Κύρ. παιδ. 1, 2, 7).

5) Κατὰ μὲν τὸν Ψαλμῳδὸν «Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν» (Ψαλμ. 12, 7) κατὰ δὲ τὸν Σωκράτην «Θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλ' »ὡς οἷόν τε δικαιότατος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδέν, ἢ ὃς ἂν ἡμῶν »αὖ γένηται ὅτι δικαιότατος» (Πλάτ. Θεαίτ. σ. 179).

6) «Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πασ' ἀρετὴ 'στι» (Θεόγν. 147).

7) Ματθ. 7,12.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πικῆς ἡμῶν ἀξίας οὐδὲν σπουδαῖον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν. Ὅπως δὲ ἡ ὑπερτίμησις τῆς προσωπικῆς ἀξίας ἄγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐλάττωμα τοῦ *ἐγωισμοῦ*, τῆς *ἀλαζονίας* καὶ *φιλαρχίας*, οὕτω καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ὑποτίμησις αὐτῆς ἄγει αὐτὸν εἰς τὸ ἐλάττωμα τῆς *δειλίας*, τῆς *ἀθυμίας*, τῆς *ἀδρανείας*, τοῦ *ἀπελπισμοῦ* καὶ τοῦ *ἐξευτελισμοῦ*. Κατ' ἀμφοτέρων τούτων τῶν παρεκτροπῶν τοῦ φρονήματος ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἰδίως ὁ διδάσκαλος ν' ἀντιταχθῇ. Καὶ τὸ μὲν ἄγαν φρόνημα δύναται οὗτος νὰ περιστείλῃ ἀναγκάζων τὸν παῖδα ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀδυναμίαν καὶ ἀσθένειαν ἐν ἐπιπονωτέραις ἐργασίαις, τὸ δὲ λίαν *ταπεινὸν φρόνημα* δύναται νὰ ἀνυψώσῃ παρέχων εἰς τὸν παῖδα ἀφορμὴν ὅπως ἐκτιμήσῃ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀξίαν καὶ ἱκανότητα ἐν εὐκολωτέραις ἀσχολίαις.

ε') Μετριώτερος, ἀλλὰ πολλῷ τιμιώτερος βαθμὸς φρονήματος εἶναι ἡ *ταπεινοφροσύνη*. Τὸ συναίσθημα τοῦτο, προερχόμενον ἐκ βαθυτέρας διαγνώσεως καὶ συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἤτοι προερχόμενον ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἡμῶν αὐτῶν ἐκ τῆς ἐπόψεως οὐχὶ τοῦ *τί εἴμεθα* ἀλλὰ τοῦ *τί ἔπρεπε νὰ ἤμεθα*, εἶναι ὅλως ἀντίθετον τοῦ τῆς *ὑπερηφανίας* καὶ *φιλοδοξίας*. Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι θεία ἀρετή, παρέχουσα εἰς τὸν ἔχοντα ταύτην τοσούτῳ μείζονα τιμήν, ὅσῳ μείζων παρατηρεῖται παρ' αὐτῷ τάσις πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς [1]. Τὴν ἀρετὴν ταύτην δύναται ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἰδίως ὁ διδάσκαλος νὰ καλλιεργήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς ἀντεξετάζων αὐτὸν πρὸς ἄλλους κρείσσονας αὐτοῦ παῖδας, ὑποδεικνύων ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ἀπέραντον πέλαγος τῶν ἀληθειῶν, ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ περιλάβῃ ἕνεκα τοῦ πεπερασμένου νοῦ καὶ τῆς βραχύτητος τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀναγκάζων αὐτὸν νὰ ὁμολογῇ μετὰ τοῦ **Σωκράτους** ὅτι, «*ἕν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*».

§ 113. Περὶ ἐπιμελείας τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων.

Τὰ *συμπαθητικὰ συναισθήματα*, ὡς διεγειρόμενα ἐν ταῖς ἡμετέραις καρδίαις ἐκ τῆς γνώσεως ὁμοίων συναισθημάτων, ὑπαρχόντων ἐν ταῖς τῶν ἑτέρων καρδίαις (§ 39), εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν παρ'

---

1) «Πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται». (Λουκ. 18, 14).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἄλλοις παρατηρουμένων συναισθημάτων. Τοιαῦτα συναισθήματα εἶναι τὸ *συγχαίρειν* καὶ *συνήδεσθαι* ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ χαρᾷ καὶ τὸ *οἰκτείρειν* καὶ *ἐλεεῖν* ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ λύπῃ· ἢ τὸ *χαίρειν* μετὰ χαιρόντων καὶ *κλαίειν* μετὰ κλαιόντων. Ὁ ἄνθρωπος πέφυκε μᾶλλον πρὸς τὸ *συλλυπεῖσθαι* καὶ *οἰκτείρειν* ἢ πρὸς τὸ *συγχαίρειν* καὶ *συνήδεσθαι*, δι' ὃ λέγει καὶ ὁ περιώνυμος Γερμανὸς Ἰωάννης Παῦλος, «Τὸ *οἰκτείρειν εἶναι ἀνθρώπινον*, τὸ *συνήδεσθαι ἀγγελικόν*.» Ἡ συμπάθεια ἐνεφυτεύθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους καρδίας ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς ἕνωσιν καὶ ἀλληλοβοήθειαν τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ εὐδαιμονια αὐτῶν. Ἡ ἐπιμέλεια αὐτῆς ἄρχεται ἐν τῷ οἴκῳ, τελουμένη ἰδίως ὑπὸ τῆς μητρός, εἰς ἣν ὁ παῖς εἶναι μᾶλλον προσκεκολλημένος, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ ἐν τῷ σχολείῳ.

Τὸ συναίσθημα τῆς συμπαθείας, καθ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὰ δυστυχήματα τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων, δυνάμεθα νὰ καλλιεργήσωμεν ἐν ταῖς τῶν παίδων καρδίαις· 1) Δεικνύοντες ἡμεῖς αὐτοὶ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ τὴν πρὸς τοὺς πάσχοντας συμπάθειαν ἡμῶν· 2) Διδάσκοντες τοὺς παῖδας ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὡς καταγόμενοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρὸς καὶ ἑπομένως ὡς ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικὴν συγγένειαν, ὀφείλουσι νὰ ἀγαπῶσι καὶ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ πάσῃ περιστάσει· 3) Διδάσκοντες τοὺς παῖδας ὅτι ὁ χάριν τῶν ἀνθρώπων ἐνανθρωπήσας Θεός, ἤτοι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁρίσας ὡς γνώρισμα ἀλάνθαστον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην [1], παρακελεύεται πάντα πιστὸν αὐτοῦ ὀπαδὸν ἵνα ἀγαπᾷ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν [2] 4) Καθιστῶντες τοὺς παῖδας μάρτυρας τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος ἔν τε τῇ κατ' οἶκον εὐμενεῖ ὑποδοχῇ τῶν πτωχῶν καὶ ἐν τῇ ἐπισκέψει τῶν ἐν νοσοκομείοις πασχόντων ἢ τῶν ἐν φυλακαῖς στεναζόντων· 5) Περιγράφοντες εἰς τοὺς παῖδας διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὰ παθήματα καὶ τὰς συμφορὰς τῶν δυστυχούντων ἀνθρώπων, ἢ διηγούμενοι εἰς αὐτοὺς πράξεις μεγάλων εὐεργετῶν, οἵτινες, θρέψαντες πεινῶντας, ποτίσαντες διψῶντας, ἐνδύσαντες γυμνούς, λυτρώσαντες αἰχμαλώτους, σώσαντες κινδυνεύον-

1) «Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. 13, 35).

2) «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» (Ματθ. 22, 39. — Λουκ. 10, 28).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τας κίνδυνον οὐ μόνον σωματικὸν ἀλλὰ καὶ ψυχικόν, κατέστησαν ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς ἐπιγείου δόξης καὶ τῆς οὐρανίου μακαριότητος [1]· 6) Παρορμῶντες τοὺς παῖδας ὅπως καταδεικνύωσι καὶ ἐμπράκτως τὴν συμπάθειαν αὐτῶν πρὸς τὸν πλησίον καθ' οἱονδήποτε τρόπον.

Τὸ τῆς συμπαθείας συναίσθημα δυνάμεθα νὰ προφυλάξωμεν ἀπὸ πάσης ἀμβλύτητος, ἀπαγορεύοντες εἰς τοὺς παῖδας οὐ μόνον τὴν ἐκτέλεσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἁπλῆν θέαν ἢ ἀκρόασιν πράξεως σκληρᾶς, γινομένης εἴτε κατ' ἀνθρώπου, εἴτε κατ' ἐλαχίστου ζώου.

Ἡ ἐπιμέλεια τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων προφυλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διεγέρσεως τῶν ἀντικοινωνικῶν ἐλαττωμάτων τῆς ἀντιπαθείας, ἤτοι ἀπὸ τοῦ *φθόνου*, ὅστις εἶναι λύπη ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ χαρᾷ καὶ τῆς *χαιρεκακίας*, ἥτις εἶναι χαρὰ ἐπὶ ἀλλοτρίᾳ λύπῃ. Ὅπως δὲ τὸ *συγχαίρειν* εἶναι ἀγγελικόν, οὕτε τὸ *χαιρεκακεῖν* εἶναι διαβολικόν.

§ 114. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ τῆς φιλοπατρίας συναισθήματος.

Μεταξὺ τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων καταταχτέον καὶ τὸ *συναίσθημα τῆς φιλοπατρίας*. Τὸ συναίσθημα τοῦτο, ἔμφυτον ὂν εἰς πάντα τὰ ζῶα, εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι λίαν ζωηρόν. Φύσει ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸν τόπον, ἔνθα κατὰ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ ἀνέπνευσε τὸν φερέσβιον ἀέρα· φύσει ἐπιποθεῖ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως οὐ μόνον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πατέρων, προπατόρων, ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν. Ὑπὲρ πατρίδος, ἧς οὐδὲν γλύκιον, [2] καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν τίθησιν ὁ ἄνθρωπος εἰς κίνδυνον, ὡς τοῦτο καθ' ἑκάστην ἡμέραν βλέπομεν καὶ ἀκούομεν.

Τὸ φυσικὸν τοῦτο τῆς φιλοπατρίας συναίσθημα δυνάμεθα ἔτι μᾶλλον νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ κρατύνωμεν ἐν τῇ τῶν παίδων καρδίᾳ· 1) δεικνύοντες πρῶτοι αὐτοὶ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην· 2) καταδεικνύοντες εἰς τοὺς παῖδας μετὰ τοῦ σοφωτάτου Σωκράτους ὅτι « μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων

---

1) Ματθ. 25, 3.
2) Ὀδυσ. I. 34.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἁπάντων τιμιώτερόν ἐστι *πατρὶς* καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον» [1]. 3) διδάσκοντες τοὺς παῖδας ὅτι πᾶν, ὅπερ πράττομεν ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς πατρίδος, ἀναφέρεται εἰς ἡμᾶς αὐτούς, τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ. [2].

Ἂν δὲ εἰς *παντὸς* ἀνθρώπου τὴν καρδίαν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ διεγείρωμεν τὸ τῆς φιλοπατρίας συναίσθημα, εἰς τὴν καρδίαν τῶν παίδων τῶν Ἑλλήνων δυνάμεθα νὰ καλλιεργήσωμεν τοῦτο εὐκολώτερον καὶ ζωηρότερον. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ μόνον νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἔνθεν μὲν εἰς τὸν διαυγέστατον τῆς Ἑλλάδος ὁρίζοντα, τὸν ἀνέφελον αὐτῆς οὐρανόν, τὴν καθαρωτάτην ἀτμόσφαιραν, τὴν γαλήνιον θάλασσαν, τὰς χαριεστάτας κοιλάδας, τὰ σύσκια δάση καὶ τὸ εὐκραέστατον κλίμα, καθ' ἃ ἡ Ἑλλὰς ὑπερτερεῖ τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς γῆς· ἔνθεν δὲ εἰς τὰ καταπληκτικώτατα τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος κατορθώματα καὶ εἰς τὰ μεγαλοφυέστατα τῆς διανοίας αὐτῶν προϊόντα, τὰ ἐκφαινόμενα ἔν τε τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν καὶ τεχνουργήμασιν, ἅτινα ἐφώτισαν καὶ ἐξηυγένισαν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ὧν τὰ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενα λείψανα διεγείρουσι τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν θαυ-

---

1) Καλὸν εἶναι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ὁ δαιμόνιος Σωκράτης ἐξεικονίζει θαυμασίως τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην καὶ τιμήν· «Μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἁπάντων »τιμιώτερόν ἐστι πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ »καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρὰ ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι· καὶ σέβεσθαι δεῖ καὶ »μᾶλλον ὑπείκειν καὶ θωπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσαν, ἢ πατέρα· καὶ ἢ πεί»θειν, ἢ ποιεῖν ἃ ἂν κελεύῃ, καὶ πάσχειν, ἐάν τι προστάττῃ παθεῖν, ἡσυ»χίαν ἄγοντα, ἐάν τε δεῖσθαι, ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀπο»θανούμενον, ποιητέα ταῦτα, καὶ τὸ δίκαιον οὕτως ἔχει· καὶ οὐχ ὑπεικτέον, »οὐδ' ἀναχωρητέον, οὐδὲ λειπτέον τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν δι»καστηρίῳ καὶ πανταχοῦ ποιητέον, ἃ ἂν κελεύῃ ἡ πόλις τε καὶ ἡ πατρίς· ἢ »πείθειν αὐτὴν ἧ τὸ δίκαιον πέφυκε· βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε »πατέρα· πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα» (Πλάτ. Κρίτ. σ. 51).

2) «Χρὴ τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ἰδίᾳ μὴ χωρίζειν, ἀλλ' ἓν ἡγεῖσθαι καὶ »ταὐτόν· τό τε γὰρ τῇ πατρίδι συμφέρον κοινόν ἐστι καὶ τῶν κατὰ μέρος ἑκά»στῳ, τὸ γὰρ ὅλον δίχα τῶν μερῶν ἐστιν οὐδέν· τό τε τῷ πολίτῃ συμφέρον »προσήκει καὶ τῇ πόλει, ἐάν γε ὡς συμφέρον πολίτῃ λαμβάνηται. . . Τοῦτον »οὖν τὸν λόγον ἐνθέμενοι πάντα ταῖς διανοίαις, πολὺ φῶς ἕξομεν ἐν τοῖς κατὰ »μέρος, ὥστε ἐν μηδενὶ παραλιπεῖν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον» (Ἱεροκλῆς »παρὰ Στοβ. ἀνθ. 39, 35).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μασμὸν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων. Τοιαύτης οὔσης τῆς Ἑλλάδος δικαίως ὁ μὲν ἀρχαῖος Ὀδυσσεύς, ἀπείρους ὑποστὰς κινδύνους ἐξέφρασε τέλος τὴν ἐπιθυμίαν ὅτι εὐχαρίστως ἐδέχετο τὸν θάνατον ἂν καὶ καπνὸν μόνον ἔβλεπε μακρόθεν ἀνερχόμενον ἐκ τῆς γῆς τῆς γεννήσεως αὐτοῦ[1] · οἱ δὲ νεώτεροι Ἕλληνες, καὶ εἰς αὐτὰς τῆς γῆς τὰς ἐσχατιὰς ἀποδημήσαντες, οὐδόλως λησμονοῦσι τὴν ἑαυτῶν πατρίδα, ἀλλὰ βοηθοῦσιν αὐτὴν παντοιοτρόπως καὶ ἐπανέρχονται ἵνα σώσωσιν αὐτὴν κινδυνεύουσαν, ἢ ἵνα διανύσωσι τὸν ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνον ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἑαυτῶν γεννήσεως καὶ ταφῶσιν ἐν τοῖς τάφοις τῶν ἑαυτῶν πατέρων.

Μεταξὺ τῶν πρακτικωτέρων μέσων, τῶν συντελούντων πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ συναισθήματος τῆς φιλοπατρίας καὶ ἔξαρσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, συγκαταλεκτέα· 1) τὰ *ἐθνικὰ ᾄσματα*, τὰ παρὰ τῶν παίδων συνεχῶς ἐν τῷ σχολείῳ ᾀδόμενα· 2) αἱ τελέσεις σχολικῶν *πανηγύρεων* κατὰ τὰς ἐθνικὰς ἑορτάς· 3) αἱ *ἐθνικαὶ παραστάσεις*· 4) οἱ ἐν τῷ σχολείῳ *λόγοι*, ἐν οἷς ἐξαίρεται τὸ κλέος τῆς πατρίδος ἢ ἐκτραγῳδοῦνται αἱ συμφοραὶ καὶ τὰ δεινοπαθήματα αὐτῆς καὶ 5) ἡ μετὰ τοῦ διδασκάλου *ἐπίσκεψις* τῶν κατὰ τόπους ἐνδόξων μνημείων ἢ τῶν ἐπισημοτέρων τοποθεσιῶν, ἐν αἷς ἔλαβον χώραν ἀξιομνημόνευτα γεγονότα, τὴν δόξαν τῶν προγόνων ἀναμιμνήσκοντα καὶ τὴν πρὸς μίμησιν τῶν προγονικῶν ἀρετῶν ἐπιθυμίαν ἐξάπτοντα.

§ 115. Περὶ ἐπιμελείας τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων.

Τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα, ἅτινα προέρχονται (§ 39) ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου (ὡς τὸ σέβας, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ἐλπίς, ἡ ἀγάπη καὶ ὁ φόβος, ὃν αἰσθανόμεθα πρὸς τὸν Θεόν, ὅταν ἐννοῶμεν αὐτὸν ὡς παντοδύναμον, πάνσοφον, πανάγαθον καὶ δικαιότατον τοῦ κόσμου δημιουργόν), ἔμφυτα ὄντα ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ἀνθρώπου, ἕνεκα τῆς ἐμφύτου περὶ θεοῦ ἐννοίας, [2] ἔχουσι μεγίστην ῥοπὴν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ κατακρατοῦσιν ἅπαντα τὸν βίον αὐτῶν· τούτου ἕνεκα ἡ καλλιεργία τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων ἐν ταῖς τῶν παίδων ψυχαῖς

1) Ὀδυσ. Α, 58.

2) Ὀδυσ. Γ, 48. Ἀριστ. περὶ οὐρ. 1, 3. Ξενοφ. Ἀπομνη. 4, 4, 19.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

είναι ἡ ὑψηλοτέρα καὶ ἀναγκαιοτέρα πασῶν τῶν τοῦ παιδαγωγοῦ ἐνεργειῶν.

Ἡ ἐπιμέλεια τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων, εἰς ἃ κορυφοῦνται πάντα τὰ λοιπὰ συναισθήματα, πρέπει νὰ βαίνῃ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδικοῦ πνεύματος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐμφανίζονται κατὰ πρῶτον αἱ κατώτεραι τοῦ πνεύματος δυνάμεις, διὰ τοῦτο δι' αὐτῶν τῶν δυνάμεων πρέπει ν' ἀρχίσωμεν τήν τε ἀνάπτυξιν τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ τὴν ἐντεῦθεν πηγάζουσαν ἐξέγερσιν τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων. Καὶ δὴ 1) Πρέπει νὰ καθιστῶμεν τὸν παῖδα προσεκτικὸν εἰς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ἀντικείμενα, ἅτινα διὰ τοῦ τεραστίου αὐτῶν μεγέθους, τῆς καταπληκτικῆς δυνάμεως, τῆς θαυμασίας ἁρμονίας, σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος, μαρτυροῦσι τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὑπερτάτου δημιουργοῦ, παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ παναγάθου· [1] 2) Πρέπει νὰ καταδεικνύωμεν εἰς τὸν παῖδα τὴν ἔκ τινος ὑπερτάτου ὄντος ἐξάρτησιν καὶ παντὸς μὲν δημιουργήματος μετὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, ἰδίᾳ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν καταστάσεων αὐτοῦ, ἤτοι τῆς ζωῆς, τῆς ὑγιείας, τῆς εὐτυχίας κτλ. [2] Τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξάρτησιν ἡμῶν δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν ἐπαισθητοτέραν, προσευχόμενοι ἐνώπιον τῶν παίδων θερμὰς πρὸς τὸν Θεὸν προσευχὰς καὶ αἰτοῦντες παρ' αὐτοῦ τὴν θείαν ἀντίληψιν καὶ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων· 3) Πρέπει νὰ συμπαραλαμβάνωμεν συνεχῶς τὸν παῖδα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθα ἡ θέα τῶν ἱερῶν παραστάσεων καὶ ἀντικειμένων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θείου λόγου, τῶν ἱερῶν μελῳδιῶν καὶ τῶν κοινῶν προσευχῶν, ἀνυψοῦσι τόν τε νοῦν καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ πρὸς ὃν ὑπέρτατον καὶ παντοκράτορ· 4) Πρέπει νὰ καταδεικνύωμεν εἰς τὸν παῖδα ἐκ τῆς ἱστορίας τὸν

1) «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης» (Παύλ. πρὸς Ρωμ. 1, 19, 20). (Πρβλ. καὶ Πλάτ. Νομ. 10, 68. Φιλήβ. 28. Ἀριστοτ. περὶ κόσμου, 6).

2) «Αὐτὸς (ὁ Θεὸς) διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·—ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν κτλ.» (Πράξ. Ἀποστ. 17, 25, κτλ).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δάκτυλον τῆς θείας προνοίας, τῆς διεπούσης τάς τε πράξεις καὶ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος·[1] 5) Πρέπει νὰ διδάσκωμεν τὸν παῖδα τὰς ἁγίας Γραφάς, ἐν αἷς παρίσταται ὁ Θεὸς ἀμέσως προνοῶν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος κατ' ἀρχὰς μὲν δι' ἁγίων ἀνδρῶν, τουτέστι τῶν προφητῶν, εἶτα δὲ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ λυτρώσαντος τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἱδρύσαντος τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησιαν.[2] Τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀγάπην τῶν παίδων δυνάμεθα νὰ ἐνισχύσωμεν παριστῶντες εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὰ ἀγαθὰ, ὧν ἐγένετο πρόξενος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνακηρύξας πάντας ἴσους ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ[3] καὶ ἀναγράψας ἐπὶ τῆς σημαίας αὐτοῦ ὡς ὑπερτάτην ἀρχὴν *τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην*,[4] διέρρηξε τὰ δεσμὰ τῆς συνειδήσεως, ἐχειραφέτησε τὰς γυναῖκας ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν ἀνδρῶν καὶ τοὺς δούλους ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν κυρίων, κατήργησε τὰς διακρινούσας τοὺς ἀνθρώπους τάξεις καὶ καθόλου ἐπήνεγκεν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀδελφοποίησιν[5].

Ἡ ἐπιμέλεια τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων, ἀρχομένη ἐν τῷ οἴκῳ, ἐξακολουθεῖ καὶ ἐν τῷ *σχολείῳ*. Ὁ διδάσκαλος ἐπιμελεῖται τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων ἐν ταῖς τῶν μαθητῶν καρδίαις· 1) Παρέχων ἑαυτὸν παράδειγμα εὐσεβείας ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων· 2) Μηδεμίαν ἐπιτρέπων ἐν τῷ σχολείῳ αὐτοῦ ἀντιχριστιανικὴν πρᾶξιν· 3) Ποιούμενος ἔναρξιν τῆς τῶν μαθημάτων διδασκαλίας καὶ ἀποπερατῶν αὐτὴν διὰ προσευχῆς κατανυκτικῆς· 4) Ὁδηγῶν συνεχῶς τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προτρέπων αὐτοὺς νὰ λαμβάνωσιν ἐνεργὸν μέρος ἐν ταῖς ἐκ-

---

1) Ψαλμ. 34,13. Πράξ. Ἀποστ. 13, 17. Πρὸς Ἐφεσ. 1, 11. Ξενοφ. Ἀπομν. 1, 4, 18. 4, 3, 14. Πλάτ. πολιτ. 273. Φαίδ. 62. Νόμ. 10,900. Ἀριστ. περὶ κόσμου, 2. Ἡροδ. 8,13.

2) «Πολυμελῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν «τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν »ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε κτλ.» (Παύλ. »πρὸς Ἑβρ. 1, 1).

3) Παύλου πρὸς Γαλάτας 3,28. Ἰωανν. 17.20.

4) Ἰωάννου 13.15.

5) Παύλ. πρὸς Γαλάτας 3,28. Ἰωάννου 17,20.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλησιαστικαῖς ἀκολουθίαις, ἀναγινώσκοντες ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων ἢ καὶ ἄλλα παρόμοια ποιοῦντες, ἅπερ προάγουσι τὴν θεοσέβειαν· 5) Ἑρμηνεύων τὰ κατὰ Κυριακὴν καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ἀναγινωσκόμενα μέρη τοῦ Εὐαγγελίου καὶ καταδεικνύων τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ ἐφαρμογήν, ἔτι δὲ ἐξηγῶν τοὺς βίους τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ ἐξαίρων τὰς ἀγαθὰς αὐτῶν πράξεις, δι' ἃς γεραίρει αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία· 6) Προτρέπων τοὺς μαθητὰς νὰ φέρωνται πρὸς ἀλλήλλοις ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ Χριστιανισμός, τουτέστι νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους.

Τὸ οὕτως ἐξεγερθὲν καὶ καλλιεργηθὲν θρησκευτικὸν συναίσθημα ὀφείλομεν νὰ μὴ ἐξαλείφωμεν ἢ ἐξασθενῶμεν ἐν ταῖς τῶν παίδων καρδίαις διὰ κούφων καὶ ἐπιπολαίων λόγων, διὰ γογγυσμοῦ κατὰ τῆς θείας προνοίας, δι' ἐξευτελισμοῦ καὶ βεβηλώσεως τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων καὶ δι' ἐκφράσεως θρησκευτικῶν ἀμφιβολιῶν, ἅτινα ἄγουσι τὸν ἄνθρωπον ἢ εἰς ἀθεΐαν ἢ εἰς θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΟΡΕΚΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

§ 116. Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ὀρεκτικῆς ἀγωγῆς.

Ὀρεκτικὴ ἀγωγὴ λέγεται ἡ ἀγωγὴ ἐκείνη, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, τελουμένη διὰ τῆς ῥυθμίσεως τῶν ὁρμῶν ὀρέξεων (§ 42). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀρεγομένη ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἕνεκα τῆς διττῆς αὐτοῦ φύσεως, τουτέστι τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς *πνευματικῆς* ἐμφανίζει δύο εἰδῶν ὁρμὰς ἢ ὀρέξεις, τουτέστιν *αἰσθητικὰς* ἢ *κατωτέρας* καὶ *πνευματικὰς* ἢ *ἀνωτέρας*, διὰ τοῦτο ἡ ὀρεκτικὴ ἀγωγὴ πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν κυριωτέρων ὁρμῶν ἢ ὀρέξεων ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν (§ 43).

§ 117· Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς τροφὴν ὁρμῆς.

Ἡ πρὸς τροφὴν ὁρμὴ ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅπως ὠθῇ αὐτὸν εἰς τὸ παραλαμβάνειν τὴν ἀναγκαιοῦσαν πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ τροφήν. Τοιαύτη ὁρμὴ εἶναι ἡ ὠθοῦσα πρὸς βρῶσιν καὶ πόσιν. Αἱ ὁρμαὶ αὐ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ται, ἐνισχυόμεναι πλέον τοῦ δέοντος βαθμοῦ ἢ παρεκτρεπόμεναι τῆς φυσικῆς αὐτῶν διευθύνσεως, ἀποβαίνουσι *πάθη* ἐπιβλαβῆ εἴς τε τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Τοιαῦτα πάθη εἶναι τὸ τῆς *ἀδηφαγίας, λαιμαργίας* καὶ *πολυποσίας*. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὀλεθρίων τούτων παθῶν ἀναγκαιοτάτη εἶναι ἡ ῥύθμισις τῶν θρεπτικῶν ὁρμῶν. Ὅπως ῥυθμίσωμεν δὲ τὰς θρεπτικὰς τοῦ παιδὸς ὁρμὰς πρέπει· 1) Νὰ ἐθίσωμεν νηπιόθεν τὸν παῖδα εἴς τε τὴν μετριότητα, τὴν λιτότητα καὶ τὴν τάξιν, ἤτοι πρέπει νὰ ἐθίσωμεν αὐτὸν ἔνθεν μὲν εἰς τὸ νὰ μεταλαμβάνῃ μετρίας καὶ ἁπλῆς τροφῆς, τουτέστι τροφῆς τοσαύτης καὶ τοιαύτης, ἥτις συντελεῖ οὐχὶ πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ πρὸς θρέψιν τοῦ σώματος· ἔνθεν δὲ εἰς τὸ νὰ ἅπτηται τῆς τροφῆς ταύτης ἐν τῷ δέοντι χρόνῳ καὶ μετὰ τῆς δεούσης τάξεως [1]· 2) Ν' ἀπομακρύνωμεν πάσας τὰς αἰτίας καὶ ἀφορμάς, αἵτινες δύνανται νὰ ἐξεγείρωσι παράκαιρα ἢ νὰ παρεκτρέψωσι τὰς θρεπτικὰς ὁρμάς. Τοιαῦται ἀφορμαὶ εἶναι αἱ διὰ καρυκευμάτων θωπεύσεις, ἡ χορήγησις χρημάτων περιττῶν, ἡ φοίτησις εἰς ζαχαροπωλεῖα ἢ οἰνοπωλεῖα καὶ τὰ παρόμοια· 3) Νὰ καταδείξωμεν εἰς τὸν παῖδα ἔνθεν μὲν τὰς ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς βλάβας, ἃς ἐπιφέρουσιν ἡ *ἀδηφαγία*, ἡ *πολυποσία*, καὶ ἡ *περὶ τὴν τροφὴν ἀταξία*, ἤτοι τὴν ταχεῖαν κατανάλωσιν τῶν χρημάτων, τὴν ἐντεῦθεν προερχομένην πτώχευσιν μετὰ πασῶν τῶν ὀλεθρίων αὐτῆς παρακολουθημάτων, τὴν ἐμφάνισιν ἐπικινδύνων ἀσθενειῶν, τὴν ἐξάμβλωσιν τῆς διανοίας καὶ τὴν ἐξέγερσιν ὀλεθριωτάτων ἐπιθυμιῶν καὶ ἀκορέστων παθῶν [2]· ἔνθεν δὲ τὰς μεγίστας καὶ ἀνεκτιμήτους ὠφελείας, ὧν πρόξενοι γίνονται εἴς τε τὸ σῶμα καὶ τὸ

---

1) «Καθαρεύοι δ' ἂν τις (τῶν πρὸς τροφὴν ἁμαρτιῶν) καὶ ἀναμάρτητος εἴη, »ἀσκῶν καὶ ἐθίζων αὑτὸν αἱρεῖσθαι σῖτον, οὐχ ἵνα ἥδηται, ἀλλ' ἵνα τρέφηται »οὐδ' ἵνα λεαίνηται τὴν κατάποσιν, ἀλλ' ἵνα ῥωννύηται τὸ σῶμα. . . . Ἵνα »δὲ συνελὼν εἴπω περὶ τροφῆς τὸ πᾶν, φημὶ δεῖν σκοπὸν μὲν αὐτῆς ποιεῖσθαι »ὑγίειάν τε καὶ ἰσχύν, ὡς τούτων μόνον ἕνεκα βρωτέον, ἃ δὴ δεῖται πολυτε»λείας οὐδεμιᾶς· ἐσθίοντα δ' ἐπιμελεῖσθαι κόσμου τε καὶ μέτρου τοῦ προσή»κοντος, καὶ τοῦ διαφέρειν πλεῖστον τῷ τε ἀμολύντῳ καὶ τῷ σχολαίῳ» (Μουσώνιος παρὰ Στοβ. ἀνθ. 18, 38).

2) «Πολλῷ τοι πλέονας λιμοῦ κόρος ὤλεσεν ἤδη ἄνδρας, ὅσοι μοίρης πλεῦν »ἐθέλουσι ἔχειν» (Θέογνις παρὰ Στοβ. ἀνθ. 18, 10).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πνεῦμα ἡ περὶ τὴν τροφὴν μετριότης καὶ λιτότης [1]. Τοὺς λόγους ἡμῶν τούτους πρέπει νὰ ἐπικυρῶμεν διὰ παραδειγμάτων, λαμβανομένων ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου.

§ 118. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς πρὸς τὸ ζῆν ὁρμῆς.

Ἡ πρὸς τὸ ζῆν ὁρμή, τουτέστι ἡ *φιλοζωία*, ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅπως παρορμᾷ αὐτὸν πρὸς χρῆσιν παντὸς μέσου, συντελοῦντος ἔνθεν μὲν πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἐπαπειλούντων τὴν ζωὴν κινδύνων, ἔνθεν δὲ πρὸς διατήρησιν αὐτῆς. Ἐμφανίζεται δὲ ἡ ὁρμὴ αὕτη εἰς πᾶσαν ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου [2]. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ ἄνθρωπος ὁρμᾶται πρὸς ἄμυναν καὶ διατήρησιν τῆς ζωῆς ἀσυνειδήτως, εἶτα δέ, προϊούσης τῆς ἡλικίας, μετὰ συνειδήσεως. Ὅπως ὅμως ἡ ἄγαν ἀδιαφορία ἢ παραμέλησις τῆς ζωῆς εἶναι ἐπιβλαβής, οὕτω καὶ ἡ ἄγαν φειδὼ τῆς ζωῆς, ἤτοι ἡ *ὑπερβολικὴ φιλοζωία*, εἶναι ἐπιζήμιος· καὶ πάλιν ὅπως ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ φείδηται τῆς ζωῆς, οὕτως ὑπάρχουσι καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ αὐτὸς πρέπει νὰ ἀφειδῇ αὐτῆς. Πότε ὅμως καὶ κατὰ πόσον ἡ φιλοζωία εἶναι ἐπιτετραμμένη, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων.

Ὅπως δυνηθῇ ὁ παδαγωγὸς νὰ ῥυθμίσῃ καὶ κανονίσῃ τὴν πρὸς τὸ

---

1) «Ὃς δ' ἂν ὑπερβάλλῃ πόσιος μέτρον οὐκέτ' ἐκεῖνος
»τῆς αὐτοῦ γλώσσης καρτερός, οὐδὲ νόου.»
(Θέογνις παρὰ Στοβ. ἀνθ. 18, 14).

«Πανταχοῦ δὲ κακὸν οὖσα ἡ ἀ μ ε τ ρ ί α, ἐν τοῖς μάλιστα τῇδε τὴν ἑαυτῆς »ἐπιδείκνυται φύσιν, παρεχομένη τοὺς ὀψοφάγους ἀντὶ ἀνθρώπων ὑσὶν ἢ κυσὶν »ὁμοιουμένους τὴν λαβρότητα καὶ εὐσχημονεῖν μὴ δυναμένους, οὐ ταῖς χερσίν, »οὐ τοῖς ὄμμασιν, οὐ τῇ καταπόσει· οὕτως ἄρα αὐτοὺς ἐξίστησιν ἡ ἐπιθυμία »τῆς ἐν ὄψῳ ἡδονῆς. Ὅτι μὲν δὴ οὕτως ἔχειν πρὸς τροφὴν αἴσχιστόν ἐστι, »γνώριμον, ἐν ᾧ γε ζώοις ἄφροσι μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις φρονίμοις ὁμοιούμεθα. »Αἰσχίστου δὲ τούτου ὄντος, κάλλιστον ἂν εἴη τοὐναντίον, τάξει καὶ κ ο σ μ ί ω ς »ἐσθίειν, καὶ τὴν σωφροσύνην ἐνταῦθα ἐπιδείκνυσθαι πρῶτον, οὐκ ὂν ῥάδιον »ἀλλὰ δεόμενον πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως κτλ.» (Μουσώνιος παρὰ Στοβ. ἀνθ. 18, 38. Πρβλ. Ξενοφ. Ἀπομν. 1, 3, 5. 6, 5, καὶ Σοφ. Σειρὰχ 37, 30).

2) «Πᾶς ἄνθρωπος φ ι λ ο ζ ω ε ῖ εἰ καὶ δυστυχεῖ λίαν, κἂν καὶ μυρίους κιν»δύνους ὑποστῇ» (Αἰσώπ. μῦθ. 50). Εὐριπ. Ὀρ. 1523, καὶ Ἐπίκτητος παρὰ Στοβ. 121, 29.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζῆν ὁρμὴν τοῦ παιδὸς ὀφείλει· 1) Νὰ παριστᾷ εἰς τὸν παῖδα τὸν ἀνθρώπινον βίον μήτε ἄγαν τερπνόν, μήτε ἄγαν ἄχαριν· διότι διὰ μὲν τῆς πρώτης παραστάσεως καθίσταται ὁ παῖς λίαν φιλόζωος καὶ ὑλικός, διὰ δὲ τῆς δευτέρας λίαν ῥιψοκίνδυνος καὶ παράτολμος· 2) Νὰ πληροφορῇ τὸν παῖδα ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τηρῇ τὴν ἑαυτοῦ ὑγίειαν [1] ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα, ἅπερ ἔχει πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ὁ ἐκτιθεὶς τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν εἰς προφανεῖς κινδύνους ὑποπίπτει εἰς τὸ ἀξιόποινον ἁμάρτημα τῆς αὐτοχειρίας· 3) Νὰ διδάσκῃ τὸν παῖδα ὅτι ὁ σωματικὸς βίος, ὢν πολλῷ ὑποδεέστερος τοῦ πνευματικοῦ, πρέπει νὰ ὑποχωρῇ εἰς αὐτόν· διὸ ὁσάκις ὁ πνευματικὸς βίος ἀπαιτεῖ κατ᾽ ἀνάγκην τὴν θυσίαν τοῦ σωματικοῦ, τότε οὗτος πρέπει νὰ θυσιάζηται χάριν ἐκείνου. Τοιαύτην θυσίαν ἀπαιτεῖ ὁ ὑπὲρ πίστεως, ὑπὲρ πατρίδος, ὑπὲρ ἀληθείας, ὑπὲρ δικαιοσύνης, ὑπὲρ τιμῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀγών [2]. Ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγῶσιν ἡ μὲν σωτηρία τῆς σωματικῆς ζωῆς εἶναι θανατος τῆς πνευματικῆς, ἡ δὲ ἀπώλεια ἐκείνης εἶναι σωτηρία ταύτης, ὅπως καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ Εὐαγ»γελίῳ λέγει· «ὃς ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· »ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.» [3] Καθόλου δ᾽ εἰπεῖν ἐν τῇ ῥυθμίσει τῆς πρὸ τὸ ζῆν ὁμῆς, πᾶσα διήγησις καὶ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ παιδαγωγοῦ πρέπει νὰ τείνῃ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα οὐχὶ δειλόν, ἀλλ᾽ ἀνδρεῖον· οὐχὶ μικρόψυχον, ἀλλὰ μεγαλόψυχον· οὐχὶ ῥιψοκίνδυνον, ἀλλὰ προσεκτικόν.

---

1) «Οὐδ᾽ ὑγιείας τῆς κατὰ σῶμ᾽ ἀμέλειαν ἔχειν χρή· ἀλλὰ ποτοῦ τε μέ»τρον καὶ σίτου γυμνασίων τε ποιεῖσθαι· μέτρον δὲ λέγω τόδ᾽ ὃ μή σ᾽ ἀνιήσει· »εἰθίζου δὲ δίαιταν ἔχειν καθάρειον, ἄθρυπτον» (Πυθαγόρας παρὰ Στοβ. ἀνθ. 101, 1). Πρβλ. καὶ Ξενοφῶντος Ἀπομν. 1, 2, 4.

2) «Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
»ἄνδρ᾽ ἀγαθόν, περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον».
(Τυρταῖος). Πρβλ. καὶ Ἰλ. Ο, 496.

«Ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι» (Ἰωάν. Α΄, 3, 16) «—ἢ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι τὸν εὐγενῆ χρή.» (Σοφ. Αἴ. 473).

3) Ματθ. 16, 25.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 119. Περὶ ἐπιμελείας καὶ ῥυθμίσεως τῆς πρὸς ἐνέργειαν ὁρμῆς καὶ ἰδίως περὶ παιδιῶν.

α΄) **Ὁρμὴ πρὸς ἐνέργειαν** λέγεται ἡ ὁρμὴ ἐκείνη, ἥτις ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς χρῆσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ὀργάνων καὶ δυνάμεων. Φύσει ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς κίνησιν τῶν ἑαυτοῦ μελῶν καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ἡ τοιαύτη πρὸς ἐνέργειαν τάσις χρησιμεύει οὐ μόνον πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγιείας, ἀλλὰ καὶ πρὸς προμήθειαν πάντων, ὅσα συντελοῦσιν εἰς τὸν σωματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρὸς ἐνέργειαν ὁρμὴ τοῦ παιδός, ὅπως διατηρῆται πάντοτε ἀκμαία καὶ ζωηρά, ἔχει χρείαν καταλλήλου ῥυθμίσεως· ῥυθμίζεται δὲ ἡ ὁρμὴ αὕτη διὰ τῆς ῥυθμίσεως τῶν ἐργασιῶν, εἰς ἃς ὁ παῖς καθυποβάλλεται καὶ ἰδίως διὰ τῶν παιδιῶν.

β΄) **Παιδιὰ** λέγεναι οὐ μόνον ἡ περί τι ἐνασχόλησις, ἡ ἐλευθέρως γινομένη καὶ οὐδὲν ἄλλο σκοποῦσα ἢ τὴν τέρψιν αὐτοῦ τοῦ παίζοντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, περὶ ὃ ὁ παίζων ἀσχολεῖται. Ἡ παιδιά, πηγάζουσα ἐκ τῆς πρὸς ἐνέργειαν φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁρμῆς, ἀποτελεῖ τὸν κύκλον τῆς παιδικῆς ἐνεργείας. Ὁ παῖς, μὴ δυνάμενος εἰσέτι νὰ μεριμνᾷ περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀδιαφορεῖ ὅλως περὶ αὐτοῦ ἢ μᾶλλον περιορίζει αὐτὸν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς παιγνιώδους αὐτοῦ ἐνεργείας. Ὁ **παῖς**, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δηλοῖ, φύσει ῥέπει πρὸς τὴν **παιδιάν**. Ἐν αὐτῇ συγκεντρώνει τάς τε σωματικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Αἱ παιδιαί, ὡς ἐφελκύουσαι ἁπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ παιδὸς καὶ χρησιμεύουσαι ὡς ἀντικείμενον, ἐν ᾧ καταδηλοῦται ὅ τε προορισμὸς καὶ ἡ μέλλουσα αὐτοῦ ἐνασχόλησις, εἶναι μέσα παιδαγωγικώτατα. Ὅπως ἀποβῶσι δὲ αἱ παιδιαὶ ὄντως παιδαγωγικαί, ἀπαιτεῖται ὅπως ῥυθμισθῶσι καὶ κανονισθῶσι συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ὁ παῖς εὐχαριστεῖται ν' ἀσχολῆται κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ περὶ ἀντικείμενα, προςπίπτοντα μὲν εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ, ἄψυχα δὲ ὄντα· ἀσχολούμενος δὲ παρατηρεῖ ἀσυνειδήτως τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀντικειμένου· κορεσθεὶς δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης κατοπτεύσεως ἢ ζητεῖ ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ἀντικειμένου, ῥίπτων αὐτὸ μακράν, ἢ ζητεῖ νὰ μεταβάλῃ τὴν κατάστασιν αὐτοῦ, θραύων αὐτὸ καὶ παρατηρῶν τὰς ἐν αὐτῇ τῇ καταστάσει ἰδιότητας αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα τὰ πρῶτα ἀ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θύρματα τοῦ παιδὸς δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀντικείμενα τοσοῦτον πολύτιμα, ὥστε θραυόμενα νὰ ἐπιφέρωσι σπουδαίας ζημίας· ἔτι δὲ δὲν πρέπει νὰ μένωσι τὰ αὐτά, ἀλλὰ νὰ μεταβάλλωνται συνεχῶς οὐ μόνον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀηδοῦς μονοτονίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐπαύξησιν τῶν παιδικῶν γνώσεων.

Προϊούσης τῆς ἡλικίας ὁ παῖς ζητεῖ νὰ φύγῃ ἀπὸ τῶν ἀψύχων ἀντικειμένων καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν περὶ τὰ ἔμψυχα ἀντικείμενα ἐνασχόλησιν. Ἐκ τῆς ὁρμῆς ταύτης ὠθούμενος, θεωρεῖ καὶ μεταχειρίζεται καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα ὡς ἔμψυχα. Ὅπως γίνῃ ἡ μετάβασις αὕτη ἀπὸ τῶν ἀψύχων εἰς τὰ ἔμψυχα βαθμηδόν, πρέπει ὁ παιδαγωγὸς νὰ δίδῃ εἰς τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα μορφὴν ἐμψύχων ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἄρχεται ἡ ἐκδήλωσις τῆς μελλούσης τοῦ παιδὸς ἐνασχολήσεως, διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ ἐκλέγῃ καὶ προβάλλῃ ἐνώπιον τῶν παίδων τοιαύτας παιδιάς, αἵτινες ἀπεικονίζουσι τὰ ἀντικείμενα τῶν διαφόρων τοῦ ἀνθρώπου ἐπαγγελμάτων καὶ ἐνασχολήσεων. Τοιαῦται παιδιαὶ καὶ ἀθύρματα εἶναι διὰ μὲν τοὺς ἄρρενας τὰ παριστῶντα γεωργικάς, τεχνικάς, στρατιωτικάς, ναυτικὰς καὶ ἑτέρας ὁμοίας ὑποθέσεις· διὰ δὲ τὰ θήλεα εἶναι τὰ παριστῶντα ὑποθέσεις γυναικείων ἐνασχολήσεων, ἤτοι ῥαπτικῆς, μαγειρικῆς, πλυντικῆς καὶ τῶν τοιούτων.[1]

1) Ὅτι αἱ παιδιαὶ πρέπει νὰ ἦναι μιμήματα τῶν μελλόντων ἔργων καὶ ἐνασχολήσεων τοῦ ἀνθρώπου μανθάνομεν ἔκ τε τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. «Φημὶ τὸν ὁτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι, τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς »μελετᾶν δεῖν, παίζοντα καὶ σπουδάζοντα, ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις »προσήκουσιν· οἷον τὸν μέλλοντα ἀγαθὸν ἔσεσθαι γεωργόν, ἤ τινα οἰκοδόμον, τὸν »μὲν οἰκοδομοῦντά τι τῶν παιδείων οἰκοδομημάτων παίζειν χρή· τὸν αὖ, γεωρ»γοῦντα· καὶ ὄργανα ἑκατέρῳ σμικρά, τῶν ἀληθινῶν μιμήματα, παρασκευά»ζειν τὸν τρέφοντα αὐτῶν ἑκάτερον· καὶ δὴ καὶ τῶν μαθημάτων ὅσα ἀναγ»καῖα προμεμαθηκέναι, μανθάνειν· οἷον τέκτονα, μετρεῖν ἢ σταθμᾶσθαι· καὶ »πολεμικόν, ἱππεύειν παίζοντα, ἤ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα· καὶ πει»ρᾶσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παί»δων οἷ ἀφικομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν· κεφάλαιον δὴ παιδείας λέγομεν »τὴν ὀρθὴν τροφήν, ἣ τοῦ παίζοντος τὴν ψυχὴν εἰς ἔρωτα ὅτι μάλιστα ἄξει »τούτου, ὃ δεήσει γενόμενον ἄνδρ' αὐτὸν τέλειον εἶναι τῆς τοῦ πράγματος ἀ»ρετῆς» (Πλάτ. Νόμ. 1, 643). — «Πάντα γὰρ δεῖ τὰ τοιαῦτα προοδοποιεῖν »πρὸς τὰς ὕστερον διατριβάς· διὸ τὰς παιδιὰς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις »τῶν ὕστερον σπουδαζομένων» (Ἀριστ. πολ. Δ ἢ Ζ, 17).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ παιδὸς πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν παιδιάν, ἢ πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄθυρμα, ἀνακαλύψας ὁ παιδαγωγὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ προαγάγῃ καὶ κανονίσῃ τὴν πρὸς τοῦτον ῥοπὴν καὶ κλίσιν δι' ἑτέρων καταλληλοτέρων μέσων. Προχωρούσης τῆς ἡλικίας, ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ νά παίζῃ μεθ' ὁμοίων παίδων. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει οὐ μόνον νὰ ῥυθμίζῃ τὰς παιδιὰς καὶ νὰ προσέχῃ εἰς τὴν κανονικὴν αὐτῶν ἐκτέλεσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιτηρῇ τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν παίδων, προσέχων ἐπὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν συμπεριφορᾶς. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ προσέχῃ ὅπως ἐν μὲν ταῖς παιδιαῖς τηρῆται ἡ προσήκουσα τάξις καὶ καθαριότης, μεταξὺ δὲ τῶν συμπαικτόρων τηρῆται ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη καὶ ὁμόνοια.

Ὁ παιδαγωγός, κανονίζων τὰς παιδιάς, πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψει οὐ μόνον τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ γένος τοῦ παιδός, ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα τῶν τε παιδιῶν καὶ τῶν ἀθυρμάτων. Πᾶσα παιδιὰ καὶ πᾶν ἄθυρμα πρέπει νὰ φέρῃ τὸν τύπον τοῦ καλοῦ. Αἱ αἰσχραὶ παιδιαὶ καὶ τὰ ἄσχημα ἀθύρματα, τὰ διαστρέφοντα τὴν καλλιαισθησίαν καὶ τὸ ἦθος τῶν παίδων, πρέπει ν' ἀπαγορεύωνται.

Οἱ παῖδες, οἱ ἀποφεύγοντες τὰς παιδιάς, δεικνύουσιν ὅτι πάσχουσιν ἢ σωματικῶς ἢ πνευματικῶς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ μὴ ἀδιαφορῇ, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἄρσιν τῆς αἰτίας, ἥτις ἀποτρέπει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐμφύτου εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τάσεως πρὸς τὴν παιδιάν.

§ 120. Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς μίμησιν ὁρμῆς καὶ ἰδίως περὶ παραδείγματος.

α') Ἡ πρὸς *μίμησιν ὁρμὴ* ἐνεφυτεύθη εἰς τὸν ἄνθρωπον [1] ἵνα χρησιμεύῃ πρὸς ἐπωφελῆ κάρπωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων. Ἄνευ τῆς φυσικῆς ταύτης ὀρέξεως οὐδόλως ἠδύνατο ὁ νέος ἄνθρωπος νὰ ἰδιοποιηθῇ ἢ νὰ καρπωθῇ τὸ καλὸν καὶ ὠφέλιμον, ὅπερ παρέχει ὁ ἐ-

1) «Τό τε μιμεῖσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παίδων ἐστί, καὶ τούτῳ »διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζῴων ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποι»εῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας» (Ἀριστ. ποιητ. 4).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ξωθεν ἐπενεργῶν ἔμψυχός τε καὶ ἄψυχος κόσμος. Ἀλλ᾽ ὅσον ὠφέλιμος ἀποβαίνει ἡ μιμητικὴ ὄρεξις, ὁσάκις διευθύνηται πρὸς ἀντικείμενα, προάγοντα εἴτε τὸν σωματικὸν εἴτε τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτον ὀλεθρία καθίσταται, ὁσάκις ἀναφέρηται εἰς ἀντικείμενα παραβλάπτοντα τὸν ἄνθρωπον εἴτε σωματικῶς εἴτε πνευματικῶς. Ἐντεῦθεν ἕπεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιμελείας τῆς μιμητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁρμῆς. Ἡ ἐπιμέλεια ὅμως ταύτης πρέπει ἐνωρὶς νὰ ἄρχηται, καθότι ὁ παῖς, τὸ μιμητικώτατον πάντων τῶν ζώων, μὴ ἔχων εἰσέτι ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὸ κριτικόν, δύναται νὰ μιμηθῇ ἀντὶ καλοῦ τὸ κακὸν καὶ ἀντὶ τοῦ ὠφελίμου τὸ βλαβερόν. Ἡ μιμητικὴ τοῦ παιδὸς ὁρμὴ κανονίζεται κατ᾽ ἐξοχὴν ἐν τῷ καλῷ παραδείγματι.

β᾽) *Παράδειγμα* λέγεται πᾶν πρᾶγμα πρὸς μίμησιν προβαλλόμενον. Τὸ παράδειγμα ἐπιδρᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου δραστικώτερον τοῦ λόγου· διότι ἐκεῖνο μὲν παριστᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου, ἢ κάλλιον εἰπεῖν αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, οἱονεὶ ζῶν καὶ λαλοῦν, ὁ δὲ λόγος παριστᾷ ἁπλῶς τὴν ἄψυχον μορφὴν καὶ εἰκόνα τοῦ πράγματος· τούτου ἕνεκα δικαίως εἶπον ὅτι ὁ μὲν *λόγος νουθετεῖ*, τὸ δὲ *παράδειγμα ἑλκύει* [1].

Τὸ παράδειγμα ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ παντὸς μὲν ἀνθρώπου τὴν ψυχήν, ἰδίᾳ ὅμως ἐπὶ τὴν τοῦ ἀνηλίκου παιδός, ὅστις, ἀμοιρῶν μὲν εἰσέτι ἰδίας κρίσεως, ἔχων δὲ καρδίαν ἁπαλωτάτην καὶ τρυφερωτάτην, δύναται διὰ τῆς ἐμφύτου πρὸς μίμησιν ὁρμῆς νὰ ἰδιοποιηθῇ εὐκόλως καὶ διατηρήσῃ ἀνεξιτήλως πᾶν τὸ ἐνώπιον τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ παριστάμενον. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν παρισταμένων ἀντικειμένων τὰ μὲν εἶναι καλά, τὰ δὲ κακά, καὶ ἐπειδὴ τούτου ἕνεκα ὁ παῖς, ὁ μὴ ἔχων εἰσέτι ἀνεπτυγμένον τὸ κριτικὸν αὐτοῦ, δύναται νὰ μιμηθῇ ἀντὶ τῶν καλῶν καὶ ὠφελίμων τὰ κακὰ καὶ τὰ βλαβερά [2], διὰ τοῦτο ὁ παι-

---

1) Διὸ καὶ ὁ Πλάτων, θεωρῶν τὴν διὰ λόγου παιδείαν ὑποδεεστέραν τῆς διὰ παραδείγματος, λέγει (ἐν Νόμ. 5, 729) «παιδεία νέων διαφέρουσά ἐστιν ἅμα »καὶ αὐτῶν (τῶν πρεσβυτέρων) οὐ τὸ νουθετεῖν, ἀλλ᾽ ἅπερ ἂν ἄλλον νουθετῶν »εἴποι τις, φαίνεσθαι ταῦτα αὐτὸν δρῶντα διὰ βίου».

2) Τὴν μιμητικὴν ταύτην ἰδιότητα τοῦ παιδὸς ἔχων ἐν ὄψει ὁ Πλάτων, συμβουλεύει τὸν νομοθέτην νὰ προνοῇ περὶ τοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἤθους τῶν πρεσβυτέρων (ἐν Νόμ. 5, 729)· «ὁ ἔμφρων νομοθέτης τοῖς πρεσβυτέροις ἂν μᾶλλον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

[παιδ]αγωγὸς ὀφείλει ἐνωρὶς ν᾽ ἀπομακρύνῃ μὲν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων τοῦ [π]αιδὸς πᾶν βλαβερὸν καὶ ἀξιομίσητον, νὰ προβάλλῃ δὲ ἐνώπιον αὐ[τ]οῦ πᾶν ὠφέλιμον καὶ ἀξιομίμητον παράδειγμα. Κατὰ ταῦτα ὀφείλει [ὁ] παιδαγωγὸς νὰ ἀπαγορεύῃ μὲν εἰς τὸν παῖδα τὴν μετὰ τῶν κακῶν [σ]υναστροφὴν ἢ εἰς τὴν φοίτησιν εἰς τόπους, ἔνθα ὑπάρχουσι θεάματα [κ]αὶ ἀκούσματα σκανδαλώδη, νὰ ἐπιτρέπῃ δὲ εἰς αὐτὸν τὴν μετὰ [τ]ῶν ἀγαθῶν ὁμιλίαν καὶ τὴν φοίτησιν εἰς τόπους τοιούτους, ἐν οἷς [π]αρίστανται πράξεις ἠθικαὶ καὶ γίνονται διδασκαλίαι ὠφέλιμοι.

Τὰ παραδείγματα, ἅπερ ὁ παιδαγωγὸς προβάλλει ἐνώπιον τῶν [π]αίδων ὅπως προτρέψῃ αὐτοὺς πρὸς τὸ καλὸν ἢ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ [κ]ακοῦ, δύναται νὰ παραλάβῃ ἢ ἐκ τῆς φύσεως ἢ ἐκ τῆς ἱστορίας. Ὅπως ἐπενεργήσῃ δὲ οἱονδήποτε παράδειγμα ἐπὶ τῆς τῶν παίδων [ψ]υχῆς πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογον οὐ μόνον πρὸς τὸ γένος, ἀλλὰ καὶ πρὸς [τ]ὴν ἡλικίαν αὐτῶν. Διὸ καὶ τὰ ἐκ τοῦ παιδικοῦ κύκλου λαμβανό[μ]ενα παραδείγματα θεωροῦνται καταλληλότερα τῶν ἐξ ἑτέρου κύκλου [λ]αμβανομένων πρὸς μόρφωσιν παίδων. Πάντων ὅμως τῶν παραδειγ[μ]άτων συντελεστικώτατον πρὸς διαπαιδαγώγησιν τῶν παίδων εἶναι [τ]ὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ, ὃν ὡς ἐγγύτερον προσοικειοῦ[τ]αι ὁ παῖς εὐκολώτερον, εὐαρεστούμενος νὰ μιμῆται αὐτὸν προθυμό[τ]ερον ἔν τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις. Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ [ἦ]ναι ἐν παντὶ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ παιδαγωγουμένου.

§ 121. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς πρὸς μάθησιν ὀρέξεως.

Φύσει ἐνυπάρχει ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ὀργανισμῷ *ὄρεξίς τις πρὸς μά[θ]ησιν*, ἢ κατὰ τὸν φιλόσοφον Ἀριστοτέλη «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰ[δ]έναι ὀρέγονται φύσει» [1]. Ἡ *πρὸς μάθησιν* ὄρεξις οὐδὲν ἄλλο εἶναι [ἡ] ὄρεξις *τῆς ἀληθείας*· ἐπειδὲ δὲ ἡ ὄντως ἀλήθεια εἶναι αὐτὸς ὁ

[ὁ] παρακελεύοιτο αἰσχύνεσθαι τοὺς νέους· καὶ πάντων μάλιστα εὐλαβεῖσθαι μή[ποτέ] τις αὐτὸν ἴδῃ τῶν νέων ἢ καὶ ἐπακούσῃ δρῶντα ἢ λέγοντά τι τῶν αἰσ[χ]ρῶν· ὡς ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες, ἀνάγκη καὶ νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναι[δ]εστάτους.» — Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης λέγει ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (Δ' ἢ Ζ', 17). [«]Δεῖ τοῖς νέοις πάντα ποιεῖν ξένα τὰ φαῦλα, μάλιστα δὲ αὐτῶν ὅσα ἔχει ἢ [μ]οχθηρίαν ἢ δυσμένειαν.»

1) Τῶν μετὰ τὰ φυσ. I, 1. Πρβλ. καὶ Πλάτ. Φίληβ. 58.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Θεός, ἡ τελευταία τῶν ὄντων αἰτία, διὰ τοῦτο ἡ πρὸς μάθησιν ὄρεξις, ἢ ἡ τῆς *ἀληθείας ὄρεξις*, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ θειότητος ὄρεξις, ὡς ὀρθῶς ὁ ἐκ Χαιρωνείας φιλόσοφος ἀποφαίνεται.[1] Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ἡ πρὸς μάθησιν ὄρεξις εἶναι πασῶν τῶν ἄλλων ὀρέξεων εὐγενεστέρα καὶ ὑψηλοτέρα. Δι' αὐτῆς ὠθεῖται ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἀπόλαυσιν πνευματικῆς τροφῆς, ἤτοι πρὸς κτῆσιν τῶν γνώσεων ἐκείνων, δι' ὧν τρέφεται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων. Ἡ διεύθυνσις τῆς πρὸς μάθησιν ὀρέξεως πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον προσδιορίζει καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς· ἤτοι, ὅταν ἡ πρὸς μάθησιν ὄρεξις ἀναφέρηται εἰς ἀντικείμενα οὐσιώδη, σπουδαῖα καὶ ὠφέλιμα, τότε εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία· ὅταν ὅμως ἀναφέρηται εἰς ἀντικείμενα ἐπουσιώδη καὶ ἐπιβλαβῆ, τότε εἶναι ὁτὲ μὲν μικροῦ ἢ οὐδενὸς λόγου ἀξία, ὁτὲ δὲ λίαν ἐπικίνδυνος. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ἡ πρὸς μάθησιν τοῦ παιδὸς ὄρεξις ἔχει ἀνάγκην οὐ μόνον ἐξεγέρσεως καὶ ἐνισχύσεως, ἀλλὰ καὶ ὀρθῆς ῥυθμίσεως, ὅπως μὴ παρεκτραπεῖσα ἀποβῇ ἐπιβλαβής.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς μάθησιν ὄρεξις τοῦ παιδός, εἶναι ἡ *ἐρώτησις*, ἣν οὗτος ἀπευθύνει πρὸς τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὸν ἀνθρώπους· τούτου ἕνεκα ὁ παιδαγωγός, ὁ θέλων νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ῥυθμίσῃ τὴν ὄρεξιν ταύτην τῶν παίδων, ὀφείλει νὰ μὴ περιφρονῇ, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν τὰς ἐρωτήσεις αὐτῶν, παρατηρῶν ἀκριβῶς τὴν τούτων ποιότητα, ἤτοι ἐξετάζων ἂν αἱ ἐρωτήσεις αὗται εἶναι φυσικαὶ ἢ τυχαῖαι, ἂν ὑπερβαίνουσι τὴν παιδικὴν διάνοιαν ἢ εἶναι σύμφωνοι πρὸς αὐτήν, καὶ τέλος ἂν αὗται εἶναι ὠφέλιμοι ἢ ἐπιβλαβεῖς εἰς τοὺς ἐρωτῶντας. Καὶ ἐὰν μὲν αἱ ἐρωτήσεις ἦναι φυσικαί, σύμφωνοι πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν παίδων καὶ ὠφέλιμοι εἰς αὐτούς, τότε ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει ν' ἀπαντᾷ εἰς αὐτοὺς προσηκόντως καὶ πάντοτε ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' αὐξήσῃ τὰς παιδικὰς γνώσεις, ἢ τοῦ νὰ συμπληρώσῃ καὶ διορθώσῃ τὰς ὑπαρχούσας. Ἐὰν ὅμως αἱ ἐρωτήσεις ἦναι τυχαῖαι, ἢ ἐπιβλαβεῖς, ἢ ἀνώτεραι τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν παίδων, τότε ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει ἢ νὰ σιωπᾷ αἰτιολογῶν πάντοτε τὴν σιωπὴν αὐτοῦ, ἢ ν' ἀπαντᾷ διὰ γενικῶν τινων ἐκφράσεων, ἢ νὰ μετατρέπῃ τὴν ἐρώ-

1) «Θειότητος ὄρεξίς ἐστιν ἡ τῆς ἀληθείας» (Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 2).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σιν εἰς ἑτέραν, ἧς ἡ ἀπόκρισις εἶναι ὠφελιμωτέρα εἰς τοὺς παῖδας.
Ὁσάκις ὅμως ἡ πρὸς μάθησιν ὄρεξις ἦναι λίαν ἀσθενής, ὡς τοῦτο μβαίνει εἰς τοὺς παῖδας, τοὺς ἔχοντας ἀμβλεῖαν τὴν διάνοιαν[1], τε ὁ παιδαγωγὸς πρὸς διέγερσιν αὐτῆς ὀφείλει αὐτὸς νὰ ἐρωτᾷ τὸν ιῖδα, μεταχειριζόμενος ἐρωτήσεις τοιαύτας, αἵτινες, ἀναφερόμεναι ; ἀντικείμενα καινοφανῆ καὶ περίεργα, δύνανται νὰ κινήσωσι τὴν ὸς μάθησιν ὄρεξιν τῶν νωθρῶν καὶ ἀμβλυνόων παίδων. Ἡ χρῆσις ρυκευμάτων ἢ χρημάτων πρὸς ἐξέγερσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς πρὸς άθησιν ὀρέξεως τῶν παίδων εἶναι λίαν ἐπιβλαβής, καθότι ἔνθεν μὲν ισχύει τὴν τῶν παίδων λαιμαργίαν καὶ ἀσωτείαν, ἔνθεν δὲ ἐμπεδοῖ τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ μάθησις δὲν εἶναι καθῆκον, ιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς πάντα ἄνθρωπον, ἐπιθυμοῦντα νὰ ακρίνηται τῶν ἀλόγων ζώων, ἀλλ' εἶναι ἐργασία τις ἔξωθεν ἐπιλλομένη καὶ τούτου ἕνεκα ἀξία ἀμοιβῆς, ἧς ἡ παῦσις συνεπάγεται κὶ τὴν ἐκείνης διακοπήν. Ὅσον ὅμως ἐπιβλαβὴς καὶ ἀτυχὴς πρὸς έγερσιν τῆς πρὸς μάθησιν ὀρέξεως εἶναι ἡ χρῆσις καρυκευμάτων ἢ ρημάτων ἢ ἄλλων οἱωνδήποτε ὑλικῶν δώρων, τοσοῦτον ὠφέλιμος κὶ συντελεστικωτάτη πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν εἶναι ἡ κατάιξις ἔνθεν μὲν τῶν *κακῶν*, ἅτινα συνεπάγεται ἡ πρὸς τὴν μάθησιν ποστροφὴ (ἤτοι τῆς τυφλώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως [2], τῆς ἐποιδίστου ἀμαθείας [3], τῆς δεινῆς καὶ πολλῶν κακῶν προξένου γνοίας [4]· ἔνθεν δὲ τῶν *καλῶν*, ἅτινα παρακολουθοῦσι τὴν *φιλομάθειαν* ἤτοι τῆς χρησιμωτάτης πολυμαθείας [5] καὶ τῆς ἀθανάτου καὶ

---

1) Κατὰ Ξενοφῶντα (Ἀπομν. 4, 1, 2) ὁ Σωκράτης «ἐτεκμαίρετο τὰς ἀγαθὰς φύσεις ἐκ τοῦ ταχύ τε μανθάνειν οἷς προσέχοιεν καὶ μνημονεύειν καὶ ἐπιθυμεῖν τῶν μαθημάτων ἁπάντων, δι' ὧν ἐστιν οἰκίαν τε καλῶς οἰκεῖν καὶ πόλιν.»

2) «Ἡ φύσις ἄνευ μαθήσεως τυφλόν» (Πλουτ. περὶ παίδ. ἀγ 4).

3) «Πασῶν κολάσεων βαρυτάτη ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιῶναι» (Αἰλ. οικ. ἱστ. 7, 15).

4) «Δεινόν γε ἡ ἄγνοια καὶ πολλῶν κακῶν τοῖς ἀνθρώποις αἰτία, ὥσπερ ἀχλύν τινα καταχέουσα τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀμαυροῦσα καὶ τὸν ἑκάστου βίον ἐπισκιάζουσα» (Λουκιαν. περὶ διαβολῆς 1).

5) «Ἐὰν ᾖς φιλομαθής, ἔσῃ καὶ πολυμαθής» (Ἰσοκρ. πρὸς Δημ.).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θείας παιδείας [1], ἥτις φωτίζει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν [2] καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον θειότατον καὶ ἡμερώτατον ζῶον [3], παρεχομένη εἰς αὐτὸν τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν).— Καὶ ἡ ὀρθὴ δὲ χρῆσις τῶν ἐπαίνων καὶ μομφῶν λίαν συντελεῖ εἰς ἐξέργεσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς πρὸς μάθησιν ὀρέξεως τοῦ παιδός.

Ἐν τῇ διεγέρσει τῆς φιλομαθείας τοῦ παιδὸς ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς καὶ ἰδίως ὁ διδάσκαλος νὰ προχωρῇ βαθμηδὸν καὶ ἀναλόγως τῆς ἡλικίας τοῦ παιδός. Τὰ προβαλλόμενα πρὸς μάθησιν ἀντικείμενα πρέπει νὰ ἦναι κατ' ἀρχὰς ὀλίγα, εὔκολα καὶ διεγερτικὰ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ παιδός. Ὅταν ὁ παῖς ἅπαξ γλυκανθῇ ἐκ τῶν πρώτων μαθημάτων, τότε θέλει αἰσθανθῆ ἀκατάσχετον ὄρεξιν πρὸς τὴν περαιτέρω μάθησιν. Πρὸς τοῦτο λίαν συντελεῖ ὅ τε γλυκὺς καὶ ἐνθαρρυντικὸς τρόπος τοῦ παιδαγωγοῦ. Ὅταν ὅμως τὰ πρῶτα μαθήματα ἦναι πολλὰ ἢ δύσκολα ἢ μὴ ἐνδιαφέροντα εἰς τὸν παῖδα, ἢ ὅταν ὁ τρόπος τοῦ παιδαγωγοῦ ἦναι βάρβαρος, τραχὺς καὶ ἀποθαρρυντικός, τότε ἐπέρχεται τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα, τουτέστιν ἀποστροφὴ πρὸς μάθησιν.

Ὅπως προφυλάξῃ δὲ ὁ παιδαγωγὸς τὴν πρὸς μάθησιν ὄρεξιν τοῦ παιδὸς ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς, πρέπει ἐνωρὶς ν' ἀπομακρύνῃ τάς τε αἰσθήσεις καὶ τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων, ἐκείνων, ἅτινα εἶναι ἐπουσιώδη, ἀσήμαντα, εὐτελῆ, ταπεινά, ποταπά, οὐτιδανά, αἰσχρά, σκανδαλώδη καὶ βλαβερά· τοὐναντίον δὲ ν' ἀσκῇ τήν τε αἴσθησιν καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς ἀντικείμενα οὐσιώδη, σημαντικά, ἀξιόλογα, ὑψηλά, εὐγενῆ, καλά, χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα εἴς τε τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

§ 122. Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς τιμὴν ὀρέξεως.

Ἡ *πρὸς τιμὴν ὄρεξις*, ἤτοι ἡ *φιλοτιμία*, ἔμφυτος οὖσα τάσις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀγαθῆς τῶν ἄλλων ὑπολήψεως, προερχομένης ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως διακριτικῶν τινων προσόντων, ἐδόθη εἰς τὸν

1) «Παιδεία τῶν ἐν ἡμῖν μόνον ἐστὶν ἀθάνατον καὶ θεῖον» (Πλουτ. περὶ παίδ. ἀγ. 8).

2) «Ἀρχὴ σοφίας ἡ ἀληθεστάτη παιδείας ἐπιθυμία» (Σοφ. Σολ. 6, 18).

3) Πλάτ. Νόμ. 766.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θρωπον πρὸς ἀπόκτησιν καὶ προαγωγὴν τοιούτων προσόντων, ἅτι κοσμοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἡ ἀξία τῆς φιλοτιμίας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀξίας τῶν ἀντικειμένων, εἰς ἃ ἡ τιμὴ ἀναφέρεται. ὁ ὅταν τὰ ἀντικείμενα ἦναι ἄξια λόγου καὶ μάλιστα ἀγαθὰ προρήματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, τότε ἥ τε τιμή, ἡ εἰς τὰ τικείμενα ταῦτα ἀναφερομένη καὶ ἡ *φιλοτιμία*, ἡ ἀναφεαομένη εἰς ν τιμὴν ταύτην, εἶναι ἄξιαι λόγου καὶ συντελεστικώταται πρὸς ρφωσιν καὶ ἐξευγένισιν τοῦ ἀνθρώπου [1]· ὅταν δὲ τὰ ἀντικείμενα αι ἀνάξια λόγου καὶ μάλιστα κακαὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας ότητες, τότε ἥ τε τιμή, ἡ εἰς αὐτὰ ἀναφερομένη καὶ ἡ φιμοτιμία, ἀναφερομένη εἰς τοιαύτην τιμήν, εἶναι ἀνάξιαι λόγου καὶ ἐπιβλαβέαται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον ὅτι ἡ *φιλοτιμία*, ις εἶναι τὸ σπουδαιότατον ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ως ἀποβῇ καὶ τὸ συντελεστικώτατον πρὸς μόρφωσιν τοῦ παιδὸς μέν, ἔχει ἀνάγκην οὐ μόνον ἐξεγέρσεως, ἀλλὰ καὶ ῥυθμίσεως.

Ὁ παιδαγωγὸς ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐξεγείρῃ καὶ ῥυθμίσῃ τὴν φιλοιίαν τοῦ παιδὸς ὀφείλει· α´) Νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν παῖδα ὅτι, πρὶν ἐπιζητήσῃ τὴν τῶν ἄλλων τιμήν, πρέπει αὐτὸς πρῶτον νὰ τιμήσῃ υτόν, πράττων μὲν πᾶν ὅπερ, συνᾷδον πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ καὶ ίον προορισμόν, ἀνυψοῖ αὐτὸν πρὸς τὸν Θεόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ερ, ἀπᾷδον πρὸς τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ καὶ θείαν κλῆσιν, καταβιβάζει τὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων κτηνῶν [2]. β´) Νὰ καταδείξῃ εἰς

---

1) «Θεῖον ἀγαθόν που τιμή» (Πλάτ. Νόμ. 5, 727). — «Μέγιστον δὲ τοῦτ' ν θείημεν, ὃ τοῖς θεοῖς ἀπονέμομεν καὶ οὗ μάλιστα ἐφίενται οἱ ἐν ἀξιώματι, αὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον· τοιοῦτον δ' ἡ τιμή· μέγιστον γὰρ δὴ τοῦτο ῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν» (Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. 4, 3, 10).

«Τιμὴ δ' ἐστιν ἡμῖν, ὡς τὸ ὅλον εἰπεῖν, τοῖς μὲν ἀμείνοσιν ἕπεσθαι· τὰ δὲ είρονα, γενέσθαι δὲ βελτίω δυνατά, τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἄριστα ἀποτελεῖν· ψυῆς οὖν ἀνθρώπῳ κτῆμα οὐκ ἔστιν εὐφυέστερον, ὡς τὸ φυγεῖν μὲν τὸ κακόν, νεῦσαι δὲ καὶ ἑλεῖν τὸ πάντων ἄριστον, καὶ ἑλόντα αὖ κοινῇ ξυνοικεῖν τὸν ίλοιπον βίον» (Πλάτ. Νόμ. 5, 726).

2) Ὁ Ψαλμῳδὸς κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἀνοήτων κτηνῶν τοὺς παραγνωοντας τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ἀξίαν λέγων (Ψαλμ. 48,21)· «Ἄνθρωπος, ἐν μῇ ὤν, οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη ὐτοῖς».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸν παῖδα, ποῦ ἔγκειται ἡ ἀληθὴς τιμή, ποῦ αὕτη πρέπει νὰ ζητηθῇ [1] καὶ τίνων ἀνθρώπων τὴν τιμὴν πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν. Ἐκ τῆς καταδείξεως ταύτης θέλει καταμάθει ὁ παῖς πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἀληθὴς τιμὴ δὲν ἔγκειται ἐν τοῖς χρήμασιν, ἐν τῷ σωματικῷ κάλλει, ἐν τῇ εὐγενείᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐξωτερικαῖς καὶ ἐφημέροις ἰδιότησιν, ἀλλ' ἐν τῇ φρονήσει, τῇ δικαιοσύνῃ, τῇ ἀγαθότητι καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐσωτερικαῖς καὶ ἀφθάρτοις ἀρεταῖς [2]. Ἡ κατάδειξις αὕτη εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαία, καθ' ὅσον αἱ ἐξωτερικαὶ ἐκεῖναι ἰδιότητες, ἐπαισθητότερον προσπίπτουσαι εἰς τοὺς παῖδας, δύνανται νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀληθῆ αὐτῶν φιλοτιμίαν. Δεύτερον δὲ ὅτι μόνον τῶν φρονίμων καὶ συνετῶν ἀνθρώπων τὴν δόξαν καὶ τὴν ὑπόληψιν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ἐν ὄψει, καὶ μόνον τούτων πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὸν ἔπαινον καὶ ν' ἀποφεύγωμεν τὸν ψόγον, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν γνώμην καὶ ὑπόληψιν τῶν ἀφρόνων καὶ πολλῶν ὄντων [3]. δ') Νὰ πληροφορήσῃ τὸν παῖδα ὅτι ἡ ἐπίτευξις τῆς τιμῆς δὲν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλ' εἶναι τὸ δραστικώτατον μέσον, τὸ συντελοῦν κατὰ Πλάτωνα «*εἰς τὸ φυγεῖν μὲν τὸ κακόν, ἰχνεῦσαι δὲ καὶ ἑλεῖν τὸ πάντων ἄριστον* [4],» τουτέστι τὸ ἀγαθόν, οὗπερ ἡ πραγμάτωσις εἶναι ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ κατάδειξις αὕτη εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαία, καθ' ὅσον δύναται νὰ προφυλάξῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ πάθους τῆς *φιλοδοξίας*, ἥτις, παρεκτροπὴ οὖσα τῆς *φιλοτιμίας*, δύναται νὰ ὠθήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις, μηδεμίαν τιμὴν εἰς αὐτὸν παρεχούσας.

Οὐ μικρὸν συντελεῖ εἰς διέγερσιν τῆς φιλοτιμίας τῶν παίδων ἡ κατάλληλος χρῆσις τῶν ἐπαίνων καὶ ψόγων.

Ἡ διέγερσις τῆς φιλοτιμίας τῶν παίδων ἐπιτυγχάνεται ἰδίως ἐν

---

1) «Τὰς δ' αὖ τιμὰς δεῖ σκοπεῖν· καὶ τούτων τίνες ἀληθεῖς καὶ ὅσαι κίβδη»λοι· τοῦτο δὲ νομοθέτου, μηνύειν δή μοι φαίνεται τάς δε καὶ τοιάσδε τινὰς αὐ»τὰς εἶναι» (Πλάτ. Νομ. 5,729).

2) «Τῆς ἀρετῆς ἆθλον ἡ τιμὴ καὶ ἀπονέμεται τοῖς ἀγαθοῖς» (Ἀριστ. Ἠθ. Νικ. 4, 3, 15). «Κατ' ἀλήθειαν δὲ ὁ ἀγαθὸς μόνος τιμητός» (αὐτόθι 4, 3,20).

3) «Ἀλλὰ τί ἡμῖν, ὦ μακάριε Κρίτων, οὕτω τῆς τῶν πολλῶν δόξης μέλει; »οἱ γὰρ ἐπιεικέστατοι, ὧν μᾶλλον ἄξιον φροντίζειν, ἡγήσονται αὐτὰ οὕτω »πεπρᾶχθαι, ὥσπερ ἂν πραχθῇ.» (Πλάτ. Κρίτ. 44).

4) Πλάτ. Νομ. 5, 726.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῷ σχολείῳ, ἔνθα συγκεντροῦνται πολλῶν καὶ διαφόρων οἰκογενειῶν τέκνα. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἀσκῇ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ νὰ σέβωνται καὶ τιμῶσιν ἀλλήλους, φερόμενοι κοσμίως καὶ εὐγενῶς καὶ ἀποφεύγοντες πᾶσαν πρᾶξιν καὶ πάντα λόγον προσβλητικόν· οὐχ ἧττον καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ὀφείλει ν' ἀποφεύγῃ πᾶσαν ὑβριστικὴν κατὰ τῶν μαθητῶν πρᾶξιν ἢ ἔκφρασιν, δυναμένην νὰ καταστρέψῃ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν. Ἡ φιλοτιμία τῶν παίδων πρέπει νὰ τηρῆται ἀκεραία καὶ νὰ προφυλάσσηται ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ, διότι ἅπαξ ἀπολεσθεῖσα δυσκόλως ἀνακτᾶται.

§ 123. Περὶ μορφώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως.

Ἡ *βούλησις* ὡς ὄρεξις ἰσχυρά, ὠθοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἐνέργειαν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς νοητικῆς δυνάμεως, εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἑπομένως ἔχει χρείαν μορφώσεως καὶ ἐνισχύσεως.

Ἡ μόρφωσις καὶ ἐνίσχυσις τῆς βουλήσεως ἄρχεται μὲν μετὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, κατορθοῦται δὲ διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως πασῶν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ παιδαγωγός, μορφώνων καὶ ἐνισχύων τὴν βουλητικὴν δύναμιν τοῦ παιδός, πρέπει νὰ καθοδηγῇ αὐτὸν εἰς τὸ πρακτέον πρακτικῶς εἴτε διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος, εἴτε δι' ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν· εἶτα δέ, προϊούσης τῆς ἡλικίας, διὰ μόνου τοῦ λόγου. Ἤτοι κατ' ἀρχὰς τὴν βούλησιν τοῦ εἰσέτι ἀναναπτύκτου παιδὸς πρέπει ν' ἀντικαθιστᾷ ἡ βούλησις τοῦ παιδαγωγοῦ· εἶτα δέ, προαγομένης τῆς γνωστικῆς δυνάμεως, ἡ βούλησις τοῦ παιδὸς πρέπει ν' ἀπελευθερῶται βαθμηδὸν ἐκ τῆς τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἡ πρὸς ἐλευθερίαν τείνουσα παιδικὴ βούλησις ἐκδηλοῦται ἔν τισιν ἰδιοτροπίαις τοῦ παιδός· τὰς ἰδιοτροπίας ταύτας δὲν πρέπει νὰ καταθραύῃ βιαίως ὁ παιδαγωγός, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιορίζῃ ἐντὸς τῶν προσηκόντων ὁρίων, φωτίζων τὸν νοῦν τοῦ παιδός. Ἡ βιαία θραῦσις ἢ ἡ παραμέλησις τῶν ἰδιοτροπιῶν τούτων δύνανται νὰ καταστήσωσι τὸν παῖδα *ἰσχυρογνώμονα*.

Ὁ παιδαγωγός, μορφώνων καὶ ἐνισχύων τὴν βούλησιν τοῦ παιδός,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πρέπει νὰ διευθύνῃ αὐτὴν πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὗπερ ἡ πραγμάτωσις εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ προαπαιτεῖται ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἀναπτύσσῃ μὲν τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, νὰ μορφώνῃ δὲ τὴν καρδίαν πρὸς τὴν ἀγάπην αὐτοῦ. Ἐν γένει δὲ ὁ παῖς πρέπει νὰ μορφωθῇ οὕτως ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ θέλῃ ἄλλο, εἰμὴ τὸ ἀγαθόν. Ἡ βούλησις, καλῶς μορφωθεῖσα καὶ ἐνισχυθεῖσα, κτᾶται τὴν ἰσχὺν ἐκείνην, ἥτις ὀνομάζεται *χαρακτήρ*, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὑποβάλλει αὐστηρῶς τὴν βούλησιν αὐτοῦ ἑπομένως καὶ τὰς πράξεις εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις ἠθικῶν ἀρχῶν ἢ ἀξιωμάτων, ἅτινα ὡς ὀρθὰ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀναγνωρίζονται. Μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων, τὰ *θρησκευτικὰ* καὶ τὰ *ἱστορικὰ* συντελοῦσι περισσότερον εἰς μόρφωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως, διότι ὁ μαθητὴς παρατηρῶν ἐν μὲν τοῖς πρώτοις τὴν ἄκραν ἀφοσίωσιν ἁγίων ἀνδρῶν καὶ τὴν τελείαν αὐτῶν ὑπακοὴν εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἀγαθόν, ἐν δὲ τοῖς δευτέροις τὴν ἀληθῆ καὶ αἰώνιον δόξαν, ἧς ἐγένοντο ἄξιοι οἱ ἐμμείναντες σταθερῶς τῇ ἀρετῇ καὶ μηδέποτε παρεκτραπέντες ἐξ αὐτῆς, θέλει αἰσθανθῇ μεγίστην ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ μέγιστον ἐνθουσιασμὸν πρὸς πραγμάτωσιν αὐτοῦ ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου περιπετείαις. Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς μαθήμασι πρέπει να ἐξαίρωνται ἰδίως τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, ἅτινα διαπρέπουσιν ἐπὶ ἀμεταπτώτῳ χαρακτῆρι, ὃν δὲν κατώρθωσαν νὰ διασείσωσιν οὔτε ὑλικὰ συμφέροντα, οὔτε πτωχία, οὔτε αὐτὸς ὁ θάνατος. Τοιαῦτα πρόσωπα ἀναφέρει ἡ μὲν ἑλληνικὴ ἱστορία τὸν Ἀριστείδην, τὸν Σωκράτην, τὸν Φωκίωνα καὶ ἄλλους· ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ τὸν Ῥήγουλον, τὸν Φαβρίκιον καὶ ἄλλους. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ *γυμναστικὴ* οὐ μικρὸν συντελεῖ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως, διότι, ἐνισχύουσα τὸ σῶμα, ὅπερ εἶναι ὄργανον τῆς ψυχῆς, καθιστᾷ αὐτὴν θαρραλεωτέραν πρὸς ἐνέργειαν, διὸ δικαίως λέγει ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Ἕρβαρτος ὅτι «αἱ μὲν ἀσθενεῖς φύσεις πτήσσουσιν, αἱ δὲ εὔρωστοι τολμῶσιν».

§ 124. Περὶ πειθαρχίας.

Πειθαρχία καθόλου εἶναι ἡ ὑποταγὴ βουλήσεώς τινος εἰς τὴν τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

έρου βούλησιν· ἐν δὲ τῇ παιδαγωγίᾳ πειθαρχία εἶναι ἡ ὑποταγὴ ς βουλήσεως τοῦ παιδὸς εἰς τὴν βούλησιν τοῦ παιδαγωγοῦντος. Ἡ πειθαρχία εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀναγκαιοτάτη ἀρετὴ πρὸς διάπλασιν καὶ μόρφωσιν τοῦ παιδός. Ἄνευ αὐτῆς ματαιοῦται τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦντος, μὴ δυναμένου νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τὸν παιδαγωγούμενον. Ἡ πειθαρχία οὐ μόνον δὲν ἀποκωλύει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρὸς ἐλευθερίαν ὀρέξεως τοῦ παιδός, ἀλλὰ βοηθεῖ μάλιστα καὶ ὑποθάλπει αὐτήν, καθ᾽ ὅσον προφυλάσσει τὸν εἰσέτι ἀνανάπτυκτον παῖδα ἀπὸ τῆς δουλείας διαφόρων κλίσεων καὶ παθῶν, ὧν τὴν βλαβερὰν ἐνέργειαν δὲν εἶναι εἰσέτι εἰς κατάστασιν νὰ γνωρίζῃ. Ὁ παῖς ὑποτάσσων τὴν εἰσέτι ἀμόρφωτον αὐτοῦ βούλησιν εἰς τὴν λελογισμένην βούλησιν τοῦ παιδαγωγοῦ, προπαρασκευάζεται εἰς τὴν κατόπιν ἐλευθέραν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ὑποταγὴν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἐπειδὴ ἡ πειθαρχία προέρχεται ἢ ἐξ *ἀγάπης* ἢ ἐκ *φόβου* ἢ ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἐπιτάττον πρόσωπον, ἕπεται ὅτι καὶ ὁ παιδαγωγός, ὁ θέλων νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα πειθαρχοῦντα εἰς αὐτόν, ὀφείλει νὰ καταστήσῃ τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον *ἀγαπητόν*, *φοβερὸν* καὶ *θαυμαστόν*. Κατὰ ταῦτα ὁ παιδαγωγός

α΄) Ὀφείλει νὰ ἑλκύῃ τὴν *ἀγάπην* τοῦ παιδός, προτρέπων αὐτὸν μετὰ γλυκύτητος πρὸς τὰ καλὰ καὶ τὰ ἀγαθά, καὶ ἀποτρέπων ἀπὸ τῶν αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν.

β΄) Ὀφείλει νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὸν δυστροποῦντα παῖδα μεθ᾽ ἁπάσης τῆς σοβαρότητος κάμνων αὐτὸν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι οὐδόλως ἀνέχεται τὴν παράβασιν τῶν συμβολῶν αὐτοῦ καὶ ἐπιταγῶν. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἵνα πᾶσα ἐπιβαλλομένη ἐπιταγὴ ἐκτελῆται ἀκριβῶς· ὅτι πᾶσα χαλάρωσις καὶ ἀδυναμία τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδαγωγοῦντος γίνεται παραίτιος τῆς θρασύτητος καὶ ἀπειθείας τοῦ παιδαγωγουμένου. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι αἱ ἐπιταγαὶ πρέπει νὰ ἀπορρέωσι μὲν ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, εἰς ὃν καὶ αὐτὸς ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ὑποτάσσηται, νὰ ἁρμόζωνται δὲ ἄνευ τραχύτητος καὶ ἀγριότητος, δυναμένης νὰ διεγείρῃ ἀντὶ τῆς πειθαρχίας τὸ πεῖσμα, καὶ τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ παιδός.

γ΄) Ὀφείλει νὰ παρίσταται ἐνώπιον τοῦ παιδὸς ὑπέροχος ἐν πᾶσι κατά τε τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν δύναμιν. Ὅταν ὁ παῖς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αἰσθανθῇ καὶ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ἀγαπᾷ αὐτὸν εἰλικρινῶς καὶ εἰς μόνον τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἀποβλέπει, ὅτι εἶναι πολλῷ ἀνώτερος αὐτοῦ οὐ μόνον κατὰ τὰς γνώσεις καὶ τὴν πεῖραν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς σωματικὰς δυνάμεις, καὶ ὅτι ἐπομένως δύναται ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ διὰ τῆς βίας εἰς αὐτόν, τότε θέλει αἰσθανθῇ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. σεβασμὸν καὶ φόβον, ἐπομένως θέλει πειθαρχεῖ εἰς αὐτὸν ἀγογγύστως.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων μέσων, ἅτινα συντελοῦσι πρὸς ἄσκησιν τοῦ παιδὸς εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς πειθαρχίας σπουδαιοτάτην θέσιν κατέχουσιν αἱ *ποιναὶ* καὶ *ἀμοιβαί*, περὶ ὧν πραγματευόμεθα ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ.

§ 125. Περὶ ποινῶν καὶ ἀμοιβῶν.

Ποιναὶ καὶ *ἀμοιβαὶ* λέγονται ἐκεῖνα τὰ μέσα, ἅπερ, λύπην ἢ χαρὰν ἐμποιοῦνται, ἀποτρέπουσι μὲν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κακοῦ, προτρέπουσι δὲ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καλοῦ. Τὰ μέσα ταῦτα εἶναι τὰ συντελεστικώτατα πάντων τῶν μέσων, ὅσα ὁ παιδαγωγὸς δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ὅπως καθυποτάξῃ τὴν θέλησιν τοῦ ἀναναπτύκτου παιδὸς εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Καὶ τῶν μὲν ποινῶν ἡ παιδαγωγικὴ ἐνέργεια ἔγκειται ἐν τῇ λυπηρᾷ, τῶν δὲ ἀμοιβῶν ἐν τῇ ἡδονικῇ αἰσθήσει, ἥτις ἐμποιεῖται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδαγωγουμένου. Τὴν ἀνάγκην τῆς χρήσεως τῶν μέσων τούτων καταδεικνύει ἡμῖν αὐτὴ ἡ φύσις, ἥτις, φροντίζουσα περί τε τῆς σωματικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν σωτηρίας, ὁτὲ μὲν λυπεῖ ἡμᾶς διὰ τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῆς τύψεως τοῦ συνειδότος, ὁτὲ δὲ χαροποιεῖ ἡμᾶς διὰ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς ἠθικῆς εὐχαριστήσεως.

Ἡ χρῆσις καὶ ἐφαρμογὴ τῶν ποινῶν καὶ ἀμοιβῶν εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ ἐπὶ τοσοῦτον βαθμὸν ἀναγκαία, ἐφ' ὅσον ὁ παῖς, στερούμενος, ἕνεκα τῆς ἀώρου αὐτοῦ ἡλικίας, τῆς κρίσεως ἐκείνης, δι' ἧς δύναται νὰ κάμῃ ἐπωφελῆ χρῆσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, εἶναι ἀνάγκη νὰ καθυποβάλλῃ αὐτὴν μέχρι τῆς ἐνηλικιότητος αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν τοῦ παιδαγωγοῦντος. Τούτου ἕνεκα, προϊούσης μετὰ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς κριτικῆς δυνάμεως τοῦ παιδός, πρέπει νὰ ἐλαττῶται ἡ χρῆσις τῶν ποινῶν καὶ ἀμοιβῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αἱ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ὑγίειαν ὅ,τι εἶναι τὰ ἰατρικὰ φάρμακα ὡς πρὸς τὴν σωματικήν, 1 διά τοῦτο ὅπως ταῦτα, διδόμενα ἐν καιρῷ τῶν ἀσθενειῶν, πρέπει νὰ παύωνται ἀποκαθισταμένης τῆς ὑγιείας· οὕτω καὶ ἐκεῖναι, ἐφαρμοζόμεναι ἐν καιρῷ ἠθικῶν ἀσθενειῶν, πρέπει νὰ παύωνται ἐπερχομένης τῆς ἠθικῆς ὑγιείας. Ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ κάμῃ ὀλιγωτέραν χρῆσιν τῶν ἀμοιβῶν ἢ τῶν ποινῶν, διότι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι καθῆκον, ὅπερ πρέπει νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ ἄνθρωπος· μὴ ἐκπληρῶν δὲ πρέπει νὰ τιμωρῆται.

Αἱ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ ἀμέσως μὲν ἀναφέρονται εἰς πράξεις τοῦ παιδὸς παρελθούσας, ἐμμέσως δὲ ἀφορῶσι τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ διαγωγήν. Ἐν τῇ χρήσει τῶν μέσων τούτων ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ κρατῇ τὴν πλάστιγγα τῆς τε δικαιοσύνης καὶ τῆς φρονήσεως. Κατὰ ταῦτα λοιπόν·

1) Οὐδεμία ἐπιτρέπεται ποινὴ κατὰ πράξεως κακῆς, εἰς ἣν ὑπέπεσεν ὁ παῖς ἕνεκα ἐλλείψεως γνώσεως ἢ δυνάμεως· ὡσαύτως οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμοιβὴ ὑπὲρ πράξεως, ἧς ἡ ἐκτέλεσις ἦτο ἀπαραίτητον καθῆκον τοῦ παιδὸς ἢ ἔτυχεν ἐξωτερικῆς ὑποστηρίξεως.

2) Πᾶσα ποινὴ καὶ ἀμοιβή, ἐπιδιώκουσα τὴν προαγωγὴν τοῦ παιδός, πρέπει νὰ ἦναι οὐ μόνον σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἰδιοφυΐαν ἤτοι τὴν κρᾶσιν ἐν γένει τοῦ παιδός, ἀλλὰ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸν τόπον, τὸν χρόνον, τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὰς λοιπὰς περιστάσεις, εἰς ἃς εὑρίσκεται ὁ παῖς. Ὁ παιδαγωγὸς οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῇ ὅτι ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς τε ἰδιοφυΐας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν περιστάσεων συμβαίνει ὥστε πολλάκις ἐκεῖνο, ὅπερ ὠφελεῖ τὸν μέν, νὰ βλάπτῃ τὸν δέ, καὶ τανάπαλιν·

3) Αἱ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ ὅπως ἐνεργήσωσιν ἀποτελεσματικῶς πρέπει νὰ ἦναι *φυσικαί*, τουτέστι πρέπει νὰ πηγάζωσιν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ τε ἐγκλήματος καὶ τοῦ κατορθώματος ἀπαραλλάκτως ὡς τὰ τοῦ σώματος φάρμακα, ἅτινα, ἵνα ἐπιφέρωσι τὴν σωματικὴν ὑγίειαν, πρέπει ν' ἀπορρέωσιν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἀσθενειῶν.

---

1) «Σωφρονίζει γάρ που καὶ δικαιοτέρους ποιεῖ καὶ ἰατρικὴ γίνεται πονηρίας ἡ δίκη» (Πλάτ. Γοργ. 478). — «Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται» (Παύλ. πρὸς Ἑβρ. 17, 5).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οὕτω λοιπὸν ἡ μὲν *ἐπιπολαιότης* καὶ *ἀπροσεξία* τοῦ μαθητοῦ τιμωρεῖται προσηκόντως διὰ τῶν ἐξ αὐτῆς προερχομένων δυσαρέστων ἐπακολουθημάτων (οἷα εἶναι οἱ κακοὶ βαθμοί, ὁ ὑποβιβασμὸς καὶ τὰ παρόμοια)· ἡ *ἄτακτος ἐργασία* τοῦ παιδὸς τιμωρεῖται διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας αὐτῆς καὶ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ παιδὸς εἰς νέαν καὶ καλλιτέραν ἐργασίαν· ἡ ἕνεκα κακίας ἢ ἀπροσεξίας *διαφθορὰ* καὶ *ἀπώλεια τῶν πραγμάτων* τιμωρεῖται διὰ τῆς στερήσεως τοιούτων ἀντικειμένων· τὸ *φιλόνεικον* καὶ *ἐριστικὸν* τιμωρεῖται διὰ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίας· ἡ *κατάχρησις τῆς ἐλευθερίας* τιμωρεῖται διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς ταύτης· ἡ *ζημία* τιμωρεῖται διὰ τῆς εἰς πληρωμὴν ὑποχρεώσεως· ἡ *ἀπάτη* τιμωρεῖται διὰ τῆς στερήσεως τῆς ἐμπιστοσύνης· ἡ δὲ *σύντονος ἐργασία* σκοπίμως ἀνταμείβεται, ἐπιτρεπομένης εὐαρέστου τινὸς διασκεδάσεως καὶ ἀναπαύσεως· ἡ *φιλομάθεια* ἀνταμείβεται ἐπιτυχῶς διὰ τῆς δωρήσεως καταλλήλων βιβλίων κτλ.

4) Αἱ ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται *δικαίως* καὶ *ἀπροσωπολήπτως*, ἄλλως ἀποβάλλουσι τὸν παιδαγωγικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ γίνονται βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας πρόξενοι.

5) Οὐδεμία ποινὴ συγχωρεῖται, ἥτις βλάπτει τὴν ὑγίειαν τοῦ παιδαγωγουμένου ἢ ἀπαμβλύνει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ἢ καταστρέφει τὴν φιλοτιμίαν ἢ διεγείρει τὸν ἀπελπισμὸν (οἷοι εἶναι οἱ αἰκισμοί, οἱ ῥαβδισμοί, τὰ κατὰ πρόσωπον κολαφίσματα, αἱ φυλακίσεις ἐντὸς σκοτεινοῦ θαλάμου, αἱ νηστεῖαι, αἱ βάναυσοι ὕβρεις, καὶ τὰ παρόμοια· ὁμοίως οὐδεμία *ἀμοιβὴ* ἐπιτρέπεται, ἥτις διεγείρει τὴν οἴησιν τοῦ ἀμειβομένου ἢ τὸν φθόνον τοῦ μὴ ἀμειβομένου (οἷοι εἶναι οἱ ὑπερβολικοὶ ἔπαινοι καὶ τὰ ὑπερβολικὰ ἐγκώμια [1].

6) Ὁ παιδαγωγὸς τιμωρῶν μὲν τὸν παιδαγωγούμενον πρέπει νὰ αἰτιολογῇ τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ καὶ νὰ δεικνύῃ τὴν ἑαυτοῦ λύπην ἐπὶ τῇ ταύτης ἐφαρμογῇ, διαβεβαιῶν ὅτι ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ μέσον τοῦτο, οὐ μόνον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς προσβληθείσης δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὠφέλειαν αὐτοῦ τοῦ τιμωρουμένου· βραβεύων δὲ τὸν παιδαγωγούμενον ὀφείλει οὐ μόνον νὰ αἰτιολογῇ τὴν

---

1) «Δεῖ δὲ αὐτοὺς (τοὺς παῖδας) μηδὲ ἐν τοῖς ἐγκωμίοις ἐπαίρειν καὶ φυ»σᾶν· χαυνοῦνται γὰρ ταῖς ὑπερβολαῖς καὶ θρύπτονται (Πλούτ. περὶ παιδ. ἀγ. 12).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πρᾶξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ καθιστᾷ φανερὰν τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπ τῇ καλῇ τοῦ παιδαγωγουμένου διαγωγῇ. Πασῶν τῶν ποινῶν καταλληλότερος εἶναι ὁ *ψόγος*· πασῶν δὲ τῶν ἀμοιβῶν καταλληλότερος εἶναι ὁ *ἔπαινος*. Τὰ δύο ταῦτα παιδαγωγικὰ μέσα, ἐκδηλούμενα διὰ λόγων καὶ σύμφωνα ὄντα πρὸς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται θαυμασίως νὰ ἀποτρέψωσι μὲν τὸν παῖδα ἀπὸ τῶν κακῶν, νὰ προτρέψωσι δὲ πρὸς τὰ καλὰ διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς παιδικῆς φιλοτιμίας, πρὸς ἣν πρέπει ν' ἀποβλέπῃ πᾶσα ποινὴ καὶ ἀμοιβή [1].

Αἱ ποιναὶ ἐπὶ μὲν τῶν μικρῶν παιδίων καλὸν εἶναι νὰ ἐπιβάλλωνται ἀμέσως μετὰ τὴν ἀξιόποινον αὐτῶν πρᾶξιν· ἐπὶ δὲ τῶν μεγαλειτέρων πρέπει πολλάκις ν' ἀναβάλλωνται, διδομένου χρόνου πρὸς σκέψιν καὶ μετάνοιαν.

Ὁ παιδαγωγὸς ἐφαρμόζων καταλλήλως τὰς ποινὰς καὶ ἀμοιβὰς καὶ δὴ ἐπιτάσσων τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν *νηπιακὴν* ἡλικίαν, καθυποβάλλων αὐτὸν εἰς νόμους κατὰ τὴν *παιδικὴν* καὶ συμβουλεύων καὶ νουθετῶν κατὰ τὴν *νεανικήν*, προάγει αὐτὸν βαθμηδὸν πρὸς τὴν *αὐτενέργειαν*, πρὸς ἣν ἀποβλέπει σύμπασα ἡ ἀγωγή.

§ 126. Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν κράσεων.

Ἡ *ἀγωγή*, ἀναπτύξασα καὶ μορφώσασα τάς τε σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός, καὶ καταστήσασα αὐτὸν ἐπιτήδειον εἰς τὸ ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸ ἔργον τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ μορφώσεως πρὸς πλήρωσιν τοῦ θείου αὐτοῦ προορισμοῦ, θεωρεῖται ὡς συντελέσασα τὸ ἔργον αὐτῆς. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο τελεῖται μὲν

---

1) Ὁ Πλούταρχος, ἀποδοκιμάζων τὰς πληγὰς καὶ τοὺς αἰκισμοὺς ὡς ἐπιβλαβεῖς, θεωρεῖ τὰς παραινέσεις καὶ τοὺς λόγους, ἔτι δὲ τοὺς ἐπαίνους καὶ τοὺς ψόγους, ὠφελιμωτέρους πρὸς παρόρμησιν τῶν παίδων ἐπὶ τὰ καλά· «Κἀκεῖνο, λέγει, φημί, δεῖν τοὺς παῖδας ἐπὶ τὰ καλὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἄγειν »παραινέσεσι καὶ λόγοις, μὴ μὰ Δία πληγαῖς μηδ' αἰκισμοῖς. Δοκεῖ γάρ που »ταῦτα τοῖς δούλοις μᾶλλον ἢ τοῖς ἐλευθέροις πρέπειν· ἀποναρκῶσι γὰρ καὶ »φρίττουσι πρὸς τοὺς πόνους, τὰ μὲν διὰ τὰς ἀλγηδόνας τῶν πληγῶν, τὰ δὲ »καὶ διὰ τὰς ὕβρεις. Ἔπαινοι καὶ ψόγοι πάσης εἰσὶν αἰκίας ὠφελιμώτεροι »τοῖς ἐλευθέροις, οἱ μὲν ἐπὶ τὰ καλὰ παρορμῶντες, οἱ δὲ ἀπὸ αἰσχρῶν ἀνείρ»γοντες. Δεῖ δὲ ἐναλλὰξ καὶ ποικίλως χρῆσθαι ταῖς ἐπιπλήξεσι καὶ τοῖς ἐπαί»νοις» (Περὶ παιδ. ἀγωγ. 12).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καθόλου καθ' ὃν κατεδείξαμεν τρόπον, τροποποιεῖται δὲ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς *ἰδιοφυΐας*, ἤτοι τῆς *κράσεως* τοῦ παιδαγωγουμένου παιδός, τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ τρόπῳ τοῦ *αἰσθάνεσθαι, ὀρέγεσθαι καὶ ἐνεργεῖν* [1].

Ἐν τῇ τροποποιήσει ὅμως ταύτῃ ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ μὴ λησμονῇ 1) ὅτι δι' ἑκάστης κράσεως δύναταί τις νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν θεῖον αὐτοῦ προορισμόν· 2) ὅτι ἑκάστη κρᾶσις ἔχει τά τε προτερήματα αὐτῆς καὶ τὰ ἐλαττώματα· 3) ὅτι τὰ ἐλαττώματα δύναταί τις νὰ ἄρῃ ἀντικαθιστῶν αὐτὰ διὰ τῶν προτερημάτων, τῶν παρατηρουμένων ἐν ταῖς λοιπαῖς κράσεσιν· 4) ὅτι ἐν τῇ ἐπιμελείᾳ ἐπικρατούσης τινὸς κράσεως προσαπαιτεῖται καὶ ἐπιμέλειά τις τῶν λοιπῶν, οὕτως ὥστε ἐκείνη μὲν ν' ἀποτελῇ τὸ κέντρον, αὗται δὲ τὴν περιφέρειαν, σύμπασαι δὲ νὰ εὑρίσκωνται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας, συντελοῦσαι εἰς τὴν ἐναρμόνιον ἀνάπτυξιν τῶν τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοτήτων, ἐν ᾗ συνίσταται ἡ τελειότης αὐτοῦ. Τούτων οὕτως ἐχόντων

α') Τὴν ὑπερβολικὴν ζωηρότητα τοῦ *αἱματώδους* ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ περιστείλῃ οὐχὶ διὰ ποινῶν, ἀλλὰ δι' αὐστηρᾶς διαίτης, παρέχων εἰς αὐτὸν φυτικὰς μᾶλλον ἢ ζωϊκὰς οὐσίας, ἀπαγορεύων εἰς αὐτὸν τὴν χρῆσιν πάσης ἐρεθιστικῆς τροφῆς καὶ παντὸς πνευματώδους ποτοῦ· τὴν δὲ ὑπερβολικὴν αὐτοῦ ἐπιπολαιότητα ἔν τε τῷ διανοεῖσθαι καὶ τῷ πράττειν ὀφείλει νὰ περιστείλῃ ἔνθεν μὲν ἐνισχύων τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ τρέπων αὐτὰς εἰς ἀσχολίας ἐμβριθεῖς καὶ σπουδαίας, ἔνθεν δὲ καταδεικνύων εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον, καθ' ὃν δύναται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων νὰ ἀντιστῇ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν προσβολῶν ἢ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὰς ἐπ' αὐτοῦ γινομένας διαφόρους ἐντυπώσεις. Πρὸς τούτοις ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐμποδίζῃ μὲν τὸν αἱματώδη ἀπὸ τοῦ μεταβαίνειν ταχέως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἕτερον, νὰ ἀναγκάζῃ δὲ αὐτὸν νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ ἀσχολίᾳ ἀντικειμένου τινὸς μέχρι τέλους. Ἔτι δὲ ὀφείλει νὰ καθιστᾷ αὐτὸν προσεκτικὸν εἰς τὰ δυσάρεστα ἀποτελέσματα, ἅτινα ἐπιφέρει ἡ ταχεῖα σκέψις, ἡ ἄβουλος ἐνέργεια καὶ ἡ ἀστάθεια τοῦ χαρακτῆ-

---

1) Πρβλ. § 47.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρος, ἢ τὸν σύνδεσμον τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης διαρρηγνύουσα.

β') Τὸ ἄγαν ὁρμητικὸν καὶ εὐεπίφορον τοῦ *χολερικοῦ* ἀνθρώπου ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ μετριάσῃ, μετριάζων τὴν ποσότητα τῶν κρεατωδῶν τροφῶν· τὴν δὲ ὑπερβολικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα ὀφείλει νὰ χαλιναγωγήσῃ, καθυποτάσσων αὐτὴν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου. Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ ἐθίζῃ τὸν χολερικὸν εἰς τὸ νὰ μὴ πράττῃ μηδεμίαν πρᾶξιν ἄνευ προηγουμένης σκέψεως· ὡσαύτως πρέπει νὰ φωτίζῃ τὸν νοῦν τοῦ χολερικοῦ, ὅπως τρέπῃ οὗτος τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ οὐχὶ πρὸς καταστροφὴν καὶ φθοράν, ἀλλὰ πρὸς διόρθωσιν καὶ προαγωγήν, ἤτοι πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων ἰδεῶν, οἷαι εἶναι αἱ ἰδέαι περὶ Θεοῦ, περὶ ἀληθείας, περὶ ἀρετῆς, περὶ ἀγάπης, περὶ ἐλευθερίας καὶ τῶν τοιούτων. Ὡσαύτως πρέπει νὰ ἀναγκάζῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐναλλάσσῃ τὰς σωματικὰς ἐνεργείας μετὰ τῶν πνευματικῶν· καὶ τέλος ὀφείλει ν' ἀντιπαρατάσσῃ ἐπιτηδείως τὴν ἰσχὺν τῆς ἰδίας αὐτοῦ θελήσεως κατὰ τοῦ πείσματος καὶ τῶν ἰδιοτροπιῶν τοῦ παιδαγωγουμένου.

γ') Τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαλαρότητος καὶ ἀδρανείας τοῦ *φλεγματικοῦ* ὀφείλει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐλαττώσῃ καὶ περιορίσῃ διεγείρων τὸ αἱματῶδες καὶ τὸ νευρικὸν αὐτοῦ σύστημα· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἔνθεν μὲν χορήγησις μετρίας μέν, ἀλλ' ἐνδυναμωτικῆς τροφῆς, προτιμωμένου τοῦ κρέατος τῶν φυτικῶν οὐσιῶν, ἔνθεν δὲ ἄσκησις εἰς τὸ περιπατεῖν, κινεῖσθαι καὶ γυμνάζεσθαι· τὴν δὲ βραδύτητα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ φλεγματικοῦ πρέπει νὰ ἄρῃ ὁ παιδαγωγὸς ἀπαιτῶν παρ' αὐτοῦ ταχεῖαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρωτώμενον καὶ ταχεῖαν ἐκτέλεσιν τῶν προτιθεμένων ἔργων, καὶ καταδεικνύων τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς βραδύτητος.—Καθόλου δ' εἰπεῖν ὁ φλεγματικὸς δεῖται κέντρου πρὸς ἐνέργειαν, ὅπως δεῖται χαλινοῦ ὁ μὲν χολερικὸς πρὸς περιστολὴν τῆς ἐνεργητικότητος αὐτοῦ, ὁ δὲ αἱματώδης πρὸς περιστολὴν τῆς ἐρεθιστικότητος αὐτοῦ.

δ') Τὴν ὑπερβολικὴν ἐρεθιστικότητα τοῦ *μελαγχολικοῦ* ὀφείλει νὰ μετριάζῃ ὁ παιδαγωγός, ἔνθεν μὲν παρέχων εἰς αὐτὸν τροφὴν θρεπτικὴν καὶ εὔπεπτον, οὐχὶ δὲ καὶ ἐρεθιστικήν, ἔνθεν δὲ απομακρύνων πᾶν ἀντικείμενον, δυνάμενον νὰ ἐρεθίσῃ τὸ νευρικὸν αὐτοῦ σύστημα· τὴν δὲ σωματικὴν ἐξασθένησιν τοῦ μελαγχολικοῦ, τὴν προ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ερχομένην ἐξ ὑπερβολικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ ἄρῃ, ἐνισχύων τὰ πεπτικά, ἀναπνευστικά, αἱματοφόρα καὶ τὰ τῶν μυώνων ὄργανα διὰ τῆς ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἀέρι κινήσεως, διὰ σωματικῶν ἀσκήσεων, διὰ κολυμβήσεως καὶ διὰ συμμεθέξεως εὐθύμων συναναστροφῶν· τοὺς δ' ἐν τῷ μέλλοντι φόβους τοῦ μελαγχολικοῦ ὀφείλει νὰ ἀποσοβήσῃ, *ἐνισχύων τὰς περὶ αὐτοῦ ἐλπίδας.*

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ

§ 127. Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς διδακτικῆς.

Διδακτικὴ λέγεται τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς παιδαγωγικῆς, ὅπερ κατὰ μὲν τὴν εὐρυτέραν σημασίαν πραγματεύεται περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας καθόλου, κατὰ δὲ τὴν στενωτέραν πραγματεύεται περὶ τῆς ἐν τῷ *δημοτικῷ σχολείῳ διδασκαλίας*. Ἐνταῦθα ἡ λέξις *διδακτικὴ* λαμβάνεται ἐν στενωτέρᾳ σημασίᾳ, διαιρουμένη εἰς *γενικὴν* καὶ *εἰδικὴν διδακτικήν*. Καὶ *γενικὴν μὲν διδακτικὴν* λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν διδακτικήν, τὴν πραγματευομένην περὶ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας καθόλου, *εἰδικὴν δὲ διδακτικὴν* λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν διδακτικήν, τὴν διαλαμβάνουσαν περὶ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας ἰδίᾳ, ἤτοι περὶ τῆς διδασκαλίας ἑνὸς ἑκάστου μαθήματος. Ἐν τῷ παρόντι τμήματι πραγματευόμεθα περὶ τῆς *γενικῆς διδακτικῆς*, ἐν δὲ τῷ ἑπομένῳ τρίτῳ μέρει τῆς παιδαγωγικῆς πραγματευόμεθα (καθ' ἃ ὁ νόμος κελεύει) περὶ τῆς *εἰδικῆς διδακτικῆς*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩι ΣΧΟΛΕΙΩι ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

§ 128. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας.

Διδασκαλία λέγεται ἡ ἐπὶ τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ παιδὸς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκόπιμος ἐπίδρασις πρὸς διέγερσιν τοιούτων παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, αἵτινες ἀπαιτοῦνται μὲν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, συντελοῦσι δὲ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν συντελῶν εἰς τὴν διέγερσιν τῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν λέγεται *διδάσκαλος*· ἐκεῖνος δέ, εἰς οὗτινος τὴν ψυχὴν γίνεται ἡ τοιαύτη διέγερσις, λέγεται *μαθητής*.

§ 129. Περὶ τοῦ διττοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας συνάγεται ὁ διττὸς αὐτῆς σκοπός, ἤτοι ὁ *τυπικὸς* (ἢ μορφοειδής) καὶ ὁ *πραγματικός*. Καὶ τυπικὸς μὲν τῆς διδασκαλίας σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τῶν τοῦ μαθητοῦ δυνάμεων· *πραγματικὸς* δέ, ἡ πρόσκτησις τῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν. Ἀμφότεροι οἱ σκοποὶ οὗτοι συμπληροῦσιν ἀλλήλους, ἢ μᾶλλον ὁ *τυπικὸς* κατορθοῦται διὰ τοῦ *πραγματικοῦ*, καθ' ὅσον μόνον ἐν τῇ προσκτήσει καὶ διὰ τῆς προσκτήσεως τῶν καταλλήλων παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, ἑπομένως τῶν καταλλήλων γνώσεων καὶ ἐμπειριῶν, δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι καὶ μορφωθῶσιν αἱ δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ καὶ δι' αὐτῶν ἐπιτευχθῇ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ.

Ὁ *τυπικὸς* σκοπὸς τῆς διδασκαλίας, συμπίπτων μετὰ τοῦ καθόλου σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, εἶναι ἀνώτερος τοῦ *πραγματικοῦ*, ἢ μᾶλλον ὁ δεύτερος εἶναι μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ πρώτου. Κατὰ ταῦτα ὁ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι ἡ πρόσκτησις γνώσεων, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τῶν δυνάμεων τοῦ μαθητοῦ, ἡ διὰ τῆς προσκτήσεως καταλλήλων γνώσεων κατορθουμένη.

§ 130. Περὶ τοῦ ἔργου τῆς διδασκαλίας.

Ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας συνάγεται ὅτι τὸ *ἔργον τῆς διδασκαλίας* α') ἀναφέρεται ἀμέσως μὲν εἰς τὴν *γνωστικὴν δύναμιν* τοῦ μαθητοῦ, ἐμμέσως δὲ εἰς τὴν *συναισθητικὴν* καὶ *ὀρεκτικήν*· β') τείνει πρὸς διέγερσιν τῆς αὐτενεργείας τοῦ μαθητοῦ, λαμβάνοντος μὲν τὸ ἐνδόσιμον παρὰ τοῦ διδασκάλου, σχηματίζοντος δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς παραστάσεις καὶ τὰς ἐννοίας· γ') ὁρμᾶται ἐκ τοῦ προορισμοῦ καὶ κανονίζεται κατὰ τὸν προορισμὸν τοῦ μαθητοῦ, καὶ δ') παύεται μετὰ τὴν ἐπαρκοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαθητοῦ γνωστικῆς δυνάμεως καὶ τὴν πρόσκτησιν τῆς πρὸς αὐτανάπτυξιν καὶ αὐτοδιαμόφωσιν ἐπαρκούσης ἱκανότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩι ΣΧΟΛΕΙΩι ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 131. Περὶ τοῦ λόγου καθόλου.

Ὁ *λόγος*, ἤτοι ἡ δι' ἀκουστῶν ἢ ὁρατῶν σημείων παράστασις τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν καὶ διανοημάτων, προϊὸν ὢν τοῦ ἐν ἡμῖν ἐνδιαθέτου λόγου ἢ τῆς ἐνεργείας τοῦ γνωστικοῦ, εἶναι, ὡς εἰκός, καὶ τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον μέσον τῆς διδασκαλίας. Διὰ τοῦ λόγου δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ καὶ διανοήματα· διὰ τοῦ λόγου δύναται ν' ἀναπτύξῃ τὴν γνωστικὴν δύναμιν τοῦ μαθητοῦ καὶ καταστήσῃ αὐτὴν ἱκανὴν πρὸς πολυειδεῖς πνευματικὰς ἐργασίας· διὰ τοῦ λόγου δύναται οὐ μόνον νὰ διεγείρῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ διαφόρους παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ ἀνακαλέσῃ τοιαύτας εἰς αὐτήν· διὰ τοῦ λόγου τέλος δύναται ὁ διδάσκαλος νὰ προκαλέσῃ ἕτερον λόγον, τὸν λόγον τοῦ μαθητοῦ. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖται ὅπως ὁ λόγος τοῦ διδασκάλου ἦναι οὐ μόνον ζωηρὸς καὶ σαφής, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς πνευματικὰς χρείας τοῦ μαθητοῦ προσηρμοσμένος.

§ 132 Περὶ βιβλίων.

Πρὸς διδασκαλίαν ἀπαιτοῦνται διάφορα *βιβλία*, τὴν διδακτέαν ὕλην περιέχοντα. Τὰ βιβλία ταῦτα χρησιμεύουσιν οὐ μόνον πρὸς συγκέντρωσιν τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ μαθητοῦ ἐπὶ ὡρισμένων ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνδέσεως καὶ συσχετίσεως τῶν διαφόρων γνώσεων πρὸς ἀλλήλας.

Τὰ διδακτικὰ βιβλία, τὰ εἰς χρῆσιν τῶν μαθητῶν προβαλλόμενα, πρέπει νὰ ἦναι σύντομα, εὔληπτα, περιεκτικὰ τῶν σπουδαιοτέρων ἀντικειμένων, ἀνάλογα πρός τε τὸ γένος καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν μαθητῶν, μεθοδικά, ἤτοι χωροῦντα ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων καὶ αἰσθητοτέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα καὶ μᾶλλον ἀφῃρημένα· ἔτι δὲ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οὐ μόνον τοῦ νοῦ ἀναπτυκτικά, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας διαπλαστικά. Τὰ διδακτικὰ βιβλία πρέπει νὰ ἦναι οὕτω πως συντεταγμένα, ὥστε νὰ δίδωσιν ἀφορμὴν πρὸς σκέψιν καὶ ἑπομένως πρὸς παραγωγὴν καὶ ἑτέρων γνώσεων, μὴ ὑπαρχουσῶν μὲν ἐν τοῖς προκειμένοις βιβλίοις, στενὴν δὲ μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς γνώσεων σχέσιν ἐχουσῶν.

§ 133. Περὶ διδακτικῶν σκευῶν.

Πρὸς διδασκαλίαν χρησιμεύουσι διάφορα σκεύη, δι᾽ ὧν αἰσθητοποιεῖται μὲν ἡ θεωρία, καθίσταται δὲ σαφεστέρα καὶ ἀνεξιτηλοτέρα ἡ γνῶσις. Τὰ διδακτικὰ σκεύη εἶνε διάφορα ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς διδασκαλίας. Τοιαῦτα σκεύη ἢ ὄργανα εἶναι τὰ *ἀναγνωστήρια*, *ἀριθμητήρια*, *οἱ χάρται*, *αἱ σφαῖραι*, *αἱ εἰκόνες*, *διάφοροι πίνακες*, *συλλογαὶ* καὶ *μηχανήματα* διαφόρων διδακτικῶν ἀντικειμένων καὶ τὰ παρόμοια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩι ΣΧΟΛΕΙΩι ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 134. Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν μαθημάτων.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος, ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον, τίθεται εἰς τριπλῆν τινα σχέσιν, ἤτοι πρὸς τὸν *Θεόν*, τὸν *ἄνθρωπον* καὶ τὴν *φύσιν*, καὶ προτίθεται νὰ ζήσῃ ἐν αὐτοῖς καὶ μετ᾽ αὐτῶν, διὰ τοῦτο πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ἔχει χρείαν τριπλῶν τινων γνώσεων, τουτέστιν ἀναφερομένων εἰς τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν φύσιν, ἤτοι ἔχει χρείαν *μαθημάτων θεολογικῶν*, *ἀνθρωπογνωστικῶν* καὶ *φυσιογνωστικῶν*. Καὶ διὰ μὲν τῶν *θεολογικῶν* μαθημάτων ἐπιζητεῖται ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου· διὰ δὲ τῶν *ἀνθρωπογνωστικῶν* ἐπιδιώκεται ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου καθ᾽ ἁπάσας τὰς σχέσεις αὐτοῦ καὶ ἀναφοράς· διὰ δὲ τῶν *φυσιογνωστικῶν* ἐπιδιώκεται ἡ γνῶσις τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως κατά τε ποιότητα, ποσότητα, μορφὴν καὶ χρησιμότητα αὐτῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 135. Περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν μαθημάτων.

Τὰ διδασκόμενα μαθήματα, κατ' οὐσίαν θεωρούμενα, δύνανται νὰ διαιρεθῶσι τριχῶς, τουτέστιν εἰς *πραγματικά, τυπικὰ καὶ τεχνικά*. Καὶ *πραγματικὰ* μὲν εἶναι τὰ ἀναφερόμενα κυρίως εἰς οὐσίαν πραγματικὴν (π. χ. ἡ γεωγραφία)· *τυπικὰ* δὲ εἶναι, τ' ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὴν μορφὴν ἢ τοὺς τύπους τῶν ἀντικειμένων (π. χ. τὰ μαθηματικά)· *τεχνικὰ* δὲ εἶναι τ' ἀναφερόμενα εἰς ἀντικείμενα, ὑλικὴν ἢ σωματικὴν κυρίως ἐμπειρίαν ἀπαιτοῦντα (π.χ. ἡ γυμναστική). Καὶ διὰ μὲν τῶν *πραγματικῶν* μαθημάτων ἀσκεῖται μᾶλλον τὸ *παρατηρητικὸν* τοῦ ἀνθρώπου· διὰ δὲ τῶν *τυπικῶν* τὸ *κριτικόν*· διὰ δὲ τῶν *τεχνικῶν*, τὸ *ἐνεργητικόν*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΣΧΟΛΕΙΩ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 136. Περὶ τῶν διδακτικῶν ἀρχῶν καθόλου.

Πᾶσα διδασκαλία ἀκολουθεῖ ἀρχάς τινας, στηριζομένας ἐπὶ νόμων ψυχολογικῶν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ὁδηγοῦσι μὲν τὸν διδάσκαλον πρὸς ὀρθὴν ἐκτέλεσιν τοῦ διδακτικοῦ αὐτοῦ ἔργου, καθιστῶσι δὲ αὐτὸν ἐπιτήδειον πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν καὶ τῆς τῶν ἑτέρων διδακτικῆς ἐνεργείας. Ἅπασαι αἱ διδακτικαὶ ἀρχαὶ δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς ἓξ οὐσιώδεις καὶ γενικωτάτας ἀρχάς, διατυπουμένας ὡς ἑξῆς· α΄) *δίδασκε κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας*· β΄) *δίδασκε κατὰ φύσιν*· γ΄) *δίδασκε ἐποπτικῶς*· δ΄) *δίδασκε σαφῶς*· ε΄) *δίδασκε ἀνελλιπῶς*· ϛ΄) *δίδασκε ἐπαγωγῶς*.

§ 137. Περὶ τῶν διδακτικῶν ἀρχῶν ἰδίᾳ.

α΄) Δίδασκε κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη διδάσκει ὅτι πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνηται ὁ διττὸς αὐτῆς σκοπός, τουτέστιν ὅ τε *πραγματικὸς* καὶ ὁ *τυπικός*· ἤτοι πᾶς διδάσκαλος διδάσκων πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν ὄψει οὐ μόνον τὴν πρόσκτησιν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν τε σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μεων τοῦ μαθητοῦ· ἢ κάλλιον εἰπεῖν, μεταδίδων γνώσεις πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τῶν δυνάμεων, τουτέστι διὰ τοῦ *πραγματικοῦ σκοποῦ πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὸν τυπικόν*. Οὕτω δὲ διδασκόμενος ὁ μαθητὴς δὲν ἀποβαίνει ἁπλοῦν δοχεῖον γνώσεων, ἀλλὰ καθίσταται ἐπιτήδειος πρὸς *αὐτενέργειαν*, ἧς ἄνευ ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ ἐπίτευξις τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

β') *Δίδασκε κατὰ φύσιν.*

Ἀμὼς ὁ Κομένιος δοξάζει ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ διδακτικῇ ὅτι *κατὰ φύσιν διδάσκειν* σημαίνει διδάσκειν κατὰ μίμησιν τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως καθόλου· ἤτοι κατὰ Κομένιον ὁ διδάσκαλος τότε μόνον δύναται νὰ διδάξῃ ἐπιτυχῶς, ὅταν ἀκολουθῇ τὰ ἴχνη τῆς φύσεως, ἥτις ἐν πᾶσι χωρεῖ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον· (ὅρα σελ. 42) Ὁ δὲ Πεσταλότσης καὶ Δειστερβέγιος περιορίζουσι τὸ *κατὰ φύσιν* ἐν τῇ σωματικῇ καὶ πνευματικῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣν θέτουσιν ὡς *κανόνα* πάσης διδασκαλίας. Καθ' ἡμᾶς ὀρθότερον φρονοῦσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες, ἀποδίδοντες εἰς τὸ *κατὰ φύσιν* γενικωτέραν ἔννοιαν, παραδέχονται ὅτι τὸ κατὰ φύσιν διδάσκειν ἀναφέρεται οὐ μόνον εἰς τὴν φύσιν καθόλου, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὴν τοῦ διδασκομένου μαθητοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φύσιν τοῦ διδασκομένου ἀντικειμένου. Κατὰ τούτους κατὰ φύσιν διδασκαλία εἶναι ἐκείνη, ἥτις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς α') ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους τῆς φύσεως· β') συνᾴδει πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως τῆς τε ἀνθρωπίνης φύσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ τῶν διδασκομένων, διαφερόντων πρὸς ἀλλήλους κατὰ γένος, ἡλικίαν, κρᾶσιν, θρήσκευμα, τόπον, κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὰ παρόμοια, καὶ γ') συνᾴδει πρὸς τὴν ποιότητα καὶ ἰδιότητα τῶν διδασκομένων ἀντικειμένων, ὧν τὰ μὲν ἰδιάζουσι πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ, τὰ δὲ πρὸς μόρφωσιν τῆς καρδίας, τὰ δὲ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως κτλ. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἐν ᾗ ἐγκλείονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀρχαί, πηγάζουσι πλεῖσται ὁδηγίαι καὶ παραγγέλματα, ὧν ἡ τήρησις εἶναι ἀναγκαιοτάτη πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας.

γ') *Δίδασκε ἐποπτικῶς.*

Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἥτις, γνωστὴ οὖσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις[1], κατὰ

1) Πρβλ. σελ. 11.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰσήχθη μὲν κατὰ πρῶτον εἰς τὴν σχολικὴν διδασκαλίαν ὑπὸ τοῦ Κομενίου[1], ἀνενεώθη δὲ καὶ μεθοδικώτερον ἐκανονίσθη ὑπὸ τοῦ Πεσταλότση[2]. ἀναφέρεται κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν *ἐποπτικῶν ἀντικειμένων*, τουτέστι τῶν ὑποπιπτόντων εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, εἶτα δὲ καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μὴ ἐποπτικῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐκείνων τῶν ἀντικειμένων ἀντιλαμβάνεται εὐκολώτερον, ὅσα ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ, ἢ ὧν αἱ ἔννοιαι στηρίζονται ἐπὶ *ἐποπτειῶν*, διὰ τοῦτο πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐποπτικῶς. *Ἐποπτικῶς* δὲ διδάσκει τις, α') ὅταν καθυποβάλλῃ ἐνώπιον τῶν μαθητῶν *αὐτούσια* τὰ μαθητέα ἀντικείμενα, ἤ, ἐλλείψει τούτων, τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα αὐτῶν· β') ὅταν *αἰσθητοποιῇ* τὰ ἀντικείμενα διὰ σχημάτων, διὰ παραβολῶν, διὰ παρομοιώσεων καὶ καθόλου δι' οἱουδήποτε τρόπου. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἠκολούθει καὶ ὁ Χριστός, αἰσθητοποιῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ τὰς ἠθικὰς ἀληθείας διὰ παραβολῶν καὶ παρομοιώσεων.

δ') *Δίδασκε σαφῶς*.

Σαφὴς λέγεται ἡ διδασκαλία ὅταν ἦναι τοιαύτη, ἢ ὅταν γίνηται οὕτως, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνηται ὁ μαθητὴς ὀρθῶς, *ταχέως καὶ εὐχερῶς* τοῦ διδασκομένου. Τούτου ἕνεκα πρῶτος ὅρος τῆς σαφοῦς διδασκαλίας εἶναι *φωνὴ καθαρὰ καὶ λέξεις εὔληπτοι καὶ ἐκλεκταί*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παῖς ἀντιλαμβάνεται εὐκολώτερον τῶν αἰσθητῶν, τῶν καθ' ἕκαστα, τῶν πλησίον, τῶν ὡρισμένων καὶ τῶν συγκεκριμένων, διὰ τοῦτο δεύτερος ὅρος τῆς σαφοῦς διδασκαλίας εἶναι νὰ χωρῇ αὕτη ἀπὸ τῶν γνωστῶν πρὸς τὰ ἄγνωστα, ἀπὸ τῶν μερικῶν πρὸς τὰ γενικά, ἀπὸ τῶν πλησίον πρὸς τὰ μακράν, ἀπὸ τῶν ὡρισμένων πρὸς τὰ ἀόριστα, ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα, ἀπὸ τῶν εὐκολωτέρων πρὸς τὰ δυσκολώτερα, ἀπὸ τῶν παρόντων πρὸς τὰ ἀπόντα, ἀπὸ τῆς ἐποπτείας πρὸς τὴν ἔννοιαν, ἀπὸ τῆς ἐννοίας πρὸς τὴν ἰδέαν, ἀπὸ τοῦ παραδείγματος πρὸς τὸν κανόνα καὶ ἀπὸ τῆς ἀναλύσεως πρὸς τὴν σύνθεσιν.

---

1) Πρβλ. σελ. 43.
2) Πρβλ. σελ. 53.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ε΄) *Δίδασκε ἀνελλιπῶς*

Ἀνελλιπὴς λέγεται ἡ διδασκαλία οὐ μόνον ὅταν δὲν διακόπτηαι, ἀλλὰ καὶ ὅταν μηδὲν παραλείπῃ, συντελοῦν πρὸς τὴν τελείαν αράστασιν τοῦ διδακτέου ἀντικειμένου. Καὶ ἡ μὲν διακοπὴ τῆς διασκαλίας, ἡ συνεχῶς μάλιστα ἐπαναλαμβανομένη, ἐπιφέρει τὴν νευματικὴν νέκρωσιν, ὅπως καὶ ἡ συχνὴ στέρησις τῆς ὑλικῆς τροῆς ἐπιφέρει τὴν σωματικὴν ἀτροφίαν καὶ τὸν σωματικὸν μαρασμόν· δὲ παράλειψις μερῶν τινων τοῦ διδακτικοῦ ἀντικειμένου, διαταράτουσα τὴν συνέχειαν τοῦ ὅλου ἢ κολοβοῦσα τὴν τοῦ διδακτέου ἀντιειμένου εἰκόνα, συντελεῖ εἰς πρόσκτησιν ἀσαφῶν γνώσεων, ἢ διεγείρει ν τῇ τοῦ μαθητοῦ ψυχῇ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸ διδασκόμενον. Ἐνεῦθεν ἕπεται ὅτι ἡ διδασκαλία ὅπως ἦναι ἀνελλιπὴς πρέπει α΄) νὰ ίνηται συνεχῶς, β΄) νὰ μὴ ἀποκεντρῶται πρὸς διατάραξιν τοῦ ὅλου αὶ διάσπασιν τῶν ἑαυτοῦ μερῶν, καὶ γ΄) νὰ ἦναι ὁλοσχερής.

ϛ΄) *Δίδασκε ἐπαγωγῶς.*

Ἐπαγωγὸς λέγεται ἡ διδασκαλία, ὅταν διεγείρῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ αθητοῦ τὴν ἀγάπην καὶ τὸ διάφορον πρὸς τὸ διδασκόμενον. Ὅπως ιεγείρῃ ὅμως ὁ διδάσκαλος τὴν πρὸς τὰ μαθήματα ἀγάπην τῶν μαητῶν ὀφείλει αὐτὸς πρῶτος νὰ καθιστᾷ κατάδηλον τὴν πρὸς ταῦτα γάπην αὐτοῦ, διότι, καθὼς λέγει ὁ γερμανὸς ποιητὴς Γοίθιος, ὁ μὴ ἰσθανόμενος δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ τοὺς ἄλλους νὰ αἰσθάνωναι. Ὅπως καταστῇ ἡ διδασκαλία ἐπαγωγὸς πρέπει τὸ διδασκόμενον ὰ παρίσταται οὐχὶ μετὰ σκυθρωπότητος καὶ σοβαρότητος, ἀλλ᾽ ἐπιαρίτως καὶ μεθ᾽ ἱλαρότητος. Πρὸς τοῦτο μεγάλως συντελεῖ καὶ ἡ αταλληλος χρῆσις διαφόρων ἀνεκδότων, μύθων, διηγήσεων, αἰνιγμάων, παροιμιῶν καὶ ἀστείων ἐκφράσεων. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ νωρίζῃ καλῶς τὰ προσήκοντα ὅρια τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας, ὅπως μὴ ποβαίνῃ γελωτοποιΐα ἡ διδασκαλία. Τὴν ἐπαγωγὸν διδασκαλίαν, ὴν καθιστῶσαν τερπνὰ καὶ εὐάρεστα καὶ αὐτὰ τὰ σοβαρὰ καὶ τερπῆ μαθήματα, συνίστησι καὶ ὁ Πλάτων λέγων· «Μὴ τοίνυν βίᾳ, ὦ ἄριστε, τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἀλλὰ παίζοντας τρέφε α οἷός τε ᾖ καθορᾶν ἐφ᾽ ὃ ἕκαστος πέφυκε». 1

1) Πολιτ. 7,536. Ξεν. Ἀπομν. 4, 1, 1.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩι ΣΧΟΛΕΙΩι ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ

§ 138. Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν εἰδῶν τῆς διδακτικῆς μεθόδου καθόλου.

Διδακτικὴ μέθοδος λέγεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν διδάσκει ὁ διδάσκαλος. Κατὰ τὸν περιώνυμον παιδαγωγὸν Δειστερβέγιον «ἡ διδα»κτικὴ μέθοδος εἶναι ἐπίσης σπουδαία, ὡς καὶ ἡ διδακτικὴ ὕλη, τὸ »πῶς εἶναι τοσοῦτον ἀναγκαῖον, ὅσον καὶ τὸ *τί*. Ἡ δύναμις τοῦ διδασκάλου στηρίζεται ἐπὶ τῆς μεθόδου αὐτοῦ».

Ἡ διδακτικὴ μέθοδος εἶναι διττή, ἤτοι *ἐξωτερικὴ* καὶ *ἐσωτερική*. Καὶ ἐξωτερικὴ μὲν εἶναι, ἡ ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τρόπους, οὓς μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος πρὸς παράστασιν τῶν ἀντικειμένων ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν· *ἐσωτερικὴ* δὲ εἶναι, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς διδακτικῆς ὕλης διαπραγμάτευσιν.

§ 139. *Περὶ ἐξωτερικῆς μεθόδου.*

Ἡ *Ἐξωτερικὴ μέθοδος*, ἡ ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τρόπους τῆς τῶν ἀντικειμένων παραστάσεως, εἶναι διαφόρων εἰδῶν, ὧν κυριώτατα εἶναι ἕξ, λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτῶν ὁτὲ μὲν ἐκ τοῦ διδάσκοντος διδασκάλου, ὁτὲ δὲ ἐκ τοῦ διδασκομένου μαθητοῦ. Εἶναι δὲ ταῦτα·

1) *ἡ δεικτικὴ ἢ ἐποπτικὴ μέθοδος·* 2) *ἡ ὑποδειγματικὴ ἢ μιμηκική·* 3) *ἡ ἀπαγγελτικὴ ἢ ἀπομνημονευτική·* 4) *ἡ διηγηματικὴ ἢ ἀκροαματική·* 5) *ἡ προβληματικὴ ἢ λυτική*, καὶ 6) *ἡ διαλογική*.

α΄) Δεικτικὴ ἢ ἐποπτικὴ μέθοδος.

Δεικτικὴ ἢ ἐποπτικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ μὲν διδάσκαλος δεικνύει εἰς τὸν μαθητὴν τὰ ἀντικείμενα, ὁ δὲ μαθητὴς ἐποπτεύει αὐτά. Ἡ μέθοδος αὕτη ἁρμόζει κυρίως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ εἰς μαθητὰς ἀωροτέρας ἡλικίας, παρ' οἷς ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐπικρατεῖ. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης καθί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σταται ἐπιτήδειος ὁ μαθητὴς εἰς τὸ σχηματίζειν σαφεῖς εἰκόνας καὶ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ὅπως ὁ διδάσκαλος μὴ μόνον παραθέτῃ ἐνώπιον τῶν αἰσθήσεων τοῦ παιδὸς τὰ διδακτέα ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ καταδεικνύῃ ἀκριβῶς καὶ ἐξηγῇ τὰ μέρη τῶν ἀντικειμένων, τὸ σχῆμα αὐτῶν, τὸ χρῶμα, τὸν σκοπόν, τὴν χρησιμότητα καὶ τὰς λοιπὰς ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς αὐτῶν ἰδιότητας. Ἡ μέθοδος αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰ μὴ αἰσθητά, ἤτοι ἀποπειρᾶται νὰ αἰσθητοποιήσῃ δι' οἱουδήποτε τρόπου καὶ τὰς μᾶλλον ἀφῃρημένας ἐννοίας, ὅπως ἐντυπωθῶσι κάλλιον καὶ διατηρηθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν. Οὕτως ἡ δεικτικὴ ἢ ἐποπτικὴ μέθοδος, ἐπὶ ἰδίας ἀρχῆς στηριζομένη καὶ γενικώτερον λαμβάνουσα χαρακτῆρα, ἐφαρμοστέα ἐν πάσῃ διδασκαλίᾳ.

β') *Ὑποδειγματικὴ ἢ μιμητικὴ μέθοδος.*

Ὑποδειγματικὴ ἢ μιμητικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ διδάσκαλος καθυποβάλλει τι πρὸς μίμησιν ἢ ὑποδεικνύει ἀντικειμένου τινὸς τὸν σχηματισμόν, ὃν ὁ μαθητὴς ὀφείλει ν' ἀπομιμηθῇ. Ἡ μέθοδος αὕτη καλεῖται καὶ γενετική, ὡς ὑποδεικνύουσα τὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται τὸ ἀντικείμενον. Ἡ ὑποδειγματικὴ μέθοδος στηρίζεται ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῆς πρὸς μίμησιν ὁρμῆς, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος οἱονεὶ ἀφαρπάζει καὶ ἰδιοποιεῖται τὰ πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ ὑποβαλλόμενα. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ἡ ὑποδειγματικὴ μέθοδος ἰσχύει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν *τεχνικῶν* μαθημάτων, οἷον τῆς *γραφῆς*, *ἰχνογραφίας, ἀναγνώσεως*, *μουσικῆς*, *γυμναστικῆς* καὶ τῶν ὁμοίων. Εἰς τὴν ὑποδειγματικὴν μέθοδον ἀνήκει καὶ ἡ *περιγραφική*, ἡ ἰσχύουσα μὲν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν *χῶρον κατεχόντων* ἀντικειμένων, οἷον τῆς *γεωγραφίας*, φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῶν ὁμοίων, μεγάλως δὲ συντελοῦσα εἰς ἀνάπτυξιν τῆς φανταστικῆς δυνάμεως τῶν μαθητῶν.

γ') *Ἀπαγγελτικὴ ἢ ἀπομνημονευτικὴ μέθοδος.*

Ἀπαγγελτικὴ ἢ ἀπομνημονευτικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ μὲν διδάσκαλος *ἀπαγγέλλει* ἢ *ἀναγινώσκει* τι, ὁ δὲ μαθητὴς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὑποχρεοῦται ν' ἀπομνημονεύσῃ αὐτό. Ἡ μέθοδος αὕτη, ὡς ἀποκω-
λύουσα τὸν μὲν διδάσκαλον ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τοῦ δι-
δακτέου, τὸν δὲ μαθητὴν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας ἐκθέσεως αὐτοῦ, κατεκρί-
θη ὡς μηχανικὴ καὶ πνευματοκτόνος. Ἐκ δὲ τῶν παιδαγωγῶν ὁ μὲν
Ῥατίχιος ὅλως ἀποδοκιμάζει αὐτήν, ὁ δὲ Κομένιος περιορίζει μόνον
εἰς τὸ κατανοούμενον.

Ἡ ἀπαγγελτικὴ ἢ ἀπομνημονευτικὴ μέθοδος, ὅταν γίνηται ἡ
προσήκουσα αὐτῆς χρῆσις, ὑποχρεουμένων τῶν μαθητῶν νὰ ἀπομνη-
μονεύωσι βραχέα τινὰ καὶ ἐκλεκτά, πάντοτε ὅμως εὐνόητα ἀντικεί-
μενα, οὐ μόνον δὲν βλάπτει, ἀλλὰ τοὐναντίον μεγάλως ὠφελεῖ, ὡς
ἐνισχύουσα μὲν τὴν μνημονικὴν δύναμιν τοῦ μαθητοῦ, συντελοῦσα δὲ
πρὸς ἀποθησαύρισιν ὠφελίμων γνώσεων.

Εἰς τὴν ἀπαγγελίαν ἢ ἀνάγνωσιν ἀνήκει καὶ ἡ ὑπαγόρευσις, ἡ
γινομένη εἴτε πρὸς ὀρθογραφικὴν ἄσκησιν, εἴτε πρὸς ἀντιγραφὴν δι-
δακτικῆς τινος ὕλης, μὴ περιεχομένης ἐν τοῖς προκειμένοις βιβλίοις·
ἀλλ' ὅμως ὅσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ ὑπαγόρευσις ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώ-
σει, ὁσάκις γίνηται μετὰ μέτρου, τοσοῦτο βλαβερὰ εἶναι ἐν τῇ δευ-
τέρᾳ, ὡς ἀπορροφῶσα τὸν διδακτικὸν χρόνον καὶ μὴ ἐπιτρέπουσα εἰ[ς]
τὴν μνήμην νὰ κρατήσῃ τροφήν τινα πνευματικήν, συντελοῦσαν πρὸ[ς]
ἐνίσχυσιν αὐτῆς.

δ') *Διηγηματικὴ ἢ ἀκροαματικὴ μέθοδος.*

Διηγηματικὴ ἢ *ἀκροαματικὴ* μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν [ὁ]
μὲν διδάσκαλος *διηγεῖταί τι*, ὁ δὲ μαθητὴς *ἀκροᾶται*. Εἰς τὴν διή-
γησιν, ἤτοι τὴν *ἐλευθέρως* καὶ διὰ λόγου *συνεχοῦς* γινομένην δ[ι]-
δασκαλίαν, εὐχαρίστως ἐντείνει τὸ οὖς αὐτοῦ καὶ τὸ μικρότατον πα[ι]-
δίον· τούτου ἕνεκα ἡ μέθοδος αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέτυπον εἶδος π[ά]-
σης διδασκαλίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διήγησις ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐν χρό[νῳ]
συμβαίνοντα ἀντικείμενα, διὰ τοῦτο ἡ διηγηματικὴ μέθοδος ἰδιά[ζει]
εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἱστορικῶν μαθημάτων. Ἡ ἔκτασις τῆς δ[ιη]-
γήσεως πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν παίδ[ων].
Αὕτη, γινομένη ἐνώπιον παίδων, μικρὰν ἐχόντων ἡλικίαν καὶ μὴ [δυ]-
ναμένων νὰ παρακολουθῶσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν συνέχειαν [τοῦ]
λόγου, πρέπει οὐ μόνον νὰ ἦναι βραχεῖα, ἀλλὰ καὶ νὰ διακόπτ[ηται]

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ται ἐνίοτε δι' ἐρωτήσεων, ἀπευθυνομένων πρὸς τοὺς παῖδας καὶ σκοπουσῶν πρὸς τῇ διατηρήσει τῆς προσοχῆς καὶ τὴν διάγνωσιν τῆς ἀντιληπτικότητος τῶν μαθητῶν.

ε') *Προβληματικὴ ἢ λυτικὴ μέθοδος.*

Προβληματικὴ ἢ λυτικὴ μέθοδος καλεῖται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ μὲν διδάσκαλος προβάλλει ἢ προτείνει θέμα τι, ὁ δὲ μαθητὴς ὑποχρεοῦται νὰ λύσῃ αὐτό. Ἡ μέθοδος αὕτη, παρέχουσα ἀφορμὴν πρὸς συγκέντρωσιν πασῶν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων περί τι σημεῖον, προάγει μὲν θαυμασίως τὴν αὐτενέργειαν, ἀπαιτεῖ ὅμως ὁπωσοῦν ὡριμωτέρους μαθητάς, ἤτοι τοιούτους, οἵτινες καὶ τὸ κατάλληλον ποιὸν καὶ ποσὸν τῶν γνώσεων, καὶ τὴν κατάλληλον δύναμιν πρὸς λύσιν τοῦ προβαλλομένου ζητήματος ἔχουσιν. Ἡ προβληματικὴ μέθοδος καὶ εἰς πᾶν μὲν εἶδος μαθήσεως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἰδίως ὅμως ἰδιάζει εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι τὰ προτεινόμενα προβλήματα πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνα καὶ ἀνάλογα πρός τε τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν.

ς') *Διαλογικὴ μέθοδος.*

Διαλογικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ μὲν διδάσκαλος ἐρωτᾷ, ὁ δὲ μαθητὴς *ἀποκρίνεται*, ἢ καὶ τὸ ἀνάπαλιν. Ἡ μέθοδος αὕτη ὀνομάζεται καὶ σωκρατική, καθ' ὅτι ὁ Σωκράτης συνείθιζε νὰ ποιῆται αὐτῆς χρῆσιν[1], πειρώμενος νὰ μαιεύῃ τὴν διάνοιαν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν κύησιν τῆς ἀληθείας[2]. Ἡ διαλογικὴ μέθοδος, ὡς συντελοῦσα θαυμασίως εἰς ἀνάπτυξιν μὲν τῆς τοῦ μαθητοῦ διανοίας, εἰς αὔξησιν δέ, συμπλήρωσιν καὶ διόρθωσιν τῶν γνώσεων αὐτοῦ, εἶναι ὠφελιμωτάτη πασῶν τῶν ἄλλων μεθόδων καὶ ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα αὐτῶν. Ὅσῳ ὅμως ὠφελιμωτάτη εἶναι ἡ μέθοδος αὕτη, τοσούτῳ δυσκολωτάτη ἀποβαίνει, ὡς προαπαιτοῦσα βαθεῖαν γνῶσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν μαθητῶν.

Ὁ χαρακτὴρ τῆς διαλογικῆς μεθόδου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ εἴδους

---

1) «Ὦ Σώκρατες — ἀποκρίνου, ἐπειδὴ καὶ εἴωθας χρῆσθαι τῷ ἐρωτᾶν τε »καὶ ἀποκρίνεσθαι» (Πλάτ. Κρίτ. σ. 51).

2) Πλάτ. Θεαιτ. σελ. 149. 150. Πρβλ. καὶ ἐνταῦθα σ. 18.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καὶ τοῦ *σκοποῦ τῶν ἐρωτήσεων*. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐρώτησις εἶναι ἔνθεν μὲν *ἐξεταστική*, καθ' ἣν ὁ ἐρωτῶν ἐπιζητεῖ νὰ μάθῃ ἂν ὁ ἐρωτώμενος ἐνόησεν ἢ ἐνθυμεῖταί τι, ἔνθεν δὲ *εὑρετική*, καθ' ἣν ὁ ἐρωτῶν ἐπιζητεῖ νὰ προαγάγῃ τὴν διάνοιαν τοῦ ἐρωτωμένου εἰς τὴν εὕρεσιν κεκρυμμένης τινὸς ἀληθείας, διὰ τοῦτο ὁ διάλογος ἀποβαίνει τὸ μὲν *ἐξεταστικός*, τὸ δὲ *εὑρετικὸς* ἢ καὶ *κατ' ἐξοχὴν διάλογος* (ἐν ᾧ ἰδίως ἔκειτο ἡ σωκρατικὴ μέθοδος). Τινὲς τῶν παιδαγωγῶν, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ προέρχηται εἰς τὸν μαθητὴν οὐχὶ ἔξωθεν, ἀλλ' ἔσωθεν, ἤτοι ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεως, γνωματεύουσιν ὅτι μόνον τοῦ *εὑρετικοῦ διαλόγου* πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, α') διότι ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀλήθειαι, αἵτινες, μὴ δυνάμεναι νὰ εὑρεθῶσιν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ, πρέπει νὰ μεταδοθῶσιν εἰς αὐτόν· τοιαῦται εἶναι αἱ ἱστορικαί, γλωσσικαί, θρησκευτικαὶ καὶ ἄλλαι· β') διότι δὲν κέκτηνται πάντες οἱ μαθηταί, καὶ ἰδίως οἱ μικρᾶς ἡλικίας, τὰς πνευματικὰς ἐκείνας δυνάμεις, αἵτινες ἀπαιτοῦνται πρὸς παρακολούθησιν τοῦ διδασκάλου εἰς τὰς λαβυρινθώδεις διόδους πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας· γ') διότι δὲν ἐπιτρέπει καὶ ὁ διδακτικὸς χρόνος πρὸς τοιαύτην ἀναζήτησιν καὶ εὕρεσιν πασῶν τῶν ἀληθειῶν. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι τοῦ *εὑρετικοῦ διαλόγου* πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐ μόνον τοιούτων ἀληθειῶν, αἵτινες κεκρυμμέναι οὖσαι δύνανται νὰ εὑρεθῶσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ τοιούτων μόνον μαθητῶν, οἵτινες ἔχουσι πάντα τὰ προσόντα, τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τὴν τούτων εὕρεσιν [1].

Ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς *διηγηματικῆς* καὶ *διαλογικῆς μεθόδου* προκύπτει ἡ λεγομένη *κατηχητικὴ* μέθοδος. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην, ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου *διηγηματικῶς* ζήτημά τι, εἶτα δὲ ἀποσυντίθεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, ἅτινα καθυποβάλλονται *ἐρωτηματικῶς* εἰς τὸν παῖδα, προκαλούμενον εἰς τὴν τούτων ἀνασύνθεσιν. Διὰ τῆς κατηχητικῆς μεθόδου ὁ διδάσκα-

1) Κατὰ τὸν Δειστερβέγιον τὴν ε ὑ ρ ε τ ι κ ὴ ν μέθοδον πρέπει νὰ μεταχειρίζηταί τις ὅπου ἡ ἀλήθεια εἶναι κεκρυμμένη ἢ ὅπου ἀναζητητέοι εἶναι οἱ συλλογισμοί, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ γνῶσις ἀληθείας τινός. Κατὰ τὸν αὐτὸν παιδαγωγὸν «εἰς τὸν μαθητὴν σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθοῦς ὁδοῦ πρὸς τινα ἀπόδειξιν ἢ ἡ γνῶσις αὐτῆς τῆς ἀποδείξεως.»

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λος, ἀνερχόμενος τρόπον τινὰ εἰς βαθμῖδά τινα γνώσεων, ἐπανακάμπτει ὅπως ἀνελκύσῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν μαθητὴν πρὶν ἢ προβῇ εἰς ἀνωτέραν. Τῆς κατηχητικῆς μεθόδου γίνεται χρῆσις εἰς μαθητάς, μὴ δυναμένους νὰ παρακολουθήσωσι τὸν διδάσκαλον ἐν ἐκτενεῖ διηγήσει ἄνευ ἀνακουφίσεώς τινος καὶ συνδρομῆς.

Ἡ ἐπιτυχὴς χρῆσις τῆς διαλογικῆς μεθόδου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσηκούσης χρήσεως τῶν ἐξ ὧν αὕτη συνίσταται *ἐρωτήσεων* καὶ *ἀποκρίσεων*· διὸ α΄) πᾶσα ἐρώτησις πρέπει νὰ ἦναι οὐ μόνον *ἀνάλογος* πρὸς τὰς γνώσεις καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ *βραχεῖα*, *ὡρισμένη* καὶ *σαφής*. Καὶ *βραχεῖα* μὲν εἶναι ἡ ἐρώτησις, ὅταν περιλαμβάνῃ μόνον τοὺς ἀναγκαίους ὅρους πρὸς ἔκφρασιν νοήματός τινος· *ὡρισμένη* δὲ ὅταν, εἰς ἓν ἀντικείμενον γνώσεως ἀναφερομένη, ἀναγκάζῃ τὸν ἐρωτώμενον μίαν καὶ μόνην ἀπάντησιν νὰ δώσῃ· *σαφὴς* δέ, ὅταν ἦναι τοιαύτη, ὥστε ν᾿ἀντιλαμβάνηται αὐτῆς ὁ ἐρωτώμενος *ὀρθῶς* καὶ *εὐκόλως*· β΄) πᾶσα *ἀπόκρισις* πρέπει νὰ γίνηται κατὰ τὴν *ἀπαίτησιν* τῆς *ἐρωτήσεως* καὶ νὰ ἦναι *ὡρισμένη* καὶ *πλήρης* κατά τε ὕλην καὶ εἶδος (ἤτοι κατά τε λέξιν καὶ ἔννοιαν)· γ΄) πᾶσαι αἱ *ἐρωτήσεις* καὶ *ἀποκρίσεις* πρέπει νὰ καταρτίζωνται καὶ ἀπορρέωσιν ἐξ ἀλλήλων καὶ ἀπ᾿ἀλλήλων, τείνουσαι πρὸς ὡρισμένον σκοπόν.

Τὴν *ἐξωτερικὴν μέθοδον* καλοῦσί τινες *μορφὴν τῆς διδασκαλίας*.

§ 140. *Περὶ ἐσωτερικῆς μεθόδου.*

Ἡ *ἐσωτερικὴ μέθοδος*, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διαπραγμάτευσιν τῆς διδακτέας ὕλης, εἶναι διττή, τουτέστιν *ἀναλυτικὴ* καὶ *συνθετική*.

α΄) *Ἀναλυτικὴ μέθοδος.*

Ἀναλυτικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ᾿ ἣν ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διαπραγματεύσει διδακτικῆς τινος ὕλης ζητεῖ νὰ εὕρῃ καὶ ἐξηγήσῃ ἐκ τοῦ *αἰτιατοῦ* τὸ *αἴτιον*. Κατὰ ταῦτα ἡ *ἀνάλυσις* χωρεῖ ἐν μὲν τοῖς *συνθέτοις* ἀντικειμένοις ἐκ τοῦ ὅλου πρὸς τὰ μέρη αὐτοῦ· [1] ἐν δὲ τοῖς *φαινομένοις* καὶ *γεγονόσιν*, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος πρὸς τὴν

---

1) Οὕτως ἀναλυτικῶς διδάσκει τις, ὅταν χωρίζῃ λέξιν τινὰ (π. χ. ἄνθρωπος) εἰς συλλαβὰς καὶ ταύτας εἰς γράμματα, ἢ διαιρῇ πρότασίν τινα (π. χ. ὁ ἄν-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀφορμήν· [1] ἐν δὲ ταῖς *ἐννοίαις*, ἐκ τῶν μερικῶν πρὸς τὰς γενικάς· [2] ἐν δὲ ταῖς *ἐπιστημονικαῖς ἀληθείαις*, ἐκ τῶν μερικῶν γνώσεων πρὸς τὰς γενικωτάτας ἀρχάς, ἐξ ὧν, ὡς ἐξ αἰτίας, ἐκεῖναι ὁρμῶνται [3].

β') *Συνθετικὴ μέθοδος*.

Συνθετικὴ μέθοδος λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διαπραγματεύσει διδακτικῆς τινος ὕλης ζητεῖ νὰ εὕρῃ καὶ ἐξηγήσῃ ἐκ τοῦ *αἰτίου* τὸ *αἰτιατόν*. Κατὰ ταῦτα ἡ *σύνθεσις* χωρεῖ ἐν μὲν τοῖς *συνθέτοις* ἀντικειμένοις ἐκ τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον [4]. ἐν δὲ φαινομένοις καὶ γεγονόσιν ἐκ τῆς ἀφορμῆς πρὸς τ' ἀποτελέσματα [5]. ἐν δὲ ταῖς ἐννοίαις, ἐκ τῶν γενικῶν πρὸς τὰς μερικάς· [6] ἐν δὲ ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἀληθείαις, ἐκ τῶν γενικωτάτων ἀρχῶν, ὡς ἐξ ἀφετηρίας τινός, πρὸς τὰς μερικὰς γνώσεις [7].

γ') *Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς μεθόδου*.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀντικειμένου τινός δύναταί τις νὰ μεταχειρισθῇ ἢ τὴν *ἀναλυτικὴν* ἢ τὴν *συνθετικὴν* μέθοδον. Πότε ὅμως τὴν μίαν καὶ πότε τὴν ἄλλην μέθοδον πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἔνθεν μὲν *ἐκ τῆς φύσεως* τῶν διδακτικῶν ἀντικειμένων, ὧν τινὰ μὲν ἀπαιτοῦσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μᾶλλον τὴν *ἀναλυτικὴν* μέθοδον, τινὰ δὲ μᾶλλον τὴν *συνθετικήν*· ἔνθεν δὲ ἐκ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν μαθητῶν.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ χρῆσις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλ-

---

θρωπός ἐστι θνητός, εἰς τὰ μέρη αὐτῆς (ὑποκείμενον, συνδετικόν, κατηγορούμενον), ὧν ἕκαστον πάλιν ὑποδιαιρεῖται.

1 Π. χ. ἐκ τῆς βροχῆς πρὸς τὰ νέφη καὶ ἐκ τούτων πρὸς τοὺς ἀτμούς.

2 Π. χ. Ἐκ τοῦ Πέτρου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐκ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ζῶον κτλ.

3 Π. χ. Ἐκ τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων πρὸς τὴν ἕλξιν.

4 Οὕτω συνθετικῶς διδάσκει τις ὅταν χωρῇ ἐκ τῶν γραμμάτων πρὸς τὰς συλλαβὰς καὶ ἐκ τούτων πρὸς τὰς λέξεις· ὁμοίως ὅταν ἐξηγῇ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἐκ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

5 Π. χ. Ἐκ τῆς συσωρεύσεως ἐντὸς τῆς γῆς τῶν ἀτμῶν τοὺς σεισμοὺς καὶ ἐκ τούτων τὰς διαρρήξεις καὶ καταστροφάς.

6 Π. χ. Ἐκ τοῦ ζώου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐκ τούτου πρὸς τὸν Πέτρον.

7 Π. χ. Ἐκ τῆς ἕλξεως πρὸς τὴν πτῶσιν τῶν σωμάτων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λης μεθόδου, ἢ καὶ ἀμφοτέρων, ἀφίνεται εἰς τὴν πεφωτισμένην κρίσιν τοῦ διδασκάλου. Τινὲς τῶν παιδαγωγῶν, συγχέοντες τὰς μεθόδους ταύτας, καλοῦσι τὴν ἀναλυτικὴν συνθετικήν, καὶ τανάπαλιν.

Τὴν *ἐσωτερικὴν μέθοδον* καλοῦσί τινες *πορείαν τῆς διδασκαλίας*.

§ 141. Παρατήρησις.

Ἐκ τῶν ἄνω ῥηθέντων συνάγεται ὅτι οὐδεμία τῶν μνημονευθεισῶν μεθόδων εἶναι ὅλως ἄχρηστος καὶ ἀπορριπτέα. Ἑκάστη τούτων, *καταλλήλως ἐφαρμοζομένη*, δύναται νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἑτέραν καὶ οὕτως ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς τὸν μαθητήν. — Αἱ γενικαὶ αὗται μέθοδοι ἐξειδικευόμεναι ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἑκάστου μαθήματος διδασκαλίας, ἀποτελοῦσι τὰς *εἰδικάς*, τὰς καὶ κατ' ἐξοχὴν μεθόδους ὑπό τινων καλουμένας, περὶ ὧν πραγματεύεται ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἡ *εἰδικὴ διδακτική*.

§ 142. Συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας.

Συγκέντρωσις ἢ *ἑνότης τῆς διδασκαλίας* λέγεται οὐ μόνον ἡ συσχέτισις τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ διδακτικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν εἰς ἓν ἁρμονικὸν ὅλον, ἡ σκοποῦσα τὸν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μαθητοῦ σχηματισμὸν τελείας τούτου εἰκόνος, ἀλλὰ καὶ ἡ διεύθυνσις πάσης διδακτικῆς ὕλης καὶ παντὸς διδακτικοῦ τρόπου πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον ἢ *πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν*, ὅνπερ προσδιορίζει ὅ τε προορισμὸς τοῦ μαθητοῦ καὶ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ τοῦ ἐν ᾧ οὗτος διδάσκεται σχολείου. Ὁ *προορισμὸς* τοῦ μαθητοῦ καὶ ὁ *χαρακτὴρ* τοῦ ἐν ᾧ οὗτος διδάσκεται σχολείου εἶναι οἱ δύο *πόλοι*, πρὸς οὓς πρέπει νὰ ἔχωσιν ἐσταμμένα τὰ νοερὰ αὐτῶν ὄμματα πάντες οἱ ἐν τῷ αὐτῷ σχολείῳ διδάσκοντες διδάσκαλοι καὶ καθ' οὓς πρέπει νὰ κανονίζωσι τήν τε διδακτικὴν αὐτῶν ὕλην καὶ τὴν διδακτικὴν μέθοδον. Ὅταν ἕκαστος διδάσκαλος τοῦ αὐτοῦ σχολείου διδάσκῃ ὅ,τι θέλει, ὅσον θέλει καὶ ὅπως θέλει, ἤτοι ὅταν ἐλλείπῃ ἡ *συγκέντρωσις* τῆς διδασκαλίας, τότε ἀποτυγχάνει ὁ σκοπός, ὁ ὑπὸ τοῦ σχολείου ἐπιδιωκόμενος.

Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ὁ Σύλλογος τῶν διδασκάλων ἑκάστου σχολείου, ἔχων ἐν ὄψει τόν τε προορισμὸν τοῦ μαθητοῦ καὶ τὸν τελικὸν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ σχολείου σκοπόν, πρέπει κατ᾽ αὐτοὺς νὰ κανονίζῃ διὰ κοινοῦ προγράμματος τό τε ποιόν, τὸ ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας. Ἡ τοιαύτη κοινὴ τῆς διδασκαλίας διακανόνισις εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαία, καθ᾽ ὅσον ἕκαστον μάθημα πρέπει οὐ μόνον νὰ συμπληροῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποβοηθῇ τὸ ἕτερον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινοῦ καὶ ἑνιαίου σκοποῦ, ὃν συλλήβδην σύμπαντα ἐπιδιώκουσιν. Ἄνευ τῆς τοιαύτης συγκεντρώσεως τῆς διδασκαλίας ἐπέρχεται ἡ διάσπασις αὐτῆς καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ δι᾽ αὐτῆς ἐπιδιωκομένου ἑνιαίου σκοποῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ [1])

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΕΡΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

§ 143. Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Δημοτικὸν σχολεῖον λέγεται τὸ καθίδρυμα ἐκεῖνο, ὅπερ προτίθεται τὴν *ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν τοῦ παιδὸς διὰ τῆς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον προπαρασκευῆς*. Ὁ σκοπὸς οὗτος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου συνᾴδει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τε καθόλου ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας ἰδίᾳ, καθ' ὅσον ἡ διὰ τούτων ἐπιδιωκομένη ἀνάπτυξις τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ παιδὸς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τε γενικοῦ καὶ εἰδικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διὰ τῆς πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον προπαρασκευῆς ἐπιδιωκομένη ἀνθρωπίνη αὐτοῦ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις.

§ 144. Περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου συνάγεται καὶ τὸ *ἔργον* αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τοῦτο οὐχὶ ἡ μερικὴ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ παιδὸς καὶ ἡ παροχὴ εἰδικῶν τινων γνώσεων, παρασκευαζουσῶν αὐτὸν πρὸς ὡρισμένην τινὰ τάξιν ἢ ὡρισμένον τι ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἡ *γενικὴ* ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ παιδὸς καὶ ἡ εἰς αὐτὸν μετάδοσις τοιούτων *γενικῶν* γνώσεων, αἵτινες παρασκευά-

1) Ἡ ε ἰ δ ι κ ὴ δ ι δ α κ τ ι κ ὴ λέγεται ὑπό τινων καὶ μ ε θ ο δ ο λ ο γ ί α ὡς δεικνύουσα τὴν ἰδιαιτέραν μέθοδον τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας ἑκάστου μαθήματος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζουσι τὸν παῖδα ἀμέσως μὲν πρὸς τὸν κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν βίον, ἐν ᾧ ἐπιτυγχάνεται ὁ εἰδικὸς αὐτοῦ προορισμός, ἐμμέσως δὲ πρὸς τὴν *καθόλου ἀνθρωπότητα*, πρὸς ἣν ἀναφέρεται ὁ γενικὸς αὐτοῦ προορισμός· ἤτοι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἔργον ἔχει ὅπως καταστήσῃ τὸν παῖδα ἐπιτήδειον εἰς τὸ κοινωνῆσαι ἀμέσως μὲν ὡρισμένης *κοινωνίας ἢ πόλεως*, ἐμμέσως δὲ αὐτῆς *τῆς ἀνθρωπότητος*. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διδασκαλίᾳ λαμβάνονται ἐν ὄψει τὰ συμφέροντα τῆς τε *πόλεως*, ἤτοι τοῦ ἔθνους, οὗ μέλος ἀποτελεῖ ὁ παῖς [1], καὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος, ἧς ὡσαύτως ἀποτελεῖ μέλος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὁ διττὸς χαρακτὴρ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τουτέστιν ὅ τε μερικώτερος ἢ *ἐθνικός*, καὶ ὁ γενικώτερος ἢ *ἀνθρώπινος*, καθ' οὓς τοῦτο σπουδάζει διὰ *γενικῆς* διδασκαλίας νὰ πληρώσῃ ἁπάσας τὰς χρείας τοῦ παιδός, ὡς *πολίτου* ἅμα καὶ *ἀνθρώπου* θεωρουμένου.

§ 145. Περὶ τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ *δημοτικὸν σχολεῖον* ἐνέχει μεγίστην παιδαγωγικὴν δύναμιν, ἣν ἀσκεῖ διά τε *τῶν διατάξεων αὐτοῦ*, *τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου* καὶ *τῶν διδασκομένων μαθημάτων*. Ἐν αὐτῷ μανθάνει ὁ μαθητὴς πλὴν ἄλλων τὴν ἀρετὴν *τῆς καθαριότητος*, *τῆς τάξεως* καὶ *ἀκριβείας*, *τῆς σεμνῆς συμπεριφορᾶς*, *τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης*, *τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς νόμους* καὶ *τῆς εἰς τοὺς ἀνωτέρους πειθαρχίας*.

§ 146. Περὶ τῶν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ διδακτέων μαθημάτων καθόλου.

Ὁ σκοπός, ὃν ἐπιδιώκει τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ὅ τε *τυπικὸς* καὶ *πραγματικός*, ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς διδασκαλίας διαφόρων μαθημάτων, ὧν τὰ μὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν *Θεόν*, τὰ δὲ εἰς τὸν *ἄνθρωπον*, τὰ δὲ εἰς τὴν *φύσιν*. Εἶναι δὲ ταῦτα· α') *θρησκεία*· β') *γλῶσσα*· γ') *μαθηματικά*· δ') *γεωγραφία*· ε') *ἱστορία*· ϛ') *φυσιογνωσία*· ζ')

1) «Μέγιστον δὲ πάντων τῶν εἰρημένων πρὸς τὸ διαμένειν τὰς πολιτείας — τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας» (Ἀριστ. Πολ. 8, 9, 25).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἰχνογραφία· η΄) μουσική· θ΄) γυμναστικὴ καὶ ι΄) ἐργόχειρα. Τῶν μαθημάτων τούτων ἡ μὲν γλῶσσα καὶ τὰ μαθηματικὰ λέγονται τυπικά, καθ᾿ ὅσον περὶ τοὺς τύπους ἀναφέρονται· ἡ δὲ θρησκεία, ἡ γεωγραφία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φυσιογνωσία, λέγονται πραγματικά, καθ᾿ ὅσον περὶ πραγματικῶν ὄντων διαλαμβάνουσι· ἡ δὲ ἰχνογραφία, ἡ μουσική, ἡ γυμναστικὴ καὶ τὰ ἐργόχειρα, λέγονται τεχνικά, ὡς ἀπαιτοῦντα μᾶλλον τεχνικὴν ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα.

Τίς ὁ σκοπὸς τῶν μαθημάτων τούτων, τίνα τὰ εἴδη αὐτῶν καὶ πῶς ἕκαστον τούτων πρέπει νὰ διδαχθῇ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, πραγματευόμεθα ἐν τοῖς ἑξῆς κεφαλαίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 147. Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας.

Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία προτίθεται ἵνα ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς τρυφερὰς τῶν νέων καρδίας τὴν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θείου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἱδρυτοῦ καὶ οὕτω διεγείρῃ ἐν αὐταῖς τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἔφεσιν, οὗπερ ἡ πραγμάτωσις ἀποτελεῖ τὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σκοπόν. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δύναται νὰ διεγείρῃ ὁ διδάσκαλος ἐν ταῖς τῶν παίδων καρδίαις τὸ μὲν διὰ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν μαθημάτων, τὸ δὲ διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ παραδείγματος. Ὁ δεύτερος τρόπος εἶναι πολὺ δραστικώτερος τοῦ πρώτου.

§ 148. Περὶ τῆς ὕλης τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς διαπραγματεύσεως αὐτῆς.

Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, προτιθεμένη τὴν ἔμπνευσιν τῆς εἰς Θεὸν πίστεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν ὕλην αὐτῆς λαμβάνει καὶ ἐκ πάντων μὲν τῶν θείων δημιουργημάτων, ἰδίως ὅμως ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἤτοι ἔκ τε τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῆς προαναγγειλάσης τὸν Χριστιανισμόν, καὶ τῆς Καινῆς, τῆς τὸ πνεῦμα τούτου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

περιεχούσης. Ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς μανθάνομεν α΄) πῶς προπαρεσκευάσθη καὶ ἐφανερώθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ β΄) ποῖαι εἶναι αἱ δογματικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἀρχαί, αἱ τὰ κεφάλαια τῆς ψυχικῆς ἡμῶν σωτηρίας περιέχουσαι. Ἐντεῦθεν πηγάζουσι τὰ δύο οὐσιώδη τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας μαθήματα, ἤτοι τὸ τῆς *Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ Κατηχήσεως*, μεθ᾽ ὧν συνάπτεται τὸ τῆς *Ἑρμηνείας περικοπῶν τινων τοῦ Εὐαγγελίου* καὶ τὸ τῆς *Λειτουργικῆς*, τῆς εἰσαγούσης τὸν παῖδα εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον.

Ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ οὐ μόνον ἡ ἐκλογὴ τῆς ὕλης καὶ ἡ διάταξις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ διαπραγμάτευσις ἐν ταῖς διαφόροις τάξεσι τοῦ σχολείου πρέπει νὰ γίνηται καταλλήλως, λαμβανομένης ἐν ὄψει τῆς πνευματικῆς τῶν μαθητῶν καταστάσεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διδάσκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, παρέλειπεν ὅσα οὗτοι δὲν ἠδύναντο «*βαστάζειν ἄρτι*.» 1 Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ διέκρινε τὸ γάλα τῆς στερεᾶς τροφῆς. — Ἐπειδὴ δὲ ὁ κυριώτατος σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ *ἠθοποίησις* τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ ὕλη, ἀλλὰ καὶ ὁ διδακτικὸς τρόπος πρέπει νὰ ἦναι *οἰκοδομητικός*. Ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ ἅπασαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐπιστήσῃ εἰς διαθέρμανσιν τῆς παιδικῆς καρδίας καὶ εἰς διάπλασιν αὐτῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, οὗτινος τοὺς ὀπαδοὺς χαρακτηρίζει ἡ πρὸς τὸν *Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη*. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἅπαντα πρέπει νὰ φέρωσι χαρακτῆρα ἱεροπρεπῆ, ἥ τε στάσις τοῦ διδασκάλου, ἡ φωνὴ αὐτοῦ καὶ τὰ σχήματα. Ἐν αὐτῇ ἀπέστω πᾶσα ἀστειότης καὶ πᾶσα ἀσχημοσύνη, δι᾽ ὧν ἐλαττοῦται ὁ ὀφειλόμενος πρὸς τὰ θεῖα σεβασμός. Ἐπειδὴ δὲ «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον, ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων,» διὰ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἀρχέσθω ἀπὸ προσευχῆς, δι᾽ ἧς ἐπιζητητέα ἡ θεία ἀντίληψις.

§ 149. Πρώτη θρησκευτικὴ διδασκαλία.

Ἡ πρώτη *θρησκευτικὴ* διδασκαλία, συνδεδεμένη οὖσα μετὰ τῆς

1) Ἰωάν. 16,12.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θικῆς, σκοπὸν ἐπιδιώκει τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παίδων διέγερσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τὴν προπαρασκευὴν τῆς τούτων διανοίας εἰς κατανόησιν ὑψηλοτέρων περὶ Θεοῦ νοημάτων καὶ τὴν διάπλασιν τῆς ἁπαλῆς αὐτῶν καρδίας. Ἡ διδασκαλία αὕτη, μέλλουσα νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῆς μετὰ ταῦτα θρησκευτικῆς διδασκαλίας, πρέπει νὰ περιέχῃ μὲν τὰ στοιχεῖα τῶν κατόπιν διδαχθησομένων θρησκευτικῶν μαθημάτων, νὰ ἦναι δὲ κατ' ἐξοχὴν *οἰκοδομητική*.

Οἱ παῖδες, ἐρχόμενοι τὸ πρῶτον εἰς τὸ σχολεῖον, κομίζουσι μεθ' ἑαυτῶν θρησκευτικάς τινας παραστάσεις. Οὗτοι ἤκουσαν τέως λόγους τινὰς περὶ Θεοῦ· προσηυχήθησαν προσευχάς τινας πρὸς αὐτόν· ἐποίησαν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ· παρευρέθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἀντελήφθησαν θρησκευτικῶν τινων ἀντικειμένων, οἷον εἰκόνων, λαμπάδων, μελῳδιῶν κτλ. Αἱ παραστάσεις αὗται παρέχουσιν εἰς τὸν διδάσκαλον ἀρκετὴν ὕλην ὅπως καταβάλῃ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παίδων τὰς πρώτας βάσεις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ ἱκανὴν ἀφορμὴν ὅπως συνδέσῃ μετὰ τῆς κατ' οἶκον τὴν ἐν τῷ σχολείῳ θρησκευτικὴν τῶν παίδων μόρφωσιν. Τὰς ἐν τῷ οἴκῳ ἢ τῇ Ἐκκλησίᾳ προσληφθείσας θρησκευτικὰς παραστάσεις ὀφείλει ὁ διδάσκαλος ἐν τῷ σχολείῳ νὰ διασαφήσῃ, διορθώσῃ καὶ ἐπαυξήσῃ. Ὁ διδάσκαλος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἐρωτήσεως, τί γνωρίζεις περὶ Θεοῦ, πῶς προσεύχεσαι κτλ. λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ δώσῃ εἰς τὸν παῖδα καθαρωτέραν ἔννοιαν περί τε τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτόν. Ὁρμώμενος δ' ἐκ τῆς ἐρωτήσεως περὶ τῶν θείων δημιουργημάτων ἐμψύχων τε καὶ ἀψύχων ὡς καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ παραστήσῃ ἐπαισθητῶς τὰς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, τήν τε παντοδυναμίαν αὐτοῦ, τὴν πανσοφίαν καὶ παναγαθότητα. Ὁρμώμενος δ' ἐκ τῆς ἐρωτήσεως περὶ γονέων, συγγενῶν καὶ λοιπῶν τῆς οἰκίας μελῶν, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν τοῦ παιδὸς πρὸς ἕνα ἕκαστον αὐτῶν καὶ τὰ καθήκοντα, ἅπερ ἔχει πρὸς αὐτούς. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐρωτήσεως περὶ γειτόνων καὶ λοιπῶν κατοίκων τῆς κώμης ἢ πόλεως, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν τοῦ παιδὸς πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τοὺς συμπολίτας. Ὁρμώμενος δὲ ἐκ τῆς ἐρωτήσεως, διατί φοιτῶσιν οἱ παῖδες εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ποῖοι περιστοιχίζουσιν αὐτούς, λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν αὐτῶν καὶ τὰ καθήκοντα πρός τε τὸν διδά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκαλον καὶ τοὺς συμμαθητὰς αὐτῶν, καὶ ὑποδείξῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν οὗτοι πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς αὐτούς.

Ἡ δὲ μέθοδος τῆς πρώτης θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἔγκειται ἐν τῷ ἁπλῷ καὶ ἀπερρίττῳ καὶ ἱλαρῷ μεταξὺ τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ παιδὸς διαλόγῳ. Αἱ ἐρωτήσεις τοῦ διδασκάλου ὁρμώμεναι ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων πρέπει ν' ἀνάγωσι βαθμηδὸν τὴν διάνοιαν τῶν παίδων εἰς τὰς ἀοράτους ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ [1]. Καὶ αἱ τῶν παίδων ἐρωτήσεις πρέπει νὰ γίνωνται εὐπρόσδεκτοι εἰς τὸν διδάσκαλον, ὀφείλοντα νὰ ἀκούῃ ταύτας εὐμενῶς, καὶ νὰ λαμβάνῃ ἐντεῦθεν ἀφορμὴν νὰ διορθοῖ καὶ συμπληροῖ τὰς πλημμελεῖς τῶν παίδων καὶ ἐλλιπεῖς γνώσεις.

§ 150. Περὶ διδασκαλίας τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας

Πρώτη βαθμίς.

Μετὰ τὴν πρώτην θρησκευτικὴν διδασκαλίαν ἔρχεται ἡ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας, γινομένη ἐν τρισὶ βαθμῖσιν. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἐν τῇ *πρώτῃ βαθμῖδι*, γινομένη ἄνευ βιβλίου, προτίθεται ἔνθεν μὲν νὰ διεγείρῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς τὸ διάφορον πρός τε τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ πρὸς τὰ σπουδαιότατα πρόσωπα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔνθεν δὲ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐπιτήδειον εἴς τε τὸ κατανοεῖν καὶ διηγεῖσθαι τὰ διάφορα αὐτῆς γεγονότα. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀρκοῦσι τριάκοντα περίπου ἱστορίαι, ἐκλεγόμεναι ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὰς ἑξῆς ὁδηγίας· α') ἑκάστη ἱστορία πρέπει ν' ἀποτελῇ ἓν ὅλον· β') τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ προσεγγίζῃ πρὸς τὸν ἐποπτικὸν κύκλον τοῦ παιδός. Τοιαῦται ἱστορίαι εἶναι αἱ περιέχουσαι οἰκογενειακὰς ὑποθέσεις· γ') αἱ ἐκλεγόμεναι ἱστορίαι πρέπει ν' ἀποτελῶσι τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ὅλης ἱστορικῆς διδασκαλίας καὶ τὸ κέντρον, περὶ ὃ συσπειροῦνται αἱ ἑπόμεναι ἱστορίαι, ἀπαρτίζουσαι οὕτως ὁλοσχερές τι καὶ τέλειον ἱστορικὸν οἰκοδόμημα [2].

---

1 Ῥωμ. 1,20

2 Τοιαῦται ἱστορίαι εἶναι·

α') Δημιουργία τοῦ κόσμου· β') Παράδεισος καὶ προπατορικὸν ἁμάρτημα· γ') Κάϊν καὶ Ἄβελ· δ') Κλῆσις τοῦ Ἀβραάμ· ε') Ἰσαὰκ θυσία· ς') Ἰακὼβ καὶ Ἠσαῦ· ζ') Ἡ οὐράνιος κλίμαξ· η') Πώλησις τοῦ Ἰωσήφ. θ') Ἰωσὴφ ἐν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μετὰ τῶν ἱερῶν ἱστορημάτων καλὸν εἶναι νὰ ἐπισυνάπτωνται καὶ ἀνάλογα ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα, ἅπερ, ἀναφερόμενα εἰς τὰς διδαχθείσας ἱστορίας, ᾄδουσιν οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδασκάλου.

Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας παρατηροῦμεν ὅτι ὁ διδάσκαλος κατ' ἀρχὰς διηγεῖται ἅπαξ καὶ δὶς διὰ γλώσσης σαφοῦς καὶ ζωηρᾶς ὁλόκληρον ἱστορικόν τι γεγονός, ὅπως λάβωσιν οἱ μαθηταὶ γενικήν τινα τοῦ ὅλου ἔννοιαν· μετὰ δὲ ταῦτα διηγεῖται ἰδίᾳ ἕκαστον ἐκ τῶν μερῶν, ἐξ ὧν τὸ ὅλον συνέστηκεν. Ἐν τῇ διηγήσει ἑκάστου μέρους ἐκτείνεται περισσότερον καὶ ποιεῖται χρῆσιν εἰκόνων, παραβολῶν καὶ παρομοιώσεων πρὸς διασάφησιν αὐτοῦ. Εἶτα παρακελεύεται τοὺς μαθητὰς ἵνα διηγηθῶσι καὶ αὐτοὶ τὸ διασαφηνισθὲν μέρος· τοῦτο δὲ ποιεῖ τὸ μὲν ὅπως πληροφορηθῇ ἂν οἱ μαθηταὶ ἀντελήφθησαν ὀρθῶς τοῦ διδαχθέντος, τὸ δὲ ὅπως κτήσωνται οἱ μαθηταὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ διηγεῖσθαι. Μετὰ ταῦτα ὁ διδάσκαλος ἐξακολουθεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναπτύσσων καὶ ἀκροώμενος καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἱστορήματος μέρη μέχρι τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἀποπερατώσεως·

Τὸ ἐκ τοῦ ὅλου ἢ ἐκ τῶν μερῶν τοῦ διηγήματος συναγόμενον ἠθικὸν πόρισμα καλὸν εἶναι ν' ἀπομνημονεύωσιν οἱ μαθηταὶ ἐν καταλλήλῳ τινὶ γραφικῷ ῥητῷ, ἢ ἐν εὐσυνόπτῳ ποιήματι ἢ καὶ παροιμίᾳ. Ἡ αὐτολεξεὶ ἀπομνημόνευσις τῶν διαφόρων ἱστορημάτων ἀπαγορευτέα.

Ἡ ἱστορικὴ διήγησις πρέπει νὰ θίγῃ τὴν παιδικὴν καρδίαν, διαθερμαίνουσα αὐτὴν καὶ διεγείρουσα ἐν αὐτῇ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Τὸ δεικνύειν εἰκόνας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πρὸς τῆς διηγήσεως αὐτῶν εἶναι ἐπίσης κακόν, ὅσον καὶ τὸ συνάπτειν τὰ ἱστορή-

---

τῷ δεσμωτηρίῳ· ι') Ἔλευσις τῶν ἀδελφῶν Ἰωσὴφ εἰς Αἴγυπτον· ια') Ἔλευσις τοῦ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· ιβ') Γέννησις τοῦ Μωϋσέως· ιγ') Ἡλὶ καὶ Σαμουήλ· ιδ') Δαβὶδ καὶ Γολιάθ· ιε') Σοφὴ κρίσις τοῦ Σολομῶντος· ιϛ') Γέννησις Ἰησοῦ Χριστοῦ· ιζ') Οἱ ἐξ Ἀνατολῶν μάγοι· ιη') Ὁ δωδεκαετὴς Ἰησοῦς· ιθ') Ὁ ἐν Κανᾷ γάμος· κ') Ὁ χορτασμὸς τῶν πεντακισχιλίων· κα') Ἡ θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ· κβ') Ἀνάστασις τοῦ ἐν Ναῒν υἱοῦ τῆς χήρας. κγ') Ὁ Ἰησοῦς ὡς φίλος τῶν παιδίων· κδ) Ὁ Ἰησοῦς ἐν Γεθσημανῇ· κε') Ὁ Ἰησοῦς πρὸ τοῦ Πιλάτου· κϛ') Ἡ Σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ· κζ') Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ· κη') Ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν εἰς Ἐμμαοὺς πορευομένων· κθ') Ἀνάληψις τοῦ Ἰησοῦ· λ') Ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ματα μετὰ τῶν εἰκόνων· διότι ἡ αἰσθητὴ εἰκών, μίαν μόνον ὄψιν τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος παριστῶσα, δύναται νὰ διαστρέψῃ τὴν πνευματικὴν εἰκόνα, ἣν ὁ παῖς ὀφείλει νὰ σχηματίσῃ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ. Αἱ εἰκόνες πρέπει νὰ δεικνύωνται μετὰ τὴν διήγησιν τοῦ ἱστορήματος καὶ νὰ ἦναι ὅσον τὸ δυνατὸν σύμφωνοι πρὸς τοὺς διὰ τῆς διηγήσεως δοθέντας εἰς αὐτὸ χαρακτῆρας.

Δευτέρα βαθμίς.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι οἱ μαθηταὶ διδάσκονται τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερον τὰ ἐν τῇ πρώτῃ βαθμῖδι διδαχθέντα ἱστορήματα· ἐντεῦθεν δέ, ὡς ἀπὸ κέντρου τινός, χωρεῖ ἡ διδασκαλία βαθμηδὸν εἰς τὰς περαιτέρω ἱστορίας μέχρι τελείας ἐξαντλήσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ συμπεριλαμβανομένου ἠθικοῦ στοιχείου.

Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἱστορικῆς ὕλης γίνεται προφορικῶς ἄνευ βιβλίου, τηρουμένων ἀκριβῶς τῶν τῆς ἀφηγήσεως καὶ ἐρωτήσεως κανόνων. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ὁ διδάσκαλος ἀφηγεῖται σαφῶς τὸ ἱστορικὸν διήγημα· εἶτα δὲ ἑρμηνεύει ἕκαστον μέρος ἰδίᾳ, μεταχειριζόμενος ἐξηγητικὰς εἰκόνας καὶ βοηθούμενος ἐξ ἑτέρων γνώσεων ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, ἀρχαιολογικῶν καὶ ἄλλων. Μετὰ ταῦτα παρακελεύεται μαθητάς τινας νὰ διηγηθῶσι καὶ αὐτοὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἕκαστον μέρος, εἶτα δὲ τὸ ὅλον.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ὁ διδάσκαλος, εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν μαθητῶν ἀποβλέπων, ὁτὲ μὲν αὐτὸς καταδεικνύει, ὁτὲ δὲ ἀφίνει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ εὕρωσι τὸ ἐν τοῖς ἱστορήμασι μεμπτὸν ἢ ἐπαινετόν. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἐν τῇ βαθμῖδι ταύτῃ, ὡς καὶ ἐν τῇ μετ' αὐτήν, γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ γεωγραφικοῦ χάρτου τῆς Ἁγίας Γῆς.

Τρίτη βαθμίς.

Οἱ μαθηταί, διδαχθέντες ἐν ταῖς προηγουμέναις βαθμῖσι τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν ἀναλυτικῶς, διδάσκονται ταύτην ἐν τῇ τρίτῃ βαθμῖδι συνθετικῶς καὶ ἐπὶ βιβλίου, ἤτοι ἀσκοῦνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ συνδέσμου τῶν διαφόρων ἱστορημάτων καὶ ἑπομένως τῆς ὀργανικῆς ἑνότητος τῆς ὅλης ἱστορίας. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ συμπληροῦνται τὰ κεχηνότα καὶ προσδιορίζεται ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀξία ἑκάστου ἱστορικοῦ γεγονότος. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς διδασκαλίας, καθ' ὃν ἀναθεωρεῖται τὸ ὅλον, ἐμπεδοῦνται εὐχερέστερον καὶ διατηροῦνται χρονιώτερον ἐν τῇ τῶν παίδων συνειδήσει αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις.

§ 151. Περὶ διδασκαλίας τῆς Κατηχήσεως.

α') *Ἔννοια καὶ περιεχόμενον τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας.*

Μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἕπεται ἡ διδασκαλία τῆς *Κατηχήσεως*, ἥτις, συστηματοποιοῦσα τὰς ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς ἐνεσπαρμένας θείας ἀληθείας, προτίθεται νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ *χριστιανισμοῦ*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αὐστηρῶς ἐννοούμενος Χριστιανισμὸς *μίαν* ἔχει σωτηριώδη διδασκαλίαν, τὴν περὶ τῆς *βασιλείας τοῦ Θεοῦ*, ἤτοι, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας παρίστησι τὴν ἵδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἐλεύσεως, τῆς διδασκαλίας, τοῦ βίου, τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο οὐδεμία ἄλλη ἰδέα εἰμὴ ἡ τῆς *βασιλείας τοῦ Θεοῦ* (προετοιμασία, ἵδρυσις καὶ ἐξάπλωσις) πρέπει ν' ἀποτελῇ τὸ κέντρον τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας [1]. Κατὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία τῆς Κατηχήσεως πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὰ ἑξῆς τέσσαρα μέρη, ἤτοι α') τὸ *περὶ τοῦ κυρίου τῆς βασιλείας*, ἤτοι τοῦ Θεοῦ (θεολογία)· β') τὸ *περὶ τῶν πολιτῶν τῆς θείας βασιλείας* (ἀνθρωπολογία). γ') τὸ *περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θείας βασιλείας* (χριστολογία)· καὶ δ') τὸ *περὶ πραγματώσεως τῆς θείας βασιλείας* (ἐσχατολογία).

Τὸ *πρῶτον μέρος* ἤτοι τὸ *περὶ Θεοῦ*, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, διδάσκει· 1) *ὅτι ὑπάρχει Θεὸς* (ἀποδείξεις περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ·) 2) *τί εἶναι Θεὸς* (οὐσία τοῦ Θεοῦ)· 3) *πῶς εἶναι ὁ Θεὸς* (ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ), καὶ 4) *τί ποιεῖ ὁ Θεὸς* (δημιουργία καὶ πρόνοια τοῦ Θεοῦ).

Τὸ *δεύτερον μέρος*, ἤτοι τὸ *περὶ τῶν πολιτῶν τῆς θείας βασι-*

1) Πράξ. 8, 12.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λείας, ἐπὶ τῆς Γραφῆς ἐρειδόμενον, διδάσκει 1) *ὁποῖος ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς τί προώρισται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ* (κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, κύριος πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς)· 2) *ὁποῖος ἀπέβη καὶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος*,(ἁμαρτωλός·—οὐσία,εἴδη καὶ ἐπακολουθήματα τῆς ἁμαρτίας.)

Τὸ *τρίτον μέρος*, ἤτοι τὸ *περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς θείας βασιλείας*, τουτέστι τὸ *περὶ Χριστοῦ*, τοῦ μεσιτεύσαντος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διδάσκει· 1) *τὴν εἰς Χριστὸν προπαρασκευὴν* διὰ τοῦ Νόμου, τῶν Προφητῶν, τῶν θείων ἐπαγγελιῶν καὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ· 2) *τὴν πλήρωσιν τῶν προρρήσεων καὶ ἐπαγγελιῶν* (ἔλευσις Ἰησοῦ Χριστοῦ, χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ, βίος καὶ διδασκαλία αὐτοῦ, κορυφουμένη ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας,—ἔκθεσις τῶν διαφόρων δογματικῶν διαφορῶν, τῶν διακρινουσῶν τοὺς εἰς τὰς διαφόρους χριστιανικὰς Ἐκκλησίας ἀνήκοντας).

Τὸ *τέταρτον μέρος*, ἤτοι τὸ περὶ *πραγματώσεως τῆς θείας βασιλείας* ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐξετάζει· 1) τὴν *ἵδρυσιν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας* κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς (ἐπιφοίτησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, οὐσία τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἐν αὐτῇ βίος, τὰ ἐν αὐτῇ σωτήρια μέσα, ἤτοι προσευχή, ἱερουργία, κήρυγμα καὶ μυστήρια)· 2) *τὴν τελείωσιν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας* (αἰώνιος βίος καὶ τελευταία κρίσις).

β') *Μέθοδος τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας.*

Ἐν τῇ κατηχητικῇ διδασκαλίᾳ ἁρμόζει ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς διαλογικῆς μεθόδου, ὅπερ τούτου ἕνεκα ἐκλήθη *κατηχητικὴ μέθοδος*[1]. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ὁ διδάσκαλος ἐκτιθέμενος τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐρωτᾷ συγχρόνως τὸν μαθητὴν ὅπως πληροφορηθῇ ἂν οὗτος ἐνόησεν ἢ ἐνθυμεῖται τὸ ἐξηγηθὲν καὶ ἀναπτυχθέν. Ἐν τῇ κατηχητικῇ διδασκαλίᾳ ἥκιστα ἁρμόζει ὁ εὑρετικὸς διάλογος, διότι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἀνευρέσεως κεκρυμμένων ἀληθειῶν, ἀλλὰ περὶ γνώσεως καὶ παραδοχῆς *θετικῶν* καὶ ἄνωθεν *ἀποκεκαλυμμένων*, διὸ καὶ ὅλως σχεδὸν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐρειδομένων. Ὁ διδάσκαλος, ἀναπτύξας ἱεράν τινα ἀλήθειαν, ἀποτελοῦσαν

1 Ὅρα σελ. 198.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸ κεφάλαιον τῆς ἡμῶν σωτηρίας, ὀφείλει μετὰ ταῦτα νὰ συνοψίσῃ αὐτὴν διὰ βραχέων μέν, ἀλλὰ καταλλήλων λέξεων καὶ ἐκφράσεων. Ἡ βραχυλογία αὕτη συντελεῖ εἰς ταχεῖαν καὶ ῥᾳδίαν τοῦ διδαχθέντος ἀπομνημόνευσιν. Ὀφείλουσι δὲ ν' ἀπομνημονεύωσιν οἱ μαθηταὶ αὐτολεξεὶ τὰς δογματικὰς ἀληθείας, ἀποφεύγοντες τὴν χρῆσιν πάσης ἄλλης λέξεως ἢ ἐκφράσεως, ἥτις, μεταβάλλουσα τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἀλλοιοῖ τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ ἐπιφέρει τὴν ψυχικὴν ἀπώλειαν.

§ 152. Περὶ ἑρμηνείας Γραφικῶν περικοπῶν καὶ Λειτουργικῆς.

Μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Κατηχήσεως ἕπεται ἡ διδασκαλία Γραφικῶν περικοπῶν καὶ τῆς *Λειτουργικῆς*. Ἡ *Ἁγία Γραφή*, ἐν ᾗ περιέχεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀξία ἀναγνώσεως παρὰ παντὸς χριστιανοῦ. Ἐν αὐτῇ ὅμως ὑπάρχουσι καὶ πολλαὶ δυσνόητοι ἔννοιαι, αἵτινες χρῄζουσιν ἰδιαιτέρας ἑρμηνείας καὶ ἀναπτύξεως.[1] Ἐντεῦθεν ἕπεται ἡ ἀνάγκη τῆς καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἀναγνώσεως καὶ ἑρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν ἵνα ἅπασα ἡ Γραφὴ ἀναγνωσθῇ καὶ ἑρμηνευθῇ ἐν τῷ σχολείῳ, διὰ τοῦτο καλὸν εἶναι νὰ ἐκλέγωνται ἐξ αὐτῆς τὰ κυριώτερα μέρη καὶ αἱ σπουδαιότεραι *περικοπαί*, αἵτινες περιέχουσι τὰς κυριωτέρας θρησκευτικὰς ἀληθείας καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ψυχικὴν οἰκοδομὴν τῶν ἀνθρώπων. Μεταξὺ τῶν μερῶν τούτων τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσι τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀποστολικῶν συγγραφῶν, ἅτινα τακτικῶς ἀναγινώσκονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατά τε τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς.

Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν γραφικῶν μερῶν ἢ περικοπῶν ὀφείλει ὁ διδάσκαλος· α') νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς τῶν παίδων ψυχὰς τὸν προσήκοντα σεβασμὸν πρὸς τὸ ἱερὸν βιβλίον, τὸ περιέχον τὰ θεῖα ῥήματα· εἰς τοῦτο δὲ συντελεῖ ἡ προτροπὴ τῶν παίδων εἰς τὸ νὰ κρατῶσι μετὰ καθαρῶν χειρῶν τὸ ἱερὸν βιβλίον καὶ ν' ἀναγινώσκωσιν αὐτὸ μετ' εὐλαβείας· β') νὰ ἐρωτᾷ τοὺς παῖδας, ὡς ὁ Φίλιππος τὸν Εὐνοῦχον,[2] ἂν γινώσκουσιν ἃ ἀναγινώσκουσιν· ἐντεῦθεν δὲ ὁδηγούμενος ὀφείλει νὰ λύῃ

1) Πέτρ. Β', γ', 16.

2) Πράξ. Ἀποστ. 8, 30.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὰς ἀπορίας τῶν μαθητῶν, ἐξηγῶν καὶ ἀναπτύσσων τὸ κείμενον γραμματικῶς, ἱστορικῶς, γεωγραφικῶς, δογματικῶς, ἁρμονικῶς, ἤτοι κατ' ἀντιπαραβολὴν τῶν παραλλήλων χωρίων, καὶ ἀλληγορικῶς· γ') νὰ ἐξάγῃ ἐκ τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἠθικὰ διδάγματα, συντελοῦντα εἰς οἰκοδομὴν τῶν παίδων, ἤτοι εἰς μόρφωσιν καὶ διάπλασιν τῆς τούτων καρδίας. Οἱανδήποτε ἑρμηνείαν καὶ ἂν ποιῆται ὁ διδάσκαλος, αὕτη πρέπει νὰ ἦναι σύντομος καὶ περιεκτική. Τὰ δὲ ἐκλεκτότερα τῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς χωρίων καλὸν εἶναι ν' απομνημονεύωσιν οἱ μαθηταί, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ἐφόδιον τοῦ βίου αὐτῶν.1

Μετὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἀναγιγνωσκομένων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γραφικῶν περικοπῶν συναπτέα καὶ ἡ διδασκαλία συντόμου *Λειτουργικῆς*, περιεχούσης τὴν ἐξήγησιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας· μετ' αὐτῆς δὲ πρέπει νὰ συνάπτηται καὶ συνοπτικὴ ἔκθεσις τοῦ τε σκοποῦ τῶν διαφόρων ἑορτῶν καὶ τοῦ βίου τῶν ἑορταζομένων Ἁγίων, ἐκ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς* Ἱστορίας ἐξηγμένου. Ἡ διδασκαλία αὕτη οὐ μόνον εἰσάγει τοὺς παῖδας εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ μεγάλως συντελεῖ εἴς τε τὴν προαγωγὴν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν συναισθήματος καὶ εἰς τὴν καθόλου ἠθοποίησιν αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΠΕΡΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 153. Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας καθόλου.

Ἓν τῶν πρωτίστων καὶ μεγίστων τῶν τοῦ σχολείου ἔργων εἶναι ἡ περαιτέρω διαμόρφωσις τῆς ἐμφύτου γλωσσικῆς δυνάμεως καὶ τῆς μητρικῆς τῶν *παίδων γλώσσης*, ἐν ᾗ πρέπει νὰ γίνηται πᾶσα διδα-

---

1) Συλλογὴν τοιούτων ἐκλεκτῶν χωρίων περιέχει τὸ ὑπὸ τοῦ Α. Δ. Κυριακοῦ δημοσιευθὲν ἐν ἔτει 1878 «Ἀπάνθισμα ἐκ τῆν Ἁγίας Γραφῆς», ἡ «Ἑρμηνεία περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου», ὑπὸ τοῦ Ἰ. Μοσχάκη ἐν ἔτει 1885 ἐκδοθεῖσα, καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῶν «Εὐαγγελίων κατ' ἐκλογὴν» ὑπὸ Γ. Ι. Δέρβου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκαλία καὶ ἧς ἄνευ ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ ἐπίτευξις οἱουδήποτε τῶν τοῦ σχολείου σκοπῶν. Ἡ διαμόρφωσις αὕτη κατορθοῦται διὰ μεθοδικῶς κεκανονισμένων ἀσκήσεων καὶ διδασκαλιῶν. Αἱ ἀσκήσεις αὗται καὶ διδασκαλίαι ἄμεσον σκοπὸν ἔχουσι τὸ καταστῆσαι τὸν παῖδα ἐπιτήδειον εἰς τὸ ὀρθῶς *ἐννοεῖν*, *λαλεῖν* καὶ *γράφειν* τὴν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ γλῶσσαν. Ἐννοεῖ δέ τις ὀρθῶς γλῶσσάν τινα, ὅταν γινώσκῃ ἀκριβῶς τὴν γραφὴν καὶ προφορὰν τῶν λέξεων, τὴν σημασίαν αὐτῶν ἁπλῶν τε καὶ συνθέτων, τὴν τροπὴν αὐτῶν καὶ τὴν μετ' ἄλλων λέξεων ὀρθὴν αὐτῶν πλοκήν. Αἱ ἀσκήσεις καὶ διδασκαλίαι, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἡ ἐν τῷ σχολείῳ διαμόρφωσις τῆς γλώσσης, ἄρχονται μὲν πρακτικῶς, προάγονται δὲ καὶ συμπληροῦνται ἐν ταῖς διαφόροις τοῦ σχολείου τάξεσι συστηματικώτερον α') διὰ τῆς *ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας*· β') διὰ τῆς *γραμματικῆς διδασκαλίας* καὶ γ') διὰ τῆς *ἐκθετικῆς διδασκαλίας*.

§ 154. Περὶ ἀνογνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας.

α') *Μέθοδοι αὐτῆς καθόλου.*

Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐπεκράτει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς *γραφῆς* καὶ *ἀναγνώσεως* ὅλως μηχανικὴ μέθοδος, καθ' ἣν ἡ μὲν τελέως ἀνάσκητος χεὶρ τοῦ μαθητοῦ ὡδηγεῖτο τυφλῶς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν γραμμάτων, τὰ δὲ φωνητικὰ αὐτοῦ ὄργανα ἠσκοῦντο εἰς τὸ βατταρίζειν ἀσκόπως ἀσημάντους καὶ ἀνοήτους συλλαβάς. Ἡ μηχανικὴ αὕτη διδασκαλία, ἀσυνειδήτως γινομένη καὶ αὐθαίρετος ὅλως οὖσα, παρεῖχε μεγίστας δυσκολίας εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς τε γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀντικατεστάθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος δι' ἑτέρας λογικωτέρας καὶ φυσικωτέρας μεθόδου, καθ' ἣν ὁ μαθητής, *καθορῶν* τὸν τρόπον τῆς τῶν γραμμάτων κατασκευῆς καὶ *ἀκροώμενος* τῆς φωνῆς ἢ τοῦ ἤχου ἑκάστου τούτων, ἠδύνατο νὰ χωρῇ μετὰ συνειδήσεως καὶ αὐτενεργείας, ἑπομένως ταχύτερον καὶ ἀπονώτερον εἰς τὴν *γραφὴν* καὶ τὴν *ἀνάγνωσιν*.

Ἡ νεωτέρα μέθοδος, ἥτις, διακρίνουσα ἐν τῷ γράμματι *φωνήν*, *σχῆμα* καὶ *ὄνομα*, θεωρεῖ τὴν φωνὴν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ ἐν τῇ τῶν γραμμάτων διδασκαλίᾳ ἀντίθετον ὁδὸν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐκείνης, ἣν ἠκολούθει ἡ παλαιὰ μέθοδος. Ἤτοι κατὰ τὴν νεωτέραν μέθοδον ἡ διδασκαλία τῶν γραμμάτων ἄρχεται οὐχὶ ἀπὸ τῆς *ὀνομασίας*, ἀλλ' ἀπὸ τῆς *προφορᾶς* τῶν γραμμάτων· ἡ δὲ ἐκμάθησις τῆς προφορᾶς τῶν γραμμάτων, ἑπομένως καὶ τῆς *ἀναγνώσεως*, διεξάγεται οὐχὶ *συλλαβιστικῶς* ὡς τὸ πάλαι κακῶς ἐγίνετο, ἀλλὰ *φωνητικῶς*, ἀκουομένης ἐν τῇ προφορᾷ μόνης τῆς φωνῆς τοῦ γράμμματος.

Ἡ *φωνητικὴ μέθοδος*, ἡ ἐπινοηθεῖσα μὲν ὑπὸ Βαλεντίνου Ἰκκελσαμέρου, ἀκμάσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος, συστηματοποιηθεῖσα δὲ καὶ ἐφαρμοσθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἑλβετοῦ Ὀλιβιέρου (1719—1815) καὶ ἰδίως τοῦ Γερμανοῦ Στεφάνου (1761—1850), συνετέλεσεν εἰς ἐπινόησιν τῆς *γραπτοαναγνωστικῆς* μεθόδου, καθ' ἣν ὁ παῖς *γράφων* μανθάνει ν' ἀναγινώσκῃ καὶ *ἀναγινώσκων* μανθάνει νὰ γράφῃ. Ἤδη ὁ Ῥατίχιος (1571—1635) ὑπέδειξε τὴν μέθοδον τῆς συνενώσεως τῆς γραφῆς μετὰ τῆς ἀναγνώσεως. Ἀνεπτύχθη ὅμως ἡ μέθοδος αὕτη κατόπιν συστηματικώτερον καὶ εἰσήχθη εἰς τὸ σχολεῖον διὰ τοῦ Γρασέρου (1766—1841) καὶ ἄλλων παιδαγωγῶν. Τὸ ἰδιάζον τῆς μεθόδου ταύτης ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι ὁ μαθητής, ἀσκούμενος εἰς τὴν προφορὰν γράμματός τινος, συνασκεῖται καὶ εἰς τὴν γραφὴν αὐτοῦ, ἀπομιμούμενος τὸν διδάσκαλον, σχηματίζοντα ἢ γράφοντα ἐπὶ τοῦ πίνακος τὸ προσφερόμενον γράμμα. Τῆς διὰ κιμωλίας ἢ γραφίδος γραφῆς τῶν γραμμάτων προηγεῖται κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους παιδαγωγοὺς ὁ σχηματισμὸς αὐτῶν διὰ ξυλαρίων, διαφόρως συμπλεκομένων ἐνώπιον τῶν παιδικῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως τῶν γραμμάτων, ἑπομένως καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, ὑποδηλούντων. Ἡ *γραπτοαναγνωστικὴ* μέθοδος ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου στηρίζεται δὲ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τῆς τε ἀκοῆς καὶ τῆς ὁράσεως.

β') *Ἀνάγνωσις.*

Κατὰ τὴν *γραπτοαναγνωστικὴν μέθοδον* ἡ διδασκαλία τῆς ἀναγνώσεως γίνεται ὡς ἑξῆς. Κατ' ἀρχὰς προασκοῦνται οἱ παῖδες εἰς τὸ ἀκούειν καὶ ἀπαγγέλλειν ὀρθῶς λέξεις μονοσυλλάβους, δισυλλάβους, τρισυλλάβους κτλ. Εἶτα ἐκλέγει ὁ διδάσκαλος τοιαύτας μονοσυλλάβους λέξεις, αἵτινες περιέχουσι μὲν τὰ διάφορα γράμματα τοῦ ἀλ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φαδήτου, δηλοῦσι δὲ γνωστὸν ἀντικείμενον· προφέρων δὲ καὶ γράφων τὰς λέξεις ταύτας ἐπὶ τοῦ πίνακος, καταδεικνύει ὅτι αὗται συνίστανται ἐκ διαφόρων γραμμάτων, ἅτινα ἔχουσι διαφόρους φωνὰς ἢ ἤχους, ὧν οἱ μὲν εἶναι καθαρώτεροι, οἱ δὲ ἀσθενέστεροι. Τὰ γράμματα, τὰ ἀποτελοῦντα ἤχους καθαρωτέρους, διακρίνει ὁ διδάσκαλος ἀπὸ τῶν ἀποτελούντων ἤχους ἀσθενεστέρους καὶ ἀτελεῖς, καὶ ἐκεῖνα μὲν καλεῖ *φωνήεντα*, ταῦτα δὲ *σύμφωνα*. Τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων φωνῶν τῶν γραμμάτων καθιστᾷ κατάδηλον ὁ διδάσκαλος, προφέρων βραδέως ἅπαντα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν προκειμένην λέξιν γράμματα καὶ ἀσκῶν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ προφέρειν κατ' ἀρχὰς τὸ ἐν τῇ λέξει ἐνυπάρχον *φωνῆεν*, εἶτα τὸ φωνῆεν αὐτὸ ἡνωμένον ὁτὲ μὲν μετὰ τοῦ προτεταγμένου, ὁτὲ δὲ μετὰ τοῦ ἐπιτεταγμένου συμφώνου, εἶτα δὲ μετ' ἀμφοτέρων. Ἐκ τῆς ἐν τῇ προφορᾷ *κατὰ μικρὸν ἀποσπάσεως τοῦ φωνήεντος ἀπὸ τοῦ συμφώνου καὶ πάλιν ἑνώσεως αὐτῶν* εὑρίσκεται ἡ γνησία φωνὴ ἑκατέρου[1]. Ἀφοῦ ὁ μαθητής, οὕτως ἀσκούμενος, καταμάθῃ τὴν γνησίαν καὶ ἰδιάζουσαν φωνὴν ἑκάστου γράμματος, μηδὲν ἴχνος φωνῆς ἑτέρου γράμματος ἐνέχουσαν, τότε δύναται εὐκόλως, ἑνώνων δύο ἢ καὶ πλείονα γράμματα, νὰ προφέρῃ αὐτά. Μετὰ τῆς ἀσκήσεως περὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς φωνῆς ἑκάστου γράμματος ἰδίᾳ συνασκεῖται ὁ παῖς καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν διφθόγγων, αἵτινες μίαν καὶ τελείαν ἔχουσαι, ὡς τὰ φωνήεντα, φωνήν, ἀποτελοῦνται ἐκ δύο φωνηέντων.

Μετὰ τὴν γνῶσιν τῆς τῶν γραμμάτων προφορᾶς καὶ τὴν πρόςκτησιν εὐχερίας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν μονοσυλλάβων λέξεων, ἀσκεῖται ὁ παῖς εἰς τὴν προφορὰν λέξεων δισυλλάβων καὶ πολυσυλλάβων. Καὶ κατ' ἀρχὰς γράφει ὁ διδάσκαλος ἐπὶ τοῦ πίνακος τὴν δισύλλαβον ἢ πολυσύλλαβον λέξιν, εἶτα προφέρει αὐτὴν ὁλόκληρον μέν, ἀλλὰ βραδέως οὕτως ὥστε νὰ διακρίνωσιν οἱ μαθηταὶ διάφορα συστήματα φωνῶν· τὰ συστήματα ταῦτα τῶν φωνῶν, ἀποτελουμένων ἐκ πολλῶν ὁμοῦ γραμμάτων, καλεῖ *συλλαβάς*. Τὰς συλλαβὰς ταύτας καταδεικνύων ὁ διδάσκαλος ἀποχωρίζει ἀπ' ἀλλήλων καὶ προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς εἰςτὴν προφορὰν αὐτῶν, ὡς μονοσυλλάβων λέξεων θεωρουμένων·

---

1) Εὐληπτοτέρα γίνεται ἡ προφορὰ συλλαβῆς τινος ἢ μονοσυλλάβου λέξεως, ὅταν ἰσάριθμοι τοῖς γράμμασι μαθηταὶ συμπροφέρωσιν, ἑκάστου γράμματος προφερομένου παρ' ἰδίου μαθητοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατόπιν δὲ συμπλησιάζων τὰς συλλαβὰς πρὸς ἀλλήλας καὶ συμπροφέρων, ἀσκεῖ τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν προφορὰν ὅλης τῆς λέξεως. Ὁ διδάσκαλος, ἀσκῶν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν προφορὰν ἑκάστης λέξεως, καθιστᾷ αὐτοὺς προσεκτικοὺς εἰς τὸ διακρίνειν τὴν συλλαβὴν ἐκείνην τῆς λέξεως, ἥτις προφέρεται δυνατώτερον πασῶν τῶν λοιπῶν· οὕτω δὲ λαμβάνει ἀφορμὴν νὰ διδάξῃ τοὺς μαθητὰς τὰ περὶ *τονισμοῦ* τῶν λέξεων, μεθ' οὗ συνδέει καὶ τὴν περὶ *πνευμάτων* διδασκαλίαν. Ἡ ἄσκησις τῆς προφορᾶς καὶ ἀναγνώσεως τελεῖται ἐποπτικῶς ἐπὶ τοῦ ἀναγνωστηρίου.

Οἱ μαθηταὶ ἀσκηθέντες ἤδη πρακτικῶς καὶ ἄνευ βιβλίου εἰς τὴν διάκρισιν τῶν γραμματικῶν φωνῶν, εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν φωνηέντων καὶ συμφώνων, καὶ εἰς τὴν προφορὰν τῶν συλλαβῶν καὶ λέξεων, μεταβαίνουσι κατόπιν εἰς τὴν *ἐλευθερωτέραν ἀνάγνωσιν* καὶ *ὀρθὴν ἀπαγγελίαν*, γινομένην ἐπὶ ἐντύπου βιβλίου. Ὅπως κτήσωνται οἱ μαθηταὶ τὴν δεξιότητα τοῦ ἐλευθέρως *ἀναγινώσκειν* καὶ *ὀρθῶς ἀπαγγέλλειν*, πρέπει ν' ἀσκηθῶσιν εἰς τὸ ἀναγινώσκειν καὶ ἀπαγγέλλειν ἔνθεν μὲν *τρανὰ* καὶ *βραδέως*, ἄνευ παραλείψεως ἢ συγχωνεύσεως συλλαβῆς τινος ἢ γράμματος, ἔνθεν δὲ *κατ' ἔννοιαν*, τονιζομένης ἐμφαντικώτερον ἐκείνης τῆς λέξεως ἢ ἐκείνης τῆς ἐκφράσεως, ἥτις περιέχει τὴν κυριωτέραν ἔννοιαν. Νῦν λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ διδάσκαλος νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ διάφορα εἴδη τῶν στίξεων (κόμματος, ἄνω καὶ κάτω στιγμῆς, ἐρωτηματικοῦ καὶ ἐπιφωνηματικοῦ σημείου). Ἐν τῇ ἀναγνώσει ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ τηρῇ τὸν ἑξῆς κανόνα· «*Ἀνάγνωθι οὕτως, ὅπως ἤθελες διαλεχθῇ.*» Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μαθητοῦ πρέπει νὰ προηγῆται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ διδασκάλου, χρησιμεύουσα εἰς τὸν μαθητὴν ὡς τύπος καὶ παράδειγμα ἀναγνώσεως[1].

γ') *Ἀναγνωσματάριον.*

Τὸ *ἀναγνωσματάριον*, ἀποτελοῦν τὸ κέντρον συμπάσης τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, εἶναι τὸ σπουδαιότατον βιβλίον τοῦ δημοτικοῦ σχο-

---

[1] Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Μ. Βρατσάνος ἐξέδωκεν ἰδίαν πραγματείαν «Περὶ τεχνικῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀπαγγελίας».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λείου. Ἐν αὐτῷ δύναται ὁ παῖς οὐ μόνον τὴν λεκτικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὸν λεκτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα νὰ μορφώσῃ, ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ ν' ἀναπτύξῃ καὶ τὴν καρδίαν διαπλάσῃ.[1] Τούτου ἕνεκα τὸ ἀναγνωσματάριον πρέπει νὰ περιέχῃ ἐκλεκτὴν ὕλην, ἀναφερομένην εἰς τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκομένων μαθημάτων, ἤτοι πρέπει νὰ περιέχῃ τὸν οὐσιώδη καρπὸν ἐκ τῶν θρησκευτικῶν, ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν μαθημάτων· ὡσαύτως πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ᾄσματα ἐθνικά, μύθους, παροιμίας, αἰνίγματα καὶ τὰ παρόμοια. Πάντα ὅμως ταῦτα πρέπει νὰ διαπρέπωσι κατά τε τὴν ὀρθότητα καὶ γλαφυρότητα τῆς γλώσσης, καὶ κατὰ τὴν ἀναπτυκτικὴν καὶ διαπλαστικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἤτοι πρέπει νὰ ἦναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι ὡς πρότυπα πρὸς μίμησιν προβαλλόμενα. Ἡ ὕλη τοῦ ἀναγνωσματαρίου, διῃρημένη εἰς ἰσάριθμα ταῖς σχολικαῖς τάξεσι μέρη, ἑπομένως ἀπὸ τῶν πρώτων στοιχείων τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς ἀρχομένη, πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἑκάστης τάξεως μαθητῶν, προηγουμένων τῶν στοιχειωδεστέρων καὶ ἁπλουστέρων ἀναγνωσμάτων τῶν πολυπλοκωτέρων καὶ δυσχερεστέρων.

Διεξάγεται δὲ ἡ ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ λεκτικὴ διδασκαλία κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: Ὁ διδάσκαλος ἀναγινώσκει βραδέως, ζωηρῶς καὶ κατ' ἔννοιαν τεμάχιόν τι· τοῦτο δὲ πράττει οὐ μόνον ὅπως καταδείξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ πῶς πρέπει ν' ἀναγινώσκωσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως εἰσαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου, διότι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἶναι ἡμίσεια ἐξήγησις. Εἶτα ἐξηγεῖ τὸ τεμάχιον κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν ὅλῳ, εἶτα δὲ ἰδίᾳ, ἐξάγων τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν αὐτῷ ἰδέαν καὶ συνάπτων αὐτὴν μετὰ τῶν δευτερευουσῶν. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ τεμαχίου καταδεικνύει τὴν δύναμιν τῶν λέξεων, τὴν ποικιλίαν τῶν γραμματικῶν τύπων, τὴν χάριν τῶν ἐκφράσεων, τὸ ἦθος τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐξάγει τὰ ἐν αὐτῷ ἐγκρυπτόμενα στοιχεῖα, δι' ὧν ἀναπτύσσει μὲν ἁπάσας τὰς πνευματικὰς τοῦ παιδὸς δυνάμεις, μορφώνει δὲ καὶ διαπλάσσει τὴν τούτου καρδίαν, καθιστᾷ δὲ συγκε-

---

[1] Εἶδός τι ποιητικοῦ ἀναγνωσματαρίου, πρὸς παρόμοιον σκοπὸν ἀποβλέποντος, μετεχειρίζοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι ἐν τῇ σχολικῇ τῶν παίδων διδασκαλίᾳ, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν παρὰ Πλάτωνι λόγων τοῦ Πρωταγόρα (Πρωταγ. σελ. 326).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κριμένην τὴν ἐξ ἑκάστου τῶν διδασκομένων μαθημάτων ὠφέλειαν. Ἐν ταῖς ἐνεργείαις ταύταις ὁ διδάσκαλος, ὡς εἰκός, πρέπει νὰ τηρῇ τὸ προσῆκον μέτρον, λαμβάνων ἐν ὄψει τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Οἱ μαθηταί, μελετήσαντες κατ' οἶκον τὸ ἐν τῷ σχολείῳ ἑρμηνευθὲν τεμάχιον, ὀφείλουσι κατὰ τὴν ἑπομένην διδασκαλίαν ν' ἀπαγγείλωσιν αὐτὸ καὶ ἑρμηνεύσωσιν ἐνώπιον τοῦ διδασκάλου, μηδεμιᾶς τῶν ὑπὸ τούτου γενομένων παρατηρήσεων ἐπιλανθανόμενοι.

δ') *Γραφή.*

Μετὰ τῆς ἀναγνωστικῆς ἀσκήσεως συμβαδίζει καὶ ἡ *γραφικὴ* ἄσκησις. Ὅπως δὲ τῆς ἀναγνωστικῆς ἀσκήσεως προηγοῦνται προπαρασκευαστικαί τινες ἐργασίαι, οὕτω καὶ τῆς γραφικῆς ἀσκήσεως προηγεῖται ἡ ἐκμάθησις ἐνεργειῶν τινων, μεγάλως συντεινουσῶν εἰς τὴν τῶν γραμμάτων γραφήν, ἤτοι ἡ τοῦ ἄγειν γραμμὰς εὐθείας, πλαγίας, καθέτους, καμπύλας, ἡ τοῦ σχηματίζειν κύκλους καὶ ἡμικύκλια, ἡ τοῦ ἑνώνειν δύο σημεῖα ἢ εὐθείας καὶ τὰ παρόμοια. Ἐν τῇ γραφῇ τῶν γραμμάτων γίνεται χρῆσις τῆς γενετικῆς μεθόδου, καθ' ἣν ἕκαστον γράμμα παρίσταται συνιστάμενον ἐκ τῆς συμπλοκῆς διαφόρων γραμμῶν. Καὶ δὴ ὁ μὲν διδάσκαλος ἄγει ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος τὰς συνιστώσας ἕκαστον γράμμα γραμμάς, οἱ δὲ μαθηταὶ παρακολουθοῦσι ταύτας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῷ ἀέρι διὰ τοῦ δακτύλου τῆς χειρός, εἶτα δὲ ἐπὶ τοῦ ἀβακίου καὶ κατόπιν ἐπὶ τοῦ χάρτου διὰ γραφίδος. Ἐν τῇ γραφῇ τῶν διαφόρων γραμμάτων προηγοῦνται ἐκεῖνα τὰ γράμματα, ὅσα, ἐξ ἁπλουστέρων γραμμῶν συνιστάμενα, δύνανται εὐκολώτερον νὰ γραφῶσιν, οἷα εἶναι τὸ ι, ο, ρ κτλ.— Διττῶν ὄντων τῶν γραμμάτων ἤτοι μικρῶν καὶ κεφαλαίων, ἐν τῇ γραφῇ προηγεῖται γνῶσις τῶν μικρῶν καὶ ἕπεται ἡ τῶν μεγάλων ἢ κεφαλαίων. Ὡς ἐν λέξεσι γνωσταῖς διδάσκεται ἥ τε προφορὰ καὶ ἡ γραφὴ τῶν μικρ γραμμάτων, οὕτω καὶ ἡ γραφὴ τῶν κεφαλαίων γραμμάτων διδάσκ ται ἐν κυρίοις ὀνόμασι γνωστῶν ἀνθρώπων, χωρῶν, πόλεων, ὀρέ ποταμῶν, κτλ. ὧν τὸ ἀρκτικὸν γράμμα μανθάνει νῦν ὁ μαθητὴς εἶναι πάντοτε κεφαλαῖον.

Οἱ μαθηταὶ καλὸν εἶναι ν' ἀσκῶνται εἰς τὴν γραφὴν τῶν τοῦ που γραμμάτων, ὧν τὸ σχῆμα πρέπει νὰ μεταχειρίζωνται κα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῇ συνήθει αὐτῶν γραφῇ. Τὸ σχῆμα ὅμως τῶν ἐντύπων γραμμάτων δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἄλλο ἢ τὸ τῶν γραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν γνῶσιν τῆς τῶν γραμμάτων γραφῆς οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς τὴν γραφὴν λέξεων κατ' ἀρχὰς μὲν μονοσυλλάβων, εἶτα δὲ δισυλλάβων, τρισυλλάβων κτλ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιγράφουσιν ὅσας βλέπουσιν ἢ ἐπὶ τοῦ πίνακος γεγραμμένας ἢ ἐπὶ τοῦ βιβλίου, εἶτα δὲ γράφουσι καθ' ὑπαγόρευσιν.

ε') *Καλλιγραφία.*

Καλλιγραφία λέγεται ἡ κανονικὴ καὶ σύμμετρος παράστασις τῶν γραμμάτων, ἡ διευκολύνουσα μὲν τὴν ἀνάγνωσιν, τέρπουσα δὲ τὴν ὅρασιν τοῦ ἀναγινώσκοντος καὶ προάγουσα τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν. Ἡ καλλιγραφικὴ ἄσκησις ἄρχεται μὲν ἀπ' αὐτῆς τῆς γραφῆς, μεθ' ἧς κατ' ἀρχὰς συμπίπτει, τελεῖται δὲ μεθοδικώτερον μετὰ τὴν γνῶσιν τῆς κοινῆς γραφῆς. Ἐν τῇ καλλιγραφικῇ ἀσκήσει ἀπαιτεῖται ἡ τήρησις τῶν ἑξῆς κανόνων· α') Οἱ δάκτυλοι πρέπει ν' ἀσκηθῶσι καλῶς ἐν τῷ κρατεῖν ἀσφαλῶς τὴν γραφίδα καὶ ἄγειν εὐχερῶς διαφόρους γραμμάς· β') Ἕκαστον γράμμα πρέπει καθαρῶς καὶ ὁλοσχερῶς ν' ἀπεικονίζηται, μηδεμιᾶς γραμμῆς παραλειπομένης καὶ μηδεμιᾶς πλεοναζούσης· γ') Τὰ γράμματα πρέπει νὰ ἔχωσι μέτριον μέγεθος, μήτε λίαν μεγάλα ὄντα, μήτε λιαν μικρά, μηδὲ ὄντος τοῦ μὲν μείζονος, τοῦ δὲ ἐλάσσονος, πλὴν τῶν ἐν τοῖς κυρίοις ὀνόμασι κεφαλαίων, ἅτινα, μείζονα ὄντα τῶν μικρῶν, πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀνάλογον πρὸς αὐτὰ μέγεθος· δ') Αἱ θεμελιώδεις τῶν γραμμάτων γραμμαὶ πρέπει νὰ ἔχωσι πάχος διπλάσιον τοῦ τῶν ἑτέρων· ε') Τὰ γράμματα τῶν λέξεων πρέπει ν' ἀπέχωσι πάντοτε ἐξ ἴσου ἀπ' ἀλλήλων, ὁμοίως καὶ αἱ λέξεις πρέπει ν' ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων ἐξ ἴσου· ς') Αἱ γραμμαὶ τῶν διαφόρων γραμμάτων δὲν πρέπει νὰ συγκολλῶνται μετ' ἀλλήλων· ζ') Ὁ καλλιγραφῶν ὀφείλει νὰ ἄγῃ τὰς γραμμὰς ἐλευθέρως καὶ μετὰ θάρρους, μηδόλως ἐνδοιάζων. Πρὸς διευκόλυνσιν οὐ μόνον τῆς καλλιγραφήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου γραφῆς συντελεῖ μεγάλως καὶ ἡ *ρυθμικὴ* μέθοδος, καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ καλλιγραφοῦντες ἢ γράφοντες ἄγουσι τὰς γραμμὰς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νομένην *ρυθμικὴν κροῦσιν τοῦ χρόνου*. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης, δι' ἧς κατορθοῦται ἵνα ἅπαντες γράφωσι συγχρόνως, ἀναγκάζονται καὶ αὐτοὶ οἱ ἀδρανεῖς ν' ἀποπερατῶσι συγχρόνως μετὰ τῶν δραστηριωτέρων τὴν γραφικὴν αὐτῶν ἐργασίαν.

Οἱ μαθηταὶ γράφοντες πρέπει νὰ καλλιγραφῶσιν. Ὅπως ὅμως παρ' ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ μορφοῦται ἰδιάζων τόνος φωνῆς καὶ ἰδιάζουσα ἔκφρασις, οὕτω μορφοῦται παρὰ τῷ αὐτῷ πρὸς πάσῃ τῇ καλλιγραφικῇ αὐτοῦ ἀσκήσει καὶ ἰδιάζων *γραφικὸς χαρακτήρ*, τὰς ἐσωτερικὰς αὐτοῦ διαθέσεις πιστῶς πολλάκις χαρακτηρίζων.

ϛ') *Ὀρθογραφία.*

Κατὰ τὴν γραφὴν οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ ἀσκῶνται πρακτικῶς καὶ περὶ τὴν *ὀρθογραφίαν*. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἵνα ὁ μὲν μαθητὴς μὴ μόνον ἀναγινώσκῃ βραδέως καὶ μετὰ προσοχῆς τάς τε συλλαβὰς καὶ τὰς λέξεις μέχρις ὀρθῆς αὐτῶν ἐν τῷ συνειδότι ἀποτυπώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀντιγράφῃ ἀπὸ μνήμης τὰς ἤδη ἐν τῷ συνειδότι ἀποτυπωθείσας λέξεις· ὁ δὲ διδάσκαλος ἵνα ἐξηγῇ σαφῶς, πρακτικῶς καὶ συντόμως τὸν λόγον τῆς τοιαύτης γραφῆς τῶν τε λέξεων καὶ συλλαβῶν, δίδων σύναμα εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ βραχυτάτους τινὰς καὶ εὐνοήτους ὀρθογραφικοὺς κανόνας, οὓς οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ ἐνθυμῶνται πρὸς ὁδηγίαν αὐτῶν ἐν τῇ γραφῇ. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι τελεία γνῶσις τῆς ὀρθογραφίας προαπαιτεῖ τὴν τελείαν γνῶσιν τῆς *γραμματικῆς*.

§ 155. Περὶ διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς.

Ἂν ἡ διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς, τῆς περὶ τῶν τύπων καὶ κανόνων τῆς γλώσσης πραγματευομένης, ἀνήκει εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ κατὰ πόσον καὶ πῶς αὕτη πρέπει νὰ γίνηται, περὶ τούτου δὲν συμφωνοῦσιν αἱ γνῶμαι τῶν παιδαγωγῶν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὅμως εἰρημένων περὶ τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας γίνεται φανερὸν ὅτι συστηματοποίησίς τις τῶν τῆς γλώσσης τύπων καὶ κανόνων εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ. Ὅθεν ἐνταῦτα ἐξετάζομεν α') πρὸς τί χρησιμεύει ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἡ Γραμματική· β') πόσον μέρος ταύτης διδακτέον καὶ γ') πῶς πρέπει νὰ γίνηται ἡ γραμματικὴ διδασκαλία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1) Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ προτίθεται νὰ προαγάγῃ τὴν γλωσσικὴν συνείδησιν τῶν παίδων, καθιστῶσα αὐτοὺς ἐπιτηδείους εἰς τὸ ἐννοεῖν ὀρθῶς τὰ γλωσσικὰ τῶν ἄλλων προϊόντα, ἐκφράζειν δ' ἐπίσης ὀρθῶς διὰ λόγου καὶ διὰ γραφῆς τὰ ἑαυτῶν. Ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν γλωσσικῶν τύπων, δι ὧν ἐκφράζονται αἱ ποικίλαι σχέσεις καὶ ἀναφοραί, καὶ περὶ ὧν διαλαμβάνει ἡ Γραμματική, εἶναι ἀδύνατος ἡ κατάληψις παντὸς διὰ γλώσσης ἐκφραζομένου διανοήματος. Ὡσαύτως ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν γλωσσικῶν κανόνων, περὶ ὧν πραγματεύεται ἡ Γραμματική, εἶναι ἀδύνατος ἡ κατάληψις καὶ ἡ χρῆσις τῆς ἀκριβείας, τῆς λεπτότητος, τῆς συμμετρίας τῆς τε προφορικῆς καὶ τῆς γραπτῆς ἐκφράσεως.]

2) Ὅπως ἐπιτύχῃ ἡ γραμματικὴ διδασκαλία τὸν σκοπόν, ὃν ἐπιδιώκει ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, πρέπει νὰ ἦναι οὐχὶ ἐκτεταμένη, λεπτολόγος καὶ λίαν θεωρητική, ἀλλὰ σύντομος, ἁπλῆ καὶ μᾶλλον πρακτική. Ἤτοι ἐν τῇ γραμματικῇ διδασκαλίᾳ περιλαμβανέσθω μὲν πᾶν, ὅπερ συντελεῖ εἰς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς γλωσσικῆς μορφώσεως, ἀποκλειέσθω δὲ πᾶν, ὅπερ ὑπηρετεῖ εἰς καθαρῶς θεωρητικοὺς σκοπούς.

3) Ἡ Γραμματικὴ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ πρέπει μὲν νὰ διδάσκηται μεθοδικῶς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπιστημονικῶς. Ἤτοι ἡ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ γραμματικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ἐμπεδοῖ ἐν τῇ τῶν παίδων συνειδήσει τοὺς ποικίλους γλωσσικοὺς τύπους, χωροῦσα βαθμηδὸν καὶ ὁρμωμένη ἐκ τῶν γλωσσικῶν ἐκείνων γνώσεων, ἃς οὗτοι ἔχουσι ἤδη κεκτημένας. Οἱ διάφοροι γραμματικοὶ κανόνες πρέπει νὰ ἐξάγωνται διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου ἐξ ἐκλεκτῶν παραδειγμάτων· ἐξαχθέντες δὲ καὶ ἑρμηνευθέντες πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν θεμάτων καὶ γυμνασμάτων[1]. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γραμματικῆς ἡ κατάδειξις τῶν διαφόρων γραμματικῶν τύπων καὶ ἐκφράσεων γενέσθω ἐν παραλληλισμῷ πρὸς τοὺς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἧς δὲν πρέπει νὰ μένῃ ὅλως ἄγευστος καὶ ὁ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μαθητὴς ἕνικα

1) Ὁ Γ. Γεράκης ὀρθῶς ποιῶν εἰσήγαγε τὰ γυμνάσματα εἰς τὴν ἑαυτοῦ «Γραμματικὴν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης», ἣν συνέταξε χάριν τῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοιτώντων. Τοῦτον ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πολλῶν λόγων, ὧν κυριώτατος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς διαμορφώσεως τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας.

Ἡ πορεία τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ γενέσθω ὡς ἑξῆς: Μετὰ τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τῆς γραφῆς τῶν γραμμάτων, τῆς διαιρέσεως τῶν λέξεων εἰς συλλαβὰς καὶ γράμματα καὶ τῶν σημείων τοῦ τονισμοῦ, τοῦ πνευματισμοῦ καὶ τῆς στίξεως, ὁ παῖς διδασκέσθω τὴν φύσιν τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἐπὶ καταλλήλων παραδειγμάτων, εἶτα τὰ περὶ ἀτόνων καὶ ἐγκλινομένων λέξεων, εἶτα τὴν κλίσιν τῶν ὀνομάτων, ἐπιθέτων καὶ ἀντωνυμιῶν ἐπὶ λέξεων καταληπτῶν καὶ ἐπὶ προτάσεων, διαφόρους σχέσεις ἐκφραζουσῶν, εἶτα τὴν φύσιν καὶ κλίσιν τῶν ῥημάτων καὶ τὴν διάκρισιν τῶν χρόνων, ἐγκλίσεων, ἀριθμῶν, προσώπων κτλ. εἶτα τὰ περὶ προθέσεων, συνδέσμων καὶ ἐπιρρημάτων ἐπὶ καταλλήλων παραδειγμάτων, τέλος καὶ τὰ κυριώτατα τῆς τε συνθέσεως καὶ παραγωγῆς τῶν λέξεων ὡσαύτως ἐπὶ παραδειγμάτων. Ὁμοίως ἐπὶ διαφόρων παραδειγμάτων καὶ ἐκλεκτῶν προτάσεων ὁ παῖς διδασκέσθω καὶ τὰ κυριώτατα καὶ ἀναγκαιότατα τοῦ συντακτικοῦ, τοῦ διδάσκοντος τὴν ὀρθὴν τῶν λέξεων πλοκὴν πρὸς ἀπαρτισμὸν λόγου.

§ 156. Περὶ τῶν ἐκθέσεων.

Αἱ *ἐκθέσεις*, αἵτινες προϋποθέτουσι τὴν γνῶσιν οὐ μόνον τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν τύπων καὶ κανόνων τῆς Γραμματικῆς, προτίθενται ὅπως παράσχωσιν ἀφορμὴν εἰς τὸν μαθητὴν οὐ μόνον εἰς τὸ λογικῶς σκέπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὀρθῶς διατυποῦν τὰς ἑαυτοῦ ἰδέας. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν ἀπασχολοῦνται πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ τοῦ μαθητοῦ δυνάμεις. Δι' αὐτῶν μεγάλως προάγεται ἡ τούτου αὐτενέργεια. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι τὸ μὲν ἔνδυμα, ἢ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ λόγου μορφήν, πορίζεται ὁ μαθητὴς ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν τε γραμματικῶν γνώσεων καὶ τῶν ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ ὑποδειγμάτων· τὴν δὲ ὕλην, ἢ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ λόγου οὐσίαν, ἀρύεται εἴτε ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀναγνωσματαρίου εἴτε ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν τε διδαχθέντων μαθημάτων καὶ τῶν τοῦ βίου διαφόρων ἐκφάνσεων.

Αἱ ἐκθέσεις κατά τε εἶδος καὶ ὕλην πρέπει νὰ χωρῶσι βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν εὐκολωτέρων, ἁπλουστέρων καὶ γνωστοτέρων πρὸς τὰ δυ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκολώτερα, συνθετώτερα καὶ ἀγνωστότερα, ἀναλόγως τῆς τε ἡλικίας, τοῦ γένους καὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως καὶ προόδου τῶν μαθητῶν. Δύνανται δὲ ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὰς ἑξῆς πέντε βαθμῖδας.

α') Προπαρασκευαστικὴ βαθμίς.

Ὁ μαθητὴς κατ' ἀρχὰς ἀσκεῖται εἰς τὸ *ἀντιγράφειν* ἀκριβῶς διαφόρους ἀναγνωσθείσας καὶ ἑρμηνευθείσας προτασεις καὶ μικρὰ ἀποφθέγματα· εἶτα δὲ ἀσκεῖται εἰς τὸ *καταγράφειν καθ' ὑπαγόρευσιν* τὰ ἤδη ἐξ αὐτοψίας ἀντιγραφέντα τεμάχια μετὰ δὲ ταῦτα ἀσκεῖται εἰς τὸ *καταγράφειν* τὰ αὐτὰ οὐχὶ πλέον ἐξ αὐτοψίας καὶ αὐτηκοΐας, ἀλλ' *ἀπὸ μνήμης*.

β') Μίμησις τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ τύπου.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι ὁ μαθητὴς ἀσκεῖται κατ' ἀρχὰς μὲν *ἀντιγράφων* διηγήματα καὶ περιγραφάς, περιλαμβανομένας ἤδη ἐν τῷ ἀναγνωστικῷ βιβλίῳ· εἶτα δὲ *καταγράφων μικρὰς ἱστορίας*, ἃς πολλάκις διηγήθη ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ διδάσκαλος· εἶτα δὲ *περιγράφων ἀντικείμενόν τι*, ὅπερ ἤδη περιέγραψεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ διδάσκαλος.

γ') Μίμησις τῆς ὕλης καὶ μεταβολὴ τοῦ τύπου.

Ἐν τῇ τρίτῃ βαθμῖδι ὁ παῖς τηρῶν τὴν ὕλην, ἀσκεῖται κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν ταῖς *γραμματικαῖς μεταβολαῖς*, ἤτοι ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν ἀριθμῶν, τῶν προσώπων, τῶν χρόνων, τῶν πλαγίων λόγων εἰς ὀρθοὺς κτλ. εἶτα δ' ἐν τῇ μεταβολῇ τοῦ λεκτικοῦ χαρακτῆρος, ἤτοι ἐν τῇ μεταβολῇ τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἰς πεζόν, τοῦ διαλογικοῦ εἴδους εἰς διηγηματικὸν ἢ ἐπιστολιμαῖον κτλ. καὶ τῇ ἐπιτομῇ μὲν τοῦ ἐκτεταμένου λόγου, ἐπεκτάσει δὲ τοῦ συντομου.

δ') Μίμησις τοῦ τύπου καὶ μεταβολὴ τῆς ὕλης.

Ἐν τῇ τετάρτῃ βαθμῖδι καθίσταται προσεκτικὸς ὁ μαθητὴς ἔνθεν μὲν εἰς τὸ εἶδος τοῦ λόγου τῶν ἐν τῷ ἀναγνωσματαρίῳ ἐκλεκτῶν τε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μαχίων· ἔνθεν δὲ εἰς τὴν ὀρθότητα, τὸ εὔηχον καὶ εὔρυθμον τῆς ἐκφράσεως· ἔνθεν δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν νοημάτων καὶ τὴν σύνδεσιν αὐτῶν, ἀπαρτιζόντων κατ' ἀρχὰς μὲν μικρὰ συστήματα, εἶτα δ' ἓν ὅλον καλλιτεχνικόν. Μετὰ τὴν τοιαύτην ἐξέτασιν καὶ κατόπτευσιν τοῦ πρωτοτύπου καταδεικνύεται εἰς τὸν μαθητὴν ἀνάλογον θέμα, ὅπερ διαπραγματεύεται καθ' ὅμοιον τρόπον κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ διδάσκαλος μετὰ τοῦ μαθητοῦ, εἶτα δὲ ὁ μαθητὴς ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ διδασκάλου. Τοιαῦτα θέματα ἀντλοῦνται ἢ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μαθημάτων, ἢ ἐκ τοῦ ἀκενώτου θησαυροῦ τῶν τῆς φύσεως ἀντικειμένων, ἢ ἐκ τῶν τοῦ βίου ἐκφάνσεων καὶ περιπετειῶν.

ε') *Ἐλευθέρα ἐνέργεια ἔν τε τῇ ὕλῃ καὶ τῷ τύπῳ.*

Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἀνωτάτῃ βαθμῖδι ὁ μαθητὴς ἀφίεται ὅλως ἐλεύθερος πρὸς ἐκλογὴν τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ τρόπου τῆς ταύτης διαπραγματεύσεως. Διὰ τῆς ἐλευθέρας ταύτης ἐνεργείας προάγεται θαυμασίως ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ.

§ 155. Περὶ ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐκθέσεων.

Αἱ ἐκθέσεις ἐπιθεωροῦνται κατ' οἶκον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, σημειοῦνται δὲ διὰ χρώματος τὰ σφάλματα· καὶ ὅσα μὲν τούτων ἠδύνατο ὁ μαθητὴς ν' ἀποφύγῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ὑπογραμμίζει ἁπλῶς, τὰ δὲ λοιπὰ διορθοῖ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος. Ἑκάστη ἔκθεσις φέρει σύντομόν τινα κρίσιν τοῦ διδασκάλου, εἰς τὸ ὅλον ἀναφερομένην. Ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν ἐκθέσεων τὰ διάφορα σφάλματα, εἰς διάφορα συστήματα ἀνηγμένα, καταδεικνύονται ἐνώπιον πάντων τῶν μαθητῶν πρὸς κοινὴν αὐτῶν ὠφέλειαν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΠΕΡΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.

Α'.

Ἀριθμητικὴ διδασκαλία.

§ 156. Περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλία τῆς ἀριθμητικῆς εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ἀπαραίτητος οὐ μόνον ἕνεκα τῆς ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ποικιλωτάτης καὶ μεγίστης αὐτῆς χρησιμότητος[1], ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῆς μορφωτικῆς δυνάμεως, ἣν ἀσκεῖ ἐπὶ τοῦ παιδικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία καὶ μελέτη περισυνάγει μὲν τὴν *φαντασίαν* διὰ τῆς προσηλώσεως τῆς ψυχῆς εἰς ἓν ὡρισμένον καὶ πραγματικὸν ἀντικείμενον· ἐνισχύει δὲ τὴν *μνήμην* δια τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως ἀριθμητικῶν πράξεων καὶ τύπων· ὀξύνει δὲ τὸν *νοῦν* διὰ τῆς ἐρεύνης καὶ ἐξετάσεως τῶν διαφόρων σχέσεων τῶν ἀριθμῶν[2]· κρατύνει δὲ καὶ κανονίζει τὴν *βούλησιν*, ἀναγκάζουσα τὸν ἄνθρωπον οὐ μόνον νὰ ὑποβάλλῃ τὰς ἀριθμητικὰς αὐτοῦ ἐργασίας εἰς ὡρισμένους κανόνας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐγκαρτερῇ μέχρι τῆς εὑρέσεως τοῦ ζητουμένου· προάγει δὲ καὶ αἰσθητοποιεῖ πως τὴν *ἰδέαν τοῦ ἀληθοῦς*[3] διὰ τῆς καταδείξεως τῆς καταπληκτικῆς δυνάμεως τῶν περὶ οὓς ἀσχολεῖται ἀριθμῶν, τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τοῖς ἀλανθάστοις, ἀψεύστοις καὶ πάσης ἀμφιβολίας ἀνεπιδέκτοις ἀριθμητικοῖς πορίσμασιν[4]. Ἕνεκα τῆς διττῆς ταύτης ὠφελείας τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς τε *πραγματικῆς* καὶ *τυπικῆς*, ὁ μὲν Πλάτων μεγάλως συνίστησι τὴν ἐν αὐτῇ ἐκπαίδευσιν τῶν

---

1 Πλάτ. πολιτ. 7,522.

2 Αὐτόθι σ. 526.

3 «Ταῦτα (λογιστικὴ καὶ ἀριθμητικὴ) δέ γε φαίνεται ἀγωγὰ πρὸς ἀλήθειαν» (Πλάτ. Πολ. 7,525).

4 Ὅρα σελ. 151, σημ. 2.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νέων[1], ὁ δὲ ἱερὸς Αὐγουστῖνος παρακελεύεται ὅπως μηδεὶς ἅπτηται τῶν τε θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν πρὸ τῆς ἀριθμητικῆς γνώσεως. Ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία, περὶ τοὺς ἀριθμοὺς ἢ περὶ τὰς ἀφῃρημένας τοῦ ποσοῦ παραστάσεις ἀσχολουμένη, καὶ τὰς διαφόρους αὐτῶν σχέσεις ἐξετάζουσα καὶ ἐντεῦθεν γενικοὺς νόμους καὶ ἀλανθάστους τύπους συναγομένη, δικαίως ἀποκαλεῖται *λογικὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου*.

Πάντων τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθημάτων μεθοδικώτερον ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ τῆς *ἀριθμητικῆς*. Ἤδη κατὰ τὸ 1522 ὁ ἐκ Σαξωνίας Adam Riese καὶ ἐν ἔτει 1739 ὁ ὁλλανδὸς Rees ἐξέδωκαν μεθοδικὰς ἀριθμητικάς, αἵτινες μεγίστης τιμῆς καὶ ὑποδοχῆς ἠξιώθησαν. Ἰδίως ὅμως κατὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας διέπρεψεν ὁ Πεσταλότσης, ὅστις οὐ μόνον κατέστησε τὴν ἀρίθμησιν γυμναστικὴν τοῦ πνεύματος, ἐξορίσας ἀπ' αὐτῆς τὸν μηχανισμόν, ἀλλὰ καὶ ἐφήρμοσεν ἐν αὐτῇ τὴν ἐποπτικὴν ἀρχήν, εἰσαγαγὼν ἐν τῇ ἀριθμήσει τὴν χρῆσιν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπινοήσας τὸν ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κληθέντα *πεσταλότσειον πίνακα*[2]. Οἱ δὲ μαθηταὶ τοῦ Πεσταλότση, ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν, προήγαγον μᾶλλον τὸ τυπικὸν τῆς ἀριθμητικῆς στοιχεῖον, διὸ καὶ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ παρ' αὐτῶν εἰσαχθέντα ἀριθμητικὰ παραδείγματα.

§ 157. Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀριθμητικὴ διδασκαλία ἀπαιτεῖ μεθοδικωτέραν πάσης ἄλλης διδασκαλίας διαπραγμάτευσιν καὶ ὀρθοτέραν διάταξιν τοῦ τε ὅλου καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἡ ἐν αὐτῇ ἐπικρατοῦσα μέθοδος εἶναι ἡ *συνθετική*, καθ' ἣν τὸ κατώτερον εἶδος ἀνάγεται εἰς τὸ ἀνώτερον, γίνεται ὅμως καὶ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου χρῆσις, καθ' ἣν τὸ ἀνώτερον εἶδος ἀναλύεται εἰς τὸ κατώτερον· ἐνίοτε δὲ γίνεται χρῆσις ἀμφοτέρων τῶν μεθόδων πρὸς μείζονα ἄσκησιν τοῦ μαθητοῦ. Ἐν τῇ πορείᾳ

1 Πλάτ. Πολιτ. 7,526.
2. Πρβλ. σελ. 54.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας διακριτέαι τέσσαρες οὐσιώδεις βαθμῖδες.

α') Ἡ *πρώτη βαθμὶς* περιλαμβάνει τὴν γνῶσιν τῶν *ἀριθμῶν*. Ἀνέρχεται δὲ ὁ παῖς εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν ἀφῃρημένων ἀριθμῶν οὐχὶ θεωρητικῶς, ἀλλὰ πρακτικῶς ἢ ἐποπτικῶς διὰ τῆς καταδείξεως αἰσθητῶν ἀντικειμένων, παρατιθεμένων ἀλλήλοις διαδοχικῶς (ὡς ἐπὶ τοῦ σφαιριούχου ῥωσσικοῦ ἀριθμητηρίου) καὶ καταδεικνυόντων πῶς ὁ μεγαλείτερος ἀριθμὸς γίνεται ἐκ τοῦ μικροτέρου, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀριθμῶν ἐπὶ γνωστῶν καὶ συνεχῶς εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων (π. χ. ἓν στόμα, δύο ὀφθαλμοί, τρία παράθυρα, τέσσαρες τοῖχοι, πέντε δάκτυλοι κτλ). Μετὰ τὴν τοιαύτην ἄσκησιν σημειοῦνται καὶ δι' αἰσθητῶν σημείων (κατ' ἀρχὰς διὰ γραμμῶν, εἶτα δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν) οἱ ἀφῃρημένοι ἀριθμοὶ καὶ ἀπαγγέλλονται ὁτὲ μὲν ἀριστερόθεν, ὁτὲ δὲ δεξιόθεν.

β') Ἡ *δευτέρα βαθμὶς* περιλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων *ἀριθμητικῶν* πράξεων, ἤτοι τῆς *προσθέσεως* καὶ *ἀφαιρέσεως*, τοῦ *πολλαπλασιασμοῦ* καὶ τῆς *διαιρέσεως* κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπὸ τοῦ τοῦ 1—10, εἶτα δὲ ἀπὸ τοῦ 10—20, 20—100, 100—1000, καὶ οὕτω βαθμηδὸν μέχρι τοῦ ἑκατομμυρίου. Ἐν τῇ βαθμῖδι ταύτῃ ἀσκεῖται ὁ παῖς προφορικῶς τε καὶ γραπτῶς εἰς τὸ διακρίνειν πῶς ὁ μεγαλείτερος ἀριθμὸς γίνεται ἐκ τοῦ μικροτέρου διὰ *προσθέσεως* καὶ πῶς ὁ μεγαλείτερος ἐπανακάμπτει εἰς τὸ μικρότερον δι' *ἀφαιρέσεως*· ἢ ποσάκις ὁ μικρότερος ἐπαναλαμβανόμενος ἀποτελεῖ τὸν μεγαλείτερον διὰ *πολλαπλασιασμοῦ* καὶ ποσάκις ὁ μικρότερος εἰσέρχεται εἰς τὸν μεγαλείτερον διὰ τῆς *διαιρέσεως*. Καὶ ἡ μὲν *ἀφαίρεσις* (οὖσα πρᾶξις ἀντίθετος τῆς προσθέσεως) καὶ ὁ *πολλαπλασιασμὸς* (ὢν πρόσθεσις τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ) διδάσκονται ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν *πρόσθεσιν*· ἡ δὲ *διαίρεσις* (οὖσα πρᾶξις ἀντίστροφος τοῦ πολλαπλασιασμοῦ) διδάσκεται ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν πολλαπλασιασμόν. Ἡ ἄσκησις αὕτη γίνεται κατ' ἀρχὰς μὲν *αἰσθητῶς* ἐπὶ τοῦ ἀριθμητηρίου, εἶτα δὲ κατὰ *διάνοιαν* καὶ μετὰ ταῦτα *γραπτῶς*. Κατὰ τὴν γραπτὴν ἄσκησιν γίνεται χρῆσις ἐν μὲν τῇ προθέσει τοῦ σημείου + (σύν), ἐν δὲ τῇ ἀφαιρέσει τοῦ σημείου — (πλήν), ἐν δὲ τῷ πολλαπλασιασμῷ τοῦ σημείου × (ἐπί)· ἐν δὲ τῇ διαιρέσει τοῦ σημείου : (διά). Διὰ τῆς χρήσεως τῶν σημείων τούτων καταφαίνονται τὰ ἴχνη τῶν γινομένων πράξεων μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, ἅπερ, συγκρίνοντες προσδιορίζομεν τοὺς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γενικοὺς κανόνας, τοὺς ἀπαιτουμένους πρὸς ἐκτέλεσιν πάσης ἀριθμητικῆς πράξεως. Πρὸς πλείονα ἄσκησιν δίδονται τοῖς μαθηταῖς πρὸς λύσιν διάφορα πρακτικὰ προβλήματα, ἐν οἷς γίνεται ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω πράξεων [1].

γ΄) Ἡ *τρίτη βαθμὶς* περιλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν τῶν *κλασμάτων* (ποσοῦ μικροτέρου τῆς μονάδος) καὶ τῶν *συμμιγῶν ἀριθμῶν* (ποσοῦ συγκειμένου ἐκ μονάδων διαφόρων ὑπαλλήλων εἰδῶν). Καὶ ἐνταῦθα ἡ διδασκαλία χωρεῖ βαθμηδὸν καὶ ἀπὸ ἐποπτικῶν ἢ πάνυ καταληπτῶν ἀντικειμένων, ἐν οἷς δύνανται οἱ μαθηταὶ νὰ παρατηρήσωσιν εὐκόλως καὶ ἀντιληφθῶσιν ὀρθῶς τήν τε μονάδα καὶ τὰ μέρη αὐτῆς [2]. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης ἐποπτεύσεως καὶ παρατηρήσεως τῆς σχέσεως τῆς μονάδος καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς προάγεται εὐκόλως ὁ μαθητὴς εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ἑκάστοτε ἐφαρμοστέων ἀριθμητικῶν πράξεων πρὸς ἀνάλυσιν ἀνωτέρων εἰδῶν εἰς κατώτερα, ἢ ἀναγωγὴν κατωτέρων εἰδῶν εἰς ἀνώτερα. Πρὸς τοῦτο δὲ προβάλλονται πρὸς λύσιν παραδείγματα εὔκολα καὶ καταληπτὴν παριστῶντα τὴν σχέσιν τῆς μονάδος καὶ τῶν ταύτης μερῶν. Παρ' ἡμῖν εὔχρηστοι συμμιγεῖς εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ *νομίσματα*, τὰ *μέτρα*, τὰ *σταθμὰ* καὶ *τὴν τοῦ χρόνου διαίρεσιν*. Μετὰ τῆς διδασκαλίας τῶν κοινῶν κλασμάτων συνάπτεται καὶ ἡ τῶν δεκαδικῶν, ὧν αἱ πράξεις εἶναι εὐκολώτεραι, ὡς παραστανόντων τὴν μονάδα εἰς 10 ἴσα μέρη ἢ εἰς πολλαπλάσια τοῦ 10 ὑποδιῃρημένην.

δ΄) Ἡ τετάρτη βαθμὶς περιλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν τῶν *ἀναλογιῶν* καὶ τῶν διαφόρων *μεθόδων*, ὧν γίνεται χρῆσις ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐν αὐταῖς πράξεων ἀπαιτούμενοι κανόνες συνάγονται ἐπὶ παραδειγμάτων ἢ προβλημάτων

---

1. Π. χ. ἔχω 3 μῆλα, μοὶ ἔδωκεν ὁ πατὴρ ἄλλο 1, πόσα γίνονται; Εἶχα 4 ῥοδάκινα, ἔφαγα 2, πόσα μοι ἔμειναν; Ἔχω ὄρνιθα, ἥτις γεννᾷ 1 ᾠὸν καθ' ἡμέραν, πόσα θὰ ἔχω κατὰ τὸ τέλος τῆς ἑβδομάδος; Εἶχα 9 σῦκα καὶ τὰ ἐμοίρασα εἰς 3 φίλους, πόσα ἔδωκα εἰς ἕκαστον; Πῶς σκέπτεσαι; πῶς τὸ εὑρίσκεις;

2. Οὕτω τὴν μὲν ἔννοιαν τοῦ *κλάσματος* παρέχει ὁ διδάσκαλος θραύων πρὸ τοῦ μαθητοῦ ῥάβδον ἢ τέμνων καρπὸν ἢ χωρίζων γραμμὴν ἐπὶ τοῦ πίνακος εἰς διάφορα μέρη καὶ σημειῶν ταῦτα δι' ἀριθμῶν κλασματικῶν· τὴν δ' ἔννοιαν τοῦ *συμμιγοῦς* δεικνύει ὁ διδάσκαλος πασιφανῶς ἐν τῇ διαιρέσει τῆς δραχμῆς εἰς δεκάλεπτά, πεντάλεπτα, δίλεπτα, λεπτά, ἢ ἐν τῇ διαιρέσει τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς μῆνας, ἑβδομάδας, ἡμέρας, ὥρας, λεπτά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὸν ἐποπτικὸν κύκλον τοῦ μαθητοῦ ἀναγομένων, ἑπομένως εὐκόλων καὶ καταληπτῶν.

Ὡς πρὸς τὴν *ἐκλογὴν* καὶ *διαπραγμάτευσιν* τῶν *παραδειγμάτων* παρατηρητέον τὰ ἑξῆς· 1) *Πᾶν παράδειγμα* τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας πρέπει ν' ἀνήκῃ ἢ νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Οἱ λίαν μεγάλοι ἀριθμοὶ καὶ τὰ πολύπλοκα παραδείγματα, τὰ μὴ χρησιμεύοντα εἰς τὸν πρακτικὸν βίον πρὸ πάσῃ τῇ τυπικῇ αὐτῶν ἀξίᾳ πρέπει νὰ ἐξορίζωνται ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὡς καταπονοῦντα τὴν διάνοιαν καὶ ἀπορροφῶντα τὸν διδακτικὸν χρόνον. Ὀρθῶς ἄρα ὁ Ἔβνερος μέμφεται τὰ σχολεῖα ἐκεῖνα, ἐν οἷς οἱ μαθηταὶ κατατρίβοντες ὅλον τὸν χρόνον εἰς πολλαπλασιασμοὺς καὶ διαιρέσεις παμμεγίστων ἀριθμῶν, ἀδυνατοῦσι νὰ λύσωσιν ὀλιγοψήφιον πρόβλημα. 2) Πᾶσα διαπραγμάτευσις παντὸς παραδείγματος ἐν οἱᾳδήποτε τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας βαθμῖδι πρέπει νὰ ἦναι *ἀπόρροια λογικῆς ἐνεργείας καὶ οὐχὶ ἀσυνείδητος κανόνων ἐφαρμογή*.

Β'.

Γεωμετρικὴ διδασκαλία.

§ 158. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀξία τῆς *διδασκαλίας τῆς γεωμετρίας*, ἤτοι τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς μαθηματικῆς, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν τοῦ *χώρου* καταμέτρησιν, εἶναι μεγίστη, καθ' ὅσον ὠφελεῖ *ὑλικῶς* ἅμα καὶ *τυπικῶς*. Καὶ ἡ μὲν *ὑλικὴ* ὠφέλεια τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας καταφαίνεται ἐν ταῖς ἐνασχολήσεσι τοῦ πρακτικοῦ βίου, ὧν αἱ πλεῖσται ἐπὶ γεωμετρικῶν ἐρείδονται γνώσεων. Ἡ δὲ *τυπικὴ* τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας ὠφέλεια, ἥτις εἶναι πολλῷ τῆς ὑλικῆς ὑψηλοτέρα, καταδεικνύεται ἐν τῇ μορφωτικῇ αὐτῆς δυνάμει. Οὕτως ἡ γεωμετρικὴ διδασκαλία διὰ μὲν τῆς καταδείξεως τῶν ποικίλων καὶ κανονικῶν σχημάτων ἀναπτύσσει τὴν φαντασίαν καὶ διεγείρει τὴν τοῦ *καλοῦ* αἴσθησιν· διὰ δὲ τῆς ἀναπτύξεως τῶν στενώτατα ἀλληλοχουμένων γεωμετρικῶν θεωρημάτων καὶ τῆς καταδείξεως τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν γεωμετρικῶν ἀποδείξεων ὀξύνει *μὲν τὸν νοῦν*, ἀναγκάζουσα αὐτὸν πρὸς τὸ ὀρθῶς καὶ λογικῶς σκέπτεσθαι, προάγει δὲ θαυμασίως τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἰδέαν τοῦ ἀληθοῦς ἐν τῇ τοῦ μαθητοῦ ψυχῇ, φιλόσοφον τὴν διάνοιαν αὐτοῦ ἀπεργαζομένη[1]· ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὁ λόγος, δι' ὃν ἀπεκλείοντο τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τοῦ τε Πυθαγόρου, Πλάτωνος καὶ Ξενοκράτους οἱ *ἀγεωμέτρητοι*[2].

§ 159. Περὶ τῆς μεθόδου καὶ διεξαγωγῆς τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλία τῆς *γεωμετρίας* πρέπε α') ν' ἄρχηται ἀπὸ τῆς *ἐποπτείας*· β') νὰ διεξάγηται *διαλογικῶς*· γ') νὰ γίνηται *πρακτικῶς*.

α') Ὅτι ἡ πρώτη γεωμετρικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐποπτείας, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ἥτις πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ ἄνθρωποι τὰς πρώτας αὐτῶν γεωμετρικὰς ἐννοίας καὶ γνώσεις ἐπορίσθησαν *οὐχὶ θεωρητικῶς, ἀλλ' ἐμπειρικῶς*, κατοπτεύοντες καὶ ἐρευνῶντες διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα ἐν τοῖς εἰς τὰ ὄμματα αὐτῶν προςπίπτουσιν ἀντικειμένοις· ἐκ δὲ τῶν ἐμπειρικῶν τούτων ἐννοιῶν καὶ γνώσεων ὁρμώμενοι κατέληξαν εἰς ἀφῃρημένας γεωμετρικὰς ἀληθείας. Τὴν αὐτὴν ἐμπειρικὴν ὁδόν, σύμφωνον ἄλλως οὖσαν καὶ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ὁ διδάσκων τὴν γεωμετρίαν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἢ στοιχειώδεσι σχολείοις. Ἤτοι οὗτος πρέπει κατ' ἀρχὰς νὰ προβάλλῃ ἐνώπιον τοῦ μαθητοῦ διάφορα αἰσθητὰ ἀντικείμενα φυσικά τε καὶ τεχνικά, ἔχοντα διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα.[3] Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα πρέπει ὁ μαθητὴς νὰ παρατηρῇ πανταχόθεν, νὰ ψηλαφᾷ, νὰ μετρῇ, νὰ διαιρῇ καὶ συνθέτῃ. Ἐκ τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως καὶ

---

1 «Τοῦ γὰρ ἀεὶ ὄντος ἡ γεωμετρικὴ γνῶσίς ἐστιν. Ὁλκὸν ἄρα, ὦ γενναῖε, »ψυχῆς πρὸς ἀλήθειαν εἴη ἂν καὶ ἀπεργαστικὸν φιλοσόφου διανοίας πρὸς τὸ »ἄνω σχεῖν, ἃ νῦν κάτω, οὐ δέον, ἔχομεν» (Πλάτ. Πολ. 7, 527).

2 Γνωστὸν εἶναι τό· «Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω».

3 Τοιαῦτα εἶναι πολλὰ τῶν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ σχολείου ἀντικειμένων, ὧν τὸ σχῆμα προσβάλλει καθ' ἑκάστην τὰ ὄμματα τοῦ μαθητοῦ, οἷον τὸ κυκλικὸν τῶν γεωγραφικῶν σφαιρῶν, τὸ ὀρθογώνιον τετράγωνον τῆς αἰθούσης, τὸ τετραγωνικὸν τοῦ μαυροπίνακος, τὸ κυλινδρικὸν τῶν κιόνων κτλ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐξετάσεως προάγεται ὁ μαθητὴς ἀπὸ τῆς συγκεκριμένης μορφῆς τῶν ὄντων εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀφῃρημένης καὶ ὄντως γεωμετρικῆς. 1

β') Μετὰ τὴν διὰ τῆς ἐποπτείας πρόσκτησιν διαφόρων γεωμετρικῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν ὁ διδάσκαλος προκαλεῖ τὸν μαθητὴν διὰ διαφόρων ἐρωτήσεων νὰ παραστήσῃ σαφῶς καὶ διὰ βραχέων ὅ,τι ἐποπτικῶς ἀντελήφθη. Ἡ *διαλογικὴ* μέθοδος εἶναι ἀρίστη καὶ πολλῷ κρείσσων τῆς *ἀκροαματικῆς* ἐν τῇ γεωμετρικῇ διδασκαλίᾳ· διότι διὰ μόνης αὐτῆς δύναται ὁ μαθητὴς νὰ εἰςαχθῇ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐρεύνης καὶ εὑρέσεως γεωμετρικῶν ἀληθειῶν.

γ') Ἡ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις γεωμετρικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται *πρακτικῶς* Τὸ *πρακτικὸν* τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ἀναφέρεται εἴς τε τὴν *ὕλην* καὶ τὸ *εἶδος* αὐτῆς. Καὶ καθ' *ὕλην* μὲν εἶναι πρακτικὴ ἡ γεωμετρικὴ διδασκαλία ὅταν ἐκλέγῃ τοιαύτας γεωμετρικὰς ἀληθείας, αἵτινες ἔχουσι πρακτικὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν κοινωνικόν βίον· κατ' εἶδος δὲ εἶναι πρακτικὴ ἡ γεωμετρικὴ διδασκαλία, ὅταν αἱ γεωμετρικαὶ ἀλήθειαι ἀνερευνῶνται διὰ τρόπου προχείρου καὶ οἱονεὶ ψηλαφητοῦ. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γεωμετρίας συμπεριλαμβάνεται οὐ μόνον ἡ λύσις διαφόρων πρακτικῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωμετρικὴ καταμέτρησις διαφόρων ἀντικειμένων τοῦ σχολείου, τῆς αὐλῆς, τοῦ κήπου, τοῦ ἀγροῦ κτλ. Πρὸς τὸν πρακτικὸν τοῦτον σκοπὸν ἀποβλέπει καὶ ἡ χρῆσις διαφόρων γεωμετρικῶν ὀργάνων, οἷον *διαβητῶν*, *κανόνων*, *γνωμόνων*, ἀναγωγέων καὶ λοιπῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΠΕΡΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 160. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία τῆς *γεωγραφίας*, ἤτοι τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, ἥτις

1. Σημειωτέον ὅτι πᾶν σχολεῖον πρέπει νὰ κέκτηται *συλλογὴν* ὀργάνων, παριστώντων ἅπαντα τὰ εἴδη τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων, ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ κατέχει ὁ *κῦβος* (ὁ παρέχων τὴν ἔννοιαν τῆς *ἐπιφανείας*, τῆς *εὐθείας γραμμῆς* καὶ τοῦ *σημείου*) καὶ ἡ *σφαῖρα* (ἡ παρέχουσα τὴν ἔννοιαν τῆς *καμπύλης γραμμῆς*).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πραγματεύεται περὶ τῆς γῆς, ὑπὸ διαφόρους καὶ ποικίλας ὄψεις θεωρουμένης, εἶναι πλείστου λόγου ἀξία ἕνεκα τῆς τε πραγματικῆς καὶ τυπικῆς ἢ μορφωτικῆς αὐτῆς ὠφελείας. Καὶ πραγματικῶς μὲν ὠφελεῖ ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία, καθόσον παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον διαφόρους γνώσεις, αἵτινες προάγουσι τὸν βίον αὐτοῦ. Τυπικῶς δὲ ὠφελεῖ ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία, καθ' ὅσον διὰ τῆς πληθύος καὶ ποικιλίας τῶν γεωγραφικῶν παραστάσεων διεγείρει μὲν τὸ παρατηρητικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὀξύνει δὲ τὸν νοῦν αὐτοῦ, ἐνισχύει τὴν μνήμην, παρέχει ἄφθονον τροφὴν εἰς τὴν φαντασίαν, προάγει θαυμασίως τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν καὶ ἐμπνέει τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸν πάνσοφον καὶ πανάγαθον δημιουργόν, τὸν τὰ πάντα σκοπίμως καὶ πανσόφως δημιουργήσαντα καὶ διατάξαντα.

§ 161. Περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας.

Ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία διαιρεῖται εἰς τρεῖς βαθμῖδας, ὧν ἡ πρώτη εἶναι *προπαρασκευαστικὴ* τῶν ἄλλων δύο.

Πρώτη ἡ προπαρασκευαστικὴ βαθμίς.

Τὰς πρώτας γεωγραφικὰς ἐννοίας, δι' ὧν προπαρασκευάζεται ἡ συστηματικωτέρα διδασκαλία τῆς γεωγραφίας, διδάσκεται ὁ παῖς κατ' ἀρχὰς ἐποπτικῶς, ἤτοι ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἐξ ὑψηλοῦ τινος μέρους κατοπτεύων ὁ παῖς τὰ διάφορα τῆς γῆς μέρη, δύναται νὰ λάβῃ σαφῆ ἔννοιαν τοῦ ὁρίζοντος καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ σημείων, τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, τῶν ὀρέων, πεδιάδων καὶ κοιλάδων, τῶν κόλπων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων, τῶν λιμνῶν καὶ τῶν νήσων, τῶν ἰσθμῶν καὶ τῶν πορθμῶν· ἢ παρά τινι μὲν πηγῇ ἢ ῥυακίῳ ἱστάμενος δύναται νὰ λάβῃ ἐντεῦθεν ἔννοιαν τοῦ ποταμοῦ καὶ τοῦ καταρράκτου· παρά τινι δὲ λίμνῃ, τὴν τῆς θαλάσσης, τοῦ λιμένος, τοῦ κόλπου, τοῦ πορθμοῦ, τῆς παραλίας καὶ τῶν λοιπῶν· παρά τινι δὲ λόφῳ, τὴν τοῦ ὄρους. Ὡσαύτως ἐκ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἐπ' αὐτὸν ἐπιδρῶντος τῆς ἡμέρας καιροῦ δύναται νὰ λάβῃ ἔννοιαν τῆς θερμοκρασίας καὶ τοῦ κλίματος, τῶν διαφόρων ἀνέμων καὶ τῆς τούτων ἰδιότητος, ἤτοι τῆς ψυχρότητος τοῦ βορρᾶ, τῆς ὑγρότητος τοῦ νότου κτλ. ἢ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς σκιᾶς δένδρου τινὸς ἢ πασσάλου δύναται νὰ λάβῃ ἔννοιαν τῆς φαι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νομένης πορείας τοῦ ἡλίου κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ κτλ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἀνάγκη τῶν ἐκτὸς τοῦ σχολείου *περιπάτων*, οὓς ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ποιῆται μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, παρέχων εἰς αὐτοὺς ἀφορμὴν πρὸς πρόςκτησιν διαφόρων γεωγραφικῶν ἐννοιῶν, καὶ δοκιμάζων τὴν τούτων ὀρθότητα διὰ διαφόρων *ἐρωτήσεων*. Αἱ ἐξ αὐτοψίας προςκτηθεῖσαι γεωγραφικαὶ παραστάσεις καὶ ἔννοιαι ἀναζωογονοῦνται καὶ ἐμπεδοῦνται ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παιδὸς διὰ τῆς παρατηρήσεως εἰκόνων, ζωηρῶς παριστανουσῶν τὰς διαφόρους ὄψεις τῆς γῆς.

Δευτέρα βαθμίς.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι ἄρχεται ἡ κυρίως γεωγραφικὴ διδασκαλία, ἡ ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ βαθμῖδι προςκτηθεισῶν γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἡ διδασκαλία αὕτη, χωροῦσα συνθετικῶς, ἄρχεται ἀπὸ τῆς γεωγραφικῆς ἐξετάσεως τοῦ σχολείου, ἐν ᾧ διδάσκεται ὁ παῖς, εἶτα δὲ περιλαμβάνει τὸν πέριξ τοῦ σχολείου τόπον, εἶτα δὲ τὰ πέριξ αὐτοῦ κείμενα μέρη, ἑπομένως ἅπασαν τὴν κώμην ἢ τὴν πόλιν, μετὰ δὲ ταῦτα περιλαμβάνει τὰ μέρη, τὰ γειτνιάζοντα εἰς τὴν κώμην ἢ τὴν πόλιν, εἰς τὸν δῆμον, εἰς τὴν ἐπαρχίαν, εἰς τὸν νομόν, εἰς τὸ ἔθνος· οὕτω δὲ χωροῦσα περαιτέρω καὶ εὐρύνουσα τὸν γεωγραφικὸν κύκλον, περιλαμβάνει βαθμηδὸν ἅπαντα τὰ ἔθνη καὶ σύμπασαν τὴν γῆν. Ἡ μέθοδος αὕτη, καθ᾿ ἣν ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία ἄρχεται ἀπὸ τῆς πατρίδος ἢ εἶναι *πατριδογραφία*, ὑπεδείχθη μὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ῥουσσὼ καὶ ἐφηρμόσθη ὑπό τε τῶν φιλανθρωπιστῶν, τοῦ Πεσταλότση καὶ ἄλλων παιδαγωγῶν, ἐπεδοκιμάσθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης Καρόλου Ῥιττέρου (1779—1859), εἰπόντος· «Ἡ φυσικὴ μέθοδος τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας εἶναι ἐκείνη, »ἥτις κατὰ πρῶτον καθιστᾷ τὸν παῖδα γνώριμον μετὰ τοῦ τόπου, ὃν »κατοικεῖ».

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, ἐξερχόμενος ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν μαθητῶν ἐκ τοῦ σχολείου καταδεικνύει εἰς αὐτοὺς τὰ καθ᾿ ὁδὸν συναντώμενα ἀξιοθέατα κτίρια, ἐκκλησίας, ἐργοστάσια, ἀνδριάντας, μουσεῖα, τηλεγραφεῖα καὶ λοιπά, ὧν ἐξηγεῖ τὸν σκοπὸν διὰ βραχέων· τὸ αὐτὸ ποιεῖ προχωρῶν περαιτέρω καὶ συναντῶν ἕτερα ἀντικείμενα φυσικά τε καὶ τεχνικά, ἅτινα εἶναι ἀξιοθέατα εἴτε ἕνεκα τοῦ κάλλους αὐτῶν, εἴτε

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἕνεκα ἄλλου οἱουδήποτε λόγου. Οὕτω δὲ προβαίνων ὁ διδάσκαλος καὶ συνδιάζων μετὰ τοῦ τόπου τὰ ἐν τῷ τόπῳ ὄντα καὶ γενόμενα πλουτίζει μὲν τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς διὰ διαφόρων γνώσεων, παρέχει δὲ εἰς αὐτὸν πλήρη τῆς πατρίδος εἰκόνα. Πρὸς αἰσθητοποίησιν δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης καλὸν εἶναι ν' ἀσκῶνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ εἰκονογραφεῖν οὐ μόνον τὸν χάρτην τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον τῶν ἐν αὐτῇ ἀξιοθεάτων ἔργων ἰδίᾳ. Ὅσα δὲ μέρη, ἐκτὸς τῆς ἰδίας πατρίδος κείμενα, δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ νὰ κατοπτεύσῃ αὐτοπροσώπως, ταῦτα περιοδεύων μετ' αὐτῶν νοερῶς καὶ περιηγούμενος ἐπὶ χάρτου καὶ *εἰκόνων* καταλλήλων ἐξετάζει καθ' ὃν προείπομεν τρόπον, συναπαρτίζων κατὰ μικρὸν τὴν τοῦ ὅλου ἔθνους εἰκόνα. Οὕτω δὲ χωρῶν ὁ διδάσκαλος καὶ εὐρύνων κατὰ μικρὸν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ τὸν γεωγραφικὸν κύκλον παρέχει εἰς τὴν συνείδησιν τῶν παίδων τὴν εἰκόνα καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ ἐθνῶν, ἑπομένως ἁπάσης τῆς γῆς μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ κατοικούντων.

Ἡ περιαγωγὴ τοῦ ὄμματος καὶ τῆς διανοίας τοῦ παιδὸς εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς γῆς καὶ ἡ κατάδειξις τῶν τε διαφόρων αὐτῆς τόπων καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεδεμένων περιεργοτέρων ἀντικειμένων, καθίστησι τὸ μάθημα τῆς γεωγραφίας τερπνότατον ἅμα καὶ ὠφελιμώτατον. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς γῆς χωρῶν διδακτικωτάτην ὕλην παρέχει ἡ Ἑλλάς, ἧς πᾶς μὲν βράχος ἀναμιμνήσκει ἓν τρόπαιον ἑλληνικόν, πᾶσα δὲ ἀκτὴ τὴν συντριβὴν ἑνὸς στόλου βαρβαρικοῦ, πᾶσα δὲ πόλις καὶ πᾶσα κώμη τὴν γέννησιν ἑνὸς μεγάλου ἀνδρὸς ἢ τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς ἀξιοσημειώτου γεγονότος. Ὅπως ἐπιτύχῃ ὅμως ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὁ διδάσκαλος ποιεῖται τὴν προσήκουσαν ἐκλογὴν καὶ τηρεῖ τὸ προσῆκον μέτρον ἐν τῇ μεταδόσει τῶν μετὰ τοῦ τόπου συνδεδεμένων γνώσεων, προσέχων ὅπως μὴ ἀπολέσῃ τὸ μάθημα τῆς γεωγραφίας τὸν ἑαυτοῦ χαρακτῆρα, μεταπρεπόμενον εἰς ἕτερον μάθημα, οἷον τὸ τῆς ἱστορίας, τῆς φυσιογνωσίας, τῆς ἀρχαιολογίας κτλ.

Τρίτη βαθμίς.

Ἐν τῇ τρίτῃ βαθμῖδι ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία, ἀναθεωροῦσα τὴν γῆν *μαθηματικῶς, φυσικῶς* καὶ *πολιτικῶς*, καὶ ἔχουσα ἐν ὄψει μα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θητὰς προκεχωρηκότας, χωρεῖ οὐχὶ πλέον συνθετικῶς, ἀλλ' ἀναλυτικῶς, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ὅλου πρὸς τὰ μέρη καὶ ἀπὸ τῶν γενικωτέρων ἰδιοτήτων εἰς τὰς μερικωτέρας. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία, θεωροῦσα μὲν τὴν γῆν ὡς *οὐράνιον σῶμα*, ἐξετάζει τὸ σχῆμα αὐτῆς, τὸ μέγεθος τὰς κινήσεις καὶ τὰς λοιπὰς σχέσεις, ἃς ἔχει πρὸς τὰ λοιπὰ οὐράνια σώματα καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην· θεωροῦσα δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν ἑαυτῆς *φύσιν*, ἐξετάζει γενικῶς τὴν ξηρὰν καὶ τὴν θάλασσαν, τὰ ὄρη, τοὺς ποταμούς, τὰς πεδιάδας, τὰ φυτά, τὰ ὀρυκτὰ καὶ τὰ ζῶα· θεωροῦσα δὲ αὐτὴν ὡς κατοικητήριον τοῦ ἀνθρώπου διαιρεῖ αὐτὴν εἰς ἡμισφαίρια, εἶτα ἕκαστον τούτων εἰς ἠπείρους, μετὰ δὲ ταῦτα ἑκάστην ἤπειρον εἰς *ἔθνη*. Ἐν τῇ περιγραφῇ ἑκάστου ἔθνους ἰδίᾳ ἡ γεωγραφικὴ διδασκαλία ἀκολουθεῖ λογικήν τινα τάξιν ἐξετάζουσα 1ον) τὸ ὄνομα καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐθνικῆς χώρας· 2ον) τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα αὐτῆς· 3ον) τὴν φυσικὴν τοῦ ἐδάφους κατάστασιν (ὄρη, ποταμοὶ κτλ.)· 4ον) τὸ κλίμα· 5ον) τὰ προϊόντα (ἐμπόριον καὶ βιομηχανία)· 6ον) τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ 7ον) τὴν ἱστορίαν· 8ον) τὰς πόλεις· 9ον) τὴν θρησκείαν καὶ τὸν πολιτισμόν. Ταῦτα ὅμως πάντα πρέπει νὰ ἐξετάζῃ οὐχὶ καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλληλα, ἐξηγοῦσα τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ἑτέρου· π. χ. ἐκ τοῦ κλίματος τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων, ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τὸν πολιτισμὸν κτλ. Ἡ γενικὴ αὕτη ἀναθεώρησις τῆς ὅλης γῆς ὑπὸ πάσας τὰς ὄψεις αὐτῆς, περιληπτικῶς γινομένη καὶ διὰ μεθόδου ἀναλυτικῆς, συντελεῖ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς μνήμης καὶ ἰδιάζει εἰς τὴν τοῦ γεωγραφικοῦ ὑλικοῦ ἐπανάληψιν καὶ ἀνακεφαλαίωσιν.

§ 162. *Αἰσθητοποίησις τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας.*

Μέσα, συντελοῦντα πρὸς *αἰσθητοποίησιν* τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας, εἶναι τὰ ἑξῆς· α') αὐτὴ ἡ κατ' *αἴσθησιν* ἀντίληψις τῶν γεωγραφικῶν ἀντικειμένων· β') αἱ διάφοροι *εἰκόνες*, οἱ *χάρται*, αἱ *σφαῖραι*, τὰ *στερεοσκόπεια*, διάφορα *ἀστρονομικὰ* μηχανήματα κτλ. γ') ἡ *ἰχνογράφησις* τῶν γεωγραφικῶν ἀντικειμένων καὶ δ') αἱ κατὰ διάνοιαν *περιοδεῖαι* καὶ *περίπλοι* ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἄλλον τόπον. Τούτων πρέπει νὰ ποιῆται συχνὴν χρῆσιν ὁ διδάσκαλος, καταλλήλως καὶ σκοπίμως ἀπευθύνων εἰς τὸν μαθητὴν τὰς ἐρωτήσεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

ΠΕΡΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 163. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας.

Ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας, τῆς ἀφηγουμένης τὰ κυριώτερα γεγονότα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὰ ἐπιδράσαντα σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ὠφελιμωτάτη εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Διὰ τῆς ἱστορίας λαμβάνουσιν ὠφέλιμα διδάγματα ἅπασαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, οἷον *βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται, στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται, ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, νέοι καὶ γέροντες, πλούσιοι καὶ πένητες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες*[1]. Δι' αὐτῆς ἀναπτύσσεται τὸ κριτικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμβλέποντος αἰτίας καὶ ἀποτελέσματα, ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς οὐ μόνον μεταξὺ ἑκάστων προσώπων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἑκάστων ἐθνῶν καὶ χρονικῶν περιόδων. Δι' αὐτῆς μανθάνων ὁ ἄνθρωπος τὸ παρελθὸν, δύναται νὰ κρίνῃ ὀρθῶς περὶ τοῦ ἐνεστῶτος καὶ νὰ μαντεύσῃ ἀλανθάστως περὶ τοῦ μέλλοντος. Δι' αὐτῆς *παρορμᾶται* ὁ ἄνθρωπος εἰς πράξεις γενναίας καὶ εὐγενεῖς, ἀκούων κλεϊζομένους τοὺς τοιαύτας πράξαντας. Δι' αὐτῆς ἐνισχύεται ἡ *μνήμη* τοῦ ἀνθρώπου ἀποθησαυρίζοντος ἐν τῷ συνειδότι ποικίλην καὶ ἄφθονον ὕλην, ἀμέσως μετὰ τοῦ βίου συναπτομένην. Δι' αὐτῆς ἐνισχύεται ἡ *φαντασία* αὐτοῦ, καθορῶντος οἱονεὶ ζώσας τὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σκηνάς. Ἡ ἱστορία τέλος, ἀναπτύσσουσα καὶ μορφοῦσα ἁπάσας τὰς πνευματικὰς τοῦ ἀνθρώπους δυνάμεις καὶ προτρέπουσα μὲν αὐτὸν πρὸς τὴν *ἀρετὴν* διὰ τοῦ ἐπαίνου τῶν καλῶν ἔργων, ἀποτρέπουσα δὲ ἀπὸ τῆς *κακίας* διὰ τῆς στιγματίσεως τῶν κακῶν, ἀποβαίνει ὕψιστος καὶ κάλλιστος *παιδαγωγός*. Ἂν δὲ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας ἀποβαίνει ὠφέλιμος ἡ ἱστορία, τίς δύναται νὰ ἐξυμνήσῃ ἀρκούντως τὴν δύναμιν αὐτῆς, ἣν ἔχει πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ καὶ μόρφωσιν τῆς καρδίας τῶν *νέων*; Ἂν, ὡς λέγει ὁ γερμανὸς ποιητὴς Γοίθιος, τὸ κάλλιστον, ὅπερ κτώμεθα ἐκ τῆς ἱστορίας, εἶναι ὁ ἐνθουσιασμὸς πρὸς

---

1 Διοδ. Σικελ 1, 1.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πᾶν ὑψηλὸν καὶ εὐγενές, τίς δύναται νὰ ἐνθουσιάσῃ εὐκολώτερον τοῦ νέου, οὗτινος ἡ μὲν φαντασία εἶναι ζωηροτάτη, ἡ δὲ καρδία εὐπλαστοτάτη; Ἐκ τῆς *πραγματικῆς τε καὶ τυπικῆς ἢ μορφωτικῆς* χρησιμότητος τῆς ἱστορίας ἐξηγεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς *διδασκαλίας* αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ἐν οἷς διαπλάσσεται ἡ νεωτέρα γενεά [1].

§ 164. Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορικῆς διδασκαλίας.

Πολλῶν καὶ διαφόρων μεθόδων τῆς ἱστορικῆς διδασκαλίας ὑπαρχουσῶν, οἷον τῆς *βιογραφικῆς, συγχρονιστικῆς, συγκεντρωτικῆς* κτλ. ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἁρμόζει μᾶλλον ἡ *βιογραφικὴ μέθοδος*, ἥτις ἐν τῇ ἐξιστορήσει τοῦ *βίου* διασήμου τινὸς προσώπου αἰσθητοποιεῖ ἓν μέρος τῆς τε ἐθνικῆς καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ αἱ βιογραφικαὶ εἰκόνες χωροῦσι *προοδευτικῶς*, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων πρὸς τὰς νεωτέρας, οὐχὶ δὲ *ὀπισθοβατικῶς*. Τοῦτο δὲ οὐδόλως ἀντιφάσκει πρὸς τὴν διδακτικὴν ἀρχὴν «*χώρει ἀπὸ τῶν πλησίον πρὸς τὰ μακράν*·» διότι ἐν τοῖς τοῦ *χρόνου* ἀντικειμένοις πλησίον εἶναι εἰς τὸν παῖδα οὐχὶ τὸ παρόν, ἀλλὰ τὸ παρελθόν, ἤτοι εἶναι ἐκεῖνο, ἐξ οὗ προέκυψε καὶ δι' οὗ κατανοεῖται τὸ παρόν, ἑπομένως εἶναι οὐχὶ ἡ ἀνδρικὴ ἢ γεροντική, ἀλλ' ἡ νηπιακὴ ἢ παιδικὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἐποχή, ἥτις τούτου ἕνεκα συνᾴδει μᾶλλον εἰς τὴν παιδικὴν φύσιν.

Ἐν τῇ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἱστορικῇ διδασκαλίᾳ *κέντρον μὲν ἀποτελεῖ ἡ βιογράφησις τῶν ἐθνικῶν προσώπων*, ἥτις τούτου ἕνεκα γίνεται πλατυτέρα καὶ ἐκτενεστέρα, περιφέρειαν δὲ ἡ βιογράφησις τῶν κυριωτέρων προσώπων τῶν ξένων ἐθνῶν, γινομένη βραχυτέρα καὶ συνοπτικωτέρα. Εἶναι δὲ ἀναγκαία ἡ συνάφεια τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας μετὰ τῆς ξένης οὐ μόνον χάριν πλείονος ἐκείνης σαφηνείας, ἀλλὰ καὶ χάριν ἀποτελέσεως καθολικῆς τινος εἰκόνος τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῇ τῶν παίδων συνειδήσει. Ὅπως σχηματίσῃ ὁ παῖς ὅσον οἷόν τε τελειοτέραν εἰκόνα τοῦ τε ἐθνικοῦ καὶ τοῦ ξένου βίου, ἀπαιτεῖται ὅπως ὁ διδάσκαλος μὴ μόνον παρεισάγῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τοὺς βίους τοιούτων προσώπων, ἅτινα περιέχουσι τ'

---

1. Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐγράψαμεν ἰδίαν πραγματείαν ἐν Εὐαγγ. Κήρυκι τοῦ ἔτους 1867, σελ. 448,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπαιτούμενα στοιχεῖα πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἱστορικῆς εἰκόνος, ἀλλὰ καὶ ὅπως διαλευκαίνῃ τὰ κυριώτερα σημεῖα ἑκάστης βιογραφικῆς εἰκόνος δι' ἑτέρων βοηθητικῶν γνώσεων, ὑποδεικνύων σύναμα τὸν κρίκον, τὸν συνάπτοντα πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους βιογραφίας, καὶ συσπειρῶν περὶ τὴν βιογραφίαν τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς.

Πρὸς μονιμοποίησιν δὲ τῆς ἱστορικῆς εἰκόνος ἐν τῇ τῶν παίδων συνειδήσει ἀπαιτεῖται ἡ σύνδεσις ἑκάστου γεγονότος μετά τε τοῦ *τόπου* καὶ τοῦ *χρόνου*, ἐν ᾧ τοῦτο συνέβη· τούτου ἕνεκα δικαίως ἡ *γεωγραφία* καὶ *χρονολογία* ὠνομάσθησαν *οἱ δύο ὀφθαλμοὶ τῆς ἱστορίας*. Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς γεωγραφίας ὡς καὶ πάσης ἄλλης γνώσεως, συντελούσης πρὸς διασάφησιν τῶν ἱστορουμένων, πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τοῦ προσήκοντος μέτρου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διαταράξεως τῆς ἱστορικῆς συνεχείας, διακοπτούσης κατ' ἀνάγκην τὸν σχηματισμὸν τῆς ἱστορικῆς εἰκόνος.

Ὁ διδάσκαλος ἐνθυμούμενος ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ διδασκαλίᾳ πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ὁ *μορφωτικὸς τῆς καρδίας σκοπός*, δὲν πρέπει νὰ ἐπιμένῃ τόσον εἰς ἀναζήτησιν τῶν ἀπωτάτων καὶ κεκρυμμένων ἐλατηρίων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ὅσον εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν *ἠθικῶν χαρακτήρων* ἑκάστου προσώπου, ἐξαγομένων ἐξ αὐτῶν τῶν πράξεων αὐτοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱστορικῆς περιγραφῆς ἑκάστου ἀνδρός, συνάπτων ὁ διδάσκαλος τοὺς ἤδη ἐξαχθέντας χαρακτῆρας ὀφείλει νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τελείαν τὴν τούτου εἰκόνα. Πρὸς διέγερσιν δὲ τοῦ *ἐνθουσιασμοῦ*, ὅστις κατὰ Γοίθιον εἶναι ὁ κάλλιστος καρπὸς τῆς ἱστορίας, ἀπαιτεῖται οὐ μόνον ζωηρὰ παράστασις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ζωηρὰ ἀπαγγελία τῶν εἰς ταῦτα ἀναφερομένων *ποιημάτων* τε καὶ *ᾀσμάτων*, ἅπερ οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι ν' ἀπομνημονεύωσι καὶ νὰ ᾄδωσιν.

Ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῆς Ἑλλάδος κέντρον τῆς ἱστορικῆς διδασκαλίας εἶναι, ὡς εἰκός, ἡ βιογραφικὴ ἐξιστόρησις τῶν ἐνδόξων αὐτῆς ἀνδρῶν[1]. Οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ παραστήσῃ τοιούτους καὶ τηλικούτους ἄνδρας, οἵους παρήγαγεν ἡ Ἑλλάς· ἐπομένως οὐδεμία ἱστορία τοῦ κόσμου δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἑλληνικήν. Ἡ ἑλ-

1) Ἐν ἔτει 1877 ὁ Κ. Ξανθόπουλος ἐξέδωκεν «Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν» βιογραφικῶς συντεταγμένην πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων. Τοῦτον ἐμιμήθησαν κατόπιν καὶ ἄλλοι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ληνικὴ ἱστορία, ἕνεκα τοῦ ἐξόχου μεγαλείου τῶν περὶ ὧν διαλαμβάνει ἀνδρῶν, ἐνέχει μείζονα μορφωτικὴν καὶ διαπλαστικὴν δύναμιν πάσης ἄλλης ἱστορίας. Ἐκ τοῦ βίου ἑκάστου αὐτῆς ἀνδρὸς ἀπαστράπτει τοιαύτη καὶ τηλικαύτη ἠθικὴ λαμπηδών, οἵαν ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἱστορίας βλέπομεν ἐκπεμπομένην. Οἱ ἄνδρες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἶναι πρότυπα ἀρετῆς καὶ θαυμάσια παραδείγματα πατριωτισμοῦ. «Ἐν τῷ ὀνόματι ἑνὸς Λυκούργου καὶ Σόλωνος (γράφει ὁ περιώνυ-»μος γερμανὸς φιλόλογος Ἰακώψιος), ἑνὸς Μιλτιάδου καὶ Λεωνίδου, »ἑνὸς Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου, ἑνὸς Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελο-»πίδου, ἑνὸς Φωκίωνος, ἑνὸς Τιμολέοντος, ἑνὸς Δημοσθένους καὶ Κλεο-»μένους, διεγείρεται πᾶσα εὐγενὴς καρδία καὶ ἔκθαμβος ἀτενίζει πρὸς «τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐνεφανίσθησαν οἱ κολοσσοὶ τῶν πατριωτικῶν »ἀρετῶν.» Τοὺς κολοσσοὺς τούτους τῶν ἀρετῶν ἢ τοὺς ἐνδοξοτάτους τῆς Ἑλλάδος ἄνδρας πρέπει νὰ προβάλλωμεν πρὸς μίμησιν εἰς τὰ τέκνα τῶν ἀπογόνων αὐτῶν, παρ' ὧν ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς ἐλπίζει τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δόξης καὶ εὐκλείας[1].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΠΕΡΙ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 165. Περὶ τοῦ σκοποῦ, τῆς ἀξίας καὶ τῶν μερῶν τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας.

Ἡ *φυσιογνωστικὴ διδασκαλία* προτίθεται ὅπως καταστήσῃ τοὺς παῖδας γνωρίμους τῶν διαφόρων τῆς *φύσεως* ἀντικειμένων καὶ φαι-

1. Τοιοῦτοι εἶναι· Ἡρακλῆς, Ἰάσων, Θησεύς, Ἀχιλλεύς, Ὀδυσσεύς, Λυκοῦργος, Ἀριστόδημος, Ἀριστομένης, Κόδρος, Σόλων, Μιλτιάδης, Λεωνίδας, Θεμιστοκλῆς, Ἀριστείδης, Κίμων, Περικλῆς, Θρασύβουλος, Σωκράτης, Ἀγησίλαος, Πελοπίδας, Ἐπαμεινώνδας, Δημοσθένης, Φωκίων, Ἀλέξανδρος, Ἆγις, Κλεομένης, Φιλοποίμην, Πύρρος, Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, οἱ ἥρωες τοῦ Σουλίου, Λάμπρος Κατσώνης, Ῥήγας ὁ Φεραῖος, Βλαχάβας, Νικοτσάρας, Ἀλέξανδρος ὁ Ὑψηλάντης, Ἀθανάσιος ὁ Διάκος, Ὀδυσσεύς, Κανάρης, Τσαμαδός, Μιαούλης, Σαχτούρης, Κολοκοτρώνης, Μάρκος Βότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας, Καραϊσκάκης, Καποδίστριας, Κοραῆς καὶ ἄλλοι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νομένων. Ταύτης ἡ ἀξία εἶναι μεγίστη, ἡ δὲ ὠφέλεια διττή, τουτέστι *τυπικὴ* ἅμα καὶ *πραγματική*. Διὰ τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας α΄) διανοίγονται καὶ ἀσκοῦνται αἱ *αἰσθήσεις* τοῦ παιδός, προςηλούμεναι εἰς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ἀντικείμενα· β΄) ἀναπτύσσεται τὸ *διανοητικὸν* τῆς ψυχῆς, ἔνθεν μὲν παρατηρούσης τὴν ἄπειρον πληθὺν καὶ ποικιλίαν τῶν ὄντων, τὴν γέννησιν αὐτῶν καὶ φθοράν, τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν βλάβην· ἔνθεν δὲ ἀναζητούσης τὴν εὕρεσιν τῆς ὁμοιότητος μεταξὺ διαφόρων φυσικῶν ἀντικειμένων, καὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν ὁμοίων· ἔνθεν δὲ πειρωμένης νὰ εὕρῃ τὴν ἑνότητα καὶ τὸν σύνδεσμον ἐν τῇ ἀπεράντῳ ποικιλίᾳ τῶν φυσικῶν ὄντων· γ΄) ἀναπτύσσεται καὶ λεπτύνεται ἡ *αἴσθησις τοῦ καλοῦ* καὶ ἐξημεροῦται ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου, παρατηροῦντος τὰ ὡραῖα χρώματα, τὴν κανονικὴν μορφὴν καὶ τὴν θαυμασίαν ἁρμονίαν καὶ τάξιν τῶν τῆς φύσεως ἀντικειμένων. Τὸ ἐν ταῖς τέχναις *καλὸν* λαμβάνεται ἐκ τοῦ ἐν τῇ φύσει· διὸ τὸ τεχνικὸν κάλλος κατὰ τοσοῦτον εἶναι καλὸν καθ' ὅσον προσεγγίζει εἰς τὸ φυσικὸν κάλλος· δ΄) καλλιεργεῖται τὸ *θρησκευτικὸν συναίσθημα* τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον ἡ φύσις διὰ τῶν ἐξαισίων αὐτῆς ἔργων, τῶν διακρινομένων κατά τε τὸ μέγεθος, τὸ κάλλος, τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν σκοπιμότητα, κηρύττει στεντορείως τὴν παντοδυναμίαν, πανσοφίαν καὶ παναγαθότητα τοῦ Θεοῦ[1]. ε΄) προάγεται ὁ ἐξωτερικὸς ἡμῶν ἢ *πρακτικὸς* βίος. Ἅπασαι αἱ ἐνέργειαι ἡμῶν, αἱ εἰς τὸν σωματικὸν ἡμῶν βίον ἀμέσως ἀναφερόμεναι, στηρίζονται ἐπὶ τῆς φύσεως. Ἡ φύσις εἶναι ἐκείνη, ἥτις τρέφει, ἐνδύει καὶ συντηρεῖ ἡμᾶς· ἐκ δὲ τῆς γνώσεως τῶν τε ἀντικειμένων καὶ δυνάμεων τῆς φύσεως, καὶ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῶν, ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχὴς ἄσκησις τῶν εἰς τὸν *πρακτικὸν βίον* ἀναφερομένων ἐνασχολήσεων τοῦ ἀνθρώπου.

---

1) Ὁ Προφητάναξ Δαβὶδ ἐκπλαγεὶς ἐπὶ τῇ ἐξαισίᾳ καλλονῇ καὶ τῇ θαυμασίᾳ σκοπιμότητι τῶν θείων δημιουργημάτων ἀνέκραξεν· «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» (Ψαλμ. 18, 2) καὶ «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» (Ψαλμ. 103, 23)—Ὁ δὲ Ἰησοῦς Χριστός, θεωρῶν τὸ φυσικὸν κάλλος τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων πολλῷ ὑπέρτερον τοῦ τεχνικοῦ κάλλους τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων, ἔλεγεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει συνηγμένους ὄχλους, «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει—λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων» (Ματθ. 6, 28)

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ φυσιογνωστικὴ διδασκαλία περιλαμβάνει δύο μέρη, ἤτοι τὴν τῆς *φυσικῆς ἱστορίας* (βοτανικῆς, ζωολογίας καὶ ὀρυκτολογίας) καὶ τὴν τῆς ἰδίως *φυσικῆς* μετὰ τῆς *χημείας*. Ἐκ τούτων ἡ μὲν φυσικὴ ἱστορία εἶναι εὐκολωτέρα, διότι διαλαμβάνει περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως, ἅτινα κεῖνται πρὸ τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων· ἡ δὲ φυσικὴ καὶ ἡ *χημεία* εἶναι δυσκολώτεραι, διότι πραγματεύονται περὶ τῶν ἀφανῶν νόμων καὶ τῶν κεκρυμμένων στοιχείων τῆς φύσεως, ἅτινα διὰ πολλαπλῆς παρατηρήσεως ἀνευρίσκονται. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ φυσιογνωστικῇ διδασκαλίᾳ τὸ μάθημα τῆς *φυσικῆς ἱστορίας* πρέπει νὰ προηγῆται τοῦ τῆς ἰδίως *φυσικῆς* καὶ *χημείας*.

§ 166. Περὶ διδασκαλίας τῆς φυσικῆς ἱστορίας.

α΄) *Ἐκλογὴ καὶ διάταξις τῆς ὕλης.*

Ἡ ἐκλογὴ καὶ διάταξις τῆς ὕλης τῆς φυσικῆς ἱστορίας γίνεται κατὰ τὰς ἑξῆς ὁδηγίας.

1) *Τὰ φυσικὰ τῆς πατρίδος ἀντικείμενα πρέπει ν' ἀποτελῶσι τὴν βάσιν τῆς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς ἱστορίας.* Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς φυσικῆς ἱστορίας πρὸ παντὸς ἄλλου πρέπει νὰ ἐξεγερθῇ ἡ πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπη τῶν παίδων. Τοῦτο δὲ δι' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου δύναται νὰ κατορθωθῇ ἢ διὰ τῆς καταδείξεως τῶν ἰδιοτήτων τοιούτων ἀντικειμένων, ἅτινα προςβάλλουσι τὰς αἰσθήσεις τῶν παίδων, ἅτινα καθ' ἑκάστην περιστοιχίζουσιν αὐτούς, καὶ μεθ' ὧν οὗτοι διηνεκῶς παίζουσι καὶ διασκεδάζουσι· τοιαῦτα εἶναι τὰ ζῷα, τὰ φυτά τὰ ἄνθη, τὰ δένδρα, οἱ καρποί, οἱ λίθοι, οἱ ῥύακες, αἱ πηγαὶ κτλ. τῆς πατρίδος. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα πρέπει νὰ ἀποτελῶσι τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς ἱστορίας, οὐχὶ δὲ τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα οὐδέποτε προςέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν παίδων, ἴσως δὲ οὐδὲ θέλουσι προςπέσει.

2) Ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν διδακτέων φυσικῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ λαμβάνηται ἐν ὄψει ὁ *πρακτικὸς βίος*· τούτου ἕνεκα ἐκ τῶν φυσικῶν τῆς πατρίδος ἀντικειμένων ἐκεῖνα πρέπει νὰ ἐρευνῶνται καὶ ἐξετάζωνται, ὅσα ἅπτονται τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ὠφέλειαν ἢ βλάβην προξενοῦντα εἰς αὐτόν.

3) Τῶν διδακτέων τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀντικειμένων πρέπει νὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προηγῶνται ἐκεῖνα, ἅτινα περιέχουσι σαφῆ γνωρίσματα τῆς εἰς ἣν ἀνήκουσι τάξεως. Τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖ ἡ διευκόλυνσις τῆς κατατάξεως τῶν καθ' ἕκαστον ἀντικειμένων εἰς ὡρισμένα συστήματα καὶ τάξεις.

4) Τὰ ἐξεταστέα ἀντικείμενα τῆς φύσεως δὲν πρέπει νὰ προβάλλωνται ἐν *ἀφθονίᾳ* πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τε πνευματικῆς καταπονήσεως καὶ τῆς ἐπιπολαίου παρατηρήσεως, ἐξ ἧς πηγάζει πλημμελὴς ἀντίληψις καὶ ἐσφαλμένη γνῶσις. Ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ μείζονα ἀξίαν ἔχει ἡ *ποιότης* ἢ ἡ *ποσότης*, τὸ *πῶς* ἢ τὸ *πόσον*.

β') *Μέθοδος τῆς διδασκαλίας.*

Τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ ἦναι ὅλως ἐποπτική· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἡ τήρησις τῶν ἑξῆς ὁδηγιῶν.

1) Κατάδειξον εἰς τὸν παῖδα *αὐτούσια* τ' ἀντικείμενα τῆς φύσεως, ἢ ἐν ἐλλείψει τούτων κατάδειξον ζωηρὰς καὶ πιστὰς αὐτῶν *εἰκόνας* καὶ *ὁμοιώματα*.

2) Χώρει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐχὶ *ἀναλυτικῶς*, ἀλλὰ *συνθετικῶς*· ἤτοι χώρει οὐχὶ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν ἔρευναν ἑκάστου αὐτῶν ἰδίᾳ, ἀλλὰ τοὐναντίον χώρει ἀπὸ τῆς ἐρεύνης ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀντικειμένων ἰδίᾳ εἰς τὴν ταξινόμησιν αὐτῶν καὶ τὸν ὁρισμόν. Ὁ μαθητής, παρατηρῶν τὰς ἐν πολλοῖς φυσικοῖς ἀντικειμένοις ὑπαρχούσας κοινὰς ἰδιότητας, δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ συνθέσεως τῶν κοινῶν γνωρισμάτων νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γένους, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς τάξεως.

3) Κατάδειξον τῶν μὲν *ἀνοργάνων* σωμάτων τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὴν στιλπνότητα, τὴν πυκνότητα, τὴν χρησιμότητα καὶ τὰς λοιπὰς αὐτῶν ἰδιότητας· τῶν δὲ *ὀργανικῶν*, οὐ μόνον ταύτας τὰς ἰδιότητας, ἀλλὰ καὶ τὸν *βίον* ἑκάστου αὐτῶν. Οἱ παῖδες συνήθως ἐπιθυμοῦσι νὰ θεωρῶσι τά τε ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἐν τῷ μεγίστῳ σταδίῳ τῆς ἑαυτῶν ἀναπτύξεως· ὀρθοτέρα ὅμως ἀποβαίνει ἡ γνῶσις καὶ μείζων ἡ ὠφέλεια, ὅταν θεωρῶσι ταῦτα οὐχὶ γενόμενα, ἀλλὰ γινόμενα. Τούτου ἕνεκα ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν μαθητὴν οὐχὶ μόνον τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῇ παρούσῃ αὐτοῦ καταστάσει, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ, ἤτοι πῶς ἀναπτύσσεται ἕκαστον ἀντικείμενον, πῶς αὐξάνει καὶ φθείρεται, καὶ ποίας ἑκάστοτε ἐμφα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νίζει ἰδιότητας. Ἡ τοιαύτη κατάδειξις δύναται νὰ γίνῃ ἐν αὐτῷ τῷ κήπῳ τοῦ σχολείου ἐπὶ ὡρισμένων δένδρων ἢ φυτῶν, ὧνπερ ὁ παῖς παρακολουθεῖ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καὶ φθορὰν κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἔτους ἐποχάς.

4) *Πρόαγε διὰ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν*, οὐ μόνον ἀφίνων αὐτοὺς ἐλευθέρους εἰς τὸ *παρατηρεῖν*, τὸ *κρίνειν* καὶ τὸ *συλλογίζεσθαι*, ἀλλὰ καὶ ὁδηγῶν αὐτοὺς ἔνθεν μὲν εἰς τὸ *ἀπαρτίζειν διαφόρους συλλογὰς* ἐκ φυτῶν, ἀνθέων, ἐντόμων, ὀρυκτῶν κτλ. προσηκόντως κατατεταγμένων· ἔνθεν δὲ εἰς τὸ *περιγράφειν* προφορικῶς τε καὶ ἐγγράφως τὰ διάφορα τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀντικείμενα.

Ὁ μαθητής, *περιγράφων* τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς φύσεως, δύναται ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἑξῆς τάξιν· ἐν μὲν τῇ *τῶν ζώων περιγραφῇ*· 1) *σῶμα* (μέγεθος, κάλυμμα, χρῶμα, κεφαλή, κορμός, ἄκρα)· 2) *δίαιτα* (γένεσις, ἀνάπτυξις, ἰδιότης, τροφή, διαμονή)· 3) *χρησιμότης* ἢ *μή*· 4) *κατάταξις*· 5) *συγγένεια*. Ἐν δὲ τῇ τῶν *φυτῶν* περιγραφῇ· 1) *ὄνομα*· 2) *μέρη* (ῥίζα, στέλεχος, φύλλα, ἄνθος, καρπός)· 3) *διαμονὴ* καὶ *χρόνος ἀνθήσεως*· 4) *χρησιμότης* ἢ *μή*· 5) *κατάταξις*· 6) *συγγένεια*. Ἐν δὲ τῇ περιγραφῇ τῶν ὀρυκτῶν· 1) *γνωρίσματα* ἢ *χαρακτῆρες* (σχῆμα, χρῶμα, στιλπνότης ἢ τραχύτης, εἰδικὸν βάρος)· 2) *καταγωγή*· 3) *χρησιμότης*· 4) *κατάταξις*· 5) *συγγένεια*. — Ἐν ταῖς περιγραφικαῖς ἐκθέσεσι τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων προφορικαῖς τε καὶ γραπταῖς πρέπει νὰ τηρῆται αὐστηρῶς *σαφήνεια* καὶ *ὀρθοέπεια*.

§ 167. Περὶ διδασκαλίας τῆς φυσικῆς.

α') *Ἐκλογὴ καὶ διάταξις τῆς ὕλης.*

Ἐκ τῶν *φυσικῶν φαινομένων* καὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων πρέπει νὰ ἐκλέγωνται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς φυσικῆς μόνον ἐκεῖνα, ὅσα συνεχῶς προσπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ παιδὸς ἢ μεγίστην δύναμιν ἀσκοῦσι καὶ σπουδαίαν ἐφαρμογὴν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ἔργων, περὶ ἃ οὗτος μετ' ὀλίγον θέλει ἐνασχοληθῆ. Τοιαῦτα εἶναι τά τε μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ αἱ περὶ βαρύτητος, θερμαντικοῦ, ἠλεκτρι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σμοῦ κτλ. κυριώτεραι θεωρίαι, ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὴν γνῶσιν καὶ χρῆσιν τῶν ἀντλιῶν, τῶν σιφώνων, τῶν βαρομέτρων, τῶν θερμομέτρων τῶν ἀτμομηχανῶν, τῶν τηλεγράφων, καὶ καθόλου ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ ἰδίως τὸν γεωργικὸν καὶ βιομηχανικόν. Ἡ δὲ διαπραγματευτέα τῆς φυσικῆς ὕλη πρέπει νὰ διατάσσηται κατὰ συστήματα πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ὑπερμεγέθους ἀριθμοῦ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἰδιοτήτων.

Μετὰ τῆς διδασκαλίας τῶν κυριωτέρων καὶ πρακτικωτέρων τῆς φυσικῆς συναπτέα καὶ ἡ ἐξήγησις τῶν ἁπλουστέρων καὶ συνηθεστέρων *χημικῶν* φαινομένων, ἤτοι συναπτέα ἡ ἐξήγησις τῆς χημικῆς συνθέσεως τῶν χρησιμωτέρων καὶ ἀναγκαιοτέρων εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀντικειμένων, καὶ ἡ κατάδειξις τῶν ἰδιοτήτων τῶν διαφόρων στοιχείων, τῶν ἐχόντων μεγίστην ἐφαρμογὴν ἐν τῇ οἰνοποιΐᾳ, σαπωνοποιΐᾳ, χαρτοποιΐᾳ, τυπογραφίᾳ, χαλκογραφίᾳ, λιθογραφίᾳ, κηροποιΐᾳ, βυρσοδεψικῇ, ὑελοποιΐᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς βιομηχανικαῖς τέχναις, ταῖς βάσιν ἐχούσαις φυσικὰς καὶ χημικὰς ἐργασίας

β') *Μέθοδος τῆς διδασκαλίας.*

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς *φυσικῆς* καλὸν εἶναι ν' ἀκολουθῇ ὁ διδάσκαλος τὰς ὁδηγίας τοῦ Ι. Κρυγέρου. Οὗτος, ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς βακωνείου ἀρχῆς, ἀποφαίνεται ὅτι «*ἡ διδασκαλία τῆς φυσικῆς πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ στηρίζηται ἐπὶ πειραμάτων.*» Ἡ ἀρχὴ αὕτη συνᾴδει πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς φυσικῆς, ἥτις οὐχὶ διὰ τῆς θεωρίας, ἀλλὰ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἤτοι τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἀνήχθη εἰς ἐπιστήμην. Κατὰ ταῦτα ὁ παῖς πρέπει ἐν ἑκάστῳ τῆς φύσεως φαινομένῳ νὰ προάγηται εἰς τὸ ἐρωτᾶν *τί, πῶς* καὶ *διατί*· εἰς δὲ τὰς ἐρωτήσεις αὐτοῦ πρέπει ν' ἀπαντᾷ τὸ *πείραμα*, ὅπερ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ δύναται ν' ἁπλοποιήσῃ τὰ πολύπλοκα φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τὰς ποικίλας ἰδιότητας τῶν φυσικῶν σωμάτων. Ὁ μαθητὴς ἐν τῷ πειράματι ἔχει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα· δι' αὐτοῦ δὲ δύναται ἐπαγωγικῶς ν' ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ κατανόησιν τῶν ὄπισθεν τῶν φυσικῶν φαινομένων κεκρυμμένων νόμων καὶ νὰ συναγάγῃ τὰς κοινὰς ἰδιότητας τῶν φυσικῶν σωμάτων. Τὸ πείραμα εἶναι ὁ διάλογος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος μετὰ τῆς φύσεως·

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐν αὐτῷ ὁ μὲν ἄνθρωπος ἐρωτᾷ, ἡ δὲ φύσις ἀποκρίνεται. Τὰ πειράματα καὶ αἱ πειραματικαὶ σκευασίαι πρέπει νὰ ἦναι ἁπλούσταται καὶ προχειρόταται, ἵνα δύναται καὶ ὁ μαθητὴς νὰ ποιῆται αὐτῶν χρῆσιν, τοῦθ' ὅπερ λίαν συντελεῖ πρὸς διέγερσιν τῆς ἀγάπης τῶν παίδων πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, καὶ μεγάλως προάγει τὴν ἐφευρετικὴν αὐτῶν δύναμιν. Οὕτω π. χ. διὰ τῆς ἐφιδρώσεως τῶν ὑελίνων παραθύρων δύναται νὰ παρασταθῇ ἐπαισθητῶς ἡ παραγωγὴ τῆς δρόσου· ἐκ τῆς ἀναβάσεως τῶν ἀτμῶν ἐκ τοῦ ζέοντος ὕδατος δύναται νὰ διευκρινηθῇ ἡ σύστασις τῶν νεφῶν· διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν σταγόνων ἐπὶ τοῦ πώματος, οὗτινος ἅπτονται οἱ ἀτμοί, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ σχηματισμὸς τῆς βροχῆς· ὁμοίως ἐν τῇ σφενδόνῃ δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἡ φυξίκεντρος δύναμις· ἐν τῇ πτώσει λίθου τινός, ἡ ἰδιότης τῆς ἕλξεως καὶ ἡ δύναμις τῆς βαρύτητος κτλ.

Μετὰ τῶν πρακτικῶν πειραμάτων τῆς φυσικῆς συναπτέα καὶ ἡ χρῆσις πρακτικῶν *χημικῶν* πειραμάτων ἐπὶ τῶν συνηθεστέρων τοῦ πρακτικοῦ βίου ἀντικειμένων.

Ἡ *φυσικὴ* καὶ *χημικὴ* διδασκαλία, ὅσον πρακτικὴ καὶ ἂν ἦναι, ὡς ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἀφανεῖς νόμους καὶ τὰ κεκρυμμένα στοιχεῖα τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων, ἐπομένως ὡς δυσκολωτέρα, πρέπει νὰ γίνηται ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τάξει τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἔνθα διδάσκονται οἱ προκεχωρηκότες μαθηταί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΠΕΡΙ ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 168. Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας.

Τὸ μάθημα τῆς *ἰχνογραφίας*, τὸ διδάσκον τὸν τρόπον τῆς δι' αἰσθητῶν γραμμῶν παραστάσεως τῶν ἀντικειμένων, ὑποβοηθεῖ μὲν τὴν διδασκαλίαν πολλῶν ἄλλων μαθημάτων (οἷον τῆς ἰδίως γραφῆς, τῆς γεωμετρίας, φυσικῆς ἱστορίας κτλ.) καὶ παρέχει εἰς τὰς χεῖρας τὴν δεξιότητα ἐκείνην, ἧς χρήζει ἡ ἐξάσκησις πολλῶν βιωτικῶν ἐπαγγελμάτων, ἐγκλείει δ' ἐν ἑαυτῷ θαυμασίαν *διαμορφωτικὴν* δύναμιν,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διότι αἱ διάφοροι ἐποπτεῖαι καὶ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὸ χρῶμα, εἰς τὸ σχῆμα, εἰς τὸ μέγεθος καὶ τὰς λοιπὰς ἰδιότητας τῶν ἰχνογραφουμένων ἀντικειμένων, θαυμασίως καλλιεργοῦσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἰχνογραφοῦντος τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν. Καρποὶ θαυμάσιοι τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ καθαριότης καὶ τάξις, ἡ κανονικότης, ἡ ἀκρίβεια, ἡ κομψότης καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ καλοῦ ὄψεις. Ἑνὶ λόγῳ διὰ τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας ἀσκεῖται μὲν ἡ χεὶρ καὶ ὁ ὀφθαλμός, ἀναπτύσσεται δὲ ἡ *φαντασία*, ἐνισχύεται δὲ ἡ *μνήμη*, διαπλάσσεται δὲ ἡ *καρδία*, καὶ προάγεται ἥ τε ὑπομονὴ καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ παιδὸς δεξιότης. Πρῶτος ὁ Πεσταλότσης, ἐκτιμῶν τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἰχνογραφίας, εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ προὔτεινε νὰ διδάσκηται ὡς ἴδιον μάθημα.

§ 169. Περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας.

Ὅπως παντὸς μαθήματος ἡ διδασκαλία, οὕτω καὶ ἡ τῆς ἰχνογραφίας πρέπει νὰ γίνηται *μεθοδικῶς*· πρὸς ἐπιτυχῆ δὲ διεξαγωγὴν τῆς ἰχνογραφήσεως ἀπαιτεῖται ἀσφάλεια καὶ δεξιότης τῆς χειρὸς ἐν τῇ κινήσει τοῦ ἰχνογραφικοῦ ὀργάνου, ὀξύτης τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἄσκησις τῆς ψυχῆς ἐν ταῖς διαφόροις ὄψεσι καὶ ἐκφάνσεσι τοῦ καλοῦ ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἰχνογραφίας, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως, διεξάγεται ἐν πέντε βαθμῖσιν. Ἐν τῇ πρώτῃ ἢ κατωτάτῃ βαθμῖδι ἡ ἰχνογραφικὴ διδασκαλία περιορίζεται ἐν τῷ ἀσκεῖν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ ἄγειν γραμμὰς εὐθείας ἢ καμπύλας καὶ εἰς τὸ σχηματίζειν ἁπλᾶ τινα γεωμετρικὰ σχήματα, ἀπομιμουμένους τὸν διδάσκαλον, ἐπὶ τοῦ πίνακος ἰχνογραφοῦντα. — Ἐν τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι οἱ μαθηταὶ ἀσκοῦνται εἰς τὴν ἀντιγραφὴν σχημάτων, κατ' ἀρχὰς μὲν ἁπλουστέρων, εἶτα δὲ συνθετωτέρων καὶ πολυπλοκωτέρων. — Ἡ τρίτη βαθμὶς περιλαμβάνει τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκ τῆς φύσεως καὶ τέχνης ἰχνογραφήσεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἀσκοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἰχνογράφησιν τοιούτων ἀντικειμένων, ἅτινα φέρουσι καθαρὰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γεωμετρικὰς μορφάς· εἶτα δὲ ἀσκοῦνται εἰς τὴν ἀντιγραφὴν φυσικῶν καὶ τεχνικῶν ἀντικειμένων, διαφόρους μορφὰς καὶ σχήματα φερόντων, οἷον καρπῶν, δένδρων, φυτῶν, ἀνθέων, ἐργαλείων, ζώων κτλ.—Ἐν τῇ τετάρτῃ βαθμῖδι ἀσκοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἀπὸ μνήμης ἰχνογράφησιν διαφόρων ἀντικειμένων, ὑποπεσόντων ἤδη εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν.—Ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ καὶ ἀνωτάτῃ βαθμῖδι ἀφίνονται οἱ μαθηταὶ ἐλεύθεροι εἰς τὸ ἰχνογραφεῖν διάφορα τῆς φαντασίας πλάσματα ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ ὁδηγίαν τοῦ τῆς ἰχνογραφίας διδασκάλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΠΕΡΙ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 170. Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς μουσικῆς διδασκαλίας

Ἡ σπουδαιότης τῆς *μουσικῆς διδασκαλίας* ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δυνάμεως καὶ ἀξίας τῆς μουσικῆς. Ἡ μουσικὴ διττὴν ὠφέλειαν προξενεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον *σωματικήν* τε καὶ *ψυχικήν*· καὶ *σωματικῶς* μὲν ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ μουσικὴ ἀσκοῦσα τὰ φωνητικὰ αὐτοῦ ὄργανα, ἀνακουφίζουσα αὐτὸν ἐκ τοῦ καμάτου ἢ ἐκ τῶν ἀλγηδόνων καὶ χρησιμεύουσα ὡς δραστικώτατον ἀντιφάρμακον κατὰ πολλῶν νοσημάτων, ὡς μαρτυροῦσι πλεῖστα παραδείγματα, ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα· *ψυχικῶς* δὲ ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ μουσικὴ ὡς θίγουσα καὶ πάσας μὲν τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἰδίως ὅμως τὸ *φανταστικὸν* καὶ τὸ *συναισθητικόν*. Ἡ μουσικὴ (ᾠδική τε καὶ ὀργανικὴ) διὰ τῶν ἐναρμονίων αὐτῆς τόνων ἀνυψοῖ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν τοῦ θείου λατρείαν, ἀναπτεροῖ τὸ φρόνημα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος, διεγείρει τοὺς ῥαθύμους καὶ νωθροὺς εἰς ἐνέργειαν, μαλάττει τοὺς σκληροὺς καὶ ἀτέγκτους, ἐξημερώνει τοὺς ἀγρίους καὶ θηριώδεις, καὶ χρησιμεύει ὡς μέσον τέρψεως καὶ εὐθύμου διανύσεως τοῦ τῆς ἀνέσεως χρόνου. Τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν τῆς μουσικῆς καλῶς ἐγίνωσκον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι. Οὕτως ὁ μὲν Πυθαγόρας καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν μουσικὴν ὡς συντελοῦσαν εἰς κάθαρσιν καὶ καταπραΰνσιν τῆς ψυχῆς, καὶ ὡς μέσον ἰατρικὸν τῶν τοῦ σώματος παθῶν[1]· ὁ δὲ Πλάτων ἐθεώρει τὴν μουσικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς σωφροσύνην καὶ ἡμέρωσιν τῶν νεανικῶν ψυχῶν[2]· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐθεώρει αὐτὴν ὡς ἠθοποιοῦσαν τὸν ἄνθρωπον καὶ ὡς συμβαλλομένην πρὸς φρόνησιν[3]. Συνῳδὰ τῷ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει ἀποφαίνεται καὶ ὁ Στράβων, θεωρῶν τὴν μουσικὴν ὡς παιδεύουσαν καὶ μορφοῦσαν τὰ ἤθη[4]. Ἕνεκα τῆς ἠθοποιοῦ ταύτης δυνάμεως, ἣν ἡ μουσικὴ ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τρυφερᾶς καὶ ἁπαλῆς καρδίας τῶν νέων, οἱ φιλομουσότατοι ἡμῶν πρόγονοι οὐ μόνον παρέλαβον τὴν μουσικὴν μεταξὺ τῶν νεανικῶν παιδευμάτων,[5] ἀλλὰ καὶ ἐκάλουν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς πᾶσαν παίδευσιν, ἁπτομένην τῆς ψυχῆς καὶ ἰδίως τῆς καρδίας[6].

Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πρῶτος ὁ Λούθηρος συνέστησε θερμῶς τὴν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς, εἰπὼν ὅτι «ὁ δημοδιδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸ ᾄδειν, ἄλλως ἐν οὐδεμιᾷ μοίρᾳ τίθημι αὐτόν». Μετὰ δὲ ταῦτα ὅ,τε Πεσταλότσης καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ναιγέλιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀπεφήναντο ὑπὲρ τῆς εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα εἰσαγωγῆς τῆς μουσικῆς διδασκαλίας.

§ 171. Περὶ διεξαγωγῆς τῆς μουσικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἐν τοῖς *δημοτικοῖς* σχολείοις *μουσικὴ διδασκαλία* ὑπεδείχθη μὲν καθόλου ὑπὸ τοῦ Ναιγελίου (Nägeli), ἀκριβέστερον ὅμως καὶ

1) Πορφ. ἐν β. Πυθ. 30. Ἀθην. 14,18. Αἰλ. π. ἱστ. 14,23. Πρβλ. καὶ Σέξτ. Ἐμπειρ. πρὸς μαθ. 6.

2) Πρωταγ. σ. 326. Πολιτ. 3,402.

3) Ἀριστ. πολιτ. 5 (8), 5. 4 (7), 5.

4) Στράβ. σ. 29.

5) «Τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑλλήνων εἰκότως μάλιστα πάντων ἐμέλησε πεπαιδεῦσθαι μουσικήν· τῶν γὰρ νέων τὰς ψυχὰς ᾤοντο δεῖν διὰ μουσικῆς πλάττειν τε καὶ ῥυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὔσχημον, χρησίμης δηλονότι τῆς μουσικῆς ὑπαρχούσης πρὸς πάντα καὶ πᾶσαν ἐσπουδασμένην πρᾶξιν, προηγουμένως δὲ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους» (Πλουτ. περὶ μουσ. 26. 6. Πελοπ. 19). Ἀνάγνωθι καὶ τὴν «Περὶ μουσικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὡς μέσου παιδαγωγικοῦ θεωρουμένης» διατριβὴν ἡμῶν ἐν «Ἀθηναίου» τόμῳ Γ', σελ. 181.

6) Πρβλ. σελ. 5.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

συνεπέστερον διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Νατορπίου (Natorp), ὅστις πρὸς παράστασιν τῶν τόνων ὑπέδειξε τὴν κατὰ προαίρεσιν χρῆσιν τῶν τε μουσικῶν σημείων καὶ ἀριθμῶν. Τὴν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις μουσικὴν διδασκαλίαν κατανέμει ὁ Νατόρπιος εἰς τρεῖς βαθμῖδας. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ βαθμῖδι ἡ μουσικὴ διδασκαλία περιορίζεται ἐν τῇ μιμήσει τῶν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου προᾳδομένων ᾀσμάτων. Τὸ ᾆσμα τῶν παίδων συνοδεύεται καὶ διὰ τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου τῆς *λύρας*, ἥτις εἶνε ἁρμοδιωτάτη πρὸς ῥύθμισιν καὶ κανόνισιν τῶν παιδικῶν φωνῶν. — Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ βαθμῖδι τὰ παιδία ἀσκοῦνται εἰς τὸ ᾄδειν ἀφ' ἑαυτῶν (ἄνευ τῆς συνοδείας τοῦ ὀργάνου) τὰ ᾄσματα, ἅπερ ἔχουσιν ἤδη ἀκούσει ᾀδόμενα. Ἐν τῇ βαθμῖδι ταύτῃ οἱ μαθηταὶ ἄρχονται συστηματικωτέρας τινὸς μουσικῆς διδασκαλίας, ἤτοι ἄρχονται μανθάνοντες τοὺς διαφόρους τόνους καὶ τὰ μουσικὰ σημεῖα, δι' ὧν οὗτοι παρίστανται. — Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ βαθμῖδι τὰ παιδία ἀσκοῦνται εἰς τὸ ᾄδειν *δίφωνα* ἢ καὶ *πολύφωνα* ᾄσματα. Ἡ ἐν τοῖς διφώνοις ᾄσμασιν ἄσκησις ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις οὐ μόνον διότι τῶν πολυφώνων ᾀσμάτων σπανιωτέρα εἶναι ἡ ἐν βίῳ χρῆσις, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ εἰς τὰ σχολεῖα φοιτῶντα παιδία στεροῦνται *βαρείας φωνῆς*.

Τὰ σχολικὰ ᾄσματα πρέπει νὰ ἦναι κατά τε τὸ *περιεχόμενον* καὶ τὴν *μελῳδίαν* σύμφωνα πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν, ἥτις ἀρέσκεται εἰς τὴν *ἁπλότητα* καὶ τὴν *ἀφέλειαν*. Ἡ ὑπόθεσις τῶν ᾀσμάτων πρέπει νὰ ἦναι ἢ *ἠθική*, ἢ *ἐθνική*, ἢ *θρησκευτική*, ἤτοι τοιαύτη, ἥτις νὰ διεγείρῃ τὴν ἀγάπην τῶν παίδων πρὸς τὴν *ἀρετήν*, τὴν *πατρίδα*, καὶ τὸν *Θεόν*. Τὰ καλλίτερα *δημοτικὰ* ᾄσματα καὶ ἐκκλησιαστικὰ *τροπάρια*, ἐν οἷς ἐξυμνοῦνται οἱ ἥρωες τῆς πατρίδος καὶ τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ᾄδωνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ δὴ κατὰ τὰς ἐθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἑορτάς. Τοῦτο οὐ μόνον συνάπτει τοὺς παῖδας στενώτερον μετά τε τῆς πατρίδος καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ παρορμᾷ αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῆς ἀρετῆς τῶν ἐξυμνουμένων ἀνδρῶν. Εἰς τὰ ἠθικὰ ᾄσματα καταλέγονται καὶ ἐκεῖνα τὰ ᾄσματα, ὅσα, ὑπόθεσιν ἔχοντα τὴν ἐξύμνησιν τῶν τῆς *φύσεως ἀντικειμένων*, συντελοῦσιν εἰς διέγερσιν τῆς πρὸς αὐτὴν ἀγάπης[1].

1) Ἀσμάτια κατάλληλα πρὸς χρῆσιν τῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα φοιτώντων παίδων ἐξεδόθησαν ὑπὸ Α. Κατακουζηνοῦ καὶ Ι. Ἔννιγγ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

§ 172. Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς γυμναστικῆς.

Ἡ σπουδαιότης τῆς *γυμναστικῆς*, ἢ τῆς ἐπὶ σώμασι παιδείας [1], ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεγίστης αὐτῆς σωματικῆς τε καὶ ἠθικῆς ὠφελείας. Καὶ σωματικῶς μὲν ὠφελεῖ ἡ γυμναστικὴ καθ᾽ ὅσον, ἐνισχύουσα τὰ διάφορα μέλη τοῦ γυμναζομένου καὶ καθιστῶσα αὐτὰ εὔρωστα, εὔρυθμα, εὐκίνητα καὶ εὔκαμπτα, οὐ μόνον εὐεξίαν καὶ χάριν παρέχει εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ καθιστᾷ αὐτὸ ἐπιτήδειον ὄργανον τῶν βουλήσεων τοῦ πνεύματος· ἠθικῶς δὲ ὠφελεῖ ἡ γυμναστική, διότι α΄) ἐνισχύουσα τὸ σῶμα ἐνισχύει καὶ τὸ μετ᾽ αὐτοῦ συνδεδεμένον πνεῦμα· β΄) καταπονεῖ καὶ καταδαμάζει τὰς σωματικὰς ὀρέξεις καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐγκρατῆ καὶ σώφρονα· γ΄) ἀναγκάζουσα τὸν γυμναζόμενον νὰ καθυποβάλλῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ γυμναστοῦ καὶ ὑποχρεοῦσα αὐτὸν ν᾽ ἀκολουθῇ ἀπαρεγκλίτως κανόνας τινὰς καὶ τάξιν, διδάσκει αὐτὸν τὸ μάθημα τῆς εὐπειθείας, τάξεως καὶ ἀκριβείας.

Ἡ γυμναστική, ὡς παρέχουσα μὲν εὐρυθμίαν καὶ κάλλος εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβαίνει τέχνη *καλή*· ὡς θεραπεύουσα δὲ σωματικὰς ἀσθενείας, ἀποβαίνει *θεραπευτική*· ὡς προλαμβάνουσα δὲ τὰς τοιαύτας, *ὑγιεινή*· ὡς συντελοῦσα δὲ ἀμέσως μὲν εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ σώματος, ἐμμέσως δὲ εἰς ἐνίσχυσιν καὶ φρονημάτισιν τῆς ψυχῆς, ἀποβαίνει *παιδαγωγικὴ* ἢ *μέσον παιδαγωγικόν*, ὡς ἐθεώρουν αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι, οἱ μεγάλως αὐτῆς ἐπιμελούμενοι ἔν τε ταῖς παλαίστραις καὶ τοῖς γυμνασίοις.[2]

---

1) Πλάτ. πολ. 2,37 6. Σοφ. 227.

2 Τὴν χρησιμότητα τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων ἀναγνωρίζων ὁ Πλούταρχος λέγει ἐν τῷ περὶ παίδων ἀγωγῆς συγγράμματι αὐτοῦ (κεφ. 11). «Οὐ τοίνυν «ἄξιον οὐδὲ τὴν τῶν σωμάτων ἀγωνίαν παρορᾶν, ἀλλὰ πέμποντας ἐς παιδο»τρίβου τοὺς παῖδας ἱκανῶς ταῦτα διαπονεῖν, ἅμα μὲν τῆς τῶν σωμάτων εὐρυ»θμίας ἕνεκεν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ῥώμην». — Ὁ δὲ Πλάτων, διατυπῶν τὸν σκοπόν, ὃν ἐπεδίωκον αἱ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, λέγει ἐν Πρωταγόρᾳ (σ. 326). «Εἰς παιδοτρίβου πέμπουσιν ἵνα τὰ σώματα βελτίω »ἔχοντες ὑπηρετῶσι τῇ διανοίᾳ χρηστῇ οὔσῃ καὶ μὴ ἀναγκάζωνται ἀποδειλιᾶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ὠφελημάτων τῆς γυμναστικῆς πᾶς ἄνθρωπος παντὸς γένους[1] καὶ πάσης ἡλικίας πρέπει ν' ἀσκῇ καὶ γυμνάζῃ τὸ σῶμα αὑτοῦ· ἰδίως δ' ἔχουσι χρείαν τῆς γυμναστικῆς καὶ πάντες μὲν οἱ νέοι, ὧν ὁ ὀργανισμὸς εὑρίσκεται ἐν τῇ διαπλάσει καὶ ἀναπτύξει, μάλιστα δὲ οἱ εἰς τὰ σχολεῖα φοιτῶντες, ὧν ὁ σωματικὸς ὀργανισμός, ἐξασθενῶν ἕνεκα τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, ἔχει χρείαν ἐπιρρώσεως. Ἐν παντὶ ἄρα σχολείῳ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ γυμναστική, παραλλήλως βαίνουσα πρὸς τὰ ἄλλα μαθήματα καὶ ἀντιρρόπως ἐνεργοῦσα. Τὴν γυμναστικὴν προήγαγον οἱ γερμανοὶ Γουτμούθιος (Guths-Muths), Ἰωάννης (Jahn) καὶ Σπείσσιος (Spiess.)

§ 173. **Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς γυμναστικῆς.**

Ἡ γυμναστικὴ διαιρεῖται εἰς *ἀνόργανον*, *ὀργανικὴν* καὶ ἡμιοργανικήν. Καὶ *ἀνόργανος* μὲν λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ ἄσκησις τοῦ σώματος γίνεται *ἄνευ ὀργάνων* (οἷαι αἱ ἄνευ ὀργάνων ἄρσεις, καθέσεις, στροφαί, κάμψεις, ὀρθώσεις, προβολαί βηματισμοί, ἅλματα καὶ ἄλλαι τοῦ σώματος κινήσεις)· *ὀργανικὴ* δὲ λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ σωματικὴ ἄσκησις γίνεται ἐπὶ *ὀργάνων* (οἷον ἐπὶ μονοζύγου, διζύγου, δοκοῦ, ἱστοῦ, ἀναβάθρας, ξυλίνου ἵππου κτλ.)· *ἡμιοργανικὴ* δὲ λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ σῶμα ἀσκεῖται μετ' *ὀργάνων* (οἷον μετὰ ῥάβδου, ῥοπάλου, σχοινίου, ἁλτήρων κτλ.).

§ 174. Περὶ διεξαγωγῆς τῆς γυμναστικῆς.

Ἡ γυμναστικὴ ἄσκησις τοῦ παιδικοῦ σώματος πρέπει νὰ ἐρείδηται ἐπὶ λόγων ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προηγεῖται ἡ *ἀνόργανος* γυμναστική, εἶτα δὲ ἕπεται ἡ *ἡμιοργανική*, μετὰ δὲ ταῦτα ἡ *ὀργανική*, κατόπιν δὲ πᾶσαι ἐναλλάξ.

»διὰ τὴν πονηρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσι». Πρβλ. καὶ Ἀριστ. πολ. 4 (8) 3. Λουκ. Ἀναχ. 20. 24. Ἀνάγνωθι καὶ τὴν «Περὶ γυμναστικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι διατριβὴν ἡμῶν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ» (τόμ. Α', σελ. 315).

1 Ἐν Σπάρτῃ καὶ Χίῳ ἠσκοῦντο καὶ αἱ γυναῖκες ἐν τῇ γυμναστικῇ (Ξενοφ. πολ. Λακ. 1, 4. Πλουτ. Λυκ. 14. Πλάτ. πολιτ. 5, 452. Νόμ. 7, 806.— Ἀθην. 13, 20).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐν τῇ διατάξει τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων τοῦ παιδὸς ὁ γυμναστὴς πρέπει νὰ γινώσκῃ καλῶς τρία τινά· α΄) πῶς προβαίνει ἡ σωματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου β΄) ποῖαι κινήσεις καὶ τίνα ὄργανα ἀπαιτοῦνται οὐ μόνον πρὸς διευκόλυνσιν τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ καὶ πρὸς ῥύθμισιν τῶν τοῦ σώματος μελῶν· γ΄) ποῖαι τῶν κινήσεων τούτων καὶ τίνα τῶν ὀργάνων πρέπει νὰ προηγῶνται τῶν ἄλλων ὥστε νὰ προάγηται εὐχερῶς καὶ βαθμηδὸν καὶ ἄνευ τινὸς βλάβης ἡ σωματικὴ ἀνάπτυξις, διάπλασις καὶ εὐρυθμία. Γενικοὶ δὲ κανόνες ὡς πρὸς τὴν τάξιν, τὸν χρόνον καὶ τὴν ποιότητα τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων δύνανται νὰ δοθῶσιν οἱ ἑξῆς· α΄) αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, ἢ τὰ *γυμνάσια*, πρέπει νὰ χωρῶσι βαθμηδόν, προηγουμένων τῶν κουφοτέρων καὶ ἐλαφροτέρων, καὶ ἑπομένων τῶν βαρυτέρων καὶ δυσκολωτέρων [1]· β΄) αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις πρέπει νὰ μὴ γίνωνται ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἢ ἐπὶ τοσοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ ἐξαντλῶσιν τὰς σωματικὰς δυνάμεις· γ΄) αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις πρέπει νὰ ἦναι τοιαῦται ὥστε νὰ μὴ ἐπιφέρωσι σωματικήν τινα βλάβην ἢ νὰ προσκρούωσιν εἰς τὴν ἠθικήν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν (Πρβλ. § 91 καὶ 92).[2]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

ΠΕΡΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΧΕΙΡΩΝ

§ 175. Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὠφελείας τῶν ἐργοχείρων.

Ἐργόχειρον λέγεται πᾶν ἔργον διὰ χειρὸς γινόμενον· ἐν δὲ τῇ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου διδασκαλίᾳ *ἐργόχειρον* λέγεται τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὅπερ, διὰ χειρὸς γινόμενον, σκοπεῖ τὴν τοιαύτην αὐτῆς ἄσκησιν, ἥτις προαπαιτεῖται πρὸς ἐπιτυχῆ ἐξάσκησιν πρακτικοῦ τινος ἐν τῷ βίῳ ἔργου.

---

1 Κατ' Ἀριστοτέλη «μέχρι μὲν ἥβης κουφότερα γυμνάσια προσοιστέον, »τὴν βίαιον τροφὴν καὶ τοὺς πρὸς ἀνάγκην πόνους ἀπείργοντας ἵνα μηδὲν ἐμπόδιον ᾖ πρὸς τὴν αὔξησιν» (πολιτ. 5 ἢ 8,4).

2 Ὁ. Ν. Πύργος συνέγραψε δύο ἐγχειρίδια «περὶ ὀργανικῆς» καὶ περὶ «ἡμιοργανικῆς» γυμναστικῆς. Ὁμοίως καὶ ὁ Φωκιανὸς ἐξέδωκεν ἴδιον πόνημα περὶ « Γυμναστικῆς».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ὠφέλεια τῶν ἐργοχείρων εἶναι διττή, *ὑλική* τε καὶ *ἠθική*. Καὶ *ὑλικῶς* μὲν ὠφελοῦσι τὰ ἐργόχειρα, καθ' ὅσον ἀσκοῦσι τοὺς μυῶνας τῶν χειρῶν καὶ παρέχουσιν εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἰδίως εἰς τοὺς δακτύλους τὴν εὐκαμψίαν, εὐκινησίαν καὶ δεξιότητα ἐκείνην, ἧς χρῄζει πᾶσα χειρωνακτικὴ ἐργασία· *ἠθικῶς* δὲ ὠφελοῦσι τὰ ἐργόχειρα, καθ' ὅσον ἔνθεν μὲν διεγείρουσι τὴν πρὸς ἐνέργειαν ὁρμὴν καὶ τὸν πόθον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς βιωφελῆ ἐργασίαν· ἔνθεν δὲ προάγουσι τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν ἐν τῇ κατοπτεύσει καὶ ἐπιτελέσει διαφόρων καλλιτεχνικῶν χειρουργημάτων· ἔνθεν δὲ προφυλάττουσι τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἀποπλανήσεως εἰς σκέψεις ἐπιβλαβεῖς. Ἕνεκα τῶν ὠφελημάτων τούτων, ἔτι δὲ καὶ τῆς τέρψεως, ἣν παρέχουσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἐργαζομένων τὰ ἐργόχειρα, ὁ Φροῖβελος εἰςήγαγεν αὐτὰ στοιχειωδῶς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθέντας παιδικοὺς κήπους ἢ νηπιαγωγεῖα.

§ 176. Περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐργοχείρων.

Τὰ εἴδη τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἐργοχείρων οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ ἦναι ἢ μικρογραφίαι τινὲς καὶ ἀπεικονίσεις τῶν μεγάλων τοῦ βίου ἐργοχείρων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ βιωτικὰ ἐργόχειρα εἶναι ποικίλα, ἕπεται ὅτι ποικίλα πρέπει νὰ ἦναι καὶ τὰ ἐργόχειρα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἐν αὐτοῖς πρέπει ν' ἀσκῆται ἡ χεὶρ τοῦ παιδὸς εἰς τὸ *πλέκειν*, *ῥάπτειν*, *κόπτειν*, *κεντεῖν*, *οἰκοδομεῖν* διὰ ξυλαρίων ἢ ψηφιδίων καὶ σχηματίζειν διαφόρους μορφὰς τῶν χρησίμων οἰκοδομημάτων, *καλλιεργεῖν* ἐν τῷ τοῦ σχολείου κήπῳ, *πλάττειν* διὰ πηλοῦ διάφορα εἴδη ἀγγείων κτλ. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν διαφόρων ἐργοχείρων πρέπει νὰ λαμβάνηται ἐν ὄψει τὸ γένος καὶ ὁ εἰδικὸς τῶν παίδων προορισμός, ὁ κανονιζόμενος ὑπὸ τῶν τῆς χώρας ἀπαιτήσεων, ἐν ᾗ πρόκειται νὰ ζήσῃ καὶ ἐνεργήσῃ ὁ παῖς.

Ἐν τῇ διατάξει τῶν ἐργοχείρων ἀπαιτεῖται ἡ τήρησις τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν τὰ εὐκολώτερα πρέπει νὰ προηγῶνται τῶν δυσκολωτέρων. Ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει οἱουδήποτε ἐργοχείρου ἀπαιτεῖται ὅπως προηγῆται ἡ γνῶσις τῆς εἰκόνος τοῦ ἀπομιμητέου, πορισθεῖσα ἐξ αὐτοψίας. Ἐν τῇ ἐπιτυχεῖ διεξαγωγῇ τῶν ἐργοχείρων λίαν συντελοῦσι καὶ αἱ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ ἰδίως τῶν μαθηματικῶν, φυσικῶν καὶ τῆς ἰχνογραφίας, γνώσεις, ὧν ἡ εἰς τὸν βίον πρακτικὴ ἐφαρμογὴ πρέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πει πάντοτε νὰ ὑποδεικνύηται ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου διδασκάλου. Τὸ *μηδὲν ἄγαν*, ὅπως πανταχοῦ οὕτω καὶ ἐν ταῖς χειρουργικαῖς ἀσχολίαις, πρέπει νὰ τηρῆται ἀκριβῶς ὅπως μὴ ἐμπνευσθῇ εἰς τὰς παιδικὰς ψυχὰς ὑπερβολικὴ πρὸς αὐτὰς ἀγάπη καὶ κλίσις ἐπὶ βλάβῃ τῆς τῶν λοιπῶν μαθημάτων διδασκαλίας.

§ 177. Παρατήρησις καθολική.

Ἐν τοῖς ἄνω κεφαλαίοις τῆς *εἰδικῆς διδακτικῆς* κατεδείξαμεν τό τε εἶδος τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδακτέων μαθημάτων καὶ τὸν τρόπον τῆς τούτων διδασκαλίας· ὁποῖα ὅμως τῶν μαθημάτων τούτων καὶ ἐπὶ πόσον πρέπει νὰ διδαχθῶσιν ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ τάξει δὲν ὡρίσαμεν ἀκριβῶς, ἀφέντες τὸν διδάσκαλον ἢ τὸν διδασκαλικὸν Σύλλογον ἐλεύθερον νὰ ταξινομῇ ταῦτα κατὰ τὰς περιστάσεις. Ὁμοίως παρελείψαμεν καὶ τὴν *ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον* κατάδειξιν τοῦ τρόπου τῆς τῶν μαθημάτων διδασκαλίας, οὐ μόνον ὡς ἀρκούντως σαφῶς ἐκ τῶν ἤδη ἐκτεθέντων ὑποδηλουμένου, ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ δυναμένου νὰ ὑποβληθῇ εἰς ὡρισμένους καὶ ἀπαραβάτους τύπους. Ὁ διδάσκαλος ἔχων ἐν ὄψει 1) τὸ γένος καὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν καὶ πρόοδον τῶν παίδων, 2) τὸν ἀριθμὸν τῶν τάξεων, 3) τὰ μέσα καὶ τὸν χρόνον, ἅπερ ἔχει νὰ διαθέσῃ πρὸς διδασκαλίαν, δύναται οὐ μόνον τὴν *διδακτικὴν ὕλην* ποῦ μὲν νὰ ἐπεκτείνῃ, ποῦ δὲ νὰ περιστείλῃ, ποῦ δὲ καὶ νὰ παραλείψῃ, ἀλλὰ καὶ τὸν *διδακτικὸν τρόπον* νὰ τροποποιήσῃ καὶ μεταβάλῃ προσαρμόζων μὲν αὐτὸν ἑκάστοτε κατὰ τὰς περιστάσεις, ἀποβλέπων ὅμως πάντοτε πρὸς τὸν *ἀμετάβλητον σκοπὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου*.[1]

---

1. Παρ' ἡμῖν πρακτικῶς ἐπραγματεύθησαν τὸν τρόπον τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίας ἐκ μὲν τῶν ἀρχαιοτέρων ὁ Ι. Κοκκώνης καὶ Γ. Κωνσταντινίδης ἐν τοῖς Ὁδηγοῖς αὐτῶν· ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Σ. Μωραΐτης ἐν τῇ *Διδασκαλικῇ* αὐτοῦ· ὁ Δ. Πετρίδης καὶ Χ. Σαμαρτσίδης ἐν ταῖς ***Πρακτικαῖς*** αὐτῶν *Ὁδηγίαις*· ὁ Μ. Βρατσάνος, ἐν τῷ *Ὁδηγῷ τῆς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ διδασκαλίας τῶν μαθημάτων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑρβάρτου*· ὁ Στ. Ῥώσης ἐν ταῖς *θεμελιώδεσι διδασκαλίαις τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης* καὶ ὁ Μ. Σακελλαρόπουλος ἐν τῇ *Παιδαγωγικῇ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου*.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

§ 178. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου καὶ τῶν προσόντων τοῦ διδασκάλου.

Ἡ ἀξία τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, ὃν ὁ μετερχόμενος τοῦτο ἐπιδιώκει. Ὁ διδάσκαλος, συνεχίζων καὶ συμπληρῶν τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον τῶν γονέων καὶ ἀναπτύσσων ἔνθεν μὲν τὸ σῶμα, ἔνθεν δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός, σκοπὸν ἐπιδιώκει νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐπιτήδειον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ θείου αὐτοῦ προορισμοῦ. Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ διδασκάλου παραδίδεται ἔμψυχος μὲν ὕλη, ἀλλ' εἰσέτι ἀμόρφωτος καὶ ἀνανάπτυκτος, ἣν οὗτος, ὡς ἄλλος Προμηθεύς, διαπλάσσων καταλλήλως ὀφείλει νὰ μεταβάλῃ εἰς πάγκαλον ἄγαλμα. Ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ ἐπαναλαμβάνει τὴν δημιουργικὴν τοῦ θεοῦ ἐργασίαν, ἐπιζητῶν ὅπως ἐπαναφέρῃ δι' ὀρθῆς παιδείας τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θείαν εἰκόνα.[1]

Ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ διδασκάλου ἐξαρτᾶται κατὰ μέγιστον μέρος ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν [2], ἀλλὰ καὶ ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἐκ τούτων ἀποτελουμένης.

Ἀλλ' ὅσον ὑψηλὸν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου, τοσοῦτον δυσχερὲς ἀποβαίνει, ἕνεκα τῶν πολλῶν προσόντων, ἅπερ ὀφείλει οὗτος νὰ κέκτηται. Τὰ κυριώτερα προσόντα τοῦ καλοῦ διδασκάλου εἶναι τὰ ἑξῆς·

α') Ὁ διδάσκαλος *πρέπει νὰ ἔχῃ σωματικὴν ὑγίειαν*. Ἡ σωματικὴ ὑγίεια εἶναι ἀναγκαιοτάτη εἰς τὸν διδάσκαλον, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται οὗτος οὔτε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν μαθητήν, οὔτε νὰ ἀντίσχῃ εἰς τὸ ἐπιπονώτατον διδακτικὸν ἔργον.

β') Ὁ διδάσκαλος *πρέπει νὰ κατέχῃ καλῶς τὴν διδακτέαν ὕλην*. Ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ παιδὸς ἀπαιτεῖ τὴν μετάδοσιν εἰς αὐτὸν ὡρισμένων γνώσεων, περιλαμβανομένων ἐν ὡρισμένοις μαθήμασι. Τὰς γνώσεις ταύτας ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ κατέχῃ καλῶς, διότι ἐκεῖνο μόνον δύναται νὰ μεταδώσῃ, ὅπερ οὗτος καλῶς κατέχει. Ἡ ἔλλειψις τῶν γνώσεων τούτων ματαιοῖ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου.

γ') Ὁ διδάσκαλος *ὀφείλει νὰ κατέχῃ καλῶς τὴν διδακτικὴν μέ-*

---

1) Διὸ λέγει καὶ ὁ Πλάτων ἐν μὲν τοῖς Νόμοις (6 σελ. 766)· «Ἄνθρωπος ἥμερον ζῶον· ὅμως μὴν *παιδείας μὲν ὀρθῆς* τυχὸν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν, ἀγριώτατον ὁπόσα φύει γῆ»· ἐν δὲ τῷ Θεάγει· «Οὐκ ἔστι περὶ ὅτου ἂν θειοτέρου ἄνθρωπος βουλεύσαιτο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ οἰκείων».

2) Δικαίως ἄρα εἴρηται ὅτι ἐν τῷ γαλλογερμανικῷ πολέμῳ οἱ Γάλλοι ἐνικήθησαν οὐχὶ ὑπὸ τῶν τηλεβόλων τῶν Πρώσσων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν δημοδιδασκάλων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θοδον. Αἱ μεταδιδόμεναι εἰς τὸν μαθητὴν γνώσεις τότε μόνον μεταδίδονται καλῶς, ὅταν γίνηται χρῆσις καταλλήλων μεθόδων. Αἱ γνώσεις δὲν μεταδίδονται πᾶσαι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου, ἀλλ' ἄλλη δι' ἄλλης μεθόδου καλλίτερον μεταδίδεται. Τὰς μεθόδους ταύτας ὀφείλει νὰ γινώσκῃ καλῶς ὁ διδάσκαλος καὶ νὰ μεταχειρίζηται καταλλήλως, διότι ἄλλως οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ πρόσκτησις τῶν μεταδοτέων γνώσεων. Διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον προτιμότερος εἶναι ὁ ὀλιγώτερα μὲν γινώσκων, γνωρίζων δὲ καλῶς τὸν τρόπον τῆς τούτων μεταδόσεως, ἢ ὁ περισσότερα μὲν γινώσκων, ἀγνοῶν δὲ τὸν τρόπον καὶ τῆς τῶν ὀλίγων μεταδόσεως.

δ') *Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ γινώσκῃ καλῶς τήν τε ἀνθρωπίνην φύσιν καθόλου καὶ τὴν τοῦ διδασκομένου παιδὸς ἰδίᾳ.*

Ἐπειδὴ ὁ παῖς κέκτηται μὲν τὰς κοινὰς τῆς ἀνθρωπότητος ἰδιότητας, ἔχει ὅμως καὶ ἑτέρας ἰδιαζούσας τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει καὶ διακρινούσας αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ἑτέρου ἀτόμου, εἰς τὴν αὐτὴν ἀνθρωπότητα ἀνήκοντος, διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ τὸν παῖδα καὶ καταστήσῃ αὐτὸν κατάλληλον μέλος τῆς ἀνθρωπότητος, ὀφείλει νὰ γινώσκῃ καλῶς τήν τε ἀνθρωπίνην φύσιν καθόλου καὶ τὴν τοῦ παιδαγωγουμένου παιδὸς ἰδίᾳ καὶ νὰ προσαρμόζῃ καταλλήλως πρὸς ἑκατέρας τὰς ἰδιότητας τὴν διδακτικὴν αὐτοῦ καὶ παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν.

ε') *Ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα, πρὸς ἣν μορφώνει τὸν παῖδα.*

Ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τοῦ παιδὸς τελεῖται οὐχὶ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ ὡρισμένους κανόνας. Τοὺς κανόνας τούτους ὑπαγορεύει ἡ *εἰκὼν τοῦ τελείου παιδός*, ἥτις πρέπει νὰ αἰωρῆται ἐν τῇ συνειδήσει παντὸς παιδαγωγοῦ, ἑπομένως καὶ τοῦ διδασκάλου, ὅπως αἰωρεῖται ἡ εἰκὼν τοῦ οὔπω κατασκευασθέντος ἀγάλματος ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀγαλματοποιοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἀντλουμένη ἐκ τῆς διαγνώσεως τοῦ προορισμοῦ τοῦ παιδαγωγουμένου παιδός, οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐκλείπῃ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ διδασκάλου καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς διδακτικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἵσταται ὡς *ἀστὴρ φωτεινός*, καθοδηγῶν αὐτὸν εἰς τὸ διδακτικὸν καὶ παιδαγωγικὸν αὐτοῦ ἔργον.

ϛ') *Ὁ διδάσκαλος πρέπει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ νὰ λαμβάνῃ ἐν ὄψει ὅλον τὸν παιδαγωγούμενον ἄνθρωπον.* Ὁ παῖς, ὡς ἄνθρωπος, εἶναι ὂν ὀργανικὸν ὑπό τε σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἔποψιν θεωρούμενος, ἑπομένως ἥ τε ἀνάπτυξις αὐτοῦ καὶ ἡ μόρφωσις πρέπει νὰ ἀναφέρηται εἰς ἀμφότερα τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κατὰ ταῦτα ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἀσκῇ μὲν τὸ σῶμα τοῦ παιδός, νὰ ἀναπτύσσῃ δὲ τὸν νοῦν καὶ μορφώνῃ τὴν καρδίαν ἐξ ἴσου. Ἡ μονομερὴς ἢ ἄνισος ἀνάπτυξις καταστρέφει τὴν ἁρμονίαν, ἣν ἀπαιτεῖ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ παιδός.

ζ') *Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει ν' ἀγαπᾷ τοὺς μαθητὰς ὡς ἴδια τέκνα.* Ὅπως ἐπιδράσῃ ὁ διδάσκαλος καταλλήλως ἐπὶ τὸν παῖδα πρέπει νὰ ὑφίσταται μεταξὺ ἀμφοτέρων σύνδεσμός τις. Ὁ σύνδεσμος οὗτος εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη· ἀλλ' ὅπως ἀγαπήσῃ ὁ μαθητὴς τὸν διδάσκαλον πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ἀγαπᾷ τὸν μαθητήν. Ἡ ἀγάπη τίκτει ἀγάπην. Ἡ ἀγάπη τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς μαθητὰς πρέπει νὰ ἦναι θερμοτάτη, πρέπει νὰ ἦναι πατρική, πρέπει νὰ ἦναι τοιαύτη, οἵαν ἔδειξεν ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς ἀθώους παῖδας, οὓς ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν. Ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης ἀπορρέουσιν πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀρεταί, ἃς ἀναφέρει μὲν ὁ ἀπόστολος Παῦλος(1), ὀφείλει δὲ νὰ κατέχῃ πάσας ὁ διδάσκαλος. Μεταξὺ τῶν ἀρετῶν τούτων διαπρέπει ἡ ὑπομονή. Διδάσκαλος μὴ ὑπομένων δὲν ἀγαπᾷ εἰλικρινῶς τοὺς μαθητάς, ἑπομένως δὲν εἶναι ἀληθὴς διδάσκαλος.

η') *Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ παρέχῃ ἑαυτὸν ἐν πᾶσι τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.* Ὁ διδάσκαλος παιδαγωγεῖ διὰ πάντων *τῶν ἐν αὐτῷ καὶ περὶ αὐτόν*· ἤτοι παιδαγωγεῖ διὰ τοῦ *λόγου*, φωτίζων τὴν διάνοιαν τῶν παίδων εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθοῦς· παιδαγωγεῖ διὰ *τῶν ἔργων*, ὁδηγῶν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· παιδαγωγεῖ διὰ τῶν *κανονικῶν κινήσεων* τῶν τοῦ σώματος αὐτοῦ μελῶν, ῥυθμίζων καὶ κανονίζων τὰς τοῦ παιδικοῦ σώματος κινήσεις· παιδαγωγεῖ διὰ τῆς *γλυκείας φωνῆς* καὶ τοῦ *ἱλαροῦ βλέμματος*, καθιλαρύνων καὶ μαλάσσων τὰς τῶν παίδων καρδίας· παιδαγωγεῖ διὰ τῆς *εὐπρεποῦς ἐνδυμασίας*, καλλιεργῶν ἐν τῇ παιδικῇ καρδίᾳ τὸ συναίσθημα τῆς κοσμιότητος καὶ φιλοκαλίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ παῖδες, μὴ ἔχοντες εἰσέτι ἀνεπτυγμένον τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς, ἀπομιμοῦνται πᾶν ὅ,τι παρατηροῦσιν ἐν τῷ διδασκάλῳ, καὶ ἐπειδή, μὴ δυνάμενοι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ποιήσωνται διάκρισιν μεταξὺ διδασκάλου καὶ διδασκαλίας καὶ ἀνυψωθῶσιν οὕτως εἰς ἰδανικόν τι πρότυπον, εἰς ὃ ἀποβλέπει ἡ διδασκαλικὴ ἐνέργεια, θεωροῦσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν διδάσκαλον *πρότυπον τελειότητος*, διὰ τοῦτο ὁ δημοδιδάσκαλος πρέπει, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, να παρίσταται ἐνώπιον τῶν παιδικῶν αἰσθήσεων *τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἐν πᾶσιν*, ἢ ὡς *συγκεκριμένη εἰκών*, πρὸς ἣν αὐτὸς σπουδάζει να διαπλάσσῃ καὶ διαμορφώσῃ τὴν νέαν γενεάν.

---

1) Κορινθ. Α, 13, 4—8.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

§ 179. Περὶ διοικήσεως τῶν σχολείων.

Ἡ διοίκησις ἁπάντων τῶν σχολείων ἑπομένως καὶ τῶν δημοτικῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, διεξάγεται δὲ κατὰ τοὺς παρ' ἡμῖν ἰσχύοντας νόμους

α') *Ὑπὸ τῶν ἀμέσως διευθυνόντων τὰ σχολεῖα διδασκάλων*, οἵτινες λαμβάνονται ἐξ ἐκείνων, οἵτινες «διὰ θεωρητικῆς διδασκαλίας »καὶ πρακτικῆς ἀσκήσεως ἐπαρκῶς πρὸς τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου ἐν »τοῖς Διδασκαλείοις» παρεσκευάσθησαν [1]. Οὗτοι ὀφείλουσι νὰ διδάσκωσι τοὺς παῖδας καλῶς καὶ νὰ ἐξετάζωσιν αὐτοὺς ἐνώπιον ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ἐκλεγομένης ὑπὸ τοῦ δημάρχου καὶ ὑποχρεουμένης νὰ ἀναφέρῃ ἁρμοδίως εἰς τὸ τῆς Παιδείας ὑπουργεῖον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐξετάσεων[2].

β') *Ὑπὸ τῶν ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν*. Αὗται κατὰ τὸν περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμον τοῦ 1834 εἶναι τριῶν εἰδῶν·

1) *Αἱ ἐπιτόπιοι ἐπιτροπαί*, αἵτινες, ἀποτελούμεναι ἐκ τοῦ δημάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ *ἐφημερίου* τοῦ τόπου, διοριζομένου ὑπὸ τοῦ νομάρχου, καὶ 2—4 *δημοτῶν*, διοριζομένων ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ἐπιθεωροῦσι τὰ κατὰ δῆμον ἐπιτόπια σχολεῖα, καὶ ἀναφέρουσιν εἰς τὸν ἀνήκοντα ἔπαρχον περὶ τῶν παρατηρουμένων ἐλλείψεων καὶ τῶν ἐπενεκτέων μεταρρυθμίσεων[3].

2) *Αἱ ἐπαρχιακαὶ ἐπιτροπαί*, αἵτινες, συνιστάμεναι ἐκ τοῦ ἐπάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ κατὰ τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας εἰρηνοδίκου, ἑνὸς κληρικοῦ, ἑνὸς *ἑλληνοδιδασκάλου* καὶ 2—3 *ἐπαρχιωτῶν*, διοριζομένων ὑφ' ἑκάστου ἐπαρχιακοῦ Συμβουλίου, ἐπιθεωροῦσι τὰ κατ' ἐπαρχίαν δημοτικὰ σχολεῖα, ἐπιτηροῦσαι τὰς ἐπιτοπίους ἐπιτροπάς[4].

3) *Αἱ νομαρχιακαὶ ἐπιτροπαί*, αἵτινες, συνιστάμεναι ἐκ τοῦ νομάρχου, ὡς προέδρου, τοῦ *προέδρου* τοῦ κατὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ νομοῦ ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου, ἑνὸς *κληρικοῦ*, διοριζομένου ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ἑνὸς *καθηγητοῦ* τοῦ Γυμνασίου ἢ Πανεπιστημίου, διοριζομένου ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργείου, καὶ 2—4 *κατοίκων τοῦ νομοῦ*, διοριζομένων ὑπὸ τοῦ νομαρχιακοῦ Συμβουλίου, ἐπιθεωροῦσι τὰ κατὰ νομοὺς σχολεῖα, ἐπιτηροῦσαι τὰς ἐπαρχιακὰς ἐπιτροπάς[5]. Ἴδια καθήκοντα τῶν κατὰ νομοὺς καὶ ἐπαρχίας ἐπιθεωρη-

1) Ὅρα Θεσμολόγιον Βενθύλου τόμ. Α σελ. 116.
2) Θεσμολόγ. Α. 325.
3) Θεσμολόγ. Α. 7.
4) Αὐτόθι Α, 9. 291.
5) Αὐτόθι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τικῶν ἐπιτροπῶν εἶναι ἡ δι' *ἀπεσταλμένου* (τοὐλάχιστον ἅπαξ καθ' ἑξαμηνίαν) ἐπιθεώρησις πάντων τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν *ἐπιτοπίων ἐπιτροπῶν* καὶ ἡ ἐπιβολὴ ἐπανορθωτικῶν ποινῶν εἰς τοὺς διδασκάλους, τοὺς παραμελοῦντας τὸ ἔργον αὐτῶν ἢ διάγοντας βίον σκανδαλώδη.

Τὰ μέλη τῶν διαφόρων Ἐπιτροπῶν, ἐπὶ ἓν ἔτος ἐκλεγόμενα, δίδουσι κατὰ τὸ τέλος παντὸς ἔτους λόγον τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν τὰ μὲν τῆς *νομαρχιακῆς ἐπιτροπῆς* εἰς τὸ *νομαρχιακὸν Συμβούλιον*, τὰ δὲ τῆς *ἐπαρχιακῆς* εἰς τὸ ἐπαρχιακόν, τὰ δὲ τῆς ἐπιτοπίου εἰς τὸ δημοτικόν.

γ') *Ὑπὸ ἐκτάκτων Ἐπιθεωρητῶν.* Οὗτοι διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ πεμπόμενοι ἑκάστοτε πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν τοῦ Κράτους σχολείων, ὑποχρεοῦνται νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον λεπτομερῆ ἔκθεσιν, διαλαμβάνουσαν περὶ τῆς καθόλου καταστάσεως τῶν σχολείων, τουτέστι περὶ διδακτικῶν κτιρίων, περὶ τῶν μαθητῶν, περὶ τῆς ποιότητος τῶν διδασκάλων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας τῶν παρατηρουμένων ἐλλείψεων [1].

δ') *Ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων.* Οὗτος, ὡς ἔχων τὴν Γενικὴν διεύθυνσιν καὶ ἐπιθεώρησιν ἁπάντων τῶν δημοτικῶν σχολείων, διαμένει ἐργαζόμενος ἐν τῷ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείῳ. Κυριώτερα δὲ αὐτοῦ καθήκοντα εἶναι· 1) Νὰ ἐπιτηρῇ τὴν γενικὴν κατάστασιν τῶν σχολείων καὶ μεριμνᾷ περὶ τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων, ἀναφέρων τὰ εἰκότα εἰς τὸν τῆς Ἐκπαιδεύσεως ὑπουργόν· 2) Νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων τῶν δημοδιδασκάλων καὶ νὰ προκαλῇ διὰ τοῦ Ὑπουργείου τὴν παῦσιν ἢ μετάθεσιν αὐτῶν, συνεννοούμενος καὶ μετὰ τῶν διαφόρων ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν ἢ ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν· 3) Νὰ παρασκευάζῃ τὰ περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως νομοσχέδια καὶ τὰ προγράμματα τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδακτέων μαθημάτων· 4) Νὰ προΐσταται τῆς ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπείας κατά τε τὰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις τῶν ὑποψηφίων δημοδιδασκάλων καὶ δημοδιδασκαλισσῶν καὶ κατὰ τὰς ἐπὶ προβιβασμῷ (2).

§ 180. Περὶ τελειώσεως τοῦ διδασκάλου.

Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει ν' ἀρκῆται εἰς τὰς γνώσεις, ἃς ἅπαξ ἐκτήσατο, ἀλλ' ὀφείλει νὰ διορθώνῃ καθ' ἑκάστην καὶ συμπληροῖ καὶ

1) Αὐτόθ. Α, 296. 300.
2) Αὐτόθ. Β'. 78.—Πρβλ. καὶ Α, 15

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπαυξάνῃ ταύτας πρὸς ὄφελος τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων μαθητῶν, ἤτοι ὀφείλει νὰ τελειοποιῇ ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ κατορθώνει·

α') Παρακολουθῶν τὸν παῖδα οὐ μόνον ἐν τῷ σχολείῳ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ πρὸς ὀρθοτέραν κατανόησιν τῆς παιδικῆς φύσεως.

β') Παρατηρῶν μετὰ προσοχῆς ὁποίαν ἐντύπωσιν ἀσκοῦσιν ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αἱ διάφοροι αὐτοῦ παιδαγωγικαὶ ἐνέργειαι καὶ ὁποῖα ἀποτελέσματα ἐπιφέρει ἡ χρῆσις τῶν διαφόρων αὐτοῦ διδακτικῶν μεθόδων.

γ') Ἀναγινώσκων συνεχῶς κατάλληλα συγγράμματα καὶ ἰδίως παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικά.

δ') Συναναστρεφόμενος μετὰ διαπρεπόντων παιδαγωγῶν καὶ διδασκάλων καὶ λαμβάνων μέρος εἰς διδασκαλικοὺς Συλλόγους, ἔνθα συζητοῦνται διάφορα παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ ἀντικείμενα.

ε') Ἐπισκεπτόμενος διάφορα σχολεῖα καὶ παρατηρῶν τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας ἑτέρων διδασκάλων, διαπρεπόντων ἐπὶ παιδαγωγικῇ καὶ διδακτικῇ ἱκανότητι.

Ἡ τήρησις τῶν ἀνωτέρω ὁδηγιῶν μεγάλως συντελεῖ πρὸς βελτίωσιν τοῦ παιδαγωγικοῦ καὶ διδακτικοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Διόρθωσις παροραμάτων τινῶν, εὑρισκομένων ἔν τισι τῶν ἀντιτύπων.

Ἐν σελ. 2 στίχῳ 17 ἀντὶ αὐτοῦ γράφε αὑτοῦ, σελ. 5 στίχ. 1 ἐπεδιώκον γρ. ἐπεδίωκον, σελ. 7 στ. 27 τέκνα γρ. τέκνα(1)., σελ. 8 στ. 1 ἐμπνεύσης γρ. ἐμπνεούσης, σελ. 8 στ. 1 διωρίζειν γρ. δωρίζειν, σελ. 10 στ. 7 καθοδηγηθῇ γρ. καθοδηγῇ, σελ. 12 στ. 14 αὑτῶν γρ. αὐτῶν, σελ. 16 στ. 21 ἀνάπτυ γρ. ἀνάπτυξιν, σελ. 29 στ. 27 μετὰ Χριστοῦ γρ. μετὰ Χριστὸν, σελ. 38 στ. 21 ἐκκόπτωμον γρ. ἐκκόπτωμεν, σελ. 43 στ. 30 ἐπιδεξειότης γρ. ἐπιδεξιότης, σελ. 52 στ. 33 πνευματικῶς-θεωρουμένου γρ. διανοητικῶς-θεωρουμένης, σελ. 109 στ. 20 ἐκ ἐπαγωγῆς γρ. ἐξ ἐπαγωγῆς, σελ. 109 στ. 22 τῷν γρ. τῶν, σελ. 112 στ. 27 στενῶς. γρ. στενῶς, σελ. 122 στ. 16 ἀπαγορεύῃ γρ. ν'ἀπαγορεύῃ, σελ. 126 στ. 9 χαλαροῦναι γρ. χαλαροῦται, σελ. 137 στ. 6 κατ' γρ. καὶ, σελ. 138 στ. 13 ἢ ἠθέλομεν γρ. ἠθέλομεν, σελ. 139 στ. 15 ἐξοχωτέρως γρ. ἐξοχωτέρας, σελ. 139 στ. 16 των γρ. τῶν, σελ. 139 στ. 19 διαθερμανούσῃ γρ. ιαθερμαινούσῃ. σελ. 140 στ. 8 παρεκταπῇ γρ. παρεκτραπῇ, σελ. 140 στ. 18. § 103 γρ. § 104, σελ. 142 στ. 10 (31) γρ. (§ 31), σελ. 154 στ. 5 μὲν ἀγαλλίασιν γρ. μὲν καὶ ἀγαλλίασιν, σελ. 163 στ. 22 ὁρμῶν ὀρέξεων γρ. ὁρμῶν ἢ ὀρέξεων, σελ. 173 στ. 22 4 γρ. 4)' σελ. 173 στ. 23 ἤτοι γρ. (ἤτοι, σελ. 182 στ. 23 παρόμοια γρ. παρόμοια)·, σελ. 182 στ. 25 ἐγκώμια 1· γρ. ἐγκώμια1)· σελ. 184 στ. 19 ἤ γρ. ἤ, σελ. 189 στ. 22 θεολογιπῶν γρ. θεολογικῶν, σελ. 200 στ. 28 ὁμοίως γρ. 5. π. χ., σελ. 200 στ. 30 5 π. χ. γρ. ἢ ὅταν, σελ. 204 στ. 25 Ὡ σκοπὸς γρ. Ὁ σκοπὸς, σελ. 209 στ. 24 πρὸς γρ. πρὸ, σελ. 244 στ. 24 τῶν τοῦ γρ. τοῦ, σελ. 229 στ. 31 προθέσει γρ. προσθέσει, σελ. 230 στ. 20 παραστανόντων γρ. παριστανόντων, σελ. 238 στ. 22 ἀνθρώπους γρ. ἀνθρώπου.

Ἡ § 155 (ἐν σελ. 226) καὶ ἡ 156 (ἐν σελ. 227) ἐπαναλβάνονται δὶς κατὰ λάθος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

§ 1 Εἰσαγωγὴ περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Παιδαγωγικῆς 1

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς.

» 2 Ἔννοια καὶ ὠφέλεια τῆς ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς 3
» 3 Διαίρεσις τῆς Ἱστορίας τῆς Παιδαγωγικῆς 3

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ἡ πρὸ Χριστοῦ Παιδαγωγία

» 4 Χαρακτηρισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς 4
» 5 Ἔποψις τῶν παρ' Ἕλλησι παιδαγωγικῶν μέσων 4
» 6 Παιδαγωγικαὶ διατάξεις Λυκούργου, νομοθέτου τῆς Σπάρτης . . 6
» 7 Παιδαγωγικαὶ διατάξεις Σόλωνος, νομοθέτου τῶν Ἀθηναίων . . 9
» 8 Πυθαγόρας 14
» 9 Σωκράτης 17
» 10 Πλάτων 19
» 11 Ἀριστοτέλης 22
» 12 Πλούταρχος 26

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἡ μετὰ Χριστὸν παιδαγωγία.

» 13 Ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγωγή 29
» 14 Βασίλειος ὁ μέγας 32
» 15 Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος 33
» 16 Παιδαγωγικαὶ σχολαί 40
» 17 Ἀμὼς ὁ Κομένιος 41
» 18 Φράγκιος 44
» 19 Ῥουσσῶ 46
» 20 Ῥοχόβιος 49
» 21 Πεσταλότσης 51

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γενικὴ Παιδαγωγικὴ καὶ Διδακτικὴ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Προπαρασκευαστικαὶ γνώσεις

Α΄) Ἐκ τῆς Ψυχολογίας

		Σελ.
§ 22	Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ψυχολογίας	57
« 23	Περὶ ψυχῆς	57
» 24	Περὶ συνειδήσεως	58
» 25	Περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καθόλου	59
» 26	Περὶ γνωστικοῦ καθόλου	59
» 27	Περὶ αἰσθητικοῦ	59
» 28	Περὶ αἰσθητηρίων ὀργάνων	60
» 29	Περὶ φαντασίας	62
» 30	Περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἀξίας τῆς φαντασίας	63
» 31	Περὶ μνήμης	64
» 32	Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ μνημονικοῦ	66
» 33	Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ μνημονικοῦ	66
» 34	Περὶ τοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ	67
» 35	Περὶ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ	68
» 36	Γενικὴ ἔποψις τῶν ἐκφάνσεων τοῦ γνωστικοῦ	69
» 37	Περὶ συναισθητικοῦ	70
» 38	Περὶ τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων	70
» 39	Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν συναισθημάτων	71
» 40	Περὶ τῆς ἀξίας τῶν συναισθημάτων	72
» 41	Περὶ ἀψιθυμιῶν	72
» 42	Περὶ ὀρεκτικοῦ	73
» 43	Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν ὀρέξεων	73
» 44	Περὶ πόθου, κλίσεως, πάθους καὶ ἐπιθυμίας	74
» 45	Περὶ βουλήσεως καὶ χαρακτῆρος	75
» 46	Περὶ τῶν τριῶν ἐποχῶν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως ἢ περὶ ἀνθρωπίνης ἡλικίας	76
» 47	Περὶ κράσεων	78
	α΄) Περὶ κράσεων καθόλου καὶ τῆς διαιρέσεως αὐτῶν	78
	β΄) Περὶ αἱματώδους κράσεως	79
	γ΄) Περὶ χολερικῆς κράσεως	80
	δ΄) Περὶ φλεγματικῆς κράσεως	81
	ε΄) Περὶ μελαγχολικῆς κράσεως	83
» 48	Περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος γένους τῶν ἀνθρώπων	84

Β) Ἐκ τῆς Λογικῆς.

» 49	Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ὠφελείας τῆς Λογικῆς	88
» 50	Περὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι	88

Περὶ ἐννοιῶν.

» 51	Περὶ ἐννοιῶν καθόλου	90

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ.

§ 52 Περὶ βάθους καὶ πλάτους ἐννοίας 90
» 53 Περὶ ἐννοίας, θεωρουμένης κατὰ βάθος ἅμα καὶ πλάτος 92
» 54 Περὶ ταὐτότητος καὶ διαφορᾶς ἐννοιῶν. 93
» 55 Περὶ ἀντιφάσεως καὶ ἐναντιότητος τῶν ἐννοιῶν. 94
» 56 Περὶ κρίσεων καθόλου 94
» 57 Περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς κρίσεως. 95
» 58 Περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς κρίσεως. 95
» 59 Περὶ τῆς ἀναφορᾶς τῆς κρίσεως 95
» 60 Περὶ τοῦ τρόπου τῆς κρίσεως 96
» 61 Περὶ τῆς διαφόρου ἐπιστημονικῆς ἀξίας τῶν κρίσεων 96
» 62 Περὶ συλλογισμοῦ καθόλου. 97
» 63 Περὶ τῶν μερῶν τοῦ συλλογισμοῦ. 98
» 64 Περὶ τῶν ὅρων τοῦ συλλογισμοῦ. 98
» 65 Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ συλλογισμοῦ 99
» 66 Περὶ διλήμματος 100
» 67 Περὶ ἐνθυμήματος. 100
» 68 Περὶ σωρείτου 101
» 69 Περὶ ἐπιχειρήματος 102
» 70 Περὶ μεθόδων. 102
» 71 Περὶ ὁρισμοῦ 103
» 72 Περὶ τῶν κανόνων τοῦ ὁρισμοῦ. 104
» 73 Περὶ διαιρέσεως καθόλου. 105
» 74 Περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς διαιρέσεως 105
» 75 Περὶ τῶν κανόνων τῆς διαιρέσεως 106
» 76 Περὶ ἀποδείξεως καθόλου 107
» 77 Περὶ τῶν τρόπων καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἀποδείξεως 107
» 78 Περὶ τῶν κανόνων τῆς ἀποδείξεως. 110
» 79 Περὶ παραλογισμῶν καὶ σοφισμάτων. 111

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γενικὴ Παιδαγωγική.

» 80 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Γενικῆς Παιδαγωγικῆς. 112

Α'.

Περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς.

» 81 Περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς σπουδαιότητος καὶ διαιρέσεως τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς. 112

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς θρεπτικῆς ἐπιμελείας.

» 82 Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς τροφῆς. 113
» 83 Περὶ τῶν μέσων τῆς τροφῆς. 114
α') Τροφαί. 114
β') Ποτά 115
» 84 Περὶ ποσότητος, θερμοκρασίας καὶ τοῦ χρόνου τῆς τροφῆς . . . 116

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς ἀναπνευστικῆς καὶ δερματικῆς ἐπιμελείας.

Σελ.

§ 85 Περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς τε ἀναπνοῆς καὶ τοῦ δέρματος. 118
» 86 Περὶ ἀερισμοῦ, καθαριότητος καὶ ἐνδυμασίας 119
α') Ἐν τῷ οἴκῳ 119
β') Ἐν τῷ σχολείῳ 121

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς κινητικῆς καὶ ἀναπαυτικῆς ἐπιμελείας.

» 87 Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως. 122
» 88 Περὶ τῶν παθητικῶν κινήσεων. 123
» 89 Περὶ ἑκουσίων κινήσεων. 123
» 90 Περὶ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων καθόλου καὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν εἰδῶν. 124
» 91 Περὶ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ γυμναστικῶν ἀσκήσεων. 126
» 92 Περὶ τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς διαρκείας τῶν κινήσεων. 127
» 93 Περὶ ἀναπαύσεως. 127
» 94 Περὶ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ βάθρων. 128
» 95 Περὶ ὕπνου. 129

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐπιμελείας.

» 96 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καθόλου. . . . 130
» 97 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἰδίᾳ 131
» 98 Περὶ τοῦ ἐν τῷ σχολείῳ φωτισμοῦ καὶ τῆς τοῦ μαθητοῦ ὀπτικῆς ἐργασίας. 133

Β'.

Περὶ πνευματικῆς ἀγωγῆς.

» 99 Περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς σπουδαιότητος καὶ διαιρέσεως τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς 135

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ γνωστικῆς ἀγωγῆς.

» 100 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνωστικῆς ἀγωγῆς. . 135
» 101 Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως 136
» 102 Περὶ προσοχῆς καὶ τῆς διεγέρσεως αὐτῆς. 136
» 103 Περὶ ἐπιμελείας τῆς φαντασίας 138
» 104 Περὶ ἐνισχύσεως τῆς μνήμης. 140
» 105 Περὶ ἐπιμελείαςτοῦ διασκεπτικοῦ νοῦ. 142
» 106 Περὶ τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ προαγωγῆς τῆς διανοητικῆς τοῦ παιδὸς ἐνεργείας. 145
» 107 Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἢ λόγου 146

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ.

§ 108 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ. 147
» 109 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ ἀληθοῦς 149
» 110 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. 151

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περί συναισθητικῆς ἀγωγῆς.

» 111 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς συναισθητικῆς ἀγωγῆς 153
» 112 Περὶ ἐπιμελείας τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων. 153
» 113 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων. . . . 156
» 114 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ τῆς φιλοπατρίας συναισθήματος . . . 158
» 115 Περὶ ἐπιμελείας τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων 160

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ ὀρεκτικῆς ἀγωγῆς.

» 116 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ὀρεκτικῆς ἀγωγῆς. . 163
» 117 Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς τροφὴν ὁρμῆς. 163
» 118 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς πρὸς τὸ ζῆν ὁρμῆς. 165
» 119 Περὶ ἐπιμελείας καὶ ῥυθμίσεως τῆς πρός ἐνέργειαν ὁρμῆς καὶ ἰδίως περὶ παιδιῶν 167
» 120 Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς μίμησιν ὁρμῆς καὶ ἰδίως περὶ παραδείγματος. 169
» 121 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς πρὸς μάθησιν ὀρέξεως 171
» 122 Περὶ ἐπιμελείας τῆς πρὸς τιμὴν ὀρέξεως. 174
» 123 Περὶ μορφώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως. 177
» 124 Περὶ πειθαρχίας. 178
» 125 Περὶ ποινῶν καὶ ἀμοιβῶν. 180
» 126 Περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν κράσεων 183

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

Γενικὴ Διδακτική.

» 127 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς Διδακτικῆς. 186

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας.

» 128 Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς διδασκαλίας 186
» 129 Περὶ τοῦ διττοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας. 187
» 130 Περὶ τοῦ ἔργου τῆς διδασκαλίας. 187

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῶν μέσων τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας.

» 131 Περὶ τοῦ λόγου καθόλου 188
» 132 Περὶ βιβλίων 188
» 133 Περὶ διδακτικῶν σκευῶν. 189

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας.

Σελ.

» 134 Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν μαθημάτων. 189
» 135 Περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν μαθημάτων 190

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας.

» 136 Περὶ τῶν διδακτικῶν ἀρχῶν καθόλου. 190
» 137 Περὶ τῶν διδακτικῶν ἀρχῶν ἰδίᾳ. 190
α') Δίδασκε κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας 190
β') Δίδασκε κατὰ φύσιν 191
γ') Διδασκε ἐποπτικῶς. . . . . »
δ') Δίδασκε σαφῶς. 192
ε') Δίδασκε ἀνελλιπῶς. 193
ϛ') Δίδασκε ἐπαγωγῶς . . . . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδακτικῶν μεθόδων.

» 138 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν εἰδῶν τῆς διδακτικῆς μεθόδου καθόλου. 194
» 139 Περὶ ἐξωτερικῆς μεθόδου. . . . . »
α') Δεικτικὴ ἢ ἐποπτικὴ μέθοδος 194
β') Ὑποδειγματικὴ ἢ μιμητικὴ μέθοδος 195
γ') Ἀπαγγελτικὴ ἢ ἀπομνημονευτικὴ μέθοδος . . . . . »
δ') Διηγηματικὴ ἢ ἀκροαματικὴ μέθοδος. 196
ε') Προβληματικὴ ἢ λυτικὴ μέθοδος 197
ϛ') Διαλογικὴ μέθοδος. . . . . «
» 140 Περὶ ἐσωτερικῆς μεθόδου 199
α') Ἀναλυτικὴ μέθοδος. . . . . »
β') Συνθετικὴ μέθοδος 200
γ') Χρῆσις τῆς ἀναλυτικῆς καὶ συνθετικῆς μεθόδου. . . . »
» 141 Παρατήρησις. 201
» 142 Συγκέντρωσις τῆς διδασκαλίας. . . . . »

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Εἰδικὴ διδακτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ δημοτικοῦ σχολείου.

» 143 Περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου . . . 203
» 144 Περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ δημοτικοῦ σχολείου . . »
» 145 Περὶ τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. . . 204
» 146 Περὶ τῶν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ διδακτέων μαθημάτων . . »

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ *θρησκευτικῆς διδασκαλίας.*

Σελ.

§ 147 Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας 205
» 148 Περὶ τῆς ὕλης τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς διαπραγματεύσεως αὐτῆς . . . . »
» 149 Πρώτη θρησκευτικὴ διδασκαλία 206
» 150 Περὶ διδασκαλίας τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας 208
Πρώτη βαθμίς . . . . »
Δευτέρα βαθμίς 210
Τρίτη βαθμίς . . . . »
» 151 Περὶ διδασκαλίας τῆς Κατηχήσεως 211
α΄) Ἔννοια καὶ περιεχόμενον τῆς κατηχ. διδασκαλίας . . . »
β΄) Μέθοδος τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας 212
» 152 Περὶ ἑρμηνείας Γραφικῶν περικοπῶν καὶ Λειτουργικῆς 213

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ *γλωσσικῆς διδασκαλίας.*

» 153 Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας καθόλου 214
» 154 Περὶ ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας 215
α΄) Μέθοδοι αὐτῆς καθόλου . . . . »
β΄) Ἀνάγνωσις 216
γ΄) Ἀναγνωσματάριον 218
δ΄) Γραφή 220
ε΄) Καλλιγραφία 221
ϛ΄) Ὀρθογραφία 222
» 155 Περὶ διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς . . . . »
» 156 Περὶ τῶν ἐκθέσεων 224
α΄) Προπαρασκευαστικὴ βαθμίς 225
β΄) Μίμησις τῆς τε ὕλης καὶ τοῦ τύπου . . . . »
γ΄) Μίμησις τῆς ὕλης καὶ μεταβολὴ τοῦ τύπου . . . . . »
δ΄) Μίμησις τοῦ τύπου καὶ μεταβολὴ τῆς ὕλης . . . . . »
ε΄) Ἐλευθέρα ἐνέργεια ἔν τε τῇ ὕλῃ καὶ τῷ τύπῳ 226
» 155 Περὶ ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐκθέσεων . . . . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ *μαθηματικῆς διδασκαλίας.*

Α΄) Ἀριθμητικὴ διδασκαλία.

» 156 Περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας 227
» 157 Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀριθμητικῆς διδασκαλίας 228

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

B') Γεωμετρικὴ διδασκαλία.

Σελ.

§ 158 Περὶ τῆς ἀξίας τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας 231
» 159 Περὶ τῆς μεθόδου καὶ διεξαγωγῆς τῆς γεωμετρικῆς διδασκαλίας. 232

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ γεωγραφικῆς διδασκαλίας.

» 160 Περὶ τῆς ἀξίας τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας. 233
» 161 Περὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας. 234
α') Πρώτη ἢ προπαρασκευαστικὴ βαθμίς . . . . »
β') Δευτέρα βαθμίς. 235
γ') Τρίτη βαθμίς. 236
» 162 Αἰσθητοποίησις τῆς γεωγραφικῆς διδασκαλίας 237

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ ἱστορικῆς διδασκαλίας.

» 163 Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας. 238
» 164 Περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορικῆς διδασκαλίας. 239

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας.

» 165 Περὶ τοῦ σκοποῦ, τῆς ἀξίας καὶ τῶν μερῶν τῆς φυσιογνωστικῆς διδασκαλίας 241
» 166 Περὶ διδασκαλίας τῆς φυσικῆς ἱστορίας 243
α') Ἐκλογὴ καὶ διάταξις τῆς ὕλης. . . . . »
β') Μέθοδος τῆς διδασκαλίας 244
» 167 Περὶ διδασκαλίας τῆς φυσικῆς 245
α') Ἐκλογὴ καὶ διάταξις τῆς ὕλης . . . . »
β') Μέθοδος τῆς διδασκαλίας. 246

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας.

» 168 Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας, ... 247
» 169 Περὶ διεξαγωγῆς τῆς ἰχνογραφικῆς διδασκαλίας 248

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ μουσικῆς διδασκαλίας.

» 170 Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς μουσικῆς διδασκαλίας. 249
» 171 Περὶ διεξαγωγῆς τῆς μουσικῆς διδασκαλίας 250

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ γυμναστικῆς διδασκαλίας.

» 172 Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς γυμναστικῆς 252

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σελ.

§ 173 Περὶ τῶν εἰδῶν τῆς γυμναστικῆς. 253
» 174 Περὶ διεξαγωγῆς τῆς γυμναστικῆς. . . . . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ διδασκαλίας τῶν ἐργοχείρων.

» 175 Περὶ τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὠφελείας τῶν ἐργοχείρων. 254
» 176 Περὶ τῶν εἰδῶν καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐργοχείρων. 255
» 177 Παρατήρησις καθολική. 256

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

» 178 Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου καὶ τῶν προσόντων τοῦ διδασκάλου 257
» 179 Περὶ διοικήσεως τῶν σχολείων. 260
» 180 Περὶ τελειώσεως τοῦ διδασκάλου 261

14. ··· /77

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής